

Noregs miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2022 30 stp
Fakultetet for landskap og samfunn

Herregårdshagen i Larvik - en tolkning

The Manor Garden in Larvik - an interpretation

Undis Furuberg
Master i landskapsarkitektur

BIBLIOTEKSSIDE

Tittel

Herregårdshagen i Larvik - en tolkning

Title

The Manor Garden in Larvik - an interpretation

Forfatter

Undis Furuberg

Hovedveileder

Annegreth Dietze-Schirdewahn

Prodekan forskning ved Fakultetet for landskap og samfunn

Veileder

Bjørn Anders Fredriksen

Førsteamanuensis ved Fakultetet for landskap og samfunn

Sideantall

98

Format

Liggende A3

Alle diagrammer, illustrasjoner og foto er forfatterens egne dersom ikke noe annet er oppgitt.

Emneord

Historiske hager, tolkningsplan, rekonstruksjon, gjenskapelse, Herregårdshagen i Larvik

Keywords

Historical gardens, interpretation plan, reconstruction, re-creation, the Manor Garden in Larvik

Figur 0.1. Hagearkeologi ved Herregårdsbyggets østfløy i september 2021.

SAMMENDRAG

NORSK

Denne masteroppgaven er skrevet av Undis Furuberg som en avsluttende oppgave i et femårig løp med landskapsarkitektur ved fakultet for landskap og samfunn ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).

Oppgaven omhandler en tolkning av sporene etter Herregårdshagen i Larvik, og i oppgaven sees det på muligheter og begrensninger ved en gjenskapelse av anlegget. Oppgaven er ment som et innspill til Larvik kommune, Larvik Museum og andre interessenter i området rundt Herregården. Oppgavens mål er å gi en oversikt over eksisterende kunnskap om anlegget, utarbeide en tolkningsplan basert på et valgt historisk lag, og bruke funnene fra hagearkeologi høsten 2021 for å lage nye opptegninger for videre undersøkelser med hagearkeologi.

Herregården i Larvik ble bygget i 1674 til stattholder Ulrik Fredrik Gyldenløve (1638 - 1704) som et representasjonssted og landsted i Larvik grevskap. Grevskapet ble opprettet i 1671 i Danmark-Norge. I tilknytning til Herregården ble det anlagt en hage med barokke trekk, med en størrelse som overgikk samtidens hager i Norge. Etter oppløsningen av Danmark-Norge i 1814 ble Herregårdshagen over en periode på hundre år gradvis bygget ned. Herregårdsbygget og deler av hagen ble restaurert og rekonstruert på 1920-tallet, etter datidens fremgangsmåter. I dag har Larvik Museum, ved Vestfoldsmuseene, omvisninger i Herregårdsbygget. Det har i mange år pågått en debatt rundt bruken av området, og om hagen skal gjenskapes nå som skolebyggene rett øst for Herregården står tomme.

I oppgavens andre del presenteres dagens situasjon og kommunens visjoner for området. Den tredje delen omhandler verdier og begreper i tilknytning til historiske grøntanlegg, juridisk status for området og internasjonale føringer for bevaring og forvaltning av historiske grøntanlegg. Her diskuteres kort begrepsbruk i forbindelse med tilbakeføring av historiske hager, og den metodiske tilnærmingen som blir brukt i dag i forbindelse med rekonstruksjoner.

I oppgavens fjerde del presenteres historien til Herregården for å kunne sette hagen inn i en historisk sammenheng og for å forstå hagens kulturminneverdi. De viktigste kildene til Herregårdshagen innenfor mitt oppgaveområde presenteres. Mulige forbilder for hageanlegget diskuteres og elementer i barokkens formale stil presenteres kort.

Den femte delen av oppgaven omhandler en tolkning av kildemateriale. Kildematerialet har bestått av funn fra hagearkeologi, eldre kart og foto fra seint 1800-tall. Grevskapsarkivet i Larvik (1671-1821), som oppbevares på Statsarkivet i Kongsberg, er den viktigste kilden. Transkriberinger av en taksering fra hagen fra 1774 og hovedregnskaper er tatt i bruk. Avhandlingen til Lars Jacob Hvinden-Haug om den eldre barokken i Norge har vært en viktig kilde, da avhandlingen bygger på deler av grevskapsarkivene. Tolkingsarbeidet baserer seg også på befaringer til Herregården. Tolkingsarbeidet reiser spørsmål ved elementer fra tidligere fremstillinger, slik som hekker, terrassering og trappeløp. Tolkingsplanen inneholder forslag til høyder, slik terrenget i Herregårdshagen kan ha vært. Hagens utforming og størrelse illustreres ved bruk av perspektiver.

Avslutningsvis gis det anbefalinger på et overordnet nivå for en gjenskapelse av hagen. Det argumenteres for at hagen bør gjenskapes så helhetlig som mulig hvis formålet er å skape en historisk hage med kulturminneverdi. Det sees på begrensninger og muligheter, og diskuteres hva dette vil si for den historiske verdien til hagen. Urbant landbruk foreslås som en annen bruk av kvarterene enn det som har vært opprinnelig. Dette for å styrke Herregårdshagen som en samlingsplass i Larvik by. Til slutt gis det kommentarer på hva som bør undersøkes ved videre arbeid med hagen.

ABSTRACT

ENGLISH

This master's thesis is written by Undis Furuberg as a final project of a master's degree in landscape architecture at the Faculty of Landscape and Society at the Norwegian University of Life Sciences (NMBU).

This thesis investigates how to interpret the traces of a former Manor Garden in Larvik, «Herregårdshagen», and looks at possibilities and limitations in a re-creation of the garden. The work is intended as a contribution to Larvik municipality, Larvik Museum and other stakeholders in connection with The Manor House «Herregården». The aim of this thesis is to provide an overview of existing knowledge about the garden and make an interpretation-plan based on a historical layer. The aim is also to use the findings from garden archaeology to make new maps with adjusted measurements for further investigation with garden archaeology.

Herregården in Larvik was built in 1674 to governor Ulrik Fredrik Gyldenløve (1638 - 1704) as a place of representation in Larvik county. The county was established in 1671 in Denmark-Norway. In connection with Herregården, a garden with baroque features was laid out, with a size that surpassed contemporary gardens in Norway. After the separation of Denmark and Norway in 1814, the Manor Garden was gradually demolished over a period of a hundred years. Herregården and parts of the garden was restored and reconstructed in the 1920s, according to the procedures at the time. Today, Larvik Museum, have guided tours of the building. There has been a debate for many years about the use of the area, and whether the garden should be recreated now that the school buildings east of Herregården are empty.

The second part of this thesis presents the current situation and the municipality's visions for the area. The third part presents values and definitions connected to green historical spaces, the legal status of the area and international guidelines for the preservation and management of historic gardens.

Terms used in re-creation of historical gardens are discussed. The methodological approach that is used today, when working with historical gardens, is presented.

In the fourth part of the thesis, the history of Herregården is presented to put the garden into a historical context and to understand the garden's cultural heritage value. The most important sources for the part of the Manor Garden, inside the boundaries of this project, are presented. Gardens that might have had influence on the Manor Garden is discussed.

The fifth part of this thesis deals with an interpretation of the source material. Source material has consisted of findings from garden archaeology, old maps and photos from late 1800s. An archive from Larvik county (1671 - 1821), that is kept at Statsarkivet in Kongsberg, is the most important source. Transcripts of an inventory of the garden from 1774 and transcripts of accounting lists are used. The dissertation of Lars Jacob Hvinden-Haug, which in part is based on the archive from Larvik county, has been an important source. The interpretation is also based on excursions to Herregården. The work raises questions about elements from previous interpretations, such as hedges, terracing, and stairs. The interpretation-plan contains suggestion of a terrain that the Manor Garden might have had. The interpretation-plan is illustrated using perspectives.

Finally, recommendations are given at an overall level for a re-creation of the garden. It is argued that the garden should be recreated as holistically as possible if the purpose is to create a historic garden with cultural heritage value. Limitations and possibilities are looked at, and what the limitations means for the historical value of the garden. Urban agriculture is proposed as a new form of use, and the consequences of this is discussed. Finally, comments are given on what should be investigated in further work with the Manor Garden in Larvik.

FORORD

Denne oppgaven på 30 studiepoeng markerer slutten på mine fem år med studier av landskapsarkitektur ved fakultetet for landskap og samfunn ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).

Jeg har lenge hatt en interesse for historie og hva slags hendelser og impulser som har ført til at steder fremstår som de gjør i dag. Gjennom flere sommersesonger har jeg arbeidet i campus-parken ved NMBU, og dette har gitt meg en interesse for historiske parkanlegg. Derfor falt valget av oppgave på et historisk anlegg som i dag har forsvunnet, men som det finnes rester av i bakken ved Herregården i Larvik. Det har lenge pågått diskusjoner rundt fremtiden til området rundt Herregården, og det har vært spennende å få et innblikk i dette. Temaet med historiske grøntanlegg ble valgt fordi jeg ønsket å få mer kunnskap om hvordan en går frem i arbeidet med historisk anlegg, og hva en kan avdekke med hagearkeologi.

Da hver historisk hage er unik, preget av det stedsspesifikke og enkeltpersoners vegetasjonsvalg og design, har det vært utfordrende å komme med entydige svar på hvordan Herregårdshagen har sett ut. I arbeidet med oppgaven har jeg studert kart og prospekter av andre samtidige hager. Det å trekke sammenhenger mellom andre samtidige anlegg gir ingen klare svare med mindre det foreligger arkivmateriale på direkte kontakt mellom hageeieren eller hagearkitekten, og miljøet ved hagen det sammenlignes med. Dette har gjort det vanskelig å gi et svar på hvordan hagen har sett ut, og jeg har fått erfare at kildemateriale setter begrensningene. Allikevel er det mye ved Herregårdshagen som er sikkert, men på et detaljnivå vil det alltid bli tolkning.

Derfor er jeg veldig takknemlig for all hjelp jeg har fått med min veileder Annegreth Dietze-Schirdewahn. En stor takk til Bjørn Anders Fredriksen for veiledning i tolkningsarbeidet og for deltakelse i diskusjon rundt funn i hagearkeologien. Det har hjulpet veldig mye. Takk også til Aina Aske ved Larvik Museum for å stille med transkribering, oversending av arkivmateriale og for svar på mange spørsmål angående grevskapshistorien i Larvik. En takk rettes også til Ingerid Heggelund ved Larvik kommune for omvisning på tomten, engasjement og svar på spørsmål angående kart og bygg. En jeg ikke har vært i kontakt med, men hvis arbeid er svært grundig og tydelig, er arbeidet til Lars Jacob Hvinden-Haug. Avhandlingen har vært en viktig kilde til kunnskap.

Til slutt vil jeg vise takknemlighet til familien, og til Marianne Strand Torvanger som alltid oppmuntrer. Takk også til Kaja Winsnes Nordhagen for gjennomlesing av oppgaven.

Ås, mai 2022

Undis Furuberg

Figur 0.2. En tolkning av de sørligste dammene ved Herregårdshagen i Larvik i perioden 1680 - 1704.

INNHOLDSFORTEGNELSE

1. INNLEDNING

1.1 - Hvor?	6
1.2 - Terreng og klima	7
1.3 - Oppgaveområdet	8
1.4 - Problemstilling og mål	8
1.5 - Metode	9
1.6 - Bakgrunn	10
1.7 - Begreper	11

2. DAGENS SITUASJON

2.1 - Kommunens visjon	12
2.2 - Skolebygg	13
Forutsetning i oppgaven	13
2.3 - Grønnstruktur	14
2.4 - Adkomster og potensielle brukere	15
2.5 - Restaureringsforslag av Magne Bruun	16

3. VERDIER I HISTORISKE GRØNTANLEGG

3.1 - Hva er et grøntanlegg?	18
3.2 - Verdien av historiske grøntanlegg	19
Bevaringsverdier	19
3.3 - Hagearkeologi	20
3.4 - Juridisk status for Herregårdshagen	20
Verdikart	21
3.5 - Internasjonale føringer	21
Firenzecharteret	21
FNs bærekraftsmål	22
3.6 - Juridisk vern av hager i Norge	22
3.7 - Rekonstruksjon eller gjenskaping?	22
3.8 - Metodikken ved rekonstruksjon av hagen på Stend	23

4. HISTORIE

4.1 - Hagen etableres på 1600-tallet	25
4.2 - Grevens eiendommer	26
4.3 - Kilder om hagen på 1600-tallet	27
4.4 - Kilder om hagen på 1700-tallet	28
Planteliste 1774	29
4.5 - Eiere på 1700-tallet	30
Kongebesøkene	31
4.6 - Utsagn om Herregårdshagen	31
4.7 - Gartnere i Norge	32
4.8 - Gartnere ved Herregårdshagen	32
Avisartikkel fra 1915	33
4.9 - Tidslinje	34
4.10 - Herregårdshagen i kart	35
4.11 - Forbilder for hagen	36
4.12 - Barokkhagene, en moderne hagestil på 1600-tallet	39
4.13 - Et selvstendig Norge og ny bruk av Herregårdstomten	40
4.14 - Historisk lag (1680-1704)	40

5. TOLKNING

5.1 - Tidligere rekonstruksjonsforslag	42
5.2 - Spor under bakken	43
5.3 - Eiendomskart over Larvik – 1688	44
Overlay	44
5.4 - Nye mål	45
5.5 - Terrasser	46
Terrasser og fyllinger	47
5.6 - Foto av Herregårdshagen	49
5.7 - Plasseringen av Gyldenløves steinhus	51
5.8 - Steintrapp	54
5.9 - Balustre	55
5.10 - Lysthus	55
5.11 - Skulpturer og plantekasser	56
5.12 - Planter i Herregårdshagen	57
5.13 - Hekker i Herregårdshagen	58
5.14 - Hekketyper i Herregårdshagen	59
5.15 - Tolkningsplan 1774	61
5.16 - Kvarterer på 1600-tallet	63
5.17 - Alléer	64
5.18 - Parterrer	65
5.19 - Fontenebasseng	66
5.20 - Dammene	67
5.21 - Tolkningsplan 1680-1704	68
5.22 - Perspektiver basert på tolkningsplanen 1680 – 1704	71

6. ANBEFALINGER FOR EN GJENSKAPELSE

6.1 - En helhetlig Herregårdshage	73
6.2 - Midtaksen	75
6.3 - Grusveier	75
6.4 - Innramming	75
6.5 - Mur beskrevet i 1774	76
6.6 - Mesterfjellet skole	76
6.7 - Eksisterende trær	77
6.8 - Shared space i Kristian Fredriks vei	78
6.9 - Nye adkomster	78
6.10 - Lysthus	78
6.11 - Parterrer	79
6.12 - Skjøtsel	80
6.13 - Frukttrær	82
6.14 - Det sosiale aspektet	83
6.15 - Urbant landbruk	84
6.16 - Bruk av kvarterene	85

7. AVSLUTNING

7.1 - Oppsummering	88
7.1 - Refleksjon	90

KILDER

FIGURLISTE

VEDLEGG

91
96
98

1. INNLEDNING

Figur 1.1 Noe opparbeidede grøntområder finnes rundt Herregården i dag. Bøkehekkene er fra Magne Bruun sitt restaureringsforslag som ble tegnet ut på 80-tallet.

1.1 - HVOR?

Herregården er bygget 250 meter fra Larviksfjorden i Larvik kommune, og er i dag omfattet av bystrukturen i Larvik. Havnevirksomhet og utskipning av trelast og produkter fra Fritzøe jernverk har historisk vært svært viktig for byen (Thorsnæs et al., 2022). Dette skyldes plasseringen byen har mellom Farrisvannet, Numedalslågen og Larviksfjorden.

Herregården ligger nedenfor høydedraget som store deler av dagens Larvik er plassert på. Endemorenen Raet strekker seg igjennom Larvik kommune, og bøkeskogen i Larvik vokser på ryggen som endemorenen danner. Bøkeskogen utgjør et bakteppe for byen. Den dominerende bergarten i kommunen er larvikitt, som gir et kollet landskap (Gea Norvegica Geopark, 2021).

Herregården med hage har blitt anlagt i et terreng med helning mot sør, og med utsikt mot fjorden. Plasseringen nær fjorden var nok strategisk på slutten av 1600-tallet, da båttrafikken var et av de viktigste fremkomstmidlene. At Herregården med alleer og hage skulle være synlig fra fjorden var derfor viktig for plasseringen. Herregårdshagen lå opprinnelig utenfor Larvik by, men i tett tilknytning til byen. Bak Herregården finnes det to knauser, Herregårdsfjellet og Mesterfjellet. Denne høydeforskjellen gjorde det mulig å anlegge en dam bak Herregårdsfjellet som kunne skape trykk til fontener og fiskedammer. Kongeinskripsjonene i Larvik er hugget inn i knausene rundt Herregården.

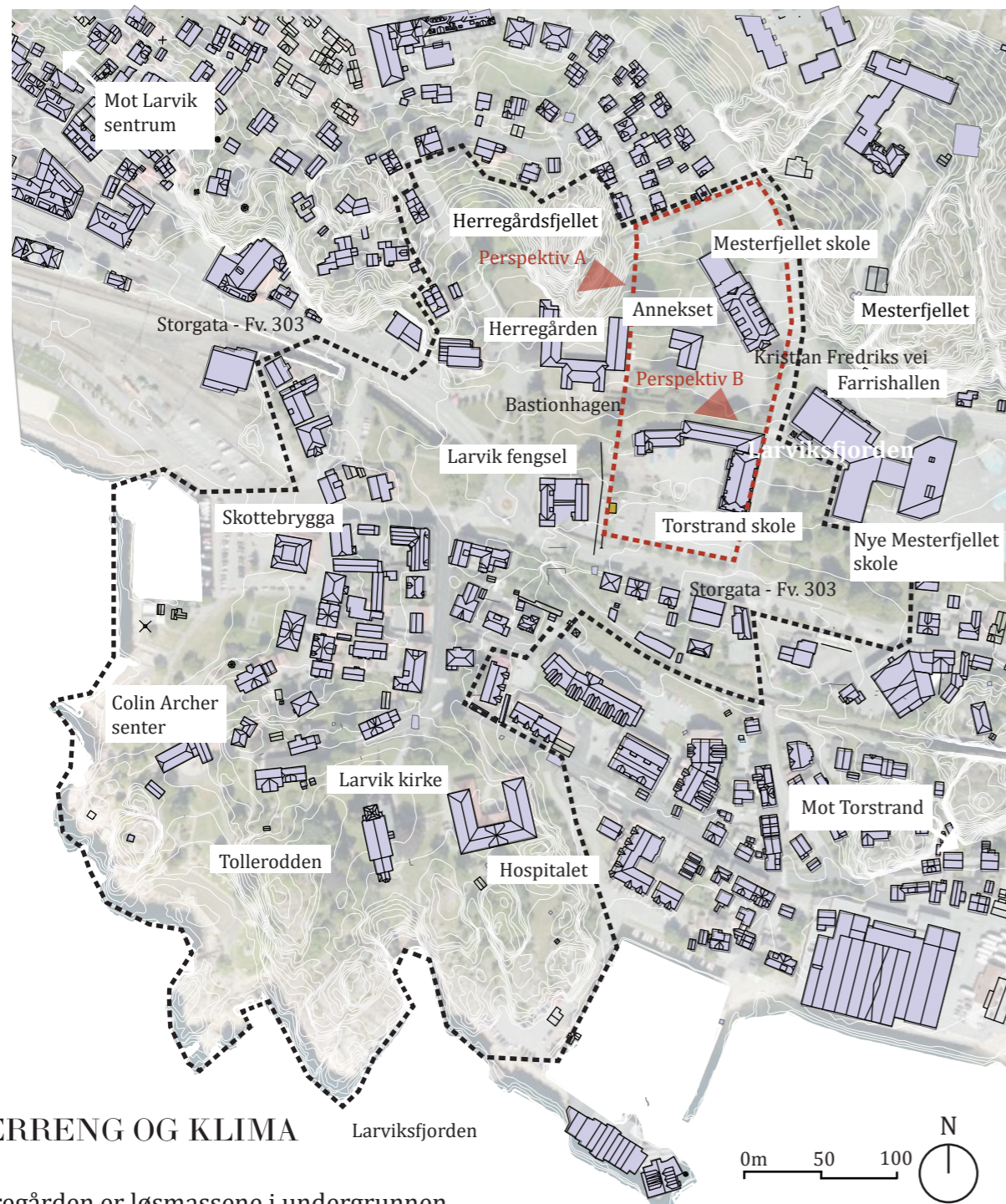
Figur 1.3 Larvik by mellom Farrisvannet, Numedalslågen og Larviksfjorden.

Figur 1.2 Larviks plassering i forhold til Oslo, Kristiansand og Hirtshals. I dag tar det omlag fire timer med båt fra Larvik til Hirtshals. Larvik by har blitt formet av kontakten med Danmark.

Figur 1.4 Sentrumssonen i Larvik med oppgaveområdet ved Herregården markert i rødt.

1.2 - TERRENG OG KLIMA

Ved Herregården er løsmassene i undergrunnen moreneavsetninger, og består av gulbrun morenesand og grus (Dietze-Schirdewahn et al., 2022). Dette er luftige og drenerende masser. Herdighetssonen for Larvik i dag er sone 2 (H2), en mild sone karakteristisk for kysten i Sør-Norge (Det norske hageselskap, 2006, s. 254). I arbeidet med historiske hager er det viktig å være klar over at vekstforhold endrer seg. Den «lille istid» varte fra midten av 1400-tallet til midten av 1800-tallet. Årene mellom 1650 og 1720 da Herregårdshagen ble etablert, var spesielt kalde. Med kaldere vintre må en tenke seg at planteutvalget som ble dyrket var mye mer begrenset enn det vi har i dag (Christensen, 1999, s.298).

----- Bestemmelsessone for bevaring (BEV - 4) for Herregården og Tollerodden

..... Oppgaveområdet

Figur 1.5

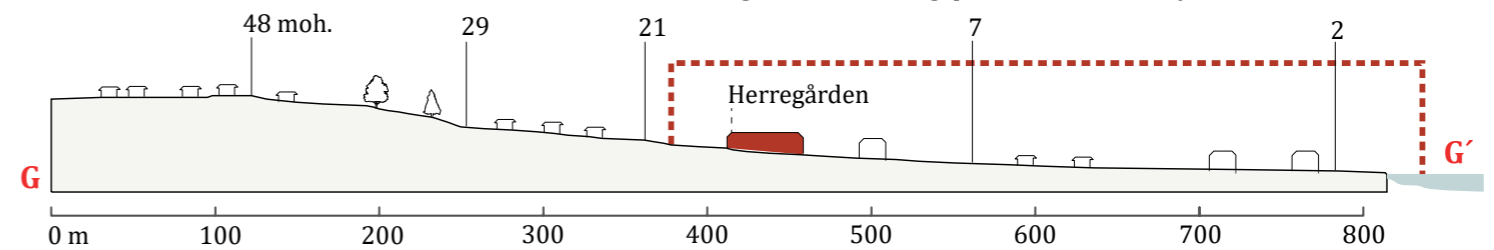

Figur 1.6 **Perspektiv A.** Foto fra 1890-årene tatt fra Herregårdsfjellet med retning ut mot Larviksfjorden. Enkelte bygg har blitt bygget i hagens midtakse. Herregårdens nærhet til fjord og havn sees på dette bildet.

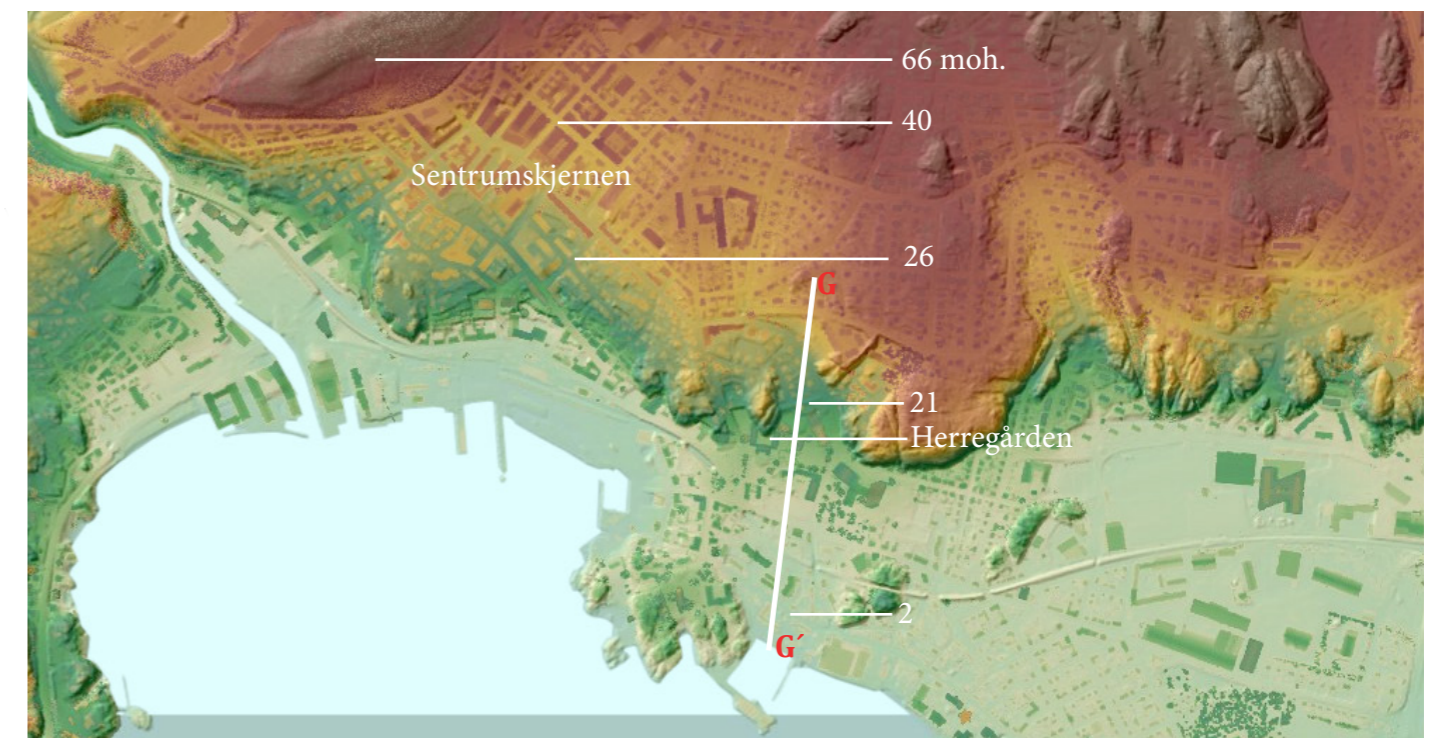

Figur 1.7. **Perspektiv B.** Området der hagen har vært er i dag innlemmet i bystrukturen. Tomtene mot fjorden er brukt til boliger og utsikten til fjorden er bygget igjen. Fotoet er tatt fra et stilas.

Omtrentlig utstrekning av Herregårdshagen med allé rundt 1690. Utstrekningen baserer seg på eiendomskart fra 1688.

Figur 1.8. Illustrativt snitt av Herregårdens plassering i terrenget.

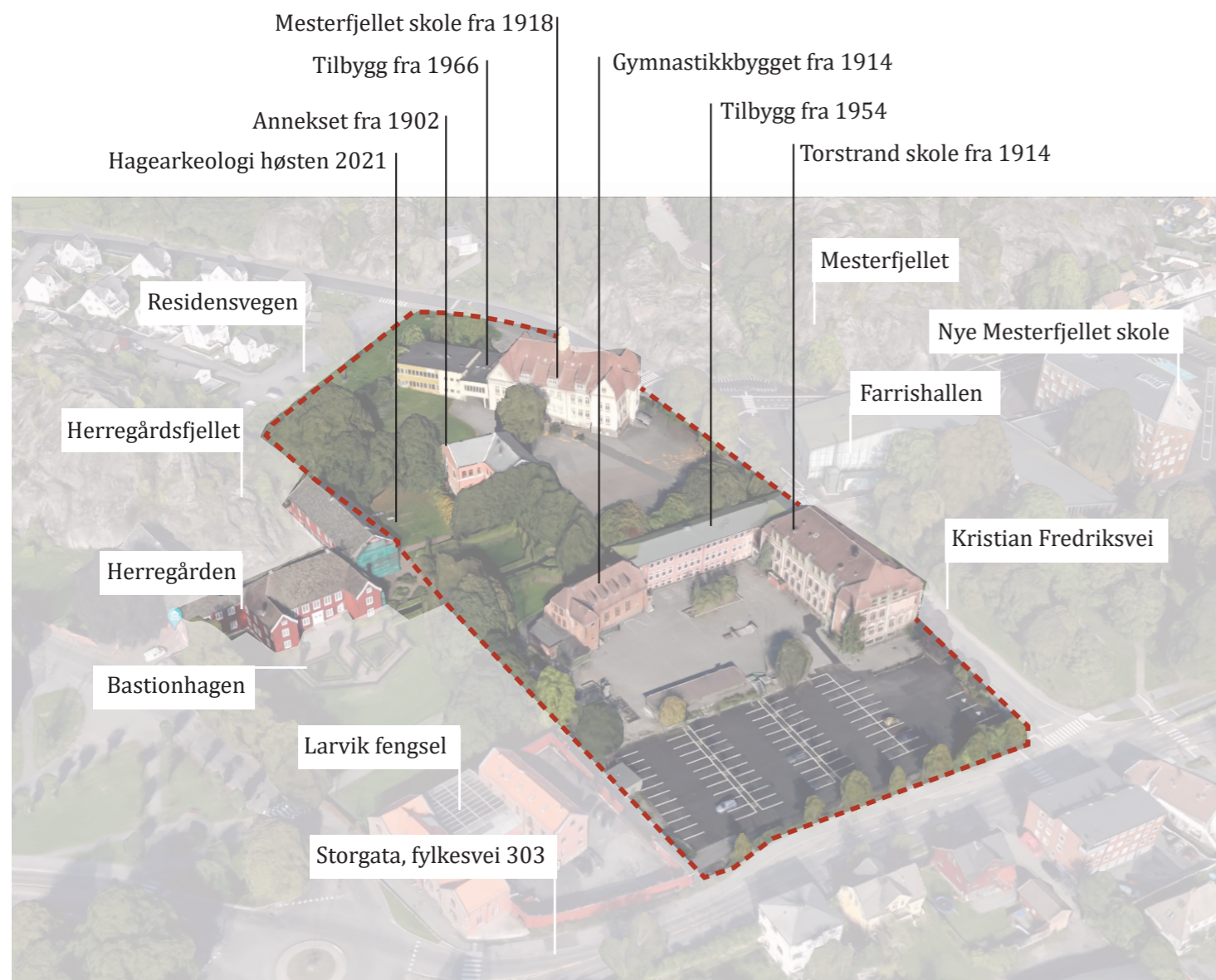

Figur 1.9 Et sammenslått høydeplott og skyggerelieff viser hvordan Herregården ligger på et lavere nivå enn sentrumskjernen i Larvik.

1.3 - OPPGAVEOMRÅDET

Avgrensningen jeg har valgt å arbeide med er området øst for Herregården, som avgrenses av Residensvegen, Kristian Fredriksvei og Storgata. Det er innenfor dette området jeg gir anbefalinger. Dette er fordi den delen av Herregårdshagen som ble brukt til pryd og representasjon hovedsakelig lå innenfor avgrensningen. Kjøkkenhagen og alléene ut mot landskapet rundt lå utenfor området som er markert med rød stiplet strek i kartet. Jeg valgte også denne avgrensningen fordi tomtene som befinner seg innenfor denne er eid av kommunen, og det er bruken av dette oppgaveområdet det har vært diskusjoner rundt. Allikevel vil de historiske strukturene som diskuteres i oppgaven

også gå utenfor avgrensningen, fordi det er relevant å diskutere disse i sammenheng med den delen av Herregårdshagen som var til pryd og representasjon. Oppgaveområdet er på om lag 21,5 dekar og omfatter deler av eiendommene med Gnr. 3020 og Bnr. 773, Gnr. 3020 og Bnr. 283, Gnr. 3020 og Bnr. 2560, samt eiendom Gnr. 3020 og Bnr. 2563 (Kommunekart, 2022). Eiendommene er eid av Larvik kommune. I dag preges området av asfalterte flater, parkeringsplass, klipte gressflater, samt en del større trær rett øst for Herregården. Magne Bruun sitt rekonstruksjonsforslag sees i dag i form av bøkehekker, tujaer, lindehekker og syriner.

Figur 1.10 Oppgaveområdet er markert med rød stiplet strek. Området er eid av det offentlige og avgrenses av fylkesvei 303, Kristian Fredriks vei, Residensvegen og gressflatene mellom Herregården og Larvik fengsel.

1.4 - PROBLEMSTILLING OG MÅL

PROBLEMSTILLING

Hvordan gjenskape Herregårdshagen i Larvik slik at hagens opprinnelige intensjon og funksjon blir formidlet?

MÅL

Målet med denne oppgaven er fremstille den nåværende kunnskapen om Herregårdshagen. Fokuset er på den delen av hagen som var til pryd og representasjon. Kjøkkenhagen undersøkes ikke nærmere i denne oppgaven. Videre er målet å lage en tolkningsplan basert på et valgt historisk lag. Det er et mål at tolkningsplanen skal være så nært den opprinnelige intensjonen som mulig med tanke på proporsjoner, plassering i terrenget og vegetasjon.

Målet for anbefalingene som gis er at en gjenskapelse skal ivareta de historiske strukturene, og dermed løfte Herregården og Tollerodden som et kulturmiljø. Det er også et mål at det historiske anlegget skal danne en ramme for dyrkningsaktiviteter for å styrke folkehelsen gjennom sosiale aktiviteter og arrangementer.

OPPGAVENS STRUKTUR

- **2. Dagens situasjon**
I andre del presenteres dagens situasjon, og tidligere restaureringsarbeid som er gjort i Herregårdshagen.
- **3. Verdier i historiske grøntanlegg**
Tredje del omhandler verdier i historiske grøntanlegg, internasjonale føringer for disse og hvilken arbeidsmetode som bør tas i bruk ved rekonstruksjon av historiske hager.
- **4. Historie**
I fjerde del gis det en oversikt over historien til Herregården under grevskapstiden, som varte fra 1671 til 1821. Her presenteres kildemateriale så nøytralt som mulig. Noe tolkning er det allikevel når det sees på hva som kan ha vært forbilder for Herregårdshagen.
- **5. Tolkning**
Denne delen omhandler min tolkning av kildemateriale og resulterer i en tolkningsplan for Herregårdshagen for perioden 1680 - 1704.
- **6. Anbefalinger for en gjenskapelse av Herregårdshagen**
Her gis det anbefalinger for fremtidig bruk av hagen hvis den gjenskapes. Enkelte praktiske utfordringer poengteres i tilknytning til terrengforming og skjøtsel. En gjenskapelse av lysthus, parterre og innramming diskuteres.

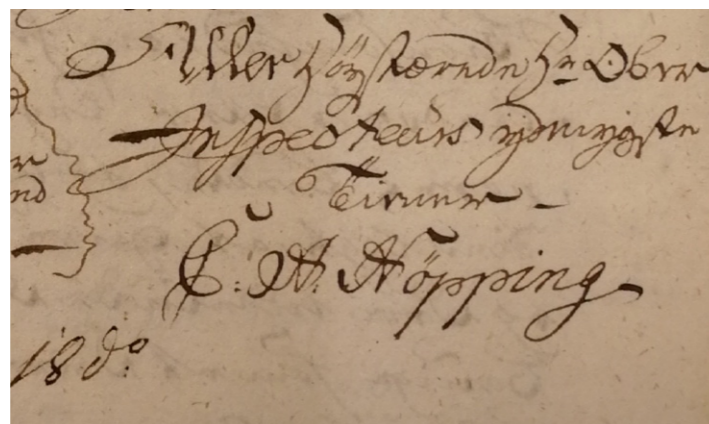

1.5 - METODE

Metodikken baserer jeg på Maria Flinck sin beskrivelse av fremgangsmåter ved historiske grøntanlegg. Flinck argumenterer for at alle tiltak i historiske grøntanlegg må basere seg på historiske kilder og en forståelse av hagens utvikling og innhold. Metoden innebærer søk etter foto, prospekter, kart, skriftlig materiale eller andre kilder som kan fortelle noe om hagen. Livshistorien til hagens eiere og gartnere er også viktig for å forstå intensjonen bak hagen og hvilke impulser som kan ha påvirket den. Flinck påpeker at sortsnavn på planter kan være vanskelig å tyde i eldre kilder på grunn av ulik navnsetting, samt mangel på kunnskap fra personen som skrev listen. Fra 1753 innføres Carl von Linnés metode for navnsetting. Det er viktig å være klar over at kildemateriale som finnes ofte kun viser bruddstykker av historien, og ikke nødvendigvis gir et fullstendig bilde av hagens utvikling (Flinck, 2013, s. 81-110).

Arkivet jeg har hentet materiale fra er i hovedsak Statsarkivet i Kongsberg, hvor Larvik grevskaps arkiv (1671-1821) er oppbevart. Til dette har jeg fått stor hjelp av konservator Aina Aske ved Larvik museum. Ved museet har det allerede blitt samlet og transkribert mye materiale om hagen, som jeg har fått mulighet til å bruke i denne oppgaven. Avhandling og artikler om hagen har vært viktige kilder og baserer seg på dette grevskapsarkivet. Jeg gjennomførte selv ett besøk til grevskapsarkivene ved Kongsberg i februar, men forstod at det ville bli for tidkrevende for meg å sette meg inn i skriften fra 16- og 1700-tallet. Derfor baserer jeg tolkningen min på andres transkriberinger og tolkninger av primærkildene. Dette er en svakhet ved metoden.

Andre arkiver jeg har fått tilsendt materiale fra er foto fra Per Nyhus lokalhistoriske fotoarkiv ved Larvik Museum. Foto fra seint 1800-tall har også vært en viktig primærkilde. Magne Bruun sine notater er hentet fra Historisk arkiv for Norsk Landskapsarkitektur. Notater fra Domenico Erdmann er tilsendt fra Riksantikvarens arkiv i Oslo. Det er også notatene fra legen Hans Teilmann Hansteen. Skisser i tilknytning til dette er tilsendt fra Riksarkivets tegningsarkiv. Historiske kart er fra Riksarkivet, tilsendt fra Larvik Museum eller funnet i Kartverket sin samling av historiske kart på nett.

Figur 1.11 Cay Anthon Høpping var gartner i Herregårdshagen på midten av 1700-tallet. Foto fra besøk til grevskapsarkivene ved Statsarkivet i Kongsberg.

En metode jeg har tatt i bruk er overlay. Ved å legge et eiendomskart fra 1688 over dagens kart har det vært mulig å forstå utstrekning og plassering av historiske elementer. Jeg har også gjort overlay med kart fra 1858, 1884 og 1927 for å forstå hagens utvikling. I arbeidet med oppgaven har jeg også gjort andre overlays for å undersøke plasseringen av strukturer, uten at det alltid har ført frem.

Resultater fra hagearkeologi høsten 2021 har vært en svært viktig primærkilde.

Jeg har lest litteratur for å forstå grevskapshistorien i Norge, plantebruk og hagekulturen i Europa og Danmark-Norge på 1600-tallet. Lesing av slik litteratur om hagekunsthistorie og andre hageanlegg fra samme tidsperiode har vært viktig for å forstå konteksten Herregårdshagen ble anlagt i. Jeg har også lest litteratur om gjenskapelse av anlegg. Teoridelen i denne oppgaven omhandler litteratur om bevaring og rekonstruksjon av historiske grøntanlegg. Befaringer til området har vært nødvendig for å forstå dimensjoner og studere strukturer i dagens terreng. Det har også blitt gjennomført en befaring til Rød Herregård for å studere historiske strukturer og hvordan dette området skjøttes i dag.

DE VIKTIGSTE KILDENE

- Transkribering av en taksering fra 30. mars 1774 som beskriver innholdet i hagen. Det finnes en taksering fra 1773 med en identisk beskrivelse. Takseringen fra 1774 ble laget i forbindelse med at gartner Peter Lund overtar for gartner Christian Thomsen. Finnes i grevskapsarkivet.
- Hovedregnskap med bilag fra 1696. Jeg arbeidet med et dokument som er transkribert og systematisert av konservator Aina Aske ved Larvik Museum. Finnes i grevskapsarkivet.
- Hovedregnskap med bilag fra 1673 - 1701. Også dette var transkribert og systematisert av Aina Aske. Finnes i grevskapsarkivet.
- Det første eiendomskartet over Larvik fra 1688. Kartet ble laget i forbindelse med en oppmålingsforretning gjort av Mercher og Grimmer i 1688, og er trolig tegnet av disse. Kartet finnes i grevskapsarkivet.
- Et kart over Larvik by tegnet av Peter Jacob Wilster fra ca. 1690. Kartet er fargelagt og viser vannelementer, alléer og veier. Finnes ved Riksarkivet.
- Foto fra slutten av 1800-tallet. Disse bekrefter strukturer som sees i kartene nevnt ovenfor. Foto er blant annet hentet fra Per Nyhus lokalhistoriske fotoarkiv ved Larvik Museum.

ALEN

På 1600-tallet ble alen brukt i Norge. Lengden på en alen har variert noe. I denne oppgaven har jeg tatt utgangspunkt i Torfinn Skard sin liste over gamle måleenheter. En alen tilsvarer her 0,627 meter. I arbeidet med tolkningsplanen har det vært viktig å være klar over dette. Den viktigste kilden for valg av avstander i tolkningsplanen har allikevel vært mål fra hagearkeologi i meter og avstandene i overlay av eiendomskart fra 1688, som ble tegnet i meter. Ved videre hagearkeologi og bekreftelse av lengder og bredder på kvarterer, kan det arbeides mer detaljert for å se om avstandene går opp i alen.

Figur 1.12 Utsnitt av det første eiendomskartet over Larvik fra 1688.

Figur 1.13 Peter Jacob Wilster sitt kart fra ca. 1690. Dette kartet er sannsynligvis basert på eiendomskartet fra 1688.

1.6 - BAKGRUNN

I 2014 stod nye Mesterfjellet skole klar i Larvik, og elevene flyttet ut fra gamle Mesterfjellet skole og Torstrand skole. De gamle skolene fra tidlig 1900-tall har i dag behov for rehabilitering, og samtidig er det kjent at tomten tidligere rommet Herregårdshagen. Riksantikvaren betegner hagen som «[...] den største og tidligste symmetriske hagen vi kjenner innenfor det som i dag er Norges grenser» (Riksantikvaren, 2020b, s.91). Dette reiste en debatt om den fremtidige bruken av tomten.

Kulturhistorisk stedsanalyse

I 2020 ble det gjennomført en kulturhistorisk stedsanalyse for området ved Herregården og Tollerodden i Larvik, på oppdrag fra Larvik kommune. I DIVE-analysen ble den kulturhistoriske karakteren og betydningen vurdert, samt sårbarheten og handlingsrommet for Herregården og Tollerodden. Det ble gjennomført medvirkningsmøter med lokale foreninger og bedrifter. DIVE-analysen konkluderer med at Herregården og Larvik kirke fra 1677, samt Larvik hospital fra 1760, er av nasjonal og internasjonal verdi, samt at området ved Tollerodden og Herregården har en viktig verdi som et helhetlig kulturmiljø (Tallaksen et al., 2020).

Medvirkning

I prosjektet *Attraksjonskraft Herregården – Tollerodden*, et samarbeid mellom Larvik kommune, Larvik Museum og Vestfold og Telemark fylkeskommune, ble det gjennomført en åpen spørreundersøkelse i mai 2020. Spørreundersøkelsen gikk ut til innbyggerne i kommunen, samt foreninger og det offentlige.

Responser var at gamlebyen, området ved Herregården og Tollerodden, var viktig for identiteten til Larvik by. Herregården og grevskapshistorien nevnes som de viktigste identitetsskapende elementene, sammen med Tollerodden som et grønt fristed og historien tilknyttet båtbyggeren Colin Archer. I et åpent spørsmål om fremtidig utvikling svarte 37,5 % av de spurte at de ønsket en rekonstruksjon av herregårdshagen. Av de spurte svarte 39 % at de ønsket tilrettelegging for museum og kulturopplevelser. Samtidig var en reetablering av Herregårdshagen det temaet som fikk mest

sprikende respons i de kvalitative spørsmålene. For enkelte var ny bruk av skolebyggene det viktigste fremfor en rekonstruksjon av hagen. Det konkluderes med at «Ut fra innspillene bør videreutvikling og gjenskaping av Herregårdshagen prioriteres. [...] Ved å åpne opp for utendørsarrangementer og et variert tilbud for folk i alle aldre økes Herregårdens attraksjonskraft» (Larvik kommune, 2020). Størsteparten av de som gjennomførte spørreundersøkelsen definerte seg som kulturinteresserte.

Byutvikling

Sentrumsstrategien for Larvik frem mot 2040 ble vedtatt høsten 2021. For Herregården og Tollerodden er det et overordnet mål om å utvikle denne delen av Larvik sentrum basert på de kulturhistoriske verdiene. For Herregården og skolebyggene er målet at dette skal bli en grønn kulturattraksjon. Det er vedtatt at Larvik museum skal flyttes til gamlebyen, og gamle Mesterfjellet skole er foreslått som mest aktuelt i sentrumsplanen (Larvik kommune, 2021a, s.48).

Utviklingen for Herregårdshagen er definert slik i sentrumsstrategien, «Herregårdshagen gjenskapes som en tolkning innenfor strukturen av den opprinnelige hagen, men med innhold og utforming tilpasset skolebygg(ene) og/eller nytt museumsbygg.» (Larvik kommune, 2021a, s.58). Det er i dag vedtatt å rive murbygget «Anneket». I byutviklingsprogrammet anbefales det ellers å bevare de resterende murbygningene for ny bruk slik som sentrumsbarnehage, verksteder eller kontorer. Det helsemessige aspektet ved å utvikle skoleområdet til et grøntområde blir understreket. Området hvor Herregårdshagen har vært ligger tett på nytt helsekvartal, Distriktpsikiatrisk Vestfold og Furubakken sykehjem (Larvik kommune & 3RW Arkitekter, 2021).

Byjubileum

Høsten 2021 var Larvik by 350 år, og i den forbindelse ble det gjennomført arrangementer for å sette søkelys på Herregårdshagen. I samarbeid med arkitektstudenter fra NTNU ble den midlertidige installasjonen «Akseleratoren» og en midlertidig park designet for jubileet. Den midlertidige parken var et samskappingsprosjekt som involverte skoler, foreninger og næringsliv. Målet med prosjektet var å skape ny giv rundt utviklingen av skoleområdet (Vi350, 2021). Høsten 2021 ble det montert et stilas som gangvei rundt et eldre lindetre, for å sette fokus på Herregårdshagen.

Hagearkeologi

I september 2021 ble det gjennomført hagearkeologi i regi av Vestfold og Telemark fylkeskommune, Vestfoldmuseene IKS ved Larvik museum og NMBU. Hagearkeologien ble gjennomført på bestilling fra Larvik kommune, som et videre ledd i undersøkelsen av området etter georadar skanning av skoleområdet i 2020. Hagearkeologien viste at det finnes spor etter Herregårdshagen under overflaten (Dietze-Schirdewahn et al., 2022).

En gjenskapelse

Basert på denne utviklingen i Larvik kommune er det interessant å gå mer detaljert inn på hva det vil innebære med en gjenskapelse av Herregårdshagen som følger historiske kilder. Basert på de nye funnene i hagearkeologien vil det være mulig å gi en mer presis plassering og dimensjonering av hagens gangveier og avgrensning. En tolkningsplan basert på historiske kilder vil være nødvendig å utarbeide før det gis overordnede anbefalinger for en gjenskapelse av en historisk hage. I byutviklingsplanen er det et mål at hagen skal bli en grønn kulturattraksjon. Derfor er det aktuelt å se på urbant landbruk som en ny funksjon som kan innlemmes i det historiske rammeverket.

Figur 1.14 Herregården er i dag et fredet bygg med museumsaktivitet. Bastionhagen fremfor Herregårdsbygget ble rekonstruert på 1920-tallet under ledelse av Domenico Erdmann. Senere ble deler av Herregårdshagen opparbeidet etter tegninger av Magne Bruun.

Figur 1.15 Skolegården ved Gymnastikkbygget og Torstrand skole fra 1914.

Figur 1.16 Fra Akseleratoren var det mulig å se utover Larviksfjorden, slik den opprinnelige intensjonen nok var fra steinhuset i Herregårdshagen.

1.7 - BEGREPER

Ordlisten nedenfor er lagt ved for å tydeliggjøre hva som legges i begrepene i denne oppgaven, og hva som legges i begreper som ofte blir brukt i arbeidet med kulturminner. Begrepene er basert på Riksantikvarens ordliste (Riksantikvaren, 2020a) og Maria Flinck sine forklaringer på begrepene (Flinck, 2013). Der definisjonene er hentet fra andre steder er kilden oppgitt.

Antikvariske prinsipper

Antikvariske prinsipper slik de er definert av Riksantikvaren (2020c):

- Så mye som mulig av originale strukturer i et grøntanlegg bør bevares. Derfor bør man heller skjytte og reparere, enn å bytte ut materiale.
- Eldre metoder og opprinnelige materialer bør brukes. Dette gjelder også plantemateriale, hvor utgåtte planter bør erstattes med samme art og kultivar, og identisk plassering.

Restaurering

Istandsetting av et eksisterende kulturminne eller gjenstand til en tidligere tilstand. Det må altså eksistere en original struktur som er bevart, og som man tilbakefører til en spesifikk epoke. Hvilken tid i kulturminnets historie en tilbakefører til er et verdispørsmål, det kan være tilstanden anlegget hadde da det ble oppført, tiden etter en omlegging eller en kombinasjon av ulike epoker. En gjengrodd hage hvor alle stier, bed og trapper er bevart, men som settes i stand basert på kildemateriale, er et eksempel på en restaurering.

Rekonstruksjon

Å tilbakeføre en forvunnet eller sterkt ombygget hage til en tidligere tilstand. Gjenoppbyggingen må basere seg på historisk kildemateriale om den spesifikke hagen slik at rekonstruksjonen samsvarer med hagens uttrykk på et bestemt tidspunkt. Rekonstruksjon kan gjennomføres selv om det ikke finnes synlige spor etter hagen, men det må eksistere tilstrekkelig med kildemateriale å basere tilbakeføringen på for å kalle det en rekonstruksjon. Metoden har blitt brukt av museer for å levendegjøre historiske miljøer.

Gjenskapelse

Begrepsbruken i arbeidet med tilbakeføring av hager er noe flytende. I de tilfeller hvor kildegrunlaget ikke er helt utfyllende, og en også baserer seg på historiske analogier og eierens eller hagearkitektens visjoner, vil jeg i denne oppgaven bruke ordet gjenskapning.

Tidstypisk etterligning (Pastisch)

Å skape en hage basert på kildemateriale fra flere hager i samme stil eller fra samme epoke. I en tidstypisk etterligning skal man også forholde seg til historiske kilder slik som ved restaurering eller rekonstruksjon, men hagen vil aldri ha eksistert akkurat slik den blir laget. Hagen blir en historisk analogi. Dette kan brukes for å vise trekk i en stilart og tidstypisk design, altså for pedagogiske formål, slik som ved friluftsmuseer som Maihaugen eller Norsk Folkemuseum.

Fri fornyelse

Her er fokuset på en modernisering eller en forenkling av hagen. Omgjøringen er basert på arkitektens subjektive tolkning av plassen og historien, og gir større kunstnerisk frihet til arkitekten. Her er det altså ikke snakk om å gjenskape originale strukturer fra den spesifikke hagen, men en tilføring av historiserende elementer og en videreutvikling av hagen slik den fremstår nå. I samspill med dette kan historiske elementer være bevart. En slik fremgangsmåte bør ikke brukes på kulturminner, men unntaket kan være hager som ofte har blitt omlagt eller forandret. Et eksempel på fri fornyelse er Marienlyst slott i Helsingør hvor G. N. Brandt i 1919 tegnet et eget forslag til en fornyelse av hagen, men med basis i klassisistiske anlegg (Helsingør Leksikon, 2016).

Tolkningsplan

En tolkningsplan definerer jeg i denne oppgaven som en plan som baserer seg på historiske kilder og funn av fysiske strukturer i dagens terreng. En tolkningsplan vil allikevel, til en viss grad, alltid preges av personen som tegner den.

Herregårdshagen

Med Herregårdshagen menes i denne oppgaven hagen som var knyttet til Herregården i Larvik. Herregården blir også ofte omtalt som Residensen, siden anlegget ikke var en gård med jordbruksdrift, men et sted for representasjon og administrasjon. Herregårdshagen bestod av flere delhager; bastionhagen, kjøkkenhagen og prydhagen. Prydhagen er mitt ord på den største hagen med bankett, fire dammer og fontener. Det fantes også mindre hager i tilknytning til Herregårdsbygget.

Autentisitet

Et begrep som brukes for å beskrive noe som er originalt, opprinnelig og ekte. Hva som er autentisk ved en hage må eksempelvis kobles opp mot stilepoken, materialitet eller konstruksjonsteknikk. I en gjenskapelse kan formen være autentisk, mens materialet ikke er det.

Barokkhage

Hager som er anlagt etter franske idealer fra 1600-tallet, og som kjennetegnes av lange akser ut mot landskapet, klippet vegetasjon, fontener og kaskader, alléer, parterrer og bosketter.

Historisk lag

Det tidsrommet hvor hagen har vært gjennomgående holdt i en stilart eller hatt et bestemt preg. De ulike historiske lagene skiller fra hverandre basert på når det har skjedd vesentlige endringer som det finnes kildemateriale på, eksempelvis ved eieskifter.

Immateriell kulturarv

Kulturarv kan også være håndverksteknikker, fortellinger og kunnskap som må videreformidles gjennom praksis. Immateriell kulturarv er ikke et fysisk objekt, men er altså tradisjoner, tro og håndverk som videreformidles muntlig og ved praksis.

Kulturminne

Fysiske spor etter menneskers liv og virke, eller steder for viktige historiske hendelser, religiøse hendelser eller tradisjoner. Naturelementer kan være en del av et slikt sted, som en komponent i kulturminnet.

Kulturminneverdi

Hvilke verdier som tillegges et kulturminne vil variere med samtidens idealer. Den kulturhistoriske verdien avgjøres derfor av nåtidens brukere og forvaltere. Forvaltningen i Norge i dag deler verdiene inn i kategoriene kunnskap-, opplevelse- og bruksverdi.

Fredning

Hvis et kulturminne er fredet har det særlig høy verdi. Førreformatoriske kulturminner (før 1537) blir automatisk fredet. Det kan også gjøres et enkeltvedtak eller fredning med utgangspunkt i forskrift av kulturminner, også hager, og dette er hjemlet i kulturmiljøloven. Alle inngrep som påvirker kulturminnet som er fredet av Riksantikvaren må få dispensasjon fra regional kulturminneforvaltning, altså fylkeskommunen (Riksantikvaren, 2020). Herregårdsbygget er i dag fredet.

Vern

Kulturminner kan være vernet basert på blant annet plan- og bygningsloven, naturmangfoldloven, statlige verneplaner, listeføring eller tilskuddsordninger. Vern er ikke like strengt som en fredningsstatus, og tilsier ofte at det som vernes har lokal eller regional verdi. Vern gjennom plan- og bygningsloven er særlig et redskap for kommunene til å sikre lokale verdier.

Skjøtsel

Regelmessig arbeid for å opprettholde et ønsket uttrykk i et grøntanlegg. Arbeidsoppgavene er gjerne følger sesongene i året, og innebærer eksempelvis lusing, fornyelse av vekster eller hekkeklipping.

Urbant landbruk

Prosjekter med dyrking i by på offentlige eller private områder. Fokuset kan være på det sosiale eller det økonomiske. Urbant landbruk kommer i ulike former og kan eksempelvis være parselhager, skolehager eller terapautiske hager (Bergh, 2020).

2. DAGENS SITUASJON

Figur 2.1 En bjørk står mellom Annekset, som sees i fotoet, og Mesterfjellet skole. I bakgrunnen sees den midlertidige fontenen av farrisflasker som ble plassert omtrent der den opprinnelige fontenen skal ha stått i Herregårdshagen.

2.1 - KOMMUNENS VISJONER

I byutviklingsprogrammet foreslår 3RW Arkitekter hvilke nøkkelprosjekter som bør gjennomføres basert på føringene i Larviks sentrumsstrategi fra 2021. Disse prosjektene er valgt ut fordi de kan gjennomføres på relativt kort sikt. Herregårdshagen er tatt med som et slikt nøkkelprosjekt for å forsterke kulturmiljøet rundt Herregården og Tollerodden. I planen er det en visjon at det nye helsekvartalet nord for Herregården skal kobles til parkanlegget ved Herregården med en «trivelig og grønn, romslig og beplantet gate» (Larvik kommune & 3RW Arkitekter, s.131).

Det er et mål i byutviklingsprogrammet at tomten med Herregården og skolebyggene skal transformeres til en grønn destinasjon som kan tas i bruk året rundt. Det påpekes at kulturminner sees på som en ressurs i dagens byplanlegging, fordi de formidler stedets unike historie og derfor skaper en identitetsfølelse (Larvik kommune & 3RW Arkitekter, 2021, s.137).

Kommunens visjon for Herregårdshagen er at området skal utformes til å inneholde flere ulike aktiviteter. «Herregårdshagen gjenskapes som en tolkning innenfor strukturen av den opprinnelige hagen, men med innhold og utforming tilpasset skolebygg og museumsbygg. Hagen benyttes i samspill med Herregården og museum til formidling og kulturaktiviteter, pedagogisk virksomhet, rekreasjons-område og aktiviteter med grønt fokus» (Larvik kommune & 3RW Arkitekter, 2021, s.137).

I byutviklingsprogrammet er det utarbeidet tre ulike scenarier for området der Herregårdshagen har vært:

I **alternativ 1** er visjonen å bevare mursteinsbyggene på tomten, med unntak av Annekset, som er vedtatt revet. Uteområdet skal opparbeides til en park som baserer seg på prinsipper fra barokken slik som symmetri, fontener og med statuer i kryssningspunkt. Gangveiene i parken skal utformes slik at de står i sammenheng med bygningene. Funksjonene som foreslås i skolebyggene er:

- Larvik Museum i Mesterfjellet skole. Avtalen museet har med Fritzøe utløper i juli 2023, slik at det er nødvendig med en ny lokasjon. I byutviklingsprogrammet foreslås det å rive tilbygget til Mesterfjellet skole fra 60-tallet som er på 750 m². Vestfoldmuseene IKS har grevskapshistorien som et satsingsfelt i årene 2021 – 2024, og dette kan gi grunnlag for noe finansiering. Det anbefales at tilbygget som skal huse utstillinger for museet blir i massivt tre.
- Barnehage
- Frivillighet

Det er alternativ 1 som anbefales videreført i byutviklingsprogrammet.

I **alternativ 2** rives alle bygninger med unntak av Mesterfjellet skole slik at Herregårdshagen kan rekonstrueres med autentisk størrelse på gangveier, dammer, fontene og historisk beplantning.

I **alternativ 3** skal tomtens uteområder opparbeides med lekeplasser, vegetasjon, flyttbare moduler, vannspeil og noe dyrkning. Alle byggene, med unntak av Annekset skal beholdes og brukes til eksempelvis sentrumsbarnehage da det er gåavstand til Torstrand og sentrum fra tomten (Larvik kommune & 3RW Arkitekter, 2021, s.137).

Saksfremlegg november 2021

I saksfremlegg for Larvik kommune i november 2021 anbefaler kommunedirektøren å prioritere blant annet Herregårdshagen og Larvik Museum som byutviklingsprosjekter. For Herregårdshagen understrekes nærheten til Helsekvartalet, Larvik Fengsel, Mesterfjellet skole og Distriktpsikiatrisk senter som argument for at hagen kan være nyttig til annen bruk enn som kun et uteområde for museet. Å legge til rette for dyrkning av mat og samskappingsprosesser i hagen vil kunne være positivt for opplæring, integrering og helse. Neste steg for kommunen er å regulere tomten nærmere etter at hagearkeologien på tomten har blitt gjennomført. Et annet aktuelt tiltak kommunen legger frem er eventuelt å rive tilbyggene fra 50 og 60-tallet (Larvik kommune, 2021b).

KOMMUNENS VISJON

Stikkord som oppsummerer kommunens visjon for Herregårdshagen:

Arbeidstrening

Museumsaktivitet

Helseforebyggende

Integrering

Hageturisme

Rapporten viser at byggene har et vedlikeholdsetterslep og at det vil bli dyrere å pusse opp alle byggene, enn å pusse opp Mesterfjellet skole og anlegge hage. Samtidig vil hagen på lang sikt kreve ressurser til vedlikehold, mens byggene vil kunne få leieinntekter fra nye funksjoner.

I den kulturhistoriske analysen (DIVE) vurderes Mesterfjellet skole og Annekset til å ha regional verdi. Gymnastikksalen og Torstrand skole vurderes til å ha lokal verdi. Tilbyggene fra 50- og 60-tallet vurderes til liten verdi (Tallaksen et al., 2020, s.44). I sin artikkel *Reconstructing Historical Gardens: Negotiations and Debates – The Larvik Case* viser arkitekten Lars Jacob Hvinden-Haug hvordan argumentene for å beholde skolebyggene baserer seg på lokalhistorie og personlige erfaringer (2016, s.131 - 143). Argumentene for en gjenskapelse av hagen har basert seg på nytteverdier. Den arkitektoniske og estetiske verdien i anlegget har ikke blitt trukket frem som et argument, i frykt for at dette skulle oppfattes som luftig (Hvinden-Haug, 2016, s.141). Om skolebyggene skal rives eller ikke er et verdispørsmål. Er det lokal skolehistorie eller grevskapshistorien som har størst verdi?

Forutsetning i oppgaven

I denne oppgaven velger jeg å følge analysene som er gjort av Norconsult (Aasrum & Skalleberg, 2013) og Asplan Viak (Tallaksen et al., 2020), og forutsetter at grevskapshistorien og hagekunsthistorien har nasjonal interesse og derfor prioriteres fremfor lokal skolehistorie.

Derfor tar jeg utgangspunkt i at alternativ 2 i byutviklingsprogrammet blir valgt. I dette alternativet legges det til rette for at hagen kan gjenskapes med opprinnelige bredde på gangveier, og størrelse på dammer, fontene og kvarterer, samtidig som gamle Mesterfjellet skole bevares. Siden denne oppgaven sitt bidrag skal basere seg på historiske kilder og antikvariske prinsipper, gir dette alternativet best rom for å følge disse prinsippene og gjenskape en helhet.

2.2 - SKOLEBYGG

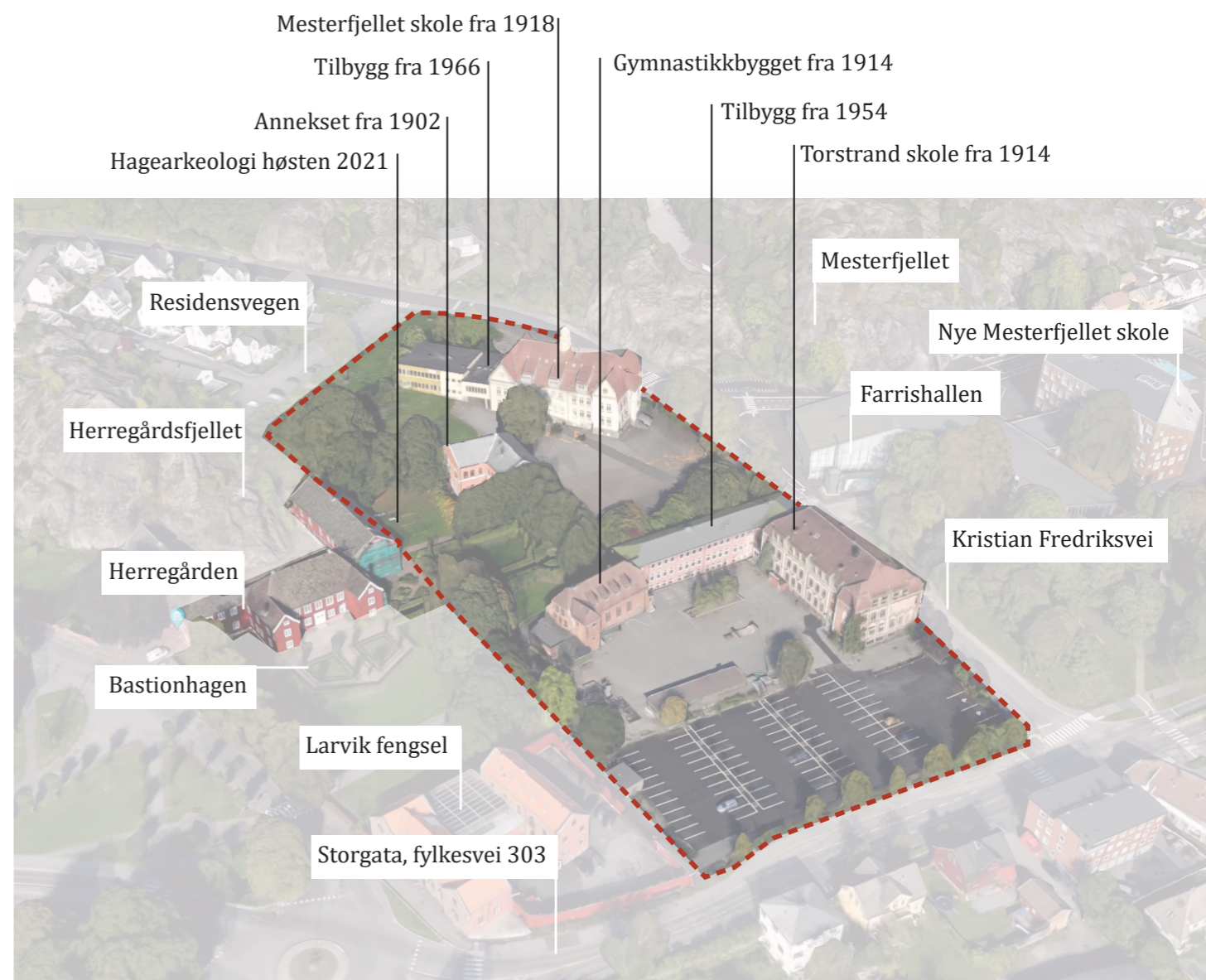
På oppgaveområdet i dag finnes skolebygg fra starten av 1900-tallet og tilbygg fra 50- og 60-tallet. Skolebyggene er i dag eid av Larvik kommune. Skolebyggene representerer viktig lokalhistorie i Larvik, og det har vært debatt rundt den lokale kulturminneverdien av disse (Hvinden-Haug, 2016).

Klima- og miljødepartementet kom i 2020 med en stortingsmelding med nye mål for kulturmiljøpolitikken (St.meld.nr. 16 (2019-2020)). Her poengteres det at et viktig tiltak for bærekraft er gjenbruk av bygningsmasse. Dette er et sterkt argument for bevaring av skolebyggene. I 2013 lagde Norconsult en rapport om mulig regulering av skolebyggene og arealet rundt. Det ble sett på kostnader ved oppgradering av byggene til en moderne standard. Det ble konkludert med at bevaring av Mesterfjellet skole og en gjenskapelse av Herregårdshagen på resten av uteområdet var det alternativet som «[...] tar best hensyn til kostnader og fremtidig verdi av området for kommende generasjoner» (Aasrum & Skalleberg, 2013, s.50).

ALTERNATIV 2

Figur 2.2 Utklipp fra byutviklingsprogrammet som viser alternativ 2 for utviklingen av Herregårdshagen. Her er et nytt tilbygg for utstillinger tilknyttet museet skissert inn i midtaksen av hagen, på samme plass som tilbygget fra 1966 står i dag. Illustrasjonen er en skisse, og er ikke basert på historiske kilder, Produsert av 3RW Arkitekter i samarbeid med Larvik kommune.

Figur 2.3 Oversikt over byggene i og tett på oppgaveområdet.

2.3 - GRØNNSTRUKTUR

I sentrumskjernen av Larvik er det få grøntområder. Parken Bøkkerfjellet er ikke tatt i bruk i så stor grad, men har en fin utsikt og ligger tett på sentrumskjernen. Bøkeskogen ligger rett nord for sentrum og er et populært turområde. Tett på Bøkeskogen ligger Badeparken, som preges av klippet plen og større trær, men synes ikke å ha de mindre rommene for opphold.

Ifølge tidligere kommunalsjef i Larvik kommune, Hilde Bøkestad, var strandpromenaden i indre havn mellom sentrum og Tollerodden ment som et midlertidig prosjekt, men ble beholdt da ballbaner og treningsapparater viste seg å være populære (samtale i Larvik, 9. september 2021). Tollerodden er et viktig rekreasjonsområde i Larvik, med badeplasser og et grunnere saltvannsbasseng for barnefamilier.

Går man mot Herregården fra vest møter man først på Herregårdssletta, et grøntareal som preges av at det deles av fylkesvei 303 (Storgata). Umiddelbart rundt Herregården er det flere store trær, klippet plen og hekker, samt bastionhagen på sørsiden av Herregårdsbygget. Dette fremstår som et rolig område. Rett stør for Farrishallen finnes en mindre park med flere eldre trær. Herregårdssletta, grøntarealet rundt Herregården, samt parkarealet sør for Farrishallen utgjør viktige grøntområder i bybildet, men har et potensiale for å tilby skjermede sitteplasser og møteplasser. Herregårdssletta og parken ved Farrishallen ligger tett på den trafikkerte fylkesveien 303 (Storgata).

Grøntområdene rundt Herregården og Tollerodden befinner seg mellom bydelen Torstrand og sentrumskjernen. I sentrumsstrategien vises det at befolkningstettheten er høyest i sentrumskjernen og på Torstrand, slik at arealet rundt Herregården er et viktig bindeledd mellom disse (Larvik kommune, 2021a, s.74). Fra både sentrumskjernen og Torstrand er det en gangavstand på om lag ti minutter til Herregården.

I sentrumsstrategien er det et mål om å koble Herregården og Skottebrygga sammen med en grønn parkforbindelse (Larvik kommune, 2021a, s.62). Dette vil styrke forbindelsen mellom strandpromenaden i indre havn og bystien på Mesterfjellet. Herregården er derfor også et bindeledd mellom indre havn og bystien på Mesterfjellet, og har et potensial til å bli et samlingspunkt i byen.

Bystien ble skiltet i 2017 og er en rundtur på 7,5 km. Bystien går innom flere utkikkspunkt i sentrum, og viser godt hvilke turmål i byen som er attraktive (Larvik kommune, 2019). To av utkikkspunktene ligger rett bak Herregårdsbygget på Herregårdsfjellet og Mesterfjellet.

Figur 2.5 Utsikt over Herregården og Larviksfjorden fra bystien på Herregårdsfjellet.

Figur 2.6 Utsikten mot Herregården og sentrum av Larvik fra Mesterfjellet.

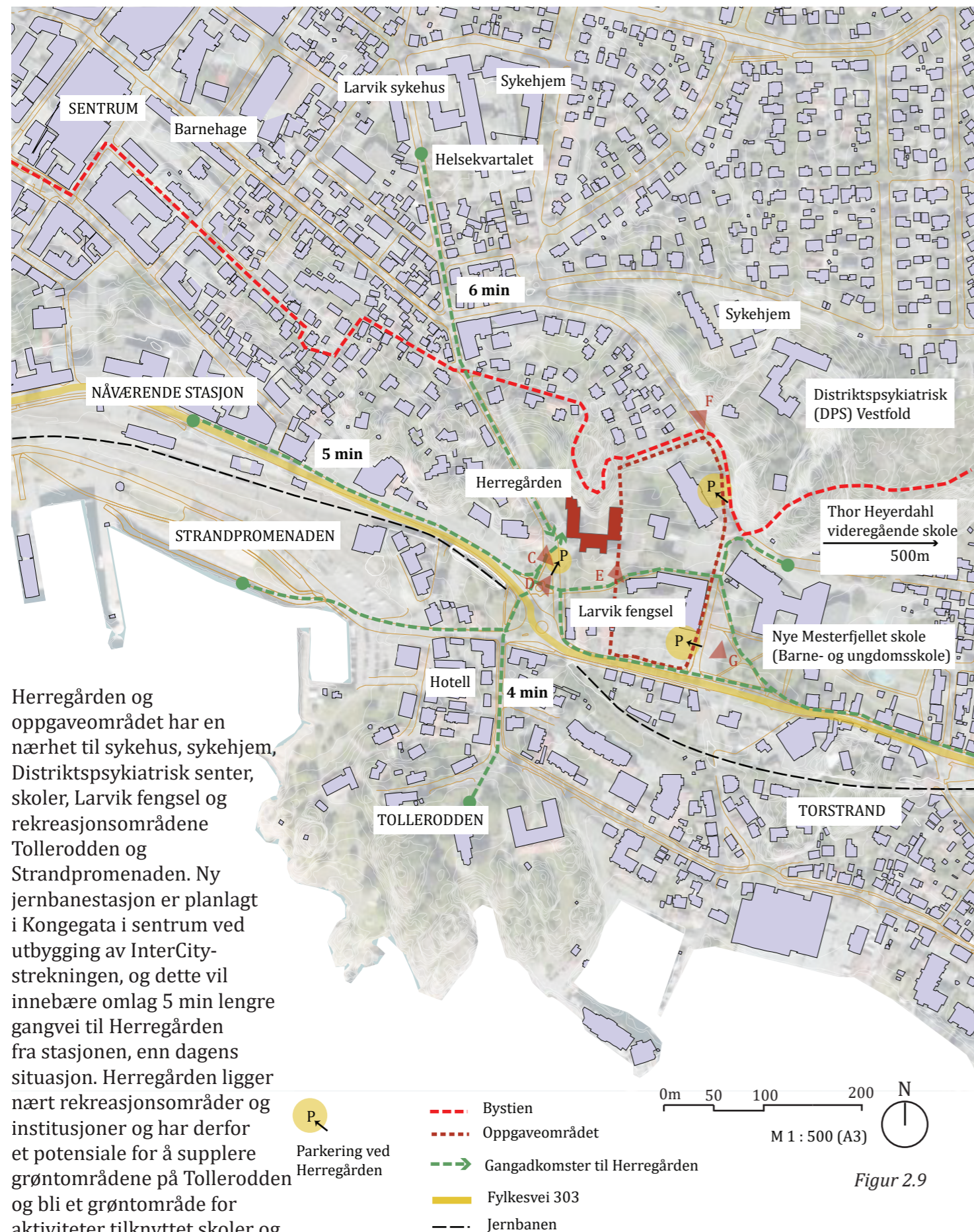

Figur 2.7 Parkområdet sør for Farrishallen. Torstrand skole skimtes til venstre i bildet.

Figur 2.8 Herregårdssletta sett fra Herregården, med klippede lindetrær. Fylkesvei 303 ligger i bakkant av bildet.

2.4 - ADKOMSTER OG POTENSIELLE BRUKERE

I dag virker Herregårdsbygget å være noe ute av kontekst. Det finnes noen grøntområder rundt bygget, og flere større trær som gir Herregården en grønn ramme. Nord på oppgaveområdet er det rolig, mens det i sør preges av støy fra fylkesveien. Herregårdsbygget virker å være noe ute av kontekst på grunn av skolebyggene som er høyere og dominerer synsfeltet, og gangveiene som leder forbi. I de moderne strukturene fremstår Herregårdsbygget som lite, og noe bortgjemt.

ADKOMSTER

Figur 2.10 Perspektiv C. Adkomst til Herregården fra vest. Veien opp Herregårdsbakken er midt i fotoet. Grusveien leder inn til bastionhagen og anlegget tegnet av Magne Bruun på 1980-tallet.

Figur 2.11 Perspektiv D. Adkomst til Herregården fra vest. Fotoet er tatt fra Herregårdssletta mot gang- og sykkelveien som krysser gjennom oppgaveområdet. Dette er den mest brukte traseén gjennom oppgaveområdet.

Figur 2.12 Perspektiv E. Gang- og sykkelveien som krysser gjennom oppgaveområdet i dag leder mot nye Mesterfjellet skole.

Figur 2.13 Perspektiv F. Det finnes ingen tilrettelagt adkomst fra Residensvegen og til oppgaveområdet i dag.

Figur 2.14 Perspektiv G. Torstrand skole sett fra parken ved Farrishallen. En må krysse Kristian Fredriksvei for å komme inn på oppgaveområdet.

2.5 - RESTAURERINGSFORSLAG AV MAGNE BRUUN

Restaureringsforslagene tegnet av Magne Bruun fra 1982 skulle vise hovedtrekkene i renessansens formspråk, slik han mente den kom til uttrykk i Norge. Bruun tolket Herregårdshagen til å ha blitt anlagt i renessansestil, og han tok utgangspunkt i Domenico Erdmanns restaureringsforslag fra 1925. Dette innebar at han beholdt Erdmanns akse fra bastionhagen ut mot en søyle antakelig tilhørende Gyldenløves steinhus. I restaureringsforslaget skulle søylen omgis av en hekk og trær i bakkant. Bruun foreslo geometriske rom omgitt av klippte hekker i en høyde på 1,25 m. Han tegnet også et forslag til en staudehage ved østfløyen samt en restaurering av bastionhagen med pryddarterer (Bruun, 1982). Dette ble realisert.

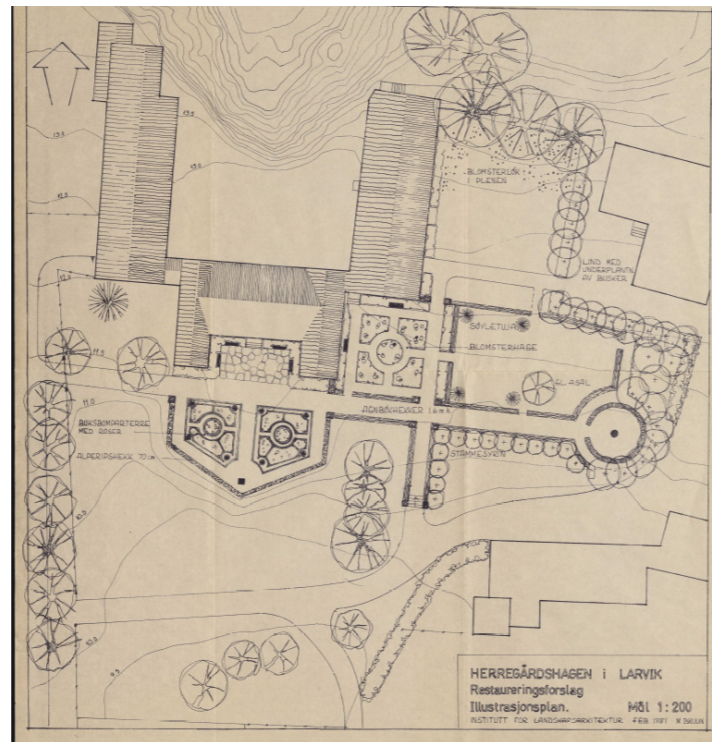
Maleren og restaureringskonsulent Domenico Erdmann tegnet flere skisser i 1920-årene av hvordan han tolket Herregårdshagen til å ha vært. I Erdmanns rekonstruksjonsforslag for hagen har Erdmann skrevet at søylen fra Gyldenløves steinhus er plassert der hvor fontenen en gang stod (Riksantikvaren, 2022c). Dette virker i dag å være feil, da overlay har vist at hagen nok hadde større dimensjoner enn Erdmanns tolkning. Bruun tok utgangspunkt i Erdmanns tolkning. Kanskje hadde han ikke tid til å undersøke nærmere. Restaureringsarbeidet til Bruun fremstår ikke som en kildekritisk rekonstruksjon, men som et restaureringsarbeid som skulle skape et stilmessig preg og en stemning innenfor de arealer som da var tilgjengelig rundt Herregårdsbygget.

I dag er staudehagen som Magne Bruun tegnet erstattet med grus. Staudenhagen kan sees som et kvartér inndelt i fire bed med en sikrel i midten i plantegningen til høyre. Bruun tegnet en staudehage beplantet med 31 ulike stauder og krydderplanter, men den forfalt altså raskt på grunn av mangel på ressurser. Tørkesommeren i 2018 tok knekken på nesten alt i staudehagen ifølge konservator Aina Aske (e-post 14.mars 2022).

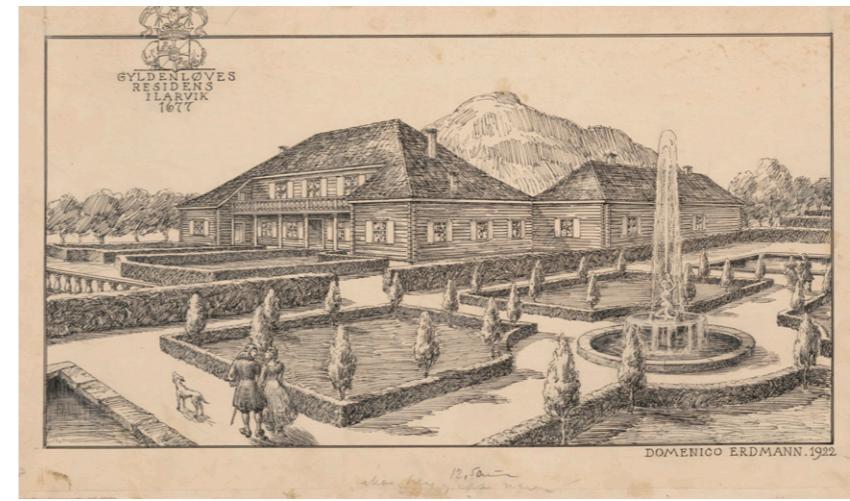
Bøkehekkene har i dag en høyde på om lag 2 meter, og danner i dag mer innesluttede rom enn det som var intensjonen til Bruun.

Bruun noterer seg to planter som har vært i Herregårdshagen:

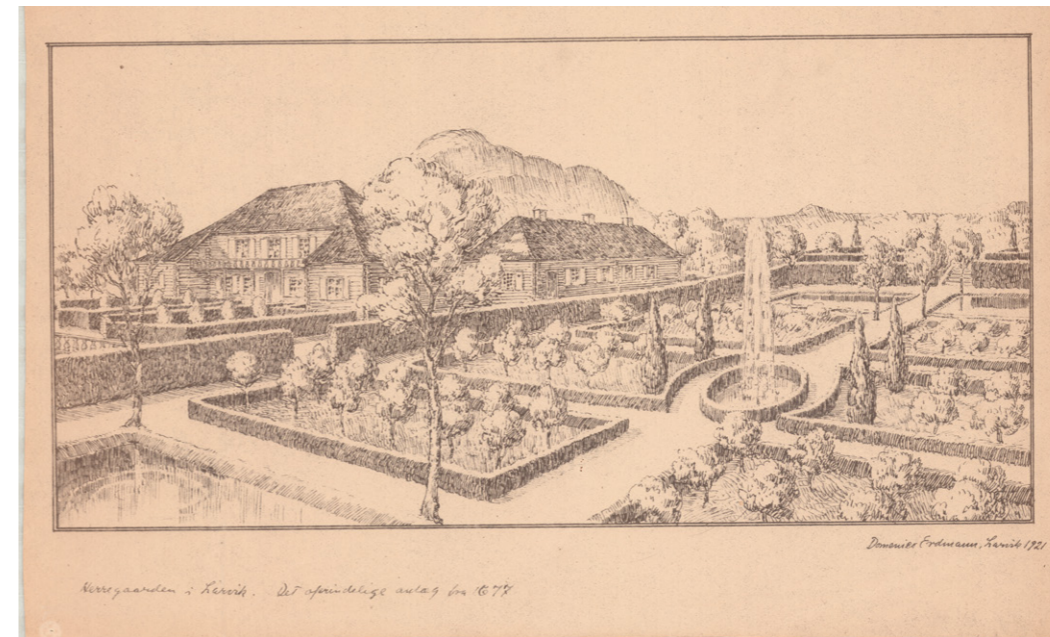
- *Robinia* sp. (*Robinia pseudoacacia*?). To trær skal ha stått ved Herregårdens østfløy og hatt en stammeomkrets på 163 cm i 1884. De skal ha stått frem til 70 eller 80-tallet. Storrobinia ble innført til Europa fra Nord-Amerika på 1600-tallet, og ble i 1740-årene brukt i engelske landskapsarker (Hobhouse, 1992, s.195). Derfor har nok ikke storrobinia blitt plantet i Herregårdshagen fra hagens anleggelse, men blitt tilført seinere. Det må allikevel ha vært en eksotisk vekst på 1800-tallet.
- *Legeholurt* (*Aristolochia clematitis*). Stauden skal ha vært i Norge fra middelalderen (Langeland, 2005, s.12).

Figur 2.15 Magne Bruun sitt rekonstruksjonsforslag, tilsendt Larvik og omegn museumsforening i 1984. Den spisse hagen er bastionhagen. Sirkelen til høyre er den runde plassen med søylen fra Gyldenløves steinhus. Inndelingen med veier og hekker er slik det er i dag.

Figur 2.16 Domenico Erdmanns tolkning av Herregårdshagen. I tegningen sees fire kvarterer rundt fontenen, slik det beskrives i 1774. Tegnet i 1922.

Figur 2.17 Domenico Erdmanns tolkning av Herregårdshagen slik den så ut i 1677. Tegnet i 1921.

Figur 2.18 Skisse til rekonstruksjonsforslag av Magne Bruun fra 1981. Hekkene er i dag høyere enn Bruun har tegnet her.

Figur 2.19 Bastionhagen består i dag av alperipshekk (*Ribes alpinum*), roser (*Rosa sp.*) og klippet plen.

Figur 2.20 Høye bøkehekker (*Fagus sylvatica*) forsterker aksen mellom bastionhagen og søylen fra Erdmanns rekonstruksjon.

Figur 2.21 Søylen omkranset av klippet lind (*Tilia sp.*) og fritt voksende lind.

Figur 2.22 Staudehagen fra Bruuns restaureringsforslag utgikk på grunn av hetebølgen i 2018.

Figur 2.23 Aksen opp mot portrommet i østfløyen.

Figur 2.24 Kvarteren er et lukket rom avgrenset av bøkehekker (*Fagus sylvatica*) og det som trolig er søyletuja (*Thuja occidentalis* 'Fastigiata').

3. VERDIER I HISTORISKE GRØNTANLEGG

Figur 3.1 Formidling av historien til Herregårdshagen i forbindelse med 350 års jubileet til Larvik by, høsten 2021.

3.1 - HVA ER ET GRØNTANLEGG?

Grøntanlegg er uttrykk for kultur i den forstand at de viser samtidens forhold til naturen. Grøntanlegg er også en kunstform, hvor lukt, smak, romlighet og det taktile er med på å skape en estetikk. De sanselige inntrykkene man får når man oppholder seg i et slikt anlegg er en vesentlig del av hva et grønntanlegg består av. Derfor er det viktig å oppleve disse fysisk, og ikke gjennom andre medier (Flinck, 2013, s.16). Grøntanlegg kjennetegnes naturlig nok av vegetasjon, i motsetning til andre kulturminner. Anleggene kan være svært variert, alt fra en allé eller en turvei til en gravplass eller park. Grøntanlegg kan være komplekse og inneholde strukturer fra ulike perioder, og kan også være en viktig biotop for arter. Kontinuerlig skjøtsel av grønntanlegg er helt nødvendig for å opprettholde funksjonen og intensjonen til anlegget (Riksantikvaren, 2020d).

For historiske grønntanlegg er det viktig at disse bevares eller gjenskapes etter antikvariske prinsipper. Disse antikvariske prinsippene går ut på at så langt det lar seg gjøre bevare originale elementer, og at man ved reparasjoner eller ved inngrep tar i bruk historiske konstruksjoner og metoder, slik som autentiske skjøtselsteknikker. Riksantikvaren vektlegger viktigheten av å gjøre registreringer av anlegget, og å samle dokumentasjon for å kunne forstå grønntanleggets verdi. Viktige elementer som utgjør grønntanlegget er plasseringen i landskapet, terrenget, de ulike overflatematerialene og hagens komposisjon (Riksantikvaren, 2020d).

Figur 3.2 Et av de større lindetrærne som står ved Herregårdens østfløy. Dette står rett ovenfor en skråning på ca. 1:3, som kan være en struktur fra den opprinnelige Herregårdshagen. Dette diskuteres i del 5 - Tolkning.

3.2 - VERDIEN AV HISTORISKE GRØNTANLEGG

Verdisetting preges av hva man er opptatt av og kan noe om, og er slik sett subjektivt. Hvordan historien tolkes av samtiden endres mellom generasjoner. Trender innenfor fagmiljøer og i samfunnet generelt kan endre hvilke grøntanlegg forvaltningen mener det er viktig å bevare (Riksantikvaren, 2008). For Herregårdshagen sees en slik utvikling ved at Larvik kommune på 1800- og 1900-tallet vektet bruksverdien til offentlige institusjoner høyere enn grøntanleggets bruksverdi, og hagen som kilde til hagekunsthistorie.

Fordi samtidens syn på historien endres, er det viktig med en klar beskrivelse av hvilke deler av grøntanlegget man mener er verdifulle og hvorfor. Å avdekke hvilke ideer og kulturelle strømninger som har påvirket grøntanlegget er viktig for å forstå hagens karakter og hvordan hagen har hengt sammen med landskap og bebyggelse (Flinck, 2013, s.164).

Selv om verdisetting er subjektivt, bygger kulturminneforvaltningen på kunnskap om historien. Objektivitet etterstrebtes ved å sette mål om å bevare et mangfold av grøntanlegg. Alle historiske grøntanlegg er ikke nødvendigvis bevaringsverdige. En må se hagen i sammenheng med andre grøntanlegg i regionen eller nasjonalt, for å vurdere hva som er særegent med hagen. I kulturminnepolitikken er representativitet viktig i verdisettingen, slik at ulike epoker og stilarter blir bevart for ettertiden (Riksantikvaren, 2013). En utfordring i forvaltningen av historiske grøntanlegg er nettopp det å avgjøre representativiteten. For å kunne avgjøre representativitet bør det finnes oversikter over grøntanlegg å sammenligne med (Flinck, 2013, s.175). I Norge er det mangel på oversikt over nasjonalt viktige grøntanlegg (Riksantikvaren, 2020).

Den fysiske tilstanden til grøntanlegget er avgjørende for hvilken kildeverdi det har. Grøntanlegg som bevares i sin helhet er mer verdifulle fordi de tydeligere viser den originale intensjonen, med rette proporsjoner, funksjoner og terreng. I enkelte anlegg er det selve planen med gangveier og dyrkningsfelt som er det bevaringsverdige, mens vegetasjonsvalget ikke er like avgjørende (Flinck, 2013, s.174).

De grøntanleggene som er bygget ned har nødvendigvis lav verdi. Her ligger kildeverdien i det arkeologiske materialet i grunnen (Riksantikvaren, 2008). Dette gjelder Herregårdshagen.

Riksantikvaren arbeider med tre kategorier for verdier knyttet til kulturminner. Disse er kunnskap-, opplevelse- og bruksverdier. Eksempler på kunnskapsverdier er mange, slik som vegetasjonshistorie, arkitekturhistorie eller håndverkshistorie. Verdien i kulturminnene ligger i disse som faktabasert kildemateriale for forståelse av menneskers verdenssyn, samfunnsforhold og interaksjonen med naturen i tidligere tider. Et grøntanlegg har større sjans for å bli vernet eller gjenskapt om det representerer betydningsfulle hendelser (Riksantikvaren, 2008). Herregårdshagen er i så måte tilknyttet en viktig del av norgeshistorien. Historien om Danmark-Norge, og oppløsningen av unionen fra enevoldstiden er viktige brikker i fortellingen om Norge som nasjon.

Opplevelsesverdiene tilknyttet kulturminner kan være det estetiske, at de former identiteter eller vekker følelser. Ved å knytte nye funksjoner og bruk til kulturminner kan disse få bruksverdi, slik som ved å bruke anleggene til pedagogiske formål eller næringsvirksomhet (Riksantikvaren, 2013). Bruksverdien til kulturminner som grøntanlegg ligger også i at dette er grønne omgivelser som kan håndtere overvann, bidra til naturmangfold og være rekreasjonsområder.

Historiske grøntanlegg har også verdi fordi disse inneholder kulturplanter. Eldre kulturplanter er genressurser fordi de har vist seg levedyktige på stedet og kan ha en nytteverdi i dyrkingen av nytt plantemateriale. Slikt plantemateriale har også verdi som oppformeringsmateriale til restaureringer og rekonstruksjoner av hager. Både nytte- og pryddplanter regnes som viktig i arbeidet med å bevare biomangfold og naturarvens bruksverdi (Riksantikvaren, 2008).

BEVARINGSVERDIER

Begrepene er basert på Riksantikvarens ordliste (2020a) og Riksantikvarens veileder Verdisetting og verdivekting av kulturminner (2013).

Aldersverdi

Alder og kontinuitet er viktige egenskaper ved et kulturminne. At et kulturminne har patina, med slitasje og spor fra bruk, kan gi en verdi ved at man får en følelse av historisk dybde.

Kunnskapsverdi

Et anleggs verdi basert på i hvor stor grad det kan gi faktabasert informasjon om tidligere tiders levemåte og samfunnsforhold.

Identitetsverdi

I opplevelsesverdien til et kulturminne ligger det også at disse er med på å forme identiteten til individer og lokalsamfunn. Hvis kulturminnet ansees som viktig av samtiden, vil disse være med på å skape stedsidentitet.

Opplevelsesverdi

Opplevelsesverdiene tilknyttet kulturminner er basert i enkeltmenneskers eller lokalsamfunns oppfatning av kulturminnet. En slik opplevelsesverdi kan eksempelvis være estetisk verdi, det som blir oppfattet som pent. Hva som oppleves som vakkert vil endres med trender, slik at dette er en verdi det ofte debatteres om. I kulturminneforvaltningen er det viktig å tenke langsiktig, og bevare flere ulike kulturminner uavhengig av dagens oppfatning av estetisk verdi.

Bruksverdi

Kulturminner kan ha bruksverdi ved å tillegges nye funksjoner, slik som museumsaktivitet, være et samlingspunkt for kulturell aktivitet eller ved at de tas i bruk til ulike pedagogiske aktiviteter. Den pedagogiske verdien er avhengig av at kulturminnet representerer noe særegent man kan lære noe av. Grøntanlegg har også en bruksverdi som rekreasjonsområde, og kan ha en verdi som biotop eller som sted med genressurser for kulturplanter.

Representativitet

Kulturminnet får økt verdi hvis det representerer noe som det finnes få av, eller representerer noe en vet lite om. For å avgjøre sjeldenheten må kulturminnet sammenlignes med lignende anlegg innenfor et område, en region eller et land.

3.3 - HAGEARKEOLOGI

I de historiske grøntanleggene hvor det finnes få spor igjen etter historiske strukturer er det nødvendig med arkivsøk, men også undersøkelser i bakken for å kunne danne seg et bilde av grøntanleggets utvikling. Ofte vil en kunne finne strukturer i hagen som ikke forklares i arkivene, og da kan det være hensiktsmessig med hagearkeologi. Hvis en finner kilder som forteller om strukturer som ikke lengre er synlige, kan det være interessant å undersøke dette med hagearkeologi (Riksantikvaren, 2020d).

Hagearkeologi har blitt tatt i bruk i Norge siden rundt 2000-tallet, slik at dette er et ganske nytt fagfelt. Det kan være vanskelig å tolke funnene i grunnen. Hagearkeologi blir gjennomført av arkeologer, landskapsarkitekter eller andre med kunnskap innenfor hagekunsthistorie. Funn som blir gjort i grunnen kan være rester etter plantegroper, pollen til pollenanalyser, oppbygning av grusganger, samt rester etter dammer og konstruksjoner (Riksantikvaren, 2020d).

I de tilfeller, slik som i Larvik, hvor hagen nesten er helt forsvunnet og bygget ned, er hagearkeologi en egnet fremgangsmåte. Bruk av georadar eller fjernmålingsteknikken LIDAR kan også være hensiktsmessig. På Stend hovedgård utenfor Bergen ble det tatt i bruk georadar og LIDAR – Light Detection and Ranging - som kilde til plassering av parterrehagen (Riksantikvaren, 2020d). Georadar fungerer godt for å bevise fundamenter og konstruksjoner av tre, metall eller stein, men er ikke like godt egnet for å finne jordlag med organisk materiale og bør derfor suppleres med hagearkeologi (Vestfold og Telemark fylkeskommune, 2021). Ved LIDAR vises konturene i terrenget uten vegetasjon, slik at det blir lettere å oppdage grøfter og forsenkninger som kan være originale strukturer i hagen. På Austrått på Ørlandet ble en slik laserscanning eksempelvis brukt til å bekrefte omriss av parterrer (Været, 2017, s.85).

Figur 3.3 Sjakt 1 i Herregårdshagen i september 2021.

3.4 - JURIDISK STATUS FOR HERREGÅRDHAGEN

Herregårdsbygget er vedtaksfredet etter bygningsfredningsloven av 1920. Dette betyr at inngrep i bygningen må godkjennes av fylkeskommunen. Fylkeskommunen kan ikke gi tillatelse til store endringer av Herregårdsbygget (Kulturminnesøk, 2022).

Larvik kommune har i kommunedelplanen for 2021-2033 inkludert Herregårdsbygget med tomten hvor Herregårdshagen har ligget, i en bestemmelsessone for bevaring (pbl § 11-9) som også inkluderer Tollerodden. Gjeldene retningslinje for området Herregården og Tollerodden er:

Eksisterende bygninger, parkanlegg, hager med vegetasjon, landskapsformasjoner, trapper, murer, gjerder, porter, gateløp og småbåthavna Skottebrygga utgjør et helhetlig kulturmiljø som dokumenterer grevskapshistorien og den maritime historien tilbake til 1600-tallet, og skal bevares. Larvik kirke og Herregården skal være områdets dominerende og monumentale bygninger (Larvik kommune, 2021c).

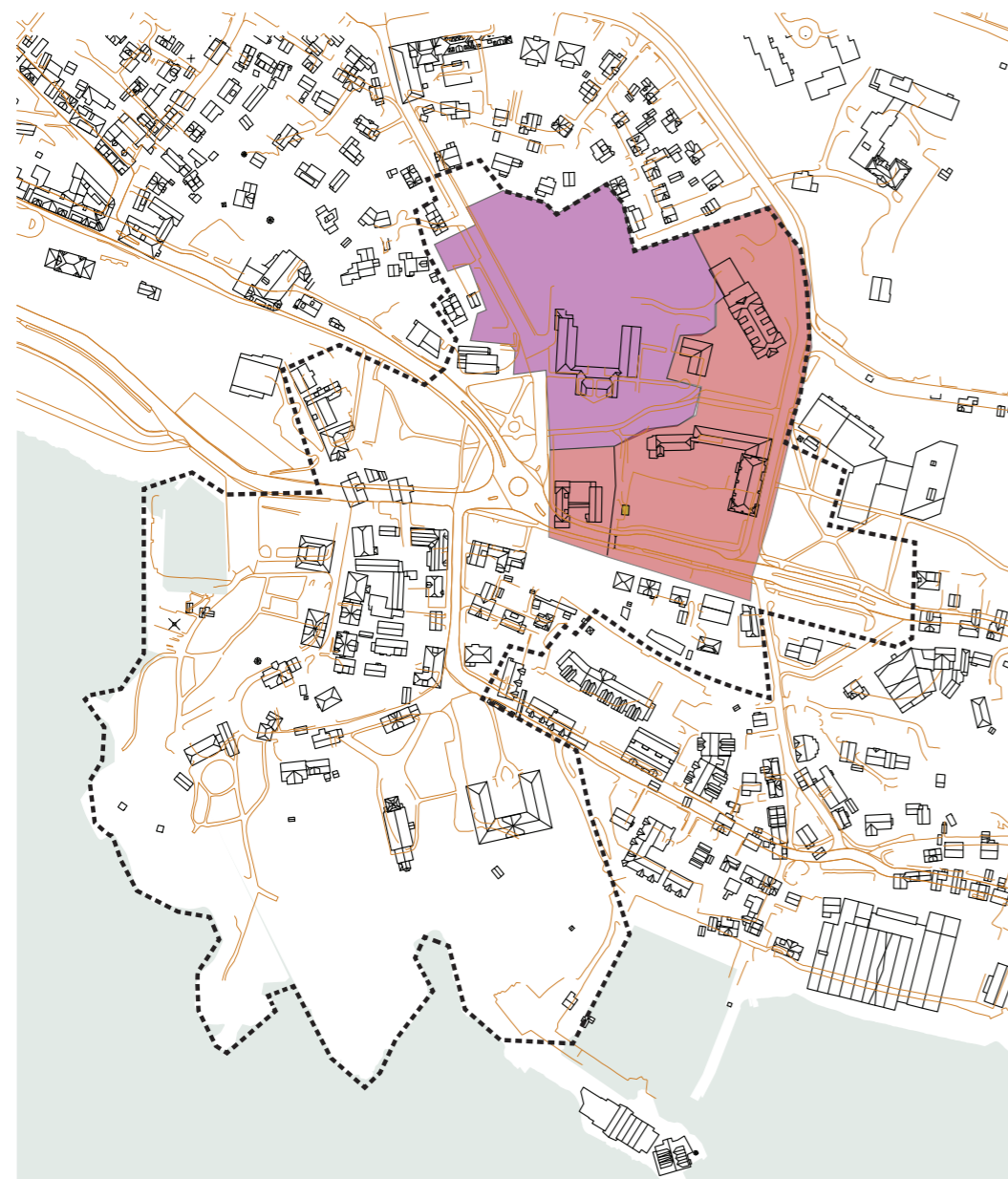
I fellesbestemmelsene for området nevnes det at, «Nye utomhusanlegg, trapper, støttemurer og gjerder skal gis en utforming og ha en materialbruk som [...] harmonerer med områdets karakter. Det skal legges stor vekt på å bevare eksisterende terreng og tomtens naturlige topografi» (Larvik kommune, 2021c, s.19). Videre har kommunen satt retningslinjer for området som ikke er juridisk bindende. Disse går ut på at forslag til nybygg i bestemmelsessonen for bevaring skal vurderes nøye ut ifra om endringene er tilpasset kulturmiljøet.

I kommunedelplanen henvises det til kart i den kulturhistoriske stedsanalysen (DIVE), som har blitt gjort for Herregården og Tollerodden, skal være veiledende i byggesaker (figur 3.4). I «T3-1 Verdikart» er Herregården markert med særlig stor nasjonal og internasjonal verdi (Tallaksen et al., 2020, s.44).

I DIVE analysen er handlingsrommet for området med Herregårdsbygget med særlig stor nasjonal og internasjonal verdi, satt til svært restriktivt med liten utvikling. Området med stor nasjonal verdi er derimot vurdert til mulig fortetting, men hvor tilbygg skal ha en skala og utforming som hensyntar omgivelsene (Tallaksen et al., 2020, s.65).

Selv om grunnen på tomtene med skolebygg ikke er vernet, gir bestemmelsene i kommunedelplanen noe restriktive føringer for utviklingen. Tomtene hvor hoveddelen av Herregårdshagen har vært vil også være beskyttet mot utbygging gjennom innsigelser fra fylkeskommune og Riksantikvaren, slik det ble gjort mot Bane NORs utbyggingsplaner for ny jernbanestasjon i Larvik (Andersen, 2019). I NB! – registeret til Riksantikvaren vises kulturmiljøer av nasjonal interesse. Her er tomtene rundt Herregården og det fredete Larvik fengsel markert som kulturmiljø av nasjonal interesse (Riksantikvaren, 2022).

VERDIKART

- Særlig stor - nasjonal og internasjonal verdi (T3-1 Verdikart DIVE)
- Stor - nasjonal verdi (T3-1 Verdikart DIVE)
- Bestemmelsessone for bevaring (BEV - 4) for Herregården og Tollerodden

Figur 3.4 Diagrammet er basert på den kulturhistoriske analysen (DIVE) laget av Asplan Viak i 2020, og Kommunedelplan for Larvik by 2021 - 2033.

Firenzecharteret

I 1964 ble det holdt en internasjonal kongress i Venezia for arkitekter og teknikere som arbeidet med historiske monumenter. UNESCO var representert på kongressen, og det ble sammenfattet et charter som omhandlet konservering og restaurering av kulturminner. I Veneziacharteret omtales restaurering av bygg og monumenter, men noe nevnes også om rekonstruksjon. Rekonstruksjon skulle i utgangspunktet ikke vurderes som et alternativ, kun sammensetning av fratatte autentiske bygningsdeler ble anbefalt. Nytt materiale skulle være mulig å skille fra originalt materiale, og det nye materiale skulle ikke utgjøre hoveddelen av kulturminnet (ICOMOS, 1964). Det var altså strenge krav til autenticiteten til materialet ved rekonstruksjon av bygg. Veneziacharteret nevner ikke hager spesifikt, men kongressen dannet prinsippgrunnlaget for organisasjonen ICOMOS - International Council on Monuments and Sites som ble grunnlagt på samme konferanse (ICOMOS, 2011).

Målene i Veneziacharteret om at restaurering skulle skje med en respekt for originalt materiale og at alle perioder i byggets historie måtte respekteres, ble videreført inn i ICOMOS sitt arbeid med et charter for historiske hager.

I 1981, i Firenze, utarbeidet ICOMOS-IFLAs internasjonale komité et charter om bevaring av historiske hager. Firenzecharteret ble godkjent i 1982 som et supplement til Veneziacharteret fra 1964. I Firenzecharteret konstateres det at hager er levende kulturminner. Derfor vil andre føringer gjelde for bevaring av hager, enn for bygg. I artikkel 2 nevnes det at vegetasjonen må fornyes, at den endres igjennom året, og at hagens utseende er en balanse mellom naturens prosesser og gartneres ønskede uttrykk. I artikkel 3 påpekes det at historiske hager fortsatt må bevares i samsvar med prinsippene i Veneziacharteret, men at de spesifikke føringene i Firenzecharteret er tilpasset hagene som levende kulturminner.

Enkelte av artiklene fra Firenzecharteret er tatt med i denne oppgaven fordi de sier noe om hva som er de internasjonale føringene for rekonstruksjon eller gjenskaping av en historisk hage.

Definisjoner og mål

I artikkel 1 defineres historiske hager som, «[...] en arkitektonisk og hortikulturell komposisjon som fra en historisk eller kunstnerisk synsvinkel er av interesse for allmennheten» (ICOMOS, 1982). Hagens bidrag til kunnskap om historiske levemåter og kultur, vektlegges altså i tillegg til hagens estetikk.

I artikkel 4 defineres hvilke elementer som utgjør den arkitektoniske komposisjonen av en historisk hage. Disse er:

- Hagens plan og topografi
- Hagens vegetasjon, inkludert arter, proporsjoner, fargesammensetninger, avstander og høyder.
- Hagens bygningsmessige og dekorative elementer
- Vann, rennende eller stillestående, som speiler himmelen

Viktigheten av det stedsspesifikke for historiske hager vektlegges i artikkel 7 hvor det påpekes at en historisk hage ikke kan løsrives fra omgivelsene den ble designet for. Om hagen ligger i tilknytning til en bygning, utgjør disse en uadskillelig komposisjon.

I artikkel 9 nevnes det at rekonstruksjon i enkelte tilfeller er anbefalt. Videre påpekes det at design og skala av de ulike delene i komposisjonen er minst like viktige som de dekorative elementene eller plantevalget, for å gjenskape en autentisk hage.

Restaurering og rekonstruksjon

I artikkel 15 stadfestes det at ingen restaurering eller rekonstruksjon av en historisk hage skal gjennomføres uten at dokumentasjon om hagen har blitt sammenstilt. Arbeidet må være vitenskapelig fundamentert i utgravninger og andre fysiske undersøkelser samt søk etter kilder, både direkte om hagen og om lignende anlegg. Planforslaget skal leveres til et utvalg av eksperter for godkjenning.

I artikkel 16 påpekes det at ingen epoke i hagens historie bør få forrang fremfor en annen, men at i de tilfeller hvor hagen er ødelagt kan en rekonstruere på bakgrunn av fysiske spor eller annen pålitelig dokumentasjon. Det anbefales å prioritere rekonstruksjon nærmest bygg, for å fremheve sammenhengen i komposisjonen mellom bygget og hagen.

I artikkel 17 poengteres det at i de tilfellene hvor en historisk hage har forsvunnet, og det ikke er mulig å finne annet enn usikre kilder og bevis på hagens utvikling, så kan ikke rekonstruksjonen rettmessig kalles en historisk hage.

Bruk

Charteret har en noe restriktiv holdning til bruk av historiske hager. Dette kommer til uttrykk i artikkel 18 hvor det nevnes at hagens størrelse og sårbarhet i enkelte tilfeller tilsier at besøk til hagen må begrenses for å kunne opprettholde den kulturhistoriske verdien.

Dette viser at Firenzecharteret gir føringer for vern gjennom bruk, men med vekt på forsiktig og regulert bruk. Dette kommer også til uttrykk i artikkel 21 hvor det nevnes at sesongavhengig vedlikehold og bevaringsarbeid som opprettholder hagens autentisitet, alltid må prioriteres fremfor nødvendigheten av allmenhetens bruk. Videre må alle ordninger for besøk til historiske hager reguleres hensiktsmessig slik at en sikrer at stedets ånd bevares (ICOMOS, 1982).

Firenzecharteret gir internasjonale føringer for hvordan historiske hager defineres, hvordan det bør arbeides med disse anleggene, og mål for opprettholdelse og bruk. I arbeidet med rekonstruksjoner understrekes det i dette charteret

nødvendigheten av vitenskapelig kildegrunnlag for de planer som utarbeides, for å unngå historieforfalskning. Charteret fremmer også viktigheten av å arbeide med historiske hager som en helhet, med hagens tiltenkte proporsjoner og komposisjon ved en rekonstruksjon. Innholdet i charteret viser en forståelse av historiske hager som et dynamisk og levende kulturminne, hvor kontinuerlig skjøtsel er viktig. Dette gir seg også utslag i at vedlikehold og vern av plantemateriale prioriteres fremfor bruk.

FNs bærekraftsmål

Gjennom FNs bærekraftsmål har Norge forpliktet seg til å arbeide for et mer bærekraftig samfunn frem mot 2030. Bevaring av kulturarven er et delmål for bærekraftige byer og lokalsamfunn slik det står i delmål 11.4, «styrke innsatsen for å verne og sikre verdens kultur- og naturarv». Også delmål 11.7 er relevant for grøntområder i by, «Innen 2030 sørge for at alle, særlig kvinner og barn, eldre og personer med nedsatt funksjonsevne, har tilgang til trygge, inkluderende og tilgjengelige grøntområder og offentlige rom» (FN-sambandet, 2021). Disse målene vises også nasjonalt, da det å bevare integriteten til kulturmiljøer i byer regnes som et viktig ledd i å skape bærekraftige byer med egenart (Riksantikvaren, 2021). En utvikling av området rundt Herregården hvor en bevarer den historiske arven og skaper et grøntområde er i tråd med FNs bærekraftsmål.

De sosiale, kulturelle og miljømessige verdiene som skapes ved ivaretagelse av kultur- og naturarv, vil også kunne skape økonomisk bærekraft. I byutviklingsprogrammet for Larvik kommune trekkes det frem at kulturmiljø og kulturminner kan brukes i byens omdømmebygging, og gi flere tilflyttere og besøkende. Det blir påpekt at kulturmiljøet rundt Herregården og Tollerodden er en ressurs i byutviklingen fordi det skaper lokal stedstilhørighet, og på grunn av muligheten for å skape nye aktiviteter rundt kulturminnene (Larvik kommune & 3RW Arkitekter, 2021, s.137).

3.6 - JURIDISK VERN AV HAGER I NORGE

På et nasjonalt nivå kan historiske hager og alléer vernes etter kulturminneloven av 1978. Formålet til kulturminneloven er å bevare kulturminner fordi de er vitenskapelig kildemateriale, former folks selvforståelse og skaper virksomheter. Loven definerer kulturminner som «[...] alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.» Kulturmiljøer defineres som «[...] områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng» (Kulturminneloven, 1978).

Det kan fattes fredningsvedtak for kulturminner etter §15 fordi de har viktig kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Fredningen kan altså gjelde kulturminner som parker, hager eller alléer. Områder rundt et fredet kulturminne kan fredes etter §19, og et kulturmiljø med dets naturelementer kan forskriftsfredes etter §20 (Kulturminneloven, 1978). Både offentlige og private hager kan være fredet etter kulturminneloven. Av alle historiske hager og parker i Norge er det et fåtall som er fredet etter kulturminneloven, de fleste er vernet etter plan- og bygningsloven (Riksantikvaren, 2016).

Fredning etter kulturminneloven er den sterkeste formen for bevaring av et hageanlegg, hvor alle inngrep som påvirker hagen må få dispensasjon fra regional kulturminneforvaltning (Riksantikvaren, 2020c). Det er Riksantikvaren som vedtar fredninger. På et kommunalt nivå kan hager og parkanlegg bli bevart etter plan- og bygningsloven. Ved å avsette hensynssoner for bevaring rundt kulturminnene i arealplaner, med tilhørende bestemmelser, sikres anleggene mot utbygging (Riksantikvaren, 2016). Det er politikerne i kommunen som vedtar kommuneplanens arealdel med tilhørende bestemmelser, slik at hensynssonene kan endres og er et svakere vern sammenlignet med fredning. Blir Herregårdshagen gjenskapt og fredet eller vernet, bør det lages en forvaltningsplan med mål for hagens uttrykk og en skjøtelsesplan for å opprettholde dette uttrykket.

3.7 - REKONSTRUKSJON ELLER GJENSKAPING?

Å rekonstruere noe vil si å bygge noe så likt som en original som mulig, for å vise hvordan det har sett ut. En rekonstruksjon må bygge på historisk kildemateriale om den spesifikke hagen. Det må eksistere tilstrekkelig med kildemateriale å basere tilbakeføringen på, for å kunne kalle resultatet en historisk hage. Ellers blir resultatet en historieforfalskning, slik vi har sett i artikkel 17 i Firenzecharteret «Where a garden has completely disappeared or there exists no more than conjectural evidence of its successive stages a reconstruction could not be considered a historic garden.» (ICOMOS, 1982).

I mange tilfeller vil det ikke finnes nok kildemateriale om et grøntanlegg til at en kan gjennomføre en rekonstruksjon. Kunsthistorikeren Maria Flinck bruker begrepet tidstypisk etterligning i de tilfeller hvor det ikke finnes nok kilder. Hagen blir en historisk analogi, basert på noe kildemateriale og sammenligning med hager fra samme område og tid (Flinck, 2013, s. 23). Tidstypiske etterligninger kan brukes for å vise trekk i en stilart og tidstypisk design, altså for pedagogiske formål, slik som ved friluftsmuseer som Maihaugen eller Norsk Folkemuseum.

Ved rekonstruksjoner av anlegg vil det alltid være usikkerhet når det kommer til plantevalg og detaljer fordi kildematerialet ofte ikke er utfyllende. Selv om man etterstreber historisk nøyaktighet, vil det være umulig å skape en autentisk kopi i alle aspekter. Kristin Aarskog bruker i sin masteroppgave begrepet gjenskapning om hageanlegg som skapes på nytt, men som ikke er en identisk kopi av originalen (Aarskog, 1997, s.27). Ved en gjenskapelse vil en se til de kilder som finnes, men også samtidige anlegg og hagearkitektens visjoner.

Begrepsbruken i arbeidet med tilbakeføring av hager er flytende. I de tilfeller hvor kildegrunnlaget ikke er utfyllende, og en også baserer seg på historiske analogier og eierens eller hagearkitektens visjoner, vil jeg i denne oppgaven bruke ordet gjenskapning. Å bruke ordet gjenskapning om Herregårdshagen er passende, da det er mange elementer ved hagen som er åpne for tolkning.

3.8 - METODIKKEN VED REKONSTRUKSJON AV HAGEN PÅ STEND

Ved gården Stend ved Fanafjorden ble kvarterer fra 1700-tallet rekonstruert i 2015. Forarbeidet som ble gjort var tverrfaglig og flere ulike typer undersøkelser ble gjennomført før en utarbeidet tegninger. De ulike fagfeltene som var involvert var hagearkeologer, arkeologer, historikere, landskapsarkitekter, botanikere, biologer, arkivarer, anleggsgartnere, samt eksperter på pollenanalyse og kunsthistorie. Undersøkelsene som ble gjort var arkivøk, tolkningsseminarer, georadarundersøkelser, pollenanalyser, hagearkeologi og planteregistreringer (Astrup, 2016).

Arbeid med historiske grøntanlegg krever samarbeid med flere ulike fag for at en skal greie å forstå hagen fullt ut (Dietze-Schirdewahn, 2013). Dette illustreres i figur 3.5. Metodisk sett er Stend et godt referanseprosjekt for hvordan det bør arbeides med Herregårdshagen. Som nevnt stiller Firenzecharteret krav i artikkel 15 om at alle forslag til restaurering eller rekonstruksjon bør legges frem for en faggruppe før godkjenning (ICOMOS, 1982). Dette ble gjort i arbeidet på Stend gjennom åpne seminarer, og et planteseminar. Underveis i arbeidet fra 2011 til 2015 ble resultatene fra arbeidet publisert på nett, slik at både fagfolk og andre hageinteresserte fikk tilgang til de tolkninger og avgjørelser som hadde blitt gjort (Astrup, 2016).

Prosjektet startet med et forprosjekt av landskapsarkitekten Sveinung Skjold, som konkluderte med at kildene fra arkiv ikke ga et samstemt bilde av hagen, slik at det var nødvendig med fysiske undersøkelser. På et åpningsseminar i 2011 ble det enighet om at de fysiske undersøkelsene skulle være jord- og pollenprøver, hagearkeologi og georadarundersøkelser. Tidlig i prosjektet ble det opprettet en faglig kjernegruppe med landskapsarkitekter, hagearkeologer, naturhistorikere, samt representanter fra Riksantikvaren (Astrup, 2016).

Med georadarundersøkelsene ble det funnet rester av et hus og et damanlegg. Damanlegget ble videre bekreftet ved hagearkeologi og pollenprøver som påviste vannplanter. Ved bruk av hagearkeologi fant man steinfundamenter som trolig var en bro over en kanal i hagen. En fant også plasseringen av en hovedvei og en sidevei, fundamenteringen til steingjerdet som omkranset hagen, og hvilken grus som hadde blitt brukt i hagegangene (Astrup, 2016).

Pollenanalysene viste pollen fra ulike trær og prydplanter. Det ble også gjort en botanisk kartlegging av kulturplanter på området, for å sjekke hva som kunne stamme fra hageanlegget. Før anleggstegninger ble tegnet, ble de skriftlige sekundærkildene dobbeltsjekket ved å gå til primærkildene i arkivene. Hagens epoker ble delt inn etter eierskiftene i anlegget.

I dag holder Stend videregående skole til like ved den fredete hovedgården med de rekonstruerte kvarterene. Kvarterene har vært driftet ved hjelp fra elevene. Hordaland fylkeskommune har som mål å bruke hovedgården til kulturarrangementer og til representasjon (Astrup, 2016).

Figur 3.5 De ulike fagdisiplinene som må med for et helhetlig arbeid med historiske grøntanlegg.

Figur 3.6 De rekonstruerte kvarterene ved Stend hovedgård i Fana.

4. HISTORIE

Figur 4.1 Et utsnitt av Peter Jacob Wilster sitt kart over Larvik by, fra ca. 1690.

HISTORIE

I den følgende delen gis en oversikt over historien rundt Herregårdshagen og de viktigste kildene om prydshagen, som en kjenner til i dag. Det er viktig å ha kunnskap om hovedtrekkene i historien rundt Herregården for å forstå intensjonen bak hagen, hagens utforming og hagens kulturminneverdi.

4.1 - HAGEN ETABLERES PÅ 1600-TALLET

Norge var under styre av den dansk-norske kongen i eneveldstiden fra 1660 til 1821. Det var den danske kong Frederik III som innførte eneveldet, og regjerte Norge fra København. I embetsstanden, som styrte Norge på vegne av kongen, var det i hovedsak dansker (Viken, 2020). Kong Frederik III's uekte sønn Ulrik Frederik Gyldenløve ble i 1664 gitt rollen som stattholder i Norge, med makt til å styre på vegne av kongen. I 1671 ble det opprettet grevskap i Norge, og Gyldenløve fikk Larvik grevskap, som han beholdt til sin død i 1704 (Rian, 1980). Gyldenløve hadde også den øverste kommandoen over militære styrker i Norge, samt grevskapet i Larvik, som skulle være det høyest aktede grevskapet i Norge. Eiendommene omfattet Brunla len og familien Langes godssamling, samt kjøpstaden Larvik, Sandefjord og viktige inntektskilder som Fritzøe sagbruk og Fritzøe jernverk (Hvinden-Haug, 2008, s.168).

Arbeidet med å bygge Herregården var i gang i 1674, og en regner med at residensen var ferdig oppført i 1677 da bryllup stod mellom Ulrik Frederik Gyldenløve og komtesse av Aldenburg Antoinette Augusta. Herregårdshagen tilknyttet residensen ble trolig anlagt rundt 1680. I tillegg til residensen ved kjøpstaden Larvik, hadde Gyldenløve hus på Bygdøy og et palé i København. Residensen i Larvik skulle være et viktig representasjonssted for den danske kongemakten, og var ikke oppført i tilknytning til gårdsbruk, men som et landsted og et sted for administrasjon (Hvinden-Haug, 2008, s.174).

Herregårdsbygget i barokkstil, med to sidefløyer, samt to risalittfløyer mot sør, ble bygget inntil et berg og dannet et lukket gårdsrom mot berget. Bygget og hagen var preget av symmetri og bruk av akser, trekk som skilte residensen fra andre samtidige anlegg i Norge (Hvinden-Haug, 2008, s.174). I Peter Jacob Wilsters kart over Larvik fra ca. 1690 sees en lang allé fra hagen ned mot fjorden, omkranset av en kanal (figur 4.1). Herregården ble plassert om lag 400 meter fra vannet med utsikt over Larviksfjorden.

Stattholder og greve Ulrik Frederik Gyldenløve

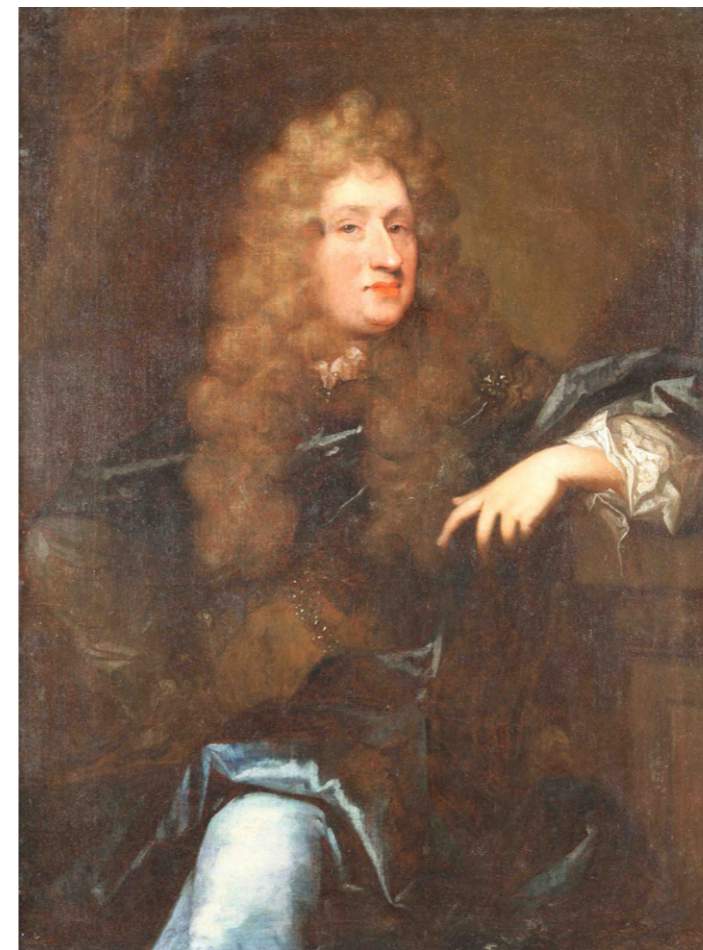
Ulrik Frederik Gyldenløve (1638 – 1704) var en uekte sønn av kong Frederik III av Danmark, og halvbror til kong Christian V. Christian V regjerte fra 1670 til 1699. Som en del av kongefamilien fikk Gyldenløve mulighet til å inneha en rekke viktige posisjoner. Gyldenløve vokste opp i Tyskland, og bodde i sin ungdom både i Frankrike og Italia. Han var mye av sitt liv i København der han kunne ta del i livet rundt hoffet. Fra 1661 var han to år på reise i utlandet, blant annet i Spania hvor han fikk utmerkelser av spanskekongen. Gyldenløve var også ambassadør i England fra 1669 – 70. I Norge var han til sammen i om lag 10 år, men i stor grad styrte han godsvirksomheten i Larvik fra sitt palé Gyldenborg i København (Rian, 2022).

Det var en bereist mann som var grunnlegger av Herregården og hagen i Larvik. I et brev fra 1673 skriver Gyldenløve en betraktning om et nytt anlegg i Norge, og at det bør «[...] i det minste observere regelmessighet og orden, ting som vår nasjon ikke iakttar noget videre, eller forventer, selv om det ei koster noget» (Hvinden-Haug, 2008, s.168). Regelmessighet og orden var altså viktig for ham.

Med Gyldenløve som stattholder ble det utvikling mot høyere skatter og økt krav om militærtjeneste for norske bønder. For å sikre seg økonomisk gevinst fra grevskapet i Larvik innløste han på tvang eldre kongegods, og kjøpte opp flere gods, også delvis under tvang. Gyldenløve utviklet jernverket og sagbruket i Larvik, men med sterk kontroll for å sikre egne ressurser. I 1699 døde kong Christian V, og med dette mistet Gyldenløve sin tidligere innflytelse og ga seg som statsmann (Rian, 2022).

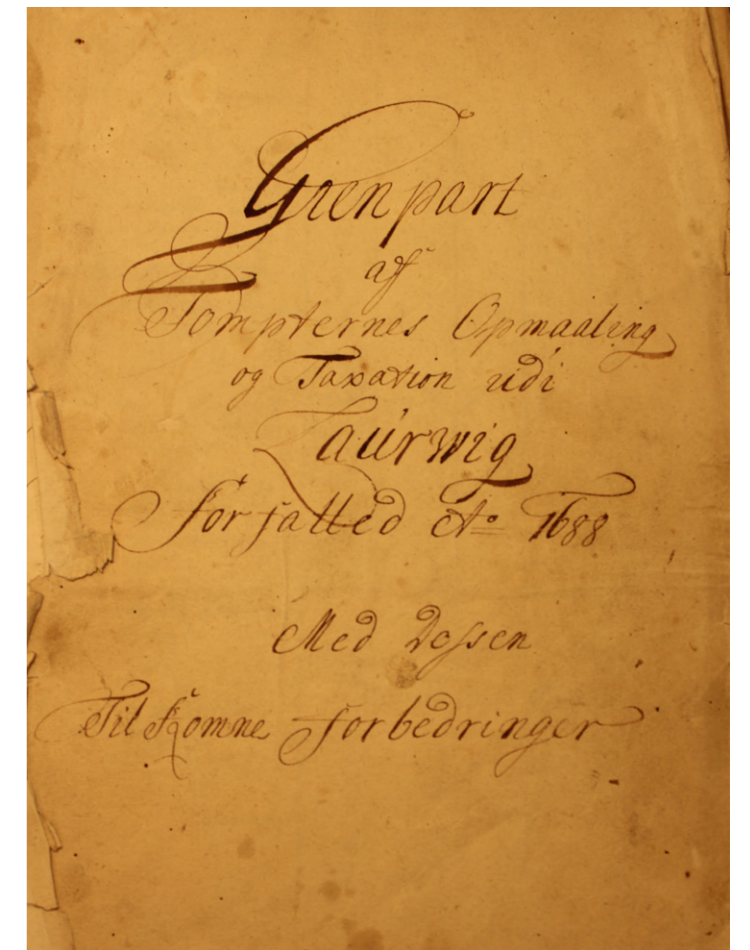
Figur 4.2 Larvik og Jarlsberg grevskap ble opprettet tidlig i 1670-årene. I en periode eide Ulrik Frederik Gyldenløve også Jarlsberg grevskap.

Figur 4.4 Portrett av Ulrik Frederik Gyldenløve.

Figur 4.3 I fjellet langs Kristian Fredriks vei sees en av inskripsjonene som ble laget i forbindelse med at Gyldenløve var stattholder i Norge.

Figur 4.5 Den første siden i oppmålingsforretningen hvor eiendomskartet fra 1688 ligger ved.

4.2 - GREVENS EIENDOMMER

Grevskapet i Larvik strakte seg fra Mørefjorden i vest, til Sandefjord og Tjøme i øst, og inkluderte Farrisvannet i nord. Gyldenløve kjøpte som nevnt opp adelsgods etter Niels Lange. Med adelsgodset fulgte kjøpstaden Larvik, og Gyldenløve eide derfor hele bygrunnen. Han eide i tillegg Nanset, samt forstedene Langstrand og Torstrand i det som i dag utgjør Larvik by. Grevnen eide også grunnen på Tollerodden, men selve tollvesenet var fortsatt direkte innunder den danske kongen (Larvik Museum, 2022).

Kjøpstaden Larvik ble nærmest som en privat by for Gyldenløve, fordi greven hadde myndighet til å bestemme hvem som administrerte byen. Som nevnt hadde Gyldenløve privilegier i driften av jernverket og sagbruket i byen (Larvik Museum, 2022).

GYLDENLØVES EIENDOMMER 1674

Figur 4.6 Et utsnitt av Ulrik Frederik Gyldenløves eiendommer i 1674 i og rundt Larvik by. Gyldenløve eide store deler av det som er dagens Larvik. I hovedsak kjøpte Gyldenløve opp tidligere adelsgods. De resterende arealene i hvitt var i hovedsak eid av kirken eller bønder.

Selve Herregårdshagen var omgitt av dyrket mark, beite, eng og skog. Innenfor tomten tilknyttet Herregården fantes «hestehagen», et beiteområde for grevens hester, samt området rundt Herregårdsdammen. Tomtegrensene rundt Herregården kan sees i grevskapskartet fra 1811, tegnet av Spørch og Brynnie (Aske, 2013, s.246). Det finnes ingen beskrivelse av at Gyldenløve tok i bruk bøskeskogen i Larvik som en jaktpark ifølge konservator Aina Aske (e-post, 26. februar 2022). Derimot finnes det kilder på at det ble opparbeidet alléer og lysthus utenfor tomten til Herregården, av senere grever. På Spørch sitt kart fra 1812 er et lysthus markert i det området som i dag utgjør sentrumskjernen (figur 4.6). Herregårdshagen utgjorde altså kun en mindre del av områdene som ble tatt i bruk av greven omkring kjøpstaden Larvik.

Figur 4.7 Grevskapskartet fra 1811 som viser Herregårdens tomt.

Figur 4.8 Et utsnitt av grevskapsmålinger fra 1812 hvor «Lysthuse» i Nanset er skrevet inn. Lysthuset er markert med hvit pil.

HERREGÅRDENS TOMT 1811

Figur 4.9 Herregårdens tomt i 1811. Tomten inkluderte ikke bare Herregårdshagen, men også hestehagen i øst og området rundt Herregårdsdammen i nord. Overlay basert på Grevskapskart fra 1811.

4.3 - KILDER OM HAGEN PÅ 1600-TALLET

I dette avsnittet beskrives hagen på slutten av 1600-tallet, under stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve sin tid. Dette baserer seg i stor grad på Lars Jacob Hvinden-Haug sin avhandling, hvor han nøye har gjennomgått en rekke primærkilder i grevskapsarkivene (Hvinden-Haug, 2008). Se forøvrig side 34 med en tidslinje over hagens utvikling.

Ved Herregårdsbakken vest for Herregården finnes kongeinskripsjonene hugget inn i fjellet. En av disse inskripsjonene består av Gyldenløves initialer V. F. G. L. supplert med årstallet 1674, som kan antyde at arbeidet med Herregården startet dette året. Feiringen av bryllupet mellom Gyldenløve og Antoinette Augusta av Aldenburg ved Herregården i august 1677 gjør det sannsynlig at anlegget stod ferdig dette året (Bødtker, 1962, s.103). Et brev fra Gyldenløve til en forvalter i juli 1674 viser at byggearbeidene da var i gang (Hvinden-Haug, 2008, s.169). Bastionhagen foran residensbygget har sannsynligvis blitt anlagt i 1670-årene, som en prydhage, samtidig med oppføringen av Herregårdsbygget (Hvinden-Haug, 2008, s.189).

Som nevnt er den viktigste kilden til utformingen av hagen et eiendomskart fra 1688. Ingeniørkaptein Peter Jacob Wilsters *Carte von Laurwigen* fra ca. 1690 er trolig basert på eiendomskartet, og viser Larvik by i farger (figur 4.10). På dette kartet kan en tydelig se Herregården, bastionhagen, Herregårdshagen, kjøkkenhagen, Herregårdsdammen og alléer.

I sin avhandling har Hvinden-Haug gjennomgått brev fra gartneren Christopher Arnet til Gyldenløve, og brev fra Schram til Gyldenløve (Hvinden-Haug, 2008, s.190). I brev fra Schram i 1680 omtales det trær som skulle bestilles fra Holland, og at det skal tas i bruk ville trær i alléen. Dette mener Hvinden-Haug er en klar kilde på at Herregårdshagen ble anlagt rundt 1680. I brev fra Arnet fra 1685 omtales en skisse av hagen som ble sendt til Gyldenløve i desember 1685. På skissen var det avmerket hvilke frukttrær som hadde gått ut. Dette bekrefter at det noe før 1685 hadde blitt plantet ut frukttrær.

Hvinden-Haug har transkribert et brev fra Schram samme år hvor det står «med denne post er skicket hannem afrisningen av hafuen, og med neste post skal jeg skicke en anden paa min Maner» (Hvinden-Haug, 2008, s.190). Dette tolker Hvinden-Haug slik at Schram skulle tegne en ny plan for hagen, kanskje i forbindelse med oppføringen av det nye bygget i stein. I avhandlingen påpekes det at på den øverste terrassen nord i hagen er det i Wilster sitt kart fra ca. 1690 en tom plass som kan ha blitt satt av med tanke på å bygge steinhuset i hagens midtakse. I kartet fra Kong Christian VI's Norgesreise datert 1733 (figur 4.19) er det tegnet inn et bygg nord i hagen. Steinhuset ble oppført i 1698 – 99 (Hvinden-Haug 2008, s.201).

I Schnitlers bok *Norske haver i det XVIII og XIX aarhundrede* beskrives det at den norske billedhuggeren Magnus Berg lagde hageskulpturer for Gyldenløve (Schnitler, 1916, s.50) Schnitler påpeker at Berg må ha arbeidet for Gyldenløve i 1680-årene, fordi han flyttet til utlandet etter 1690. Schnitler henviser til Lorentz Dietrichsons *Den norske elfenbenskjærer Magnus Berg* fra 1912 hvor det står at Berg var i Gyldenløves tjeneste «[...] haver han for denne sin Herre med en Kniv udskaaret adskillige Billeder som smaa Børn og andre Ornamentter til at sætte utdi Haven» (Dietrichson, 1912, s.27) I barokken og renessansen var statuer av barn, såkalte putti eller kjeruber, nye brukt som dekorasjon. Ifølge Dietrichson skal Berg ha blitt anbefalt av Gyldenløve slik at han kunne gå i lære i København. Det kan antas at skulpturene som Berg gjorde for Gyldenløve var ment for hagen i Larvik. Schnitler skriver at dette er første gang en hører om hagestatuer i Norge, og at Herregårdshagen dermed må ha vært et forseggjort anlegg (Schnitler, 1916, s.50).

Hvinden-Haug skriver at i 1685 ble det sendt søyler fra København til Larvik, som sannsynligvis skulle brukes i hagen. Videre skriver han at skulpturer ikke nevnes spesifikt, men i et hageinventarium fra 1743 nevnes 120 postamenter av gotlandsk sandstein (Hvinden-Haug, 2008, s.191).

I gjennomgangen av brev fra gartneren Christopher Arnet til Gyldenløve har Hvinden-Haug funnet beskrivelse av beplantning. På høsten i 1684 ble det gjort pæreslang i hagen, og det er rapportert at over 100 trær som var importert fra England var døde i april 1685. Samme år ble det bestilt pære-, plomme-, kirsebær- og epletrær. Det ble også skrevet om en hagtornhekk i 1685, som innramming av hagen, og dette ville kreve om lag 2000 busker ifølge Arnet. Samme år skriver også gartneren om spiker og lekter til lysthus. Det ble også plantet grantrær i alleene i Herregårdshagen, og gran ble også skipet til Danmark for å bli brukt i hageanlegg der (Hvinden-Haug, 2008, s.192).

I journalen til Christian V om hans reise til Norge i 1685 beskrives både Herregårdsbygget og hagen «af Timmer meget prober og vel indrettet og imellem Klipperne af Naturen med adskillige Deyligheder og derforuden med en vel anlagt Hauge og Vandspring af 24 Fod høie forsynet» (Schnitler, 1916, s.49). Høyden på vannstrålen tilsvarer 7 meter. Hvinden-Haug påpeker at den høyeste fontenen i Vaux-le-Vicomte var 5 meter, slik at dette var en fontene med uvanlig høyt trykk. Fonten ble forsynt med vann fra Herregårdsdammen høyere oppe bak Herregårdsfjellet (Hvinden-Haug, 2008, s. 193). Basert på brev fra Arnet i 1685 og regnskap for stattholderens bygninger fra 1699, konkluderer Hvinden-Haug med at fontenen som beskrives til å være foran steinhuset i 1773-74, må være anlagt av Heinz i 1689. I brevet fra Arnet beskrives en ferdigstillelse av fonteneanlegget i 1685 (Hvinden-Haug, 2008, s.193). Kanskje gjaldt dette bare fontenen nede i hagen.

Hvinden-Haug påpeker at hagen nok er grunnlagt av gartneren Christopher Arnet, som kan ha vært mye delaktig i utformingen og planleggingen (se side 32 for oversikt over gartnerne). Det at Arnet eide 11 malerier ved sin død i 1707 tyder også på at han kunne hatt betydning for den arkitektoniske utformingen. Hvinden-Haug skriver at navnet Christoph Arnet tyder på en flamsk opprinnelse, og at han skrev på tysk.

I Wilsters kart fra ca. 1690 kan en se gartnerboligen med kjøkkenhagen i øst. I tilknytning til gartnerboligen lå det sannsynligvis allerede i 1685 et «geveksthus» (et oppvarmet rom for oppbevaring av planter om vinteren). Geveksthuset var bygget på østsiden av gartnerboligen, hadde fire blyglassvinduer og dør, og rommet i 1743 16 baljer med fikentrær (Hvinden-Haug, 2008, s.194).

På Wilsters kart sees en allé omgitt av kanaler på alle sider. Det er også tegnet inn trær på kortsidene, og Hvinden-Haug påpeker at den nok ikke har blitt brukt som adkomstvei. Alléen skal ha blitt plantet i 1680 av ville trær. Hvilken funksjon har alléen da hatt? Hvinden-Haug foreslår at den var ment for aristokratiske ballspill (Hvinden-Haug, 2008, s.195). Den har også vært et maktsymbol i landskapet.

Figur 4.10 Et utsnitt av Peter Jacob Wilster sitt kart fra ca. 1690. På kartet sees Herregårdshagen med fire dammer, en fontene, rektangulære kvarterer og kjøkkenhagen lengst til høyre for Herregården. Herregårdsdammen med trekker rundt sees nord på kartet. Bastionhagen og alléen ned mot fjorden er også tegnet inn.

4.4 - KILDER OM HAGEN PÅ 1700-TALLET - TAKSERINGER

De to mest detaljerte beskrivelsene av Herregårdshagen er en taksering fra 1773 (Taksering, 1773), og en taksering fra 1774 (Taksering, 1774) som i hovedsak inneholder den samme beskrivelsen. I denne oppgaven har jeg tatt utgangspunkt i transkriberingen av takseringen fra 30. mars 1774, som ble nedtegnet i forbindelse med at gartner Peter Lund overtar for gartner Christian Thomsen. I disse beskrives Herregårdshagen med fire kvarterer rundt den sentrale fontenen, i stedet for seks slik det sees på tidligere kart. ”udi mitten av disse 4 kvarterer er en rundel af een forfalden fontaine omsadt af buxbom og 4 store castanie træer.» (Taksering, 1774). Dette kan også sees i kartet fra Kong Christian VIs Norgesreise fra 1733, selv om det må tas høyde for at dette kartet er unøyaktig (figur 4.19).

I det følgende gjengis en beskrivelse av hagen basert på takseringen av 1774. Transkribering i fulltekst er vedlagt oppgaven (se vedlegg 3). Se forøvrig min tolkning av takseringen i kart på side 61.

Banketten

Banketten var terrassen nord i hagen hvor steinhuset ble bygget i 1698 - 1699. I inventariet beskrives det to tretrapper opp til denne. På banketten skal det ha vært to større blomsterkvarterer, og to mindre blomsterkvarterer. I de to største blomsterkvarterene skal det ha vært «16 takser og 2 runde kuler av buksbom, i hvert kvarter». Blomsterkvarterene skal inneholde adskillige blomsterarter. De to mindre blomsterkvarterene er «omsadt med bøxbom samt rabater runden om med planker, omsadt med lavendler og isop». På banketten var det også to ligusterhekker og fire store «takser». Banketten skal være inndelt i 3 tverrganger og 3 hovedganger.

Steinmur

På banketten langsmed et plankegjærde som omga hagen, var det ved en steinmur «6 aprikots træer og 6 viinranker samt 28 frugt træer af differente sorter og 8 lambersones nøddetræer». I takseringen beskrives det at øverst på banketten var det en 50 alen lang gråsteinsmur (ca. 30 meter lang). Muren var 10 fot høy og 3 fot tykk, altså om lag

3 meter høy og 1 m bred. Muren hadde seks hull med glassvinduer med hengsler og hasper, for å drive frem druer. Det fantes også fester på muren til å binde opp aprikostrær. I midten av muren var det en blåmalt port som ledet til skogen mot nord.

Ferskenkister

I takseringen står det at to rødmalte ferskenkister er satt opp øverst på banketten. Kanskje stod de inntil steinmuren. Ferskenkistene beskrives som bygd opp av bindingsverk og bekledt med bord, og med en dør. Hver 25 alen lange (15, 7 m) og 4 alen brede (2,5 m), med elleve vinduer som er 4 alen høye (2,5 m). Det fantes frem ferskentruer og ett kirsebærtre i hver. Ved ferskenkistene var det to mistbenker som var 25 x 5 alen (15,7 x 3 meter), med 24 vinduer som var 5 fot lange (1,5 meter). Vinduene var rødmalte med hvitt beslag.

Den store hagen

Den store hagen nedenfor banketten var inndelt i tre lange store hovedganger og fire tverrganger, hvor det ved banketten var plantet en rekke med 9 ulike sorter frukttrær og ett valnøttre. På hver side av midtgangen var det to fiskedammer, hvor det var plantet fire store kastanjetrær rundt hver dam. Kastanjetruerne er omtalt som «vilde castanie træer».

To fiskedammer fantes også nedenfor midtpartiet med fontenen og de 4 kvarterene. Disse nederste fiskedammene var omsatt med 4 kastanjetrær, 2 frukttrær og 20 «lbentræer», altså almetre (Hvinden-Haug, 2008, s.198).

I midten av den store hagen er det «Dernæst 4 store kvarterer som paa de to sider ere indlokkede med lønn og vilde castanie træer hækker og som at disse 4de kvarterer befantes 20 differente sorter frugt træer til sammen 80 stk».

Også de to nederste kvarterene er omsatt med lønn og kastanjehekker på to sider. I hver av disse kvarterene er det 15 stk. frukttrær av ulike sorter, til sammen 50 stk. Hele den store hagen er beskrevet som omkranset av en høy hekk av trær, på to sider, innenfor plankegjærdet. Denne beskjæres årlig, slik som de andre hekkene.

Det beskrives også at en hekk av lønn og kastanje skiller kjøkkenhagen fra «den store have», altså Herregårdshagens pryddel. Ellers «er saavel i den store som kjøkken haven adskillige hækker med roser, ribs, stikkelsbær og solbær træer».

Sommerlysthus

Det nevnes fire sommerlysthus, «2de ved den store port til Alleen, et ved gartnervaaningen og et neden i haven»,

Fontener

I tillegg til fontenen på banketten, nevnes en rund, forfallen fontene omsatt av buksbom og fire store kastanjer i den store hagen. Fontenen er plassert i midten av de 4 kvarterene. Også fontenen på banketten skal være omsatt med buksbom, «I mellem begge de store kvarterer er anlagt til en fontene, omsadt med bøxbom».

Kjøkkenhagen

Kjøkkenhagen skal ha vært inndelt i to lange hovedganger og fire tverrganger. Det beskrives fem urtekvarterer og ett blomsterkvarter som var omsatt med buksbom, og som var beplantet med blant annet rød nellik. De fire urtekvarterene var utenom besatt med 70 stk. frukttrær av ulike sorter. Ved gartnerboligen var det en vinranke. I kjøkkenhagen fantes det en lang og en liten fiskedam. Det stod også 14 ulike frukttrær, «[...] ved plankeverket som gaar du til baggaarden». Mest sannsynlig var disse espalierte.

Bastionhagen

Bastionhagen foran Herregårdsbygget beskrives som en lyst- eller blomsterhage. Den er inndelt i to blomsterkvarterer og innrammet av en høy buksbomhekk. Innen i kvarterene var det også plantet buksbom. Mellom kvarterene var det plantet en allé av lind og to små ligusterhekker. Bastionhagen skal ha vært 40 alen lang og bred (ca. 25 meter), med et 90 alen langt (ca. 56 meter) stakittgjærde. Hvinden-Haug mener dette gjærdet nok var utformet som en balustrade (2008, s.198). «Paa denne have til den store gaard er en broe over bækken, og af træe veed med rekker og for haven en dobbelt staket port». Det fantes altså en stakittport inn til Bastionhagen, og en bro over bekken som rant fra Herregårdsdammen.

Den lille blomsterhagen

Det er beskrevet to mindre hager på østsiden og vestsiden av residensbygget. Disse vises ikke på Wilsters sitt kart fra ca. 1690. Den lille blomsterhagen blir beskrevet med et eget gjærde separat fra den store hagen på østsiden av Herregårdsbygget. Den skal ha vært 4 alen lang (2,5 meter) og 15 alen bred (9,4 meter). I den lille hagen var det lange senger omsatt med buksbom, sådd med ulike blomster og plantet ut 12 halvstammede kirsebærtre. Hagen var som nevnt inngjærdet, med et 45 alen langt (28,2 meter) langt gjærde.

Urtehagen

En liten urtehage har vært anlagt på vestre side av Herregårdsbygget, «ved den store indkjørselsport». I 1773 var det plantet poteter i urtehagen, og den skal ha blitt brukt av amtsforvalteren da han bodde ved Herregården. Urtehagen beskrives inngjærdet med et 15 alen langt (9, 4 meter) stakittgjærde og en liten port.

Redskaper

Det er listet opp vannkanner, hollandske spader, hagesakser (også med langt skaft), jern måke (?), trillebårer, møkkagrep, hagestige, river, sag, hagesnor, «jern harke med skaft», møkksleder, benker, ett rundt bord med fot, vannkar i orangeriet med jernbånd, samt «60 possementer til at sætte urtepotter pa af gullandsk steen».

Orangeriet

Et orangeri blir beskrevet som tømret på tre vegger, og disse var bekledt med rødmalte bord. I forkant hadde huset bindingsverk. Orangeriet hadde dører i hver ende, to rom med kakkelovner, og gulvet var belagt med murstein. På veggene og ved vinduene var det hyller til å sette potter på. Huset målte 12 x 5,7 meter og var 3, 15 meter høyt. På byggets fremre side, og halve taket, var det dekket med 20 vinduer på 1,7 m lengde og med tilhørende lemmer for å dekke til. I orangeriet er det oppgitt at det var en rekke ulike varmekjære trær i trebaljer (se liste neste side eller vedlegg 1). Det fantes også 50 potter med levkøyer og gyldenlakk, og fire potter med rosmarin. Ved orangeriet var det to mistbenker på 21 x 5 alen (13 x 3 meter), bygd opp av stolper og bord med 24 vinduer og 6 lemmer.

Liste over planter som nevnes i takseringen fra 1774

Slik planten nevnes i takseringen fra 1774	Botanisk navn slik jeg tolker det. (Se vedlegg 1 for en nærmere begrunnelse)	Norsk navn
Trær		
Abelsin, høystammet	<i>Citrus sinensis</i>	Appelsintre
Aprikostrær	<i>Prunus armeniaca</i>	Aprikostrær
Citron trær	<i>Citrus limon</i>	Sitron
vilde castanie trær	<i>Castanea sativa</i>	Edekjastanje
Fersken	<i>Prunus persica</i>	Fersken
Frukttrær (av ulike sorter)		Dette var nok både pære-, plomme-, kirsebær- og epletrær som er nevnt i forbindelse med hagen tidligere
Gran	<i>Picea abies</i>	Gran nevnes i forbindelse med alléer i Nanset
Ibentrær	<i>Ulmus x hollandica (?)</i>	Alm, en nederlandsk hybrid (?)
Kirsebær trær, halvstammige	<i>Prunus cerasus</i>	Surkirsebær
Lind	<i>Tilia x europaea</i>	Parklind
Lønn	<i>Acer platanoides</i>	Spisslønn
Mandel trær	<i>Prunus amygdalus</i>	Mandeltre
Pomeranie trær	<i>Citrus aurantium</i>	Pomerans
Valnød tre	<i>Juglans regia</i>	Matvalnøtt
Busker		
«Adskillelige sorter blomster arter»		Se vedlegg 1 for hva dette kan ha vært
Buksbom	<i>Buxus sempervirens</i>	Buksbom
Lambersoner nøddetrær	<i>Corylus avellana 'Lamberts Filbert'</i>	Lambertnøtter, en sort av hassel som benevnes som "Lamberts" eller "Filbert"
Lauriers trær	<i>Laurus nobilis</i>	Vanlig laurbær
Liguster	<i>Ligustrum vulgare</i>	Liguster
Rips	<i>Ribes rubrum</i>	Rips
Roser	<i>Rosa</i>	Roser. Se vedlegg 1 for hva dette kan ha vært
Solbærtrær	<i>Ribes nigrum</i>	Solbær
Stikkelsbær	<i>Ribes grossularia</i>	Stikkelsbær
Takser	<i>Taxus</i>	Barlind
Vindruer	<i>Vitis vinifera</i>	Vindruer
Sommerblomster, stauder og urter		
Gyllenlak	<i>Erysimum cheiri</i>	Gyllenlakk
Isop	<i>Hyssopus officinalis</i>	Isop
Lavendler	<i>Lavandula vera eller Lavandula angustifolia</i>	Lavendel
Levkeue	<i>Matthiola incana</i>	Vanlig levkøy
Rosmarin	<i>Rosmarinus officinalis</i>	Rosmarin
Røde nellik	<i>Dianthus barbatus</i>	Busknellik
Røde nellik	<i>Dianthus Caryophyllus</i>	Hagenellik

Gjerder

Rundt Herregårdshagen var det et gjerde med dobbelt plankeverk montert på furustolper. Det var 1110 alen, ca. 700 meter langt. Hvinden-Haug skriver at gjerdet var 1,90 meter høyt (2008). Det var en port ut til alléen i sør og en port ut til skogen i nord, en enkelt port til kroken med de to blomsterhagene, samt en port i gjerdet på banketten.

4.5 - EIERE PÅ 1700-TALLET

I løpet av 1700-tallet var det fem ulike menn som eide grevskapet i Larvik. Den første var Gyldenløves sønn Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig som arvet grevskapet i 1704. Han besøkte aldri Larvik før i 1722, og gjorde etter dette to besøk til byen i 1728 og 1733. Ferdinand Anton bodde aldri permanent i Herregården, men kontrollerte grevskapet med brev (Larvik Museum, 2022b). I 1733 besøkte kong Christian VI Larvik, og for denne anledning hadde Herregårdsbygget blitt satt i stand (Hvinden-Haug, 2008, s.218).

Den andre mannen som hadde grevskapstittelen, var Frederik Ludvig Danneskiold-Laurvig, sønn til Ferdinand Anton og Ulrike Eleonore Reventlow. Han arvet grevskapet i Larvik i 1754 etter at faren, som hadde hatt grevskapet i 50 år, hadde gått bort. Frederik Ludvig og hans kone Anna Joachimine von Ahlefeldt reiste kun én gang til Larvik, i 1755, men arbeidet for å ta vare på bøskogen og satte i gang byggingen av Larvik hospital. (Larvik Museum, 2022c). Frederik Ludvig initierte også ulike endringer i Herregårdshagen, slik som byggingen av et orangeri, riving av steinhuset og trolig også byggingen av en mur nord i hagen som stod ferdig i 1765 (Aske, 2018).

Den tredje greven i Larvik var Christian Conrad Danneskiold-Laurvig. Han arvet grevskapet i 1762 etter sin far. I 1764 flyttet han til Larvik fra København og bodde der i et par år fordi han hadde blitt bortvist fra hovedstaden etter å ha kidnappet en skuespillerinne. Etter igjen å ha vært en periode i København, returnerte han til Larvik i 1771 og bodde der frem til sin død i 1783. Slik som de tidligere grevene bodde heller ikke Christian Conrad permanent i Herregården. Han oppholdt seg mest på gården Roligheten i Hedrum da han var i Larvik. Christian Conrad ble fratatt kontroll over pengebruken i grevskapet i 1771 fordi han stod i gjeld. At han selv ikke kunne bestemme hva pengene skulle brukes på, kan være grunnen til at det ikke ble gjort store endringer i Herregårdshagen til engelsk landskapsstil (Larvik Museum, 2022d).

Den fjerde greven var Kristian Ahlefeldt. I 1791 overtok Frederik Ahlefeldt-Laurvig gevskpet. Den dårlige økonomiske situasjonen til den femte greven kan også være grunnen til at det ikke ble gjort endringer i hagen. Frederik Ahlefeldt-Laurvig arvet grevskapet av sin far, som hadde fått lov til å bære navnet Ahlefeldt-Laurvig siden Danneskiold-Laurvig familien ikke hadde noen mannlige arvinger til grevskapet. Frederik reiste til Larvik kun én gang, og den reelle makten lå hos forvalterne i byen. Han måtte pantsette grevskapet. I 1805 solgte Frederik Ahlefeldt-Laurvig Larvik grevskap til dansk kongen (Larvik Museum, 2022e).

Grevene bodde altså aldri særlig lenge ved Herregården, med unntak av Christian Conrad Danneskiold-Laurvig. Det virker ikke som om hagen ble brukt av grevene til jevnlig opphold. Allikevel har enkelte av disse tatt initiativ til å gjøre endringer i hagen, men ikke i slik grad at den ble gjort om til landskapsstil.

Herregårdshagen ble anlagt i en tid hvor det pågikk to store konflikter i Danmark. Gyldenløvefeiden var en krig mellom Danmark-Norge og Sverige, ledet av Ulrik Frederik Gyldenløve, i perioden 1675 - 1679. Den store nordiske krig pågikk på starten av 1700-tallet, og medførte også høyere skatter og trangere kår i Norge. Larvik by var noe skjermet fra disse nedgangstidene fordi Fritsø jernverk var viktig i produksjonen av krigsmateriell. Etter disse krigsårene kom en lang periode med fred, fra 1720 til 1807 (Rian, 1980, s.98). Dette kan ha medført en prioritering til å bruke Herregårdshagen til matproduksjon.

Da Danneskiold-Laurvig besøkte Larvik i 1728 var det samlet en stor folkmengde av selveiende bønder for å protestere for retten til å bruke skogseiendommene sine. Grevene hadde mye makt, og Herregårdsanlegget må ha representert en enerådlig og kontrollerende styresmakt. Danneskiold-Laurvig ila blant annet bøter for selveiernes hogst (Rian, 1980, s.204).

Ved kongebesøket i 1733 av Christian VI, fikk kongen overlevert klager av borgere i Larvik over grevens styremåte. Bøndene ønsket å bruke skogen mer lønnsomt, men ble stoppet fra å gjøre dette. Grevene betalte heller ikke skatt for Larvik by, i motsetning til borgerne. Grevskapet var en forteningsvirksomhet for grevene, med mål om å gi et utbytte (Rian, 1980, s.209).

I 1769 hadde Larvik amt 10 570 innbyggere og var et lite distrikt. Samtidig var det mange flere tjenestemenn i de øvre lag i Larvik, sammenlignet med andre amt i Norge (Rian, 1980, s.218). Den danske myndigheten var svært synlig og kontrollerende i grevskapet, og det var mange gnisninger mellom befolkningen og grevene. Herregårdshagen var en del av dette maktuttrykket.

GREVE FRA 1704 TIL 1754

Figur 4.11
Greve Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig
(1688 - 1754)

GREVE FRA 1754 TIL 1762

Figur 4.12
Greve Frederik Ludvig Danneskiold-Laurvig
(1717 - 1762)

GREVE FRA 1762 TIL 1783

Figur 4.13
Christian Conrad Danneskiold-Laurvig
(1723 - 1783)

GREVE FRA 1791 TIL 1805

Figur 4.14
Frederik Ahlefeldt-Laurvig
(1761 - 1832)

KONGEBESØKENE

I løpet av grevskapstiden fra 1661 til 1821 besøkte de danske kongene Herregården i Larvik ved flere anledninger. Kongebesøkene til Larvik i fant sted i:

- 1685 av Christian den V
  - 1704 av Frederik den IV
  - 1733 av kong Christian VI
  - 1749 av Frederik V
- (Larvik kommune, 2021d)

Det er sannsynlig at hagen ble satt noe i stand til disse besøkene.

4.6 - UTSAGN OM HERREGÅRDSHAGEN

Av utsagn om Herregårdshagen finnes det noen. Det viktigste utsagnet som kan beskrive intensjonen med anlegget er som tidligere nevnt fra Ulrik Frederik Gyldenløve i et brev fra 1673. Anlegget bør

[...] i det minste observere regelmessighet og orden, ting som vår nasjon ikke iakttar noget videre, eller forventer, selv om det ei koster noget
(Hvinden-Haug, 2008, s.168)

Som nevnt ble det i journalen til Christian V om hans reise til Norge i 1685, beskrevet noe om Herregårdsbygget og hagen,

af Timmer meget prober og vel indrettet og imellem Klipperne af Naturen med adskillige Deyligheder og derforuden med en vel anlagt Hauge og Vandspring af 24 Fod høie forsynet (Schnitler, 1916, s.49)

I 1704 skriver brorsønnen til Ulrik Frederik Gyldenløve i en privat reiseskildring at, "Han har ladet anlægge en stor Have, men den holdes i slet hevd". (Hvinden-Haug, 2008, s.193). Gyldenløve døde i april samme år, og hadde måtte trekke seg tilbake fra sin maktposisjon i 1699. I sine siste leveår bodde Gyldenløve i Hamburg (Rian, 2022). Dette kan være noen av grunnene til at hagen ikke ble holdt i stand i denne perioden, skal man tro beskrivelsen til Ulrik Christian Gyldenløve.

Figur 4.15 Nyere inskripsjoner etter kong Håkon 7 og kong Olav V ved siden av eldre inskripsjoner fra eneveldstiden. Inskripsjonene befinner seg rett vest for Herregårdsbygget.

Herregårdshagen er skildret av den danske forfatteren Oluf Christian Olufsen i 1790-årene hvor han skriver,

Den er gandske i den gamle Hollandske, eller Franske usle Smag, og det er et jammerligt Syn at see den frie Natur saaledes forkneben og vanskabt i Kunstens Snørliv. Til Fjeldet, som behersker den mest fortryllende Udsigt er der ingen Opgang. Grotter er der ingen af, men i deres Sted Overflødighed af Alleer, Pyramider og tusinde andre konstige Ting. [...]
(Schnitler, 1916, s.54)

I 1790 årene hadde den engelske landskapsstilen fått sitt gjennomslag i Europa, og Olufsen gir uttrykk for at Herregårdshagen var veldig umoderne.

Det finnes også en avisartikkel fra 1915 skrevet av Johan Fredrik Bøhm om hvordan hans bestefar, Sven Fredrik Bøhm, overtok som gartner i Herregårdshagen i 1810 (Bøhm, 1915). Se side 33 for en beskrivelse av denne.

4.7 - GARTNERE I NORGE

Det ble ikke formelt drevet gartneri i Norge før på 1800-tallet. De fleste gartnere som ble ansatt kom fra utlandet for å arbeide i de få fornemme anleggene som fantes i Norge. Flere av gartnere ble heller ikke så lenge. Dette kan være fordi vekstforholdene var så ulike fra det gartnerne kjente fra hjemlandet (Skard, 1947, s.6). Christensen skriver at det i Danmark på 1600-tallet var vanskelig å få tak i en kyndig gartner, som ikke minst var interessert i å drive hagebruk i et kaldere klima. Hageanleggelse i Danmark krevde en eier med en sterk vilje til å vise samfunnet at man fulgte med på moten og de kulturelle strømningene i Europa, fordi det kostet mye å bygge nødvendige bygg, betale gartnere og holde ved like hagene. Christensen nevner videre at, «Når disse gartnere kom hertil, måtte de slås med klimaet, manglende dyrkningsfaciliteter og et bebegrenset plantesortiment, foruden naturligvis manglende ekspertise hos lokale håndværkere» (Christensen, 1999, s.314). Da kan det tenkes at de gartnerne som dro til Norge møtte en rekke begrensninger og et hardt klima sammenlignet med hva de var vant til.

Før 1800-tallet var det få steder hvor en kunne lære seg gartnerfaget i Norge. Derfor var de aller fleste gartnere som finnes i arkivene fra før 1800, fra utlandet. En mulighet var å dra til slott i utlandet for å få en ordentlig innføring i faget (Skard, 1947, s.6). Kunnskap om hagemote og planter ble spredt ved ansettelse av nye gartnere. Det var få gartnere som kunne lese bøker, det er et praktisk fag, og kunnskap ble videreført ved å dra på reise til ulike hager i ungdomstiden. Når en gartner fikk en stilling «[...] var han herre i sin egen have» skriver Christensen (1999, s.314). Det skulle mye til før en gartner ble sagt opp, og han kunne ha stillingen til sin død. Derfor var det ikke alltid at nyeste hagemote ble formidlet til de geografiske utkantene, da man var avhengig av å ansette en ung gartner som nylig hadde vært på reise. Christensen skriver at i Danmark ble det helt frem til slutten av 1700-tallet hentet gartnere fra Holsten og Ostfriesland (Nord-Tyskland), som lå nærmere Holland som hadde et godt utviklet gartnerfag (Christensen, 1999, s. 314).

Torfinn Skard har tidligere gjennomgått arkiver for å studere hvor gartnere som arbeidet i Norge kom fra, inntil år 1800. Av de navn på gartnere som Skard har funnet i arkivene, er det få navn hvor det også oppgis nasjonalitet, kun 83 av 248. Av de 83 er nasjonalitetene slik, «1 hollender, 13 nordmenn, 14 svensker, 22 tyskere og 33 dansker» (Skard, 1947, s.10). Hagestilen og import av planter må nødvendigvis derfor ha blitt påvirket av det som ble gjort i Nederland, Tyskland, Sverige og Danmark på 1600-tallet.

4.8 - GARTNERE VED HERREGÅRD SHAGEN

Christopher Arnet (i hagen fra ca. 1680 – 1707)

Den første gartneren som arbeidet i hagen var Christopher Arnet. Han var trolig dansk. Arnet var ansatt som gartner ved Herregårdshagen fra rundt 1680.

At Arnet var på plass i Larvik i 1683 kommer frem av skriftprotokoller fra Larvik, hvor Arnet stevner postmesteren i Larvik for å ha stjålet en klokke han har sendt (Sørensen, 1901, s.109). I oktober 1684 skal en Jan Svenske ha tatt pærer fra grevens hage, under en preken da «Hans Høie Excellences Gartner ei var tilstede» (Sørensen, 1901, s.126). Dette bekrefter at Arnet var på plass som gartner. Fra brev i mars 1699 står det, «urtegaardsmanden Mester Christoffer er allerede indflødt udj Haugen. – Haaber De kan gjøre brug av ham.» (Skard, 1947, s.14). Det kan virke som om Arnet hadde kunstneriske ferdigheter fordi han lagde ovnsplater til støp av ovner ved Fritzøe jernverk, og ved hans død i 1707 etterlot han seg flere malerier (Wasberg, 1970, s.114).

Siden Arnet trolig var dansk har han nok hatt opplæring og arbeidet i Danmark, men hvilke andre steder han har jobbet eller hvilke forbilder han hadde for Herregårdshagen er ukjent. Skard skriver at Arnet var relativt velstående siden det finnes opplysninger om at han eide flere bøker, blant annet en tysk og nederlandsk hagebok (Skard, 1947, s.14). Dette kan tyde på at Arnet hadde kjennskap til tysk, nederlandsk og dansk hagekunst.

I 1692, giftet Arnet seg med Dorothea de Besche. I 1708 skal de ha hatt åtte barn. Dorothea de Besche skal ha fått tillatelse til å arbeide videre i hagen med full lønn etter mannens død (Skard, 1947, s.14).

Hans Hansen (i hagen fra 1708 – 1718)

Hans Hansen giftet seg med enken Dorothea de Besche, og overtok mest sannsynlig stillingen som gartner i Herregårdshagen i samarbeid med Dorothea (Skard, 1947, s.16).

Lorentz Christoffer Souracher

(i hagen fra 1719 – 1740)

Souracher ble utbetalt 40 riksdaler i året som ansatt gartner ved Herregårdshagen. Han skal trolig ha vært dansk, men det er ikke kjent hvor han tok utdanning eller hvor han var fra. Han skal ha etterlatt seg flere bøker og tegninger om hagekunst, og Skard antar at Souracher derfor har vært dyktig. Han skal ha solgt frø, og det kan tenkes at han har hatt en planteskole. Souracher var gift med Maren Nielsdotter Weggerslef, de hadde fem barn sammen, og Weggerslef døde i 1734. Souracher giftet seg igjen i 1737 med Anne Rasmusdotter Kielman og de fikk ett barn i 1738 (Skard, 1947, s.17).

Souracher skal ha hatt en nær relasjon til greve Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig, og sønnen til Souracher fikk utdannelsen sin betalt av greven da han ønsket å bli gartner (Aske, 2018)

Broren til Lorentz Souracher, Joachim Souracher (ca. 1699 – 1747) var gartner i Christiania. I 1731 fikk han borgerskap i byen og arbeidet der som gartner til sin død. Han skal ha eid et gartneri og to løkker, og skal ha kjøpt planteskolen til Lorentz Souracher da han døde. Joachim Souracher skal ha blitt brukt som takstmann på Ladegårdsøen og må ha vært dyktig i faget sitt (Skard, 1947, s.18).

Frantz Christopher Souracher (1721-?)

Sønnen til Lorentz Christoffer, han som fortsatte i farens fotspor for å bli gartner. Han fikk først opplæring ved Fredensborg slottshage i Danmark, deretter ved flere herreseter slik som ved Næstved på Skjælland (Skard, 1947, s.24).

Cay Anton Høpping (i hagen fra 1740 - 1756)

Høpping skal ha vært med på flere større prosjekter i Herregårdshagen, slik som lysthuset og alléer i Nanset (Aske, 2018).

Christian Friedrich Thomsen

(i hagen fra 1768 – 1772)

Thomsen skal ha forsøkt seg på å dyrke ananas i orangeriet og var en engasjert gartner. Han skal ha reist tilbake til Danmark i 1773 (Aske, 2018).

Johannes Christopher Holst (1773 – 1783)

Holst måtte slutte som gartner ved Herregårdshagen da Christian Conrad Danneskiold-Laurvig døde i 1783 (Aske, 2018). Etter arbeidet ved Herregården ble han gartner og skogridder på Jarlsberg Hovedgård fra 1800 – 1820. Distriktskommisjonen ønsket at Holst skulle ta lærlinger, men «han vilde kun mod stor Betaling og en Læretid av 4-6 Aar anta Lærlinger» (Skard, 1947, s.28).

Johan Fridrich Lindgreen i hagen fra

(1788 – 1809)

Ansatt i hagen frem til sin død i 1809 (Aske, 2018).

August Peter Frederik Hutzelsieder

Hutzelsieder nevnes i forbindelse med mål om å dyrke flere kålrotplanter i 1812, «nevne med Taknemmelighed den uegenyttige Gartner Hutzelsieder, der til en stor Deel av dem (Land-Almuen) leverer 1000 Planter for 2 Rdl. [...] og neste år kommer det sammen igjen, han skal da skaffe 70 000 Planter» (Skard, 1947, s.50).

Sven Frederik Bøhm (i hagen fra 1810 – 1847)

En dansk gartner som befant seg på Herregården i 1810. I 1812 er han nevnt blant flere gartnere som skulle dyrke kålrotplanter som kunne selges billig til folk. Bøhm skal ha forpaktet Herregårdshagen, og forpaktningen er fornyet i 1831 (Skard, 1947, s.46). Etter at Bøhm sluttet med driften av hagen, var de mange forskjellige personer som overtok driften av hagen frem til 1899 (Aske, 2018)

Fagarbeidere

Beskrivelsen av gartnerne viser at Herregårdshagen ble driftet av dyktige fagfolk som tok med seg arbeidsteknikker og plantekunnskap fra blant annet Danmark. I takseringen fra 1773 kommer det frem at gartnerne var helt avhengig av å få tilsendt møkk for å klare å dyrke i hagen (Taksering, 1773). Dette kommer nok av den skrinne sandjorda. Gartnerne måtte også ha betalte assistenter for å drifte hagen (Taksering, 1773). At jorda var skrinne bekreftes også av praksisen med at leilendinger måtte sende gjødsel til hagen mot betaling frem til 1750. En upopulær ordning var også at de som bodde på Torstrand og Fritzøebakken måtte assistere i hagen fordi de bodde på grevens eiendom, noe som fortsatte frem til 1790. Bestillinger av frø og utstyr ble sendt til Nederland og Danmark (Aske, 2018).

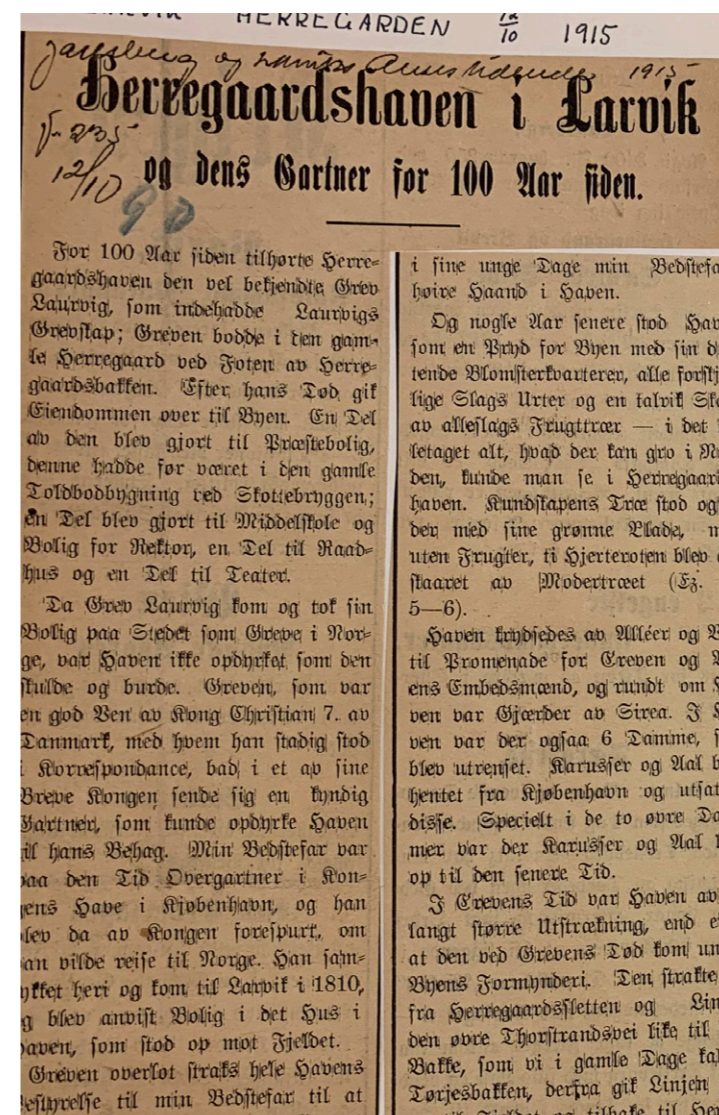
AVISARTIKKEL FRA 1915

En av de siste gartnerene i hagen jobbet under den siste greven Frederik Ahlefeldt-Laurvig (1761 - 1832), men brukte seinere hagen til nytteproduksjon, da Larvik kommune i 1821 overtok tomten. I avisartikkelen *Herregaardshaven i Larvik og dens gartner for 100 aar siden* skriver Johan Fredrik Bøhm om hvordan hans bestefar, Sven Fredrik Bøhm, overtok som gartner i Herregårdshagen i 1810 (Bøhm, 1915). Sven var som nevnt ansatt under greve Frederik Ahlefeldt-Laurvig som var greve fra 1791 til 1805. I artikkelen beskrives det at Sven var overgartner i kongens hage i København, men samtykket til å dra til Larvik for å dyrke Herregårdshagen. Frem til 1821 skal «københavneren» ha ansatt folk til å arbeide i hagen og dyrket frem blomster, urter og planter som på grevens etterspørsel ble sendt fra kongens hage i København. Bøhm beskriver at hagen var « [...] en prydd for byen med fin duftende blomsterkvarterer, alle forskjellige slags urter, og en talrik skare av alleslags frugttrær – i det heletaget alt, hvad der kan gro i norden, kunde man se i Herregaardshaven.» (Bøhm, 1915) Bøhm skriver videre at det ble rensket opp i dammene og satt ut fisk.

Etter at Herregårdshagen ble kjøpt av Larvik kommune i 1821, ble deler av hagen utparsellert til andre formål. Sven skal da ha fått innrettet hagen etter eget bruk, «Den største del av store blomsterkvarterer maatte vike pladsen for grønnsaker og alleslags urter, likesom ogsaa en stor del av alléerne og promenadeveiene blev sløifet og oppdyrket» (Bøhm, 2015). Det beskrives også hvordan den øverste delen av hagen, banketten i grev Ahlefeldt-Laurvigs tid var plantet med skog. Med byens tillatelse ble dette ryddet og brukt til potetåker. Tre til fire ladninger med frukt, grønnsaker og poteter skal ha blitt sendt til Kristiania hvert år. Sven Fredrik Bøhm døde i 1850, og etter hans bortgang skal hagen ha blitt «[...] liggende som en ørken» (Bøhm, 1915).

Etter at Sven Bøhm døde i 1850, skal en annen gartner skal ha overtatt etter ham. Herregårdshagen skal allikevel ha blitt forsømt år for år etter dette (Bøhm, 1915). Etter foto å dømme må det ha vært noe dyrking i Herregårdshagen frem mot 1890, før det ble bygget skolebygg i 1914 og 1918.

Avisartikkelen viser at gartnerne fortsatt ble hentet fra Danmark på 1800-tallet. Beskrivelsen viser også at plantutvalget var mer fokusert på blomster og prydd under grev Ahlefeldt-Laurvigs styre. Blomsterkvarterer nevnes, og disse er sannsynligvis de sammen som nevnes i takseringen fra 1774. At Sven Fredrik Bøhm senere måtte dyrke opp bed og gangveier for å skape et levebrød av hagen var nok en nødvendighet da hagen gikk over til Larvik by.

Figur 4.16 Et utsnitt av avisartikkelen fra 1915 «Herregaardshaven i Larvik og dens gartner for 100 aar siden».

4.9 - TIDSLINJE BASERT PÅ AVHANDLINGEN TIL HVINDEN-HAUG (2008, s.189 - 199)

For en henvisning til arkivkildene, se avhandlingen.

1600-tallet ----- Ulrik Frederik Gyldenløve (greve fra 1671 - 1704)

1674 Herregården blir bygget. Bastionhagen ble sannsynligvis anlagt samtidig med Herregårdsbygget.	1680 Residenshagen var den største hagen i Norge i sin samtid. Prydhagen hadde en bredde på ca. 90 m, og med kjøkkenhagen hadde anlegget en bredde på ca. 135 m. 1680 Trær bestilles fra Holland, og ville trær plantes i alléen mot Larviksfjorden.	Hagen inneholdt ved anleggelsen fire fiskedammer og to fontener. Fiskedammene var på ca. 29 x 13 m. Det var plantet en allé ned mot Larviksfjorden fra den sørligste porten i hagen. Alléen var skilt fra hagen av en vei. Det var gravd ut en kanal omkring alléen. Alléen var plantet med ville trær.	1680 Gartneren Arnet skriver om manglende ressurser til vedlikehold av hagen. Arnet bodde i gartnerboligen , som også inneholdt et "geveksthus". Fontenen skal ha hatt en 7 m høy vannstråle, og bassenget hadde trolig en bredde på 15m. Vegetasjonen var klippet.	1684 Jan Svenske blir tatt i å forsyne seg med pærer fra Herregårdshagen. Et geveksthus nevnes i forbindelse med hagen.	1685 I april var det 100 utgatte trær i hagen. Disse trærne var importert fra England. En tegning av hagen med markeringer av utgatte frukttrær ble sendt fra gartner Arnet til Gyldenløve.	Pære-, plomme-, kirsebær- og epletrær blir bestilt til hagen. Grantrær blir sendt til København, og ble også plantet i alléene i hagen. Grantrær var moderne i Danmark.	Et prosjekt med en hagtornhekk rundt hagen blir omtalt. Gartneren Arnet anslår at det trengs 2000 busker. Arnet skriver også om arbeid på fonteneanlegget, sannsynligvis en ferdigstilling av dette.
---	--	--	---	--	--	--	--

1600-tallet ----- Ulrik Frederik Gyldenløve (greve fra 1671 - 1704) ----- Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig (greve fra 1704 - 1754)

1685 Søyler blir sendt fra København, mest sannsynlig til bruk i hagen. Billedhuggeren Magnus Berg skar statuer for Gyldenløve, men det er usikkert om disse ble brukt i Herregårdshagen	Hagen beskrives i forbindelse med Christian Vs Norgesreise i 1685, «[...] og derfor udenmed en vel anlagt Hauge og Vandspring av 24 Fod høie forsynet». Gartneren Arnet nevner lekter og spiker til lysthus	1688 Hagen blir opptegnet i et eiendomskart, trolig laget av landkommissær Friderich Mercher og kaptein Georg Hendrich Grimmer.	Ca. 1690 Et kart basert på eiendomskartet fra 1688 tegnes av Peter Jacob Wilster. En åpen plass er satt av nord i hagen.	1699 Den nordligste fontenen ble sannsynligvis anlagt. Den kan ha blitt startet på i 1689 av en Heinz.	1698 - 1699 Et steinhus for grev Ulrik Frederik Gyldenløve ble bygget nord i hagen	1704 Ulrik Christian Gyldenløve, nevø til U.F Gyldenløve beskriver hagen slik «Han har ladet anlegge en stor Have, men den holdes i slet hevd».	1704 Frederik den IV besøker Larvik.
---	---	---	---	---	---	---	--

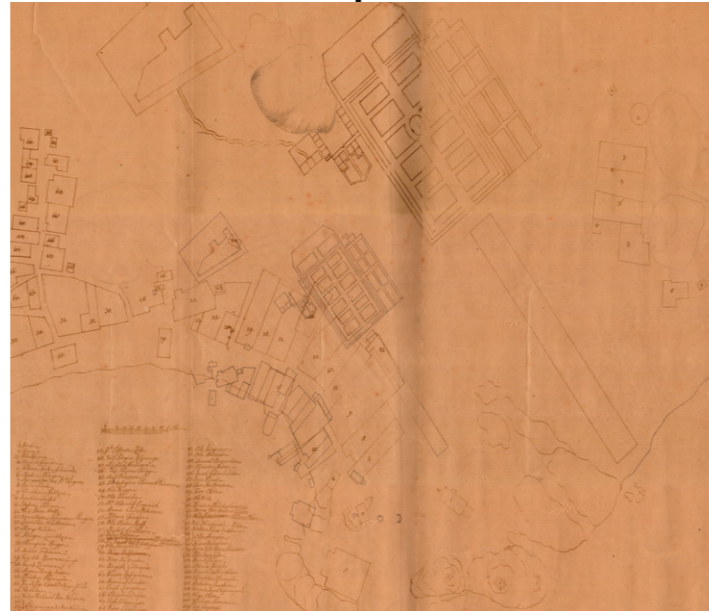
1700-tallet Frederik Ludvig Danneskiold-Laurvig (greve fra 1754 - 1762) ----- Christian Conrad Danneskiold-Laurvig (greve fra 1762 - 1783) ----- Frederik Ahlefeldt-Laurvig (greve fra 1791 til 1805)

1733 Christian VI besøker Larvik. 1743 I et hageinventarium nevnes 120 postamenter av gotlandsk sandstein. Kan ha blitt brukt i hagen til å sette blomsterkrukker på. 1743 16 baljer med fikentrær skal ha stått i geveksthuset tilknyttet gartnerboligen.	1749 Kongebesøk til Larvik av Fredrik V. Det var trolig en allé forran Bastionhagen. 1756 En 30 m lang, og 3 m høy mur ble reist der steinhuset hadde stått. Muren hadde et blåglassert tegltak, med seks drivhusnisjer. 4,4 meter høye pilarer med en blykule var innrammingen av porten i muren. Feste til espalierte aprikostrær fantes på muren.	1773 En taksering som beskriver hagen relativt nøye blir laget. Takseringen fra 30. mars 1774 inneholder den samme beskrivelsen. Statuer nevnes i et brev fra amtsforvalter Smith, men dette er trolig postamenter Et orangeri nevnes. Orangeriet skal ha blitt reparert i perioden 1758 - 1772. Orangeriet var rødmalt.	1773 Fire grønne lysthus finnes i hagen. Et lysthus på Nanset nevnes også, som bestod av lind og grantrær som ble klippet årlig.	1774 En taksering lages 30 mars når gartner Peter Lund overtar for Christian Thomsen. Gran blir ikke nevnt i forbindelse med hagen. Det er fire kvarterer rundt den sentrale fontenen. Nord-Syd skal hagen ha vært 195 m lang, omgitt av et dobbelt plankeverk på furustolper. Gjerdet var 700 m langt og 1,90 høyt.	To 16 m lange rødmalte ferskenkister på banketten. Disse hadde dører. Det var også plassert to mistbenker på banketten. To større parterrer med blomster, buksbomhekker, pyramider av barlind og kuler av buksbom befinner seg på banketten. To mindre pryddarterer skal ha vært på banketten.	To tretrapper skal ha ført ned fra banketten. En rekke med 9 sorter frukttrær og ett valnøttre nedenfor banketten. Hvinden-Haug tolker det slik at de fire kvarterene i hagens midtparti er omkranset på alle sider av høye hekker av lønn og vill kastanje, som han tolker til å være hestekastanje.	Hekkene ble beskåret hvert år.
---	---	--	--	--	--	---	--------------------------------

4.10 - HERREGÅRDSHAGEN I KART

Det eksisterer flere kart over Herregården hvor også hagen til en viss grad er avbildet. De to eldste kartene er som nevnt de viktigste kildene til Herregårdshagens opprinnelige plan. Hagen blir opptegnet i det første eiendomskartet over Larvik fra 1688. I ca. 1690 tegner som nevnt ingeniørkaptein Peter Jacob Wilster et fargelagt kart, med en veldig lik inndeling. De resterende kartene viser hvordan hagen har utviklet seg frem til i dag.

1688

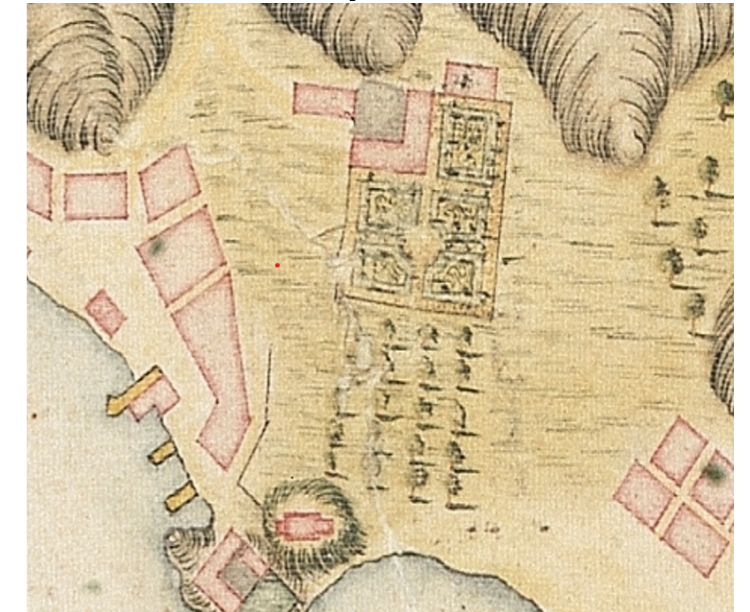
Figur 4.17 Et utsnitt av det første eiendomskartet over Larvik fra 1688.

Ca. 1690

Figur 4.18 Et utsnitt av Peter Jacob Wilster sitt kart. Her sees den symmetriske Herregårdshagen, med kjøkkenhagen og gartnerbolig i øst, samt alléen ned mot Larviksfjorden i sør. I nord sees Herregårdsdammen som forsynte dammene og fontenene med vann.

1733

Figur 4.19 Et utsnitt av kartet "Plain of Laurvigens Bye og Fæstningen Stavern med Omliggende Havn" laget i forbindelse med kongebesøket med Christian VI til Larvik i 1733. Kartet er upresist. Fire kvarterer sees rundt en rundt plass, og det er tegnet inn to alléer ned mot fjorden. Et hus er tegnet inn helt nord i hagen. Dette er nok steinhuset.

1811

Figur 4.20 I et utsnitt av grevskapskart fra 1811 sees aksene og dammene i hagen, og også eiendomsgrensen til Herregården.

1813

Figur 4.21 I kart fra 1813 er ikke Herregården og hage tatt med, men området sør for hagen ned mot fjorden er fortsatt åpent og gjerdet inn med det som kan være et steingjerde.

1818

Figur 4.22 I kart over Larvik by fra 1818 sees det hvordan noe av området øst for kjøkkenhagen er lagt om til kirkegård. Alléer er også tegnet inn langs aksene i hagen.

1858

Figur 4.23 I reguleringskart fra 1858 er det skrevet på både gartnerbolig og terrasse i hagen.

1884

Figur 4.24 I 1884 er hagen regulert til tomter, og jernbanen skjærer gjennom disse. Thorstrand kirkegård er regulert inn i store deler av kjøkkenhagen, og distriktsfengsel, fattighus og skole er oppført sør på tomta.

1903

Figur 4.25 I kart fra 1903 har skolebygget Middelskolen eller Annekset kommet opp. Det har også blitt bygget potetmelsfabrikk og bolighus ned mot fjorden.

1959 - 1979

Figur 4.26 Flyfoto fra perioden 1959 - 1979 viser skolene som har blitt bygget der Herregårdshagen var. Domenico Erdmanns restaurering sees ved bastionhagen og veien ut til den runde plassen med søylen fra steinhuset.

4.11 - FORBILDER FOR HAGEN

At hagen hadde formal stil kommer frem av både utsagnene og kartene over hagen. Er så Herregårdshagen en renessansehage eller en barokkhage? De repeterende og like kvarterene er i større grad et trekk fra renessansen. Kvadratet og sirkelen er gjerne geometrien i renessansehagene, mens rektangelet og ovalen ble brukt i barokkhagene. Komponentene i Herregårdshagen er rektangelet og ovalen, slik det fremgår av kart, noe som tyder på barokke forbilder. Det tydeligste trekket fra barokken er likevel midtaksen og alléene som kan sees i hagens utforming. Schnitler påpeker at stilretningene renessanse og barokk gikk parallelt i Norge. Essen kategoriserer det slik at renessansen varte fra 1550 til 1850 i Norge, mens barokken i hovedsak var gjeldende her til lands på 1700-tallet (Essen, 1999). Hvis dette var tilfellet er det trolig at Herregårdshagen ble et forbilde for andre hager i Norge, utført i en datidens moderne stil med barokke trekk. Herregårdsbygget skulle i hvert fall vise seg å bli et forbilde for flere bygg rundt Oslofjorden (Vestfold og Telemark fylkeskommune, 2018).

Schnitler skriver om den norske barokkhage at det ikke har eksistert noen større barokke anlegg i Norge i den skalaen som fantes i Europa (Schnitler, 1916, s.39). Herregårdshagen må allikevel ha vært en av de største hagene i Norge i sin samtid fordi det var få andre som hadde slike midler til rådighet som Gyldenløve. Som vi har sett var Norge styrt av danske embetsmenn under enevoldstiden. Hagekunsten ble ikke fremmet av et aristokrati, da dette ikke fantes i Norge, men av de borgerlige. De borgerlige var skipsredere, kjøpmenn, embetsmenn, akademikere eller prester. Det var disse som hadde midler til å anlegge nye hager (Dietze-Schirdewahn, 2007). Schnitler skriver også at i Norge er det «[...] udelukkende de borgerlige barokhaver vi her har at beskjeftige os med» (Schnitler, 1916, s.39). Han mener de barokke hagene i hovedsak var knyttet til større gårder eid av handelsstanden nære byene. Den skalaen som det var mulig å gjennomføre Herregårdshagen i, er derfor unik i norsk sammenheng.

Hva kan ha vært forbilder ved anleggelsen av Herregårdshagen i Larvik? Hvinden-Haug trekker frem de fire rektangulære fiskedammene som det mest karakteristiske for hagen, og henviser til anlegg med lignende planutforming.

I anlegget ved slottet Ter Nieuburch ved Rijswijk i Holland, som ble anlagt om lag 1630 av Frederik Hendrik av Oranien, var det fire rektangulære dammer som minner mye om oppsettet i Herregårdshagen (Hvinden-Haug, 2008, s.198). På en inngraving av Jan Van Vianen etter P. Schenck fra 1697 er de to dammene nærmest slottet åpne uten vegetasjon, mens de to dammene lengst fra slottet er rammet inn med trær. Begge dammer ser ut til å ha gresskanter. Hagen har en sentral midtakse som skjærer igjennom kvarterer med det som kan være frukttrær. Kvarterene, som er fylt med frukttrær eller busker, er tegnet inn med en ramme av trær. I samtidige prospekter ser noen av kvarterene ut til å være fylt med busker under brysthøyde, kanskje også lavstammede frukttrær (se Sellers, 2001, s.83-84). I ytterkant av hagen ved Ter Nieuburch er det på gravingen fra 1697 tegnet inn en bred gangvei flankert av alléer med større trær (Sellers, 2001, s.83). Anlegget har en rektangulær avgrensning, rammet inn av snorrette kanaler og alléer. En slik streng rektangulær innramming og oppdeling av kvarterene minner om Herregårdshagen slik det er tegnet inn i kart fra 1688.

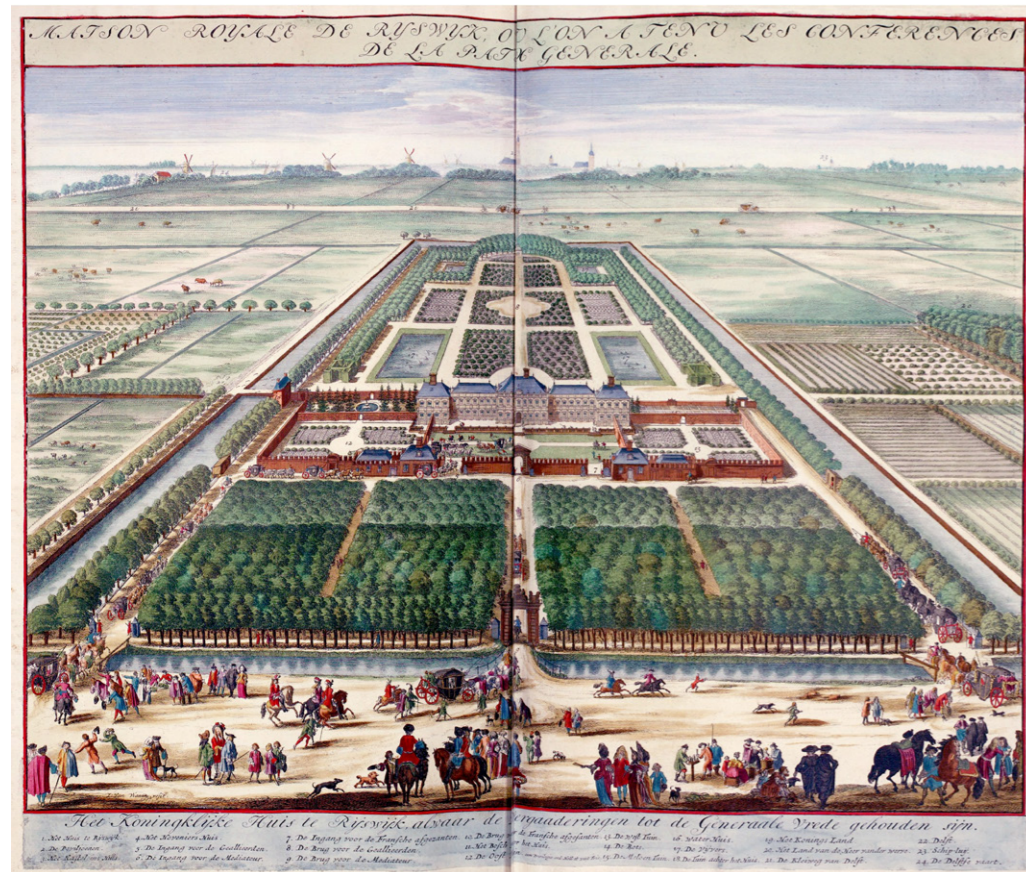
Schnitler nevner rektangulære dammer som et trekk fra danske barokkhager som ble overført til Norge. Disse rektangulære dammene går ofte på tvers av hagens midtakse eller langsetter siden av hagen. Han beskriver at slike vannbasseng finnes i flere danske slottshager. Et annet element han mener er kommet fra Danmark er å innramme kjøkkenhage og prydkvarterer med en bred rabatt hvor det plantes trær regelmessig og symmetrisk, «Men anden stilpaavirkning (fra Danmark) er det vanskelig direkte at peke paa» (Schnitler, 1916, s.41).

Også i Sverige ble det anlagt hager som hadde dammer på tvers av midtaksen. I sin avhandling henviser Hvinden-Haug til Tomarps kongsgård i Skåne som i perioden 1614 til 1661 var eid av embetsmannen Ove Gedde (Hvinden-Haug, 2008, s.199). I et stikk av Gerhard Burmans fra 1680-tallet av Tomarp er det på siden av slottet anlagt en rektangulær hage inndelt i rektangulære kvarterer, med seks rektangulære dammer (Jakobsson et al., 2012, s.1). Det innbyrdes størrelsesforholdet minner om dammene i Herregårdshagen i Larvik. Disse dammene har blitt bekreftet med georadar, og undersøkelsen viste at avstandene mellom dammene var om lag slik Burman tegnet det i 1680 (Jakobsson et al., 2012). Å anlegge fiskedammer var ikke et nytt fenomen på 1600-tallet. I middelalderen ble det holdt karuss i fiskedammer i Norge (Vøllestad, 2022).

Utformingen med to avlange rektangulære dammer tett på hverandre slik det sees i Tomarp og i Larvik minner om en kanal. Kanaler og dammer ble mye

brukt i hollandske hager på grunn av det lave landskapet var dette en måte å drenere hagene på. På 1600 og 1700-tallet var det geometri og matematiske forhold som preget utformingen av hagene i Holland (Fredriksen, 2003, s.13). De rektangulære dammene kan derfor være et trekk fra hollandske hager. Dammene i Herregårdshagen hadde nok ikke en drenerende funksjon, da den lå på sandig morenejord, men et viktig trekk i barokke hager var himmelens speiling i store vannflater, og det kan ha vært et mål å oppnå denne effekten, samtidig som dammene var nyttig til oppal av fisk.

Den repetitive og strengt rektangulære opptegningen av Herregårdshagen i Larvik fra kartet i 1688 viser preg av en noe mer gammeldags renessansestil, uten variasjonen med nye komposisjonselementer i tverraksene eller mellom kvarterene. Ved Vaux-le-Vicomte i Frankrike, tegnet av Le Notre i 1650-årene, er vannbassenger og en kanal på tvers av midtaksen også viktige elementer i komposisjonen (Rogers, 2001, s.171).

Figur 4.27 Slottet Huis Ter Nieuburch ved Rijswijk, som ble anlagt i rundt 1630 av Frederik Hendrik av Oranien. Gravert av Jan Van Vianen i 1697. Flere graveringer fra denne hollandske hagen kan sees i Sellers bok (2001, s.83-84).

Her er hagen allikevel mye mer variert med ulike geometriske variasjoner rundt midtaksen. Vaux-le-Vicomte har en mye større skala enn ved Herregården i Larvik, men dette antyder at den strenge inndelingen ved Herregården var noe gammeldags og renessansepreget i 1680.

Sees det på Gyldenløves familie, og ikke kun på Herregårdshagens formspråk, kan hagene til hans far kong Frederik III (1609 – 1670) og dronning Sophie Amalie (1628 – 1685) ha påvirket tilgjengelig plantemateriale og utforming av Herregårdshagen. Spesielt dronningens interesse for hager kan ha påvirket Gyldenløve. Christensen beskriver kongeparet som banebrytere, «[...] og kongeparret i Danmark blev med deres gartneres hjælp banebrydere for utviklingen av moderne havebrug i vort klima og kulturområde» (Christensen, 1999, s.314). Kongeparet skal ha fått i gang et gartneri for å oppbevare og drive frem eksotiske vekster, og dronningen fortsatte med sin interesse for planter i 1670-årene etter

kong Frederik III's død. Christensen poengterer, «Frederik III og hans nærmeste familie viste stor interesse for haver i sidste halvdel af 1600-tallet» (Christensen, 1999, s.313). En inspirasjonskilde for kongefamiliens hager skal ha vært lensgreven Hans Schack. Schack hadde bodd i Frankrike i 15 år og flyttet derfra i 1640-årene. Hager som Luxemburghagen, Tuilerihaven og Fontainebleau kan igjen ha vært Schack sin inspirasjon (Christensen, 1999, s.313).

Hagen ved Sophie Amalienborg ble påbegynt i 1664 og skal ha inneholdt flere orangerier (også kalt pomeranshus), kvarterer med buksbom og en treplantasje (Christensen, 1999, s.152). Sophieamaliehagen lå kun en halv kilometer fra Gyldenløves Gyldenborg sør for Nyhavn i København. Derfor virker det sannsynlig at gartnere har hatt kontakt og at planter har blitt delt mellom medlemmer av kongefamilien.

Fig 4.28 Gyldenborg, i dag Charlottenborg, i København. Bygget mellom 1672 - 1683. Maleri av Jacob Coning fra 1694.

Christensen skriver eksempelvis at det i 1681 ble skrevet et inventarium av et pomeranshus i Sophieamaliehaven, og at Ulrik Frederik Gyldenløves gartner, Peter Møller, skrev under på inventariet (Christensen, 1999, s.170). Dronningen ønsket også å bestille vakthytter til hagen sin i 1670 «effter den Mode som Mons Güldenlöwes ehr giort» (Christensen, 1999, s.164), slik at de må ha påvirket hverandre stilmessig og også hatt kontakt med noen av de samme gartnerne. (For å lese om Sophieamaliehaven se boken *Haverne – Den gang* av Annie Christensen, s.140 – 182).

Magne Bruun trekker paralleller mellom Herregårdshagen og planene kong Frederik III hadde for Frederiksdal på Nordskjælland. Bruun skriver at Frederiksdal var et planlagt renessanseanlegg preget av militær presisjon og hvor interessen for å anlegge skarpskårne dammer og kanaler sees i utkastet (Bruun, 1982). Anleggsarbeider for Frederiksdal ble startet i 1668. Anlegget er tegnet symmetrisk om Mølle-elven. Midtaksen, som går på tvers av elven strekker seg over fire terrasser. I alt inneholder planen 15 dammer i ulike former, enkelte av disse er rektangulære. Lund skriver,

Selve lystkvarterene er anbragt på anden terrasse. Deres planlægning byder ikke på større raffinementer end en normal renæssancehave ville gøre. Det ville være i god overensstemmelse med tidens praksis, hvis der har skullet være frugtplantninger i havens øvrige kvarterer. (2000, s.60).

Lund beskriver at Frederiksdal viser en sammenblanding av flere stiltrekk som hadde preget danske hager på dette tidspunktet, nemlig den hollandske kanal, en fransk plassering av kanalen, og en terrengforming som var inspirert fra Italia (Lund, 2000, s.63).

Italiensk barokk preget de danske hagene på 1600-tallet. Trekk fra den italienske barokken var en hovedakse hvor rommene i hagen var forbundet med ramper mellom de ulike terrengnivåene.

Seinere ble større trappeforløp viktig i komposisjonen av hagen, og mellom de ulike nivåene i hagen. Beplantningen ble klippet stramt og hagene var ment for rekreasjon (Christensen, 1999, s.299). At Herregårdshagen ble anlagt ca. ti år etter at Frederiksdal ble påbegynt, og siden hagene deler enkelte trekk, kan det være grunn til å tro at Frederiksdal viser et eksempel på en hagestil som Gyldenløve var inspirert av (For å se plantegning av Frederiksdal se Lund, 2000, s.62).

Gyldenløves Gyldenborg i København ble bygget i 1670-årene. Det eksisterer ingen original plan av hagen, men på et kart over København kan det sees at den er inndelt i åtte like kvadratiske kvarterer, med innhakk i hvert hjørne. Jacob Coning har malt Charlottenborg med hagen i 1694, og her sees disse kvarterene, beplantet med det som kan være gress og buksbom, noen større vintergrønne pyramider, samt dekorert med statuer i innhakkene (figur 4.28). Dette åpne partiet med prydparterrer foran paléet erstattes lengre ned i hagen av kvarterer med større trær. I forgrunnen av maleriet sees en kanal (Lund, 2000, s.82). Samtidige beskrivelser av hagen ved Gyldenborg nevner at Gyldenløve hadde mange byster og statuer i parterrene (Lund, 2000, s.84). Lund poengterer at Gyldenløve omla hagen mellom 1694 og 1699, fordi hagens utforming ikke lengre var moteriktig. Gyldenløve solgte Gyldenborg til den danske kongefamilien i 1700, og de kvadratiske kvarterene ble omlagt til trekantede og rektangulære prydparterrer, to av disse med monogrammer. Det er heller sannsynlig at det i Herregårdshagen i Larvik var de mer beskjedne prydparterrene med gress og buksbom som ble anlagt tidlig i 1680-årene, slik det kan sees på Jacob Coning sitt maleri. Det er viktig å ha i bakhodet at dette er et maleri, og malerne ønsket ofte å vise anleggene flottere enn det de faktisk var.

Lund beskriver at hagen ved Gyldenborg hadde hvitbjørn, altså hagtorn, plantet langs et plankegjerd (2000, s.87). Dette kan også ha blitt gjort ved Herregården i Larvik da en hagtornhekk skal ha blitt tiltenkt plantet rundt hagen i 1685 (Hvinden-Haug, 2008, s.192.)

Materialene som ble brukt ved Charlottenborg til lysthus skal ha vært treverk og blikk, alt malt i rødt. Anlegget skal også ha inneholdt en oval fontene, i treverk (Lund, 2000, s. 87).

Av andre anlegg i Danmark sammenligner Hvinden-Haug Herregårdshagen med Fredriksberg i København. Fredriksberg ble anlagt i 1699-1703 som et lystslott for Frederik IV (Arntzen, J.G, 2021). Slottet ligger oppe på en terrasse, høyere enn resten av hagen. Platået som slottet står på er terrassert i flere nivåer, og trappene opp til platået er på sideaksene. En slik plassering av slottet på en høyde med utsikt over hagen er trolig inspirert av anlegg i Italia hvor landskapet er mye mer kupert og har lagt føringer for en hagekunst med mye terrassering. At hovedbygget er plassert på en terrasse kan også sees på Sorgenfri på Skjælland, et slott tilhørende Gyldenløves svigersønn grev Carl Ahlefeldt (Hvinden-Haug, 2008, s.199).

Gyldenløve var som nevnt en bereist mann, som hadde vokst opp i Tyskland, og i sin ungdom bodde i både Italia og Frankrike (ca. rundt 1650). Han var ambassadør i England fra 1669-70, hadde et opphold i Spania, og også i Holland og Irland i løpet av sin levetid. Gyldenløve var vellykket som grandseigneur i den Skånske krigen (Gyldenløvefeiden) fra 1675 – 79 (Rian, 2022). Gyldenløve kan altså ha hatt en rekke ulike internasjonale forbilder for anlegget i Larvik. Gyldenløve var i Norge i to omganger, fra 1664 – 1667 og fra 1673 – 1679, samt fire somre i 1680-90 årene. Grevnen var altså mye i København og mye på reisefot, og det er usikkert hvor stor påvirkning han hadde på utformingen av Herregårdshagen. Samtidig kan det ha vært Gyldenløves ønske å trekke seg tilbake til grevskapet sitt i 1690-årene siden et steinhus ble bygget på terrassen i hagen i 1699. Dette kan ha gjort at han la føringer for hagen. Gyldenløve må ha vært interessert i arkitektur fordi han tegnet et bygg på Bygdøy Kongsgård (Hvinden-Haug, 2008, s.63). En som direkte har hatt innflytelse på anleggelse og kanskje også utformingen av hagen er gartneren Christopher Arnet. Som nevnt var Arnet trolig

Som en historisk referanse er Rød herregård interessant fordi det anses som et av Norges best bevarte hageanlegg, hvor terreng, gangveier, dammer og lysthus fortsatt kan sees (Pedersen, 2013, s.279). Rød herregård har nok ikke vært et forbilde for Herregårdshagen. Mer sannsynlig er det at Herregårdshagen har vært et forbilde for Rød herregård. En barokkhage ved Rød ble ferdigstilt under Tank-familien rundt 1756. Til forskjell fra Herregården i Larvik var aldri Rød herregård i adelig eie, men et lystanlegg for kjøpmenn. Det skal også ha eksistert et hageanlegg på 1600-tallet, som senere ble omgjort av Tank-familien (Pedersen, 2013, s.278).

Dette hageanlegget fra 1600-tallet kan sees i et maleri fra 1698 av Jacob Coning (se, Pedersen, 2013, s.279). Coning var hoffmaler i Danmark og skulle skildre steder i Norge hvor kong Christian V hadde vært på besøk i 1685. Kanskje hadde Coning også sett Herregårdshagen? I maleriet sees det at hagen ved Rød er anlagt i helning ned mot Iddefjorden, og mange trær og en midtakse kan skimtes innenfor den inngjerdede hagen som omgis av et mer åpent beitelandskap.

I et kobberstikk av J. J. G. Haas, etter et maleri fra ca. 1790 av maleren C. A. Lorentzen, sees den formelle hagen nedenfor det symmetriske hovedbygget. Ut fra hovedhuset går det vinkelrett syv trekker eller hekker ned mot to lysthus, som hadde utsikt til Iddefjorden. Hagen er inngjerdet med større trær eller en høy hekk innenfor plankegjerdet. Lysthuset i enden av midtaksen er fra 1756. Lysthuset er åttekantet, med tette vegger og et kuppelformet tak. Vest for hovedhuset lå en parterrehage, malt som enkle geometriske og gjentakende former. Den østligste delen av parterrehagen har en inndeling som er svært lik kvarterene i Herregårdshagen slik de sees i kart fra 1688, men disse må ha vært i en mindre skala enn i Larvik. Hagen på Rød hadde fem fiskedammer i 1733, om lag samme antall som i ved Herregårdshagen.

To gjenværende fiskedammer kan sees på Rød i dag, og disse ble anlagt lengst sør i hagen. Kobberstikket av J. J. G. Haas viser noen av de samme elementene som beskrives i takseringen fra 1774 fra Herregårdshagen. Hagen er inngjerdet med et høyt plankegjerd, med høye trær eller busker som skjerming innenfor gjerdet. Trerekker danner alléer nedover i hagen, og kvarterenes inndeling minner om den i Herregårdshagen.

Figur 4.29 Et utsnitt fra J. J. G. Haas sitt trykk av Rød herregård, laget mellom 1792 og 1796. Den hvite pilen peker på hvilke kvarterer som har samme inndeling som Herregårdshagen.

4.12 - BAROKKHAGENE, EN MODERNE HAGESTIL PÅ 1600-TALLET

For å se de store linjene til hagekunsten på kontinentet gis her en kort beskrivelse av den formale stilen og kjennetegn ved denne.

Barokkhagen

På 16- og 1700-tallet stod hagekunsten sterkt blant fyrster og adel som kunstform. Opphavet til den barokke hagestilen var renessanseanlegg i Italia, og med anleggelsen av Vaux-le-Vicomte og Versailles i Frankrike ble idealet nøye formede og klippede representasjonsanlegg med akser som strakk seg videre ut i landskapet. De barokke hagene hadde sitt opphav i en tid hvor enevælde ble styringsform i flere europeiske land (Schnitler, 1916, s.5). Å vise kontroll over naturen var et trekk i tiden (Essen, 1997, s.76). Fra om lag 1650 var fransk kulturliv idealet, slik som fransk hagekunst utarbeidet av familien Mollet og André le Notre (Essen, 1997, s.6).

Familien Mollet arbeidet som gartnere for det franske hoff på 1600-tallet. I 1651 utga André Mollet boken *Le jardin de plaisir* som beskrev hvordan en skulle anlegge en barokkhage. André Mollet hadde arbeidet for ulike hoff i Europa, både i England, Holland og i Sverige, og hans bok ble senere brukt av André le Notre. Mollet forklarer hvordan hagen bør ha en rektangulær form (1/3 lengre enn bred), samt at fontener eller statuer burde plasseres i gangveienes kryss (Essen, 1997, s.83).

Renessansehagens mindre rom med nyttevekster og botaniske samlinger ble erstattet av et ideal hvor hagen var en arkitektonisk kulisse (Essen, 1997, s.76). I den barokke hagestilen søkte man å utvide gangene og hallene i slottet, videre ut i nøye komponerte hagerom for representasjon og fest. Mens hager i renessansen ble anlagt med usammenhengende rom og med fokus på de enkelte partiene, skulle barokkhagen ha en tydelig helhetsvirkning hvor alle elementer var symmetrisk underordnet et klart hovedmotiv, ofte en akse innrettet etter hovedbygningen (Schnitler, 1916, s.8). En fullgod barokkhage krevde store mengder ressurser for å anlegges. Viktige komponenter var slake terrasser, vannkunst i form av kaskader, fontener og vide kanaler, samt klippet vegetasjon

og perspektiver ut i landskapet. Derfor var denne hagestilen et maktsymbol som først og fremst var mulig å gjennomføre for fyrster (Schnitler, 1916, s.37).

Versailles ble påbegynt i 1663 – 64, og stod ferdig kun ti år før arbeidene startet på Gyldenløves residens i Larvik i 1674. Fra 1700 og frem til 1750 blir det viktigste barokkanlegg ikke anlagt i Frankrike, men i Mellom- og Nord-Europa, men fortsatt etter franske planer og hageelementer. Etter 1750 begynner den engelske landskapsstilen å gjøre seg gjeldende i Europa (Schnitler, 1916, s.27). Det naturlike rurale landskapet tok gradvis over for de barokke hagene som var preget av skrivebordstegninger i plan, uten hensyn til enkel skjøtsel av hagen (Essen, 1997, s.85).

Nye ideer

Den franske filosofen og matematikeren René Descartes (1596 – 1650) endret hvordan kultureliten tenkte om mulig kunnskap om naturen gjennom sine metodologiske studier av geometri og natur på 1600-tallet. Descartes arbeidet med forståelsen av et heliosentrisk univers, og bygget videre på tankene til Nicolas Copernicus og Galileo Galilei. En forståelse av at universet var mye større enn først tenkt, og at rom kunne forstås som en uendelig utstrekning i et koordinatsystem påvirket trolig også Le Notres utarbeidelse av hager. Kartesisk koordinatsystem ble brukt som et hjelpemiddel i planleggingen av hagene, og en hadde en matematisk tilnærming til hvordan perspektiv ville oppleves. En geometrisering av naturen var viktigere enn å understreke stedets særegenheter (Rogers, 2001, s.166).

Elementer i barokkhagen

Kunnskap om perspektivets virkning var viktig i planleggingen av barokkhagen. Ved å bygge hovedhuset på en høyde på italiensk vis, med oppmurte terrasser, fikk en gode utsikter som kunne trekkes inn i hagen. Anla man derimot huset på flatt terreng ble det konstruert lange snorrette grusganger og alléer for å trekke landskapet inn i hagen (Schnitler, 1916, s.12).

Dette skulle også gi en illusjon, slik at man ikke forstod hvor hagen begynte og sluttet. Perspektivene sluttet gjerne i et fondmotiv, slik som en kirke (Essen, 1997, s. 76). Ifølge den franske slottsgartneren Jacques Boyceau skulle en barokkhage anlegges på et terreng med slakt fall (Essen, 1997, s.79). Vannet i barokkhagen skulle fosse og sprudle frem, gjerne med flere fontener, for å skape en festlig stemning (Schnitler, 1916, s.13). Mer stillestående vann i form av kanaler ble også brukt, for å skape perspektiv og speile himmelen. Vanelementer og statuer i hagene hadde ofte en mytologisk mening, eller de var en allegori på eierens egenskaper (Rogers, 2001, s.167).

Parterrene ble gjort rektangulære for å gi et inntrykk av at hagen var større eller lengre enn den var. Selv om omrisset av parterrene skulle være symmetrisk, kunne beplantningen inne i parterret være snirklete og usymmetrisk, gjerne anlagt med buksbom og farget grus (Essen, 1997, s.76). I tillegg til parterrene ble åpne gressflater mye brukt. Disse kunne være nedsenkede, og ble kalt bowling greens, og var et element fra England hvor ballspill var en viktig del av oppholdet ute (Schnitler, 1916, s.28).

Plates-bandes, var 1,2 til 1,8 meter brede plantebånd rundt parterrene, gjerne kantet med buksbom og fylt med klippet vintergrønt, blomster og krukker (Schnitler, 1916, s.16). Det ble gjerne plantet vårblomstrende løker, blomstrende busker og eksotiske sommerblomster og stauder i disse rabattene (Essen, 1997, s.76).

De barokke hagene var preget av mye grønt. Bosketter, eller løvsaler, var rom dannet av trær og busker som ofte ble beskåret for å skape en tett grønn innramming. I slike løvsaler kunne blomsterhagen, kjøkkenhagen eller frukthagen bli bortgjemt. Slik tett vegetasjon og store trekroner dannet kontrast mot åpne grusplasser og plener (Essen, 1997, s.77). Espalier, på fransk treillage, bestående av gitterverk av tynne trelister, ble brukt for å støtte opp vinranker eller styre plantenes vekst til en ønskelig form (Rogers, 2001, s.173).

Alléer var et effektivt element i barokken som var lett å lage og dermed fikk stor utbredelse. Trearekkene ble plantet opp mot inngangspartier eller som akser strålende ut fra punkter i anlegget (Essen, 1997, s.78). Slike kryssende akser radierende ut fra et punkt ble kalt *patte d'oise*, «gåseføtter» (Rogers, 2001, s.173). Perspektivets virkning ble utnyttet for å få hagen til å virke større ved å gjøre alléer smalere i den ene enden (Essen, 1997, s.82)

4.13 - ET SELVSTENDIG NORGE OG NY BRUK AV HERREGÅRDSTOMTEN

Larvik grevskap ble solgt til kong Frederik VI i 1805, men Herregården og hagen ble unntatt salget og var fortsatt i grev Frederik Ahlefeldts eie (Johnsen, 1962, s. 430). Danmark-Norge måtte avse Norge til Sverige i 1814 etter å ha tapt i Napoleonskrigene. Dette førte til nedtegnelsen av grunnloven på Eidsvoll samme år, og en overgang fra eneveldet med Danmark til en union med Sverige, hvor det var rom for norskstyrte institusjoner (Sejersted, 2021). I 1821 kjøpte Larvik by opp Herregården og hagen og la planer for å ta i bruk tomten for allmenheten, etter at Stortinget i 1822 opphever grevskapet i Norge. Herregården blir deretter tatt i bruk som skole (Larvik Museum, 2022f).

Frem til om lag 1840-tallet ble Herregårdshagen benyttet som bypark og handelsgartneri. Som vi har sett ble et fattighus og et skolebygg bygget på tomten i denne perioden, slik det kan sees på reguleringskart fra 1858 (figur 4.23). I reguleringsplanen ble Herregårdshagen regulert til andre formål, og Thorstrand kirkegård ble utparselleret øst på tomten. I 1862 ble Larvik fengsel oppført sørvest i hagen (Tallaksen et al., 2020, s.24).

Hagen lå etter dette i stor grad uforandret frem til 1902. I 1902 ble Annekset oppført som en utvidelse til undervisningen i Herregården. Torstrand folkeskole og et eget bygg for gymnastikk ble bygget i 1914 i mur under oppsyn av Thorenfeldt. Fire år etterpå ble Larvik Høiere Kommunale Almenskole (nå kjent som Mesterfjellet skole) bygget basert på tegninger av Morgenstjerne & Eide. Dette var store og forseggjorte bygg, og etter dette var det meste av hagen bygd over eller gjort om til skolegård med grus. Senere ble det lagt asfalt i skolegårdene (Tallaksen et al., 2020, s.25) Thorstrand folkeskole ble utvidet med et tilbygg i 1954, og Mesterfjellet skole fikk et tilbygg i 1966 (Andreassen, et al., 1991, s.201).

Herregårdsdammen nord for residensen ble gjenfylt i 1933 (Tallaksen et al., 2020, s.25). Gartnerboligen må ha blitt revet en gang mellom 1884 og 1903, da den ikke er med på bykartet fra 1903. En ny interesse for historien til Herregården og den tilhørende hagen ble vekket på 1920-tallet. Da ble Herregårdsbygget restaurert og bastionhagen gjenskapt under organisering av maleren Domenico Erdmann.

4.14 - HISTORISK LAG (1680 - 1704)

I de hageanlegg hvor det fortsatt eksisterer strukturer fra ulike utviklingstrinn i hagens historie blir det en diskusjon om i hvor stor grad man skal ivareta disse. Ofte er det ønskelig å ta vare på rester etter de ulike utviklingstrinn. I en situasjon slik som ved Larvik hvor hagen er borte, vil det være naturlig å velge en spesifikk tidsperiode å gjenskape hagen til, slik artikkel 16 i Firenze charteret stadfester,

Restoration work must respect the successive stages of evolution of the garden concerned. In principle, no one period should be given precedence over any other, except in exceptional cases where the degree of damage or destruction affecting certain parts of a garden may be such that it is decided to reconstruct it on the basis of the traces that survive or of unimpeachable documentary evidence (ICOMOS, 1982)

For Herregårdshagen virker det fornuftig å velge perioden under Ulrik Frederik Gyldenløve (1638 - 1704) som tidsperioden det bør gjenskapes til. Kildene viser at det ikke ble gjort store strukturelle endringer i hagen fra den originale planen under Gyldenløve, snarere at hagen ble forenklet eller oppdyrket. Kulturminneverdien til Herregårdshagen er blant annet dens sjeldenhet som et nærmest fyrstelig anlegg i sin samtid i Norge. Som stattholder og leder av den dansk-norske hæren i den Skånske krigen hadde Gyldenløve en maktposisjon som utmerker seg. Ved å gjenskape Herregårdshagen til perioden under Gyldenløve 1680 - 1704, vil den kunne ha pedagogisk verdi og opplevelsesverdi ved å vise et representasjonssted slik det var blant den øverste klasse i Norge på 1600-tallet. Den vil også vise andre stilidealer enn de vi har i dag, og vise hvilke planter som fantes og potensielt hvilke gartnerfaglige håndverksteknikker som ble tatt i bruk på 1600-tallet.

Flere norske anlegg ble gjort om fra renessanseanlegg til mer barokkinspirert stil i andre halvdel av 1700-tallet. Et eksempel på dette er Jarlsberg hovedgård i Tønsberg som i 1747 ble malt av Johannes Rach, med renessansehager. Rundt 1750 ble hovedgården ombygget, og trolig ble hagen lagt om til barokk stil etter dette (Ormhaug, 2010, s.141). At Herregårdshagen i Larvik var et så tidlig eksempel på barokk inspirert hagekunst i Norge er et viktig argument for å velge tilbakeføring til hagens første fase.

I eldre anlegg er man avhengig av hvilke kilder som eksisterer. Annet enn kart fra 1688 og ca. 1690, blir man i dette tilfellet også nødt til å bruke takseringen fra 1774, fordi det er den mest grundige beskrivelsen som er funnet. Av planteutvalget bør det tas utgangspunkt i takseringen fra 1774, fordi dette er så nærme man kommer utvalget. I de tilfeller hvor det tilføres andre planter enn de som står i takseringen bør de velges basert på perioden 1680-1704.

5. TOLKNING

Figur 5.1 Sjakt 1. I sjakten sees rester etter det ene kvarteret i Herregårdshagen som et gråere felt over den gulbrune sandige morenejorda. Gråfargen kommer av at det ble gravd inn leirholdig silt for å gjøre jorden mer næringsrik og for å holde bedre på vannet i jorda (Dietze-Schirdewahn et al., 2022).

5.1 - TIDLIGERE REKONSTRUKSJONSFORSLAG

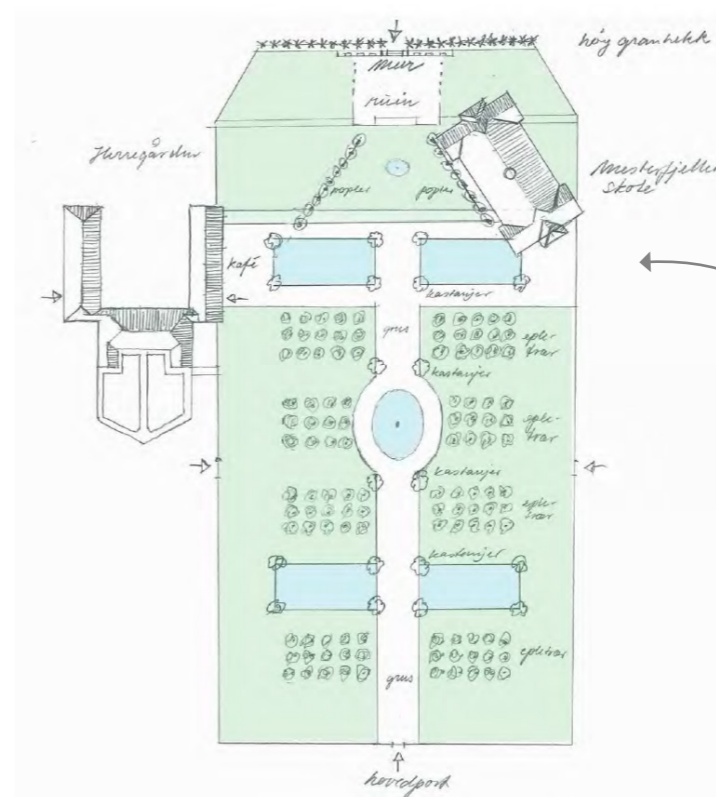
I 2009 ble det på oppdrag fra Larvik kommune laget et rekonstruksjonsforslag av arkitekten Lars Jacob Hvinden-Haug. I rapporten skriver Hvinden-Haug at «Hagens største parti var beplantet med epletrær, kvarterene var omgitt av høye klippede hekker av kastanje og lønn» (Hvinden-Haug, 2009, s.2). Fremstillingen av dette sees under.

Hvinden-Haug mener at viktige elementer for et første trinn i gjenskapingen av Herregårdshagen er en tydelig definisjon av hageanlegget med et plankegerde, gjenskaping av terrassene på banketten, planting av hekker og trær, gangvei i hovedaksen, rekonstruksjon av dammer og fontener, samt byggingen av en mur med port i nordenden. Tverrveiene foreslås å forenkles til gress. Det nevnes at trærne rundt dammene sannsynligvis ikke skal klippes.

Av nye løsninger foreslår Hvinden-Haug å fremheve midtaksen ved å plante popler eller gran foran Mesterfjellet skole, også på motsatt side. Det foreslås å plante villvin foran fasaden til Mesterfjellet for å skjule bygget. Det gis forslag til å plante en granhekk for å skjule bebyggelsen nord for Herregårdshagen ved Residensvegen (Hvinden-Haug, 2009, s.4).

Rekonstruksjonen bygger på disse kildene:

- Takseringen fra 1773 og 1774
- Eiendomskart over Larvik by fra 1688.
- Foto av hagen fra slutten av 1800-tallet
- **Dette er også noen av de viktigste kildene for tolkningen min i denne oppgaven.**

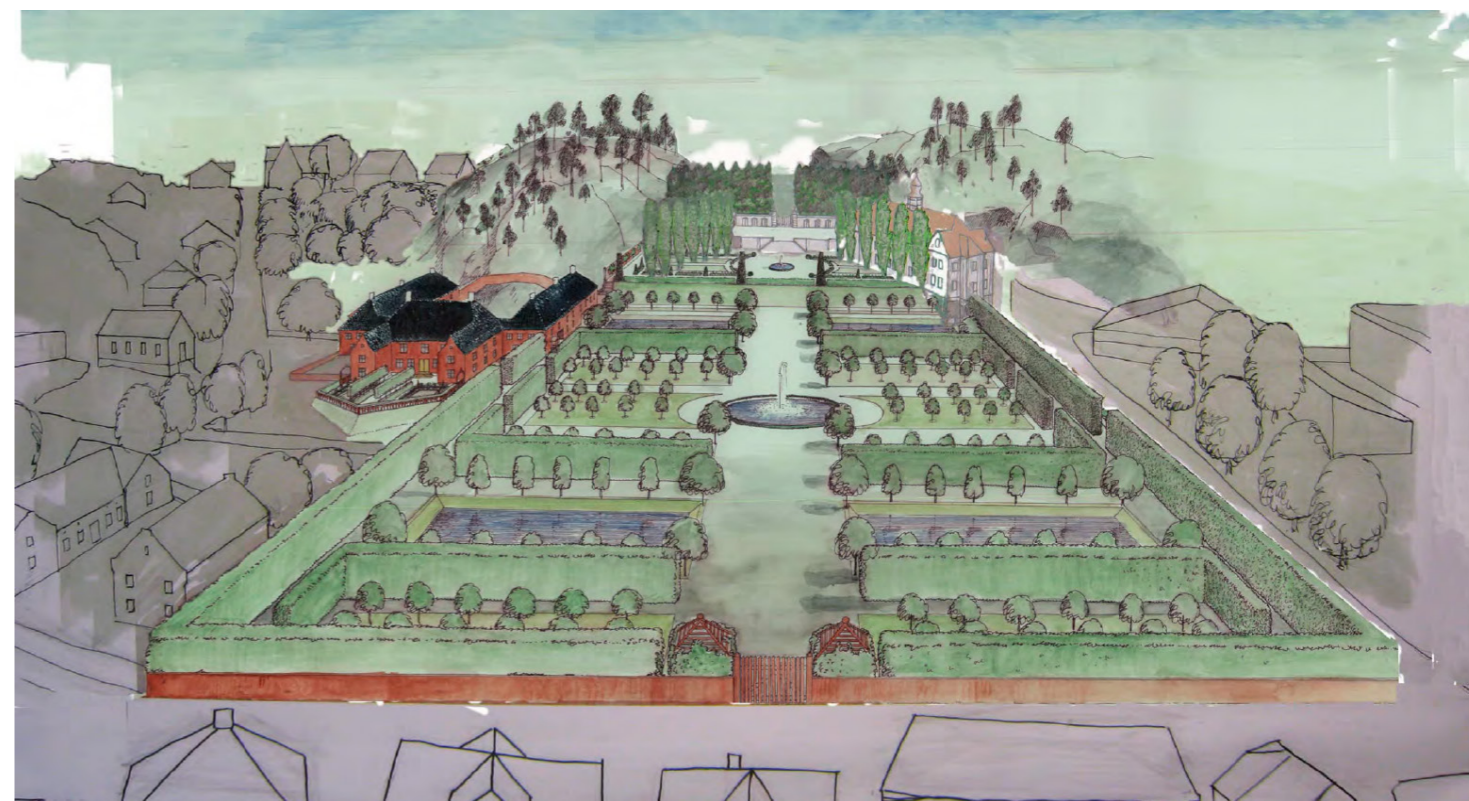
Figur 5.3 I Hvinden-Haug sitt rekonstruksjonsforslag for Larvik kommune fra 2009.

Viktige elementer i forslaget er:

- Midtaksen
- Dammene
- Fontenene
- Epletrær
- Kastanjetrær
- Popler
- Terrasser
- Mur i nord
- Høy granhekk i nord

Figur 5.2 En rekonstruksjon av situasjonen ved Herregården i perioden 1733 - 1760. Her sees prydhagen med midtaksen, kjøkkenhagen til høyre i bildet, samt alleén mot Larviksfjorden i forgrunnen (Hvinden-Haug, 2009).

Figur 5.4 Forslaget til en gjenskapelse av hagen basert på tilstanden i perioden 1765 - 1821. I forslaget sees høye hekker. I nordenden av hagen, på banketten, er steinhusets grunnmur tegnet inn. Muren med drivnisjer er også foreslått, og midtaksen er forsterket med beplantning av popler og gran (Hvinden-Haug, 2009).

5.2 - SPOR UNDER BAKKEN

Undersøkelse med georadar i 2020

Ved Herregården i Larvik ble det gjennomført georadarundersøkelser i 2020 i et forsøk på å finne rester etter fontene, kvarterer og hovedaksen. Undersøkelsen ble gjennomført av Vestfold og Telemark fylkeskommune på oppdrag fra Larvik kommune. Georadaren måler tettheten til masser, og ut ifra endringer i jordas tetthet kan en finne tettere og løsere strukturer i grunnen (Dietze-Schirdewahn et al., 2022, s.14.). Kun en mindre del av Herregårdshagen ble undersøkt, slik at undersøkelsen var ikke nok for å si noe om verdien av hele barokkanlegget ifølge rådgiver for arkeologi i Vestfold og Telemark fylkeskommune, Trude Aga Brun (e-post, 24. februar 2022). Alle områder mellom skolebyggene som var tilgjengelig for georadar ble undersøkt. Det ble funnet en rekke anomalier, altså avvik fra det forventede, som var av interesse. Georadarundersøkelsen fra 2020 la derfor grunnlaget for hvor det skulle sjaktes til hagearkeologi høsten 2021.

Funn fra hagearkeologi høsten 2021

Hagearkeologien høsten 2021 viste at det fantes spor etter Herregårdshagen, om lag 30 cm under dagens overflate. Jordlag fra hagen var altså bevart etter at området har blitt brukt som skolegård. Det ble gravd fire sjakter rett øst for Herregården (figur 5.5). I tolkningskartet fra hagearkeologien ble det definert tre grusganger, bredden på den nordvestredammen og gresskråningen rundt dammen, samt et dyrkningsfelt og starten på et kvarter.

Det ble funnet en gangvei langs Herregårdens østfløy som strakk seg i alt ca. 3,8 meter ut fra veggen. Gangveien var bygget opp av sandjord og grus nederst, med et ca. 5 cm leirlag over dette. Det ble også funnet stein som fyll under grusgangen (Dietze-Schirdewahn et al., 2022, s.31).

Rett øst for denne grusveien ble det funnet et dyrkningsfelt med en bredde fra 1,80 til 2,6 meter. Dyrkningsfeltet fulgte grusveien, og kan ha rammet inn de 8 kvarterene og 4 dammene nederst i hagen, slik det kan tolkes ut fra eiendomskartet fra 1688. Trolig har trær vært plantet i dette dyrkningsfeltet siden hagen har så store dimensjoner (Dietze-Schirdewahn et al., 2022, s.33).

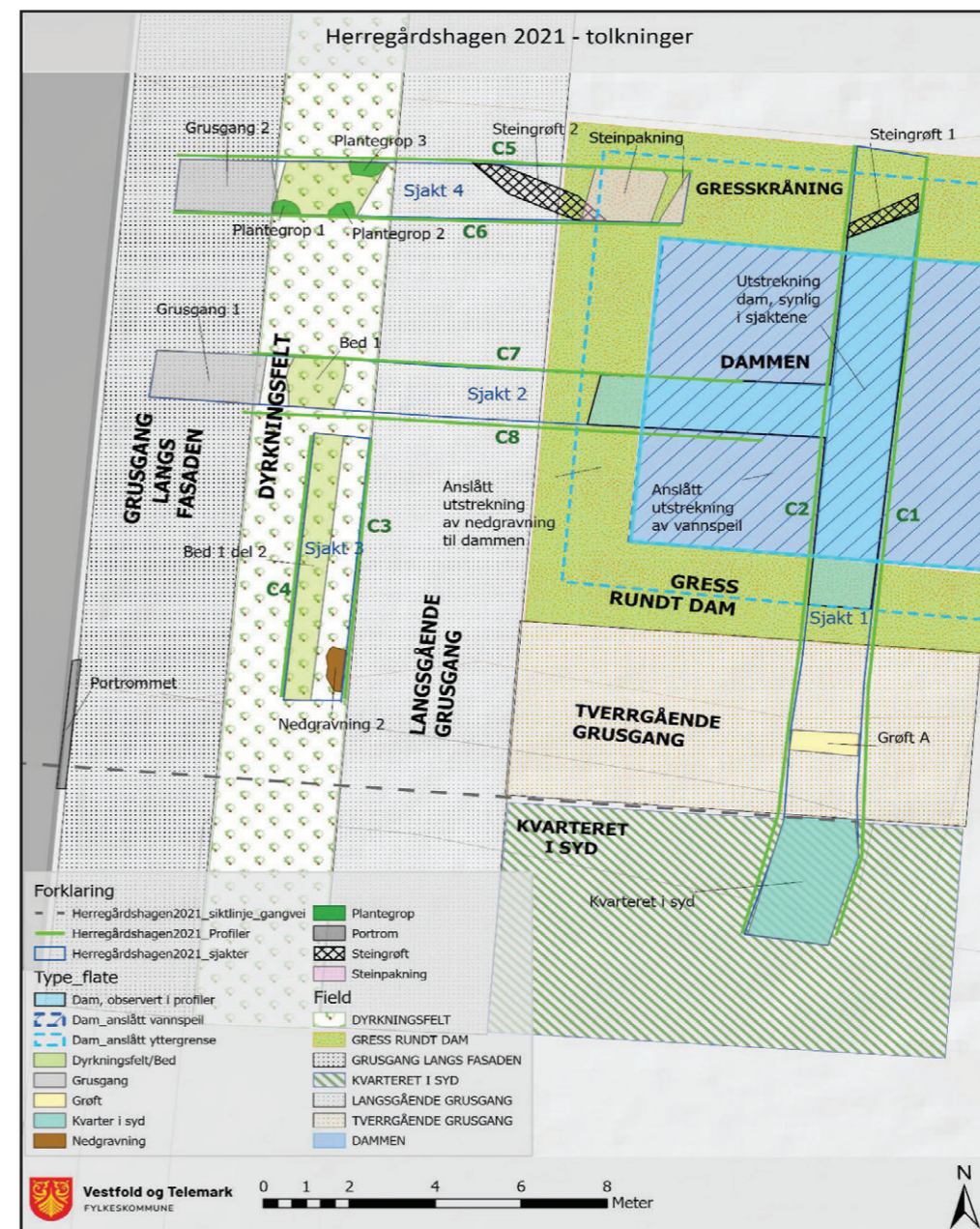
Den nordvestre dammen ble konstatert ved hagearkeologi, og bredden ble funnet til å være ca. 8 meter. Det har vært skråninger med gress ned mot dammen, trolig med en helning på 1:3 (33,3 %). I nivå med grusgangene har det sannsynligvis vært et belte med gress på ca. 0,9 meter. Dammen har vært tettet ved å blande silt og leire med sand, men det er usikkert hvordan dammen har vært tettet i bunn siden det ikke ble gravd dypt nok for å sjekke dette. Trolig har det blitt gravd ned til leirelag i den naturlige undergrunnen ved anleggelse av dammene (Dietze-Schirdewahn et al., 2022, s.37).

Grusgangene som omgir dammen ble funnet til å være i en bredde på 4,6 til 4,7 meter. Det ble tolket slik at grusgangene rundt de 8 kvarterene og 4 dammene har hatt lik bredde (2022, s. 39).

Et av kvarterene som omga fontenen ble bekreftet. Avgrensningen til kvarteret i nord er på linje med den sørligste veggen i portrommet. Det ble funnet leire og silt i kvarteret, noe som tyder på at det har vært nødvendig med jordforbedring for å kunne dyrke planter her (Dietze-Schirdewahn et al., 2022, s.40).

Funn fra hagearkeologi høsten 2021:

- Grusgang på 3,8 m langs Herregårdens østfløy
- Dyrkningsfelt på 1,8 - 2,6 m
- Grusganger rundt dam og kvarter på 4,6 - 4,7 m
- Dam med bredde på 8 m
- Gresskanter rundt dammen
- Kvarter med antydning til jordforbedring

Figur 5.5 Tolkningskart av funnene fra hagearkeologi høsten 2021. Tolkning av funn er markert med store bokstaver. De innmålte sjaktene er også tegnet inn på dette kartet (Dietze-Schirdewahn et al., 2022, s.30).

Figur 5.6 Utsnitt av et eiendomskart over Larvik fra 1688, tilhørende en oppmålingsforretning gjort av landkommisær Friderich Mercher og kaptein Georg Hendrich Grimmer.

Eiendomskartet over Larvik fra 1688 er en særlig viktig kilde til Herregårdshagen. I kartet til høyre er det gjort en overlay av dette kartet og et amtskart fra 1927 for å forstå utstrekningen og utviklingen av hagen.

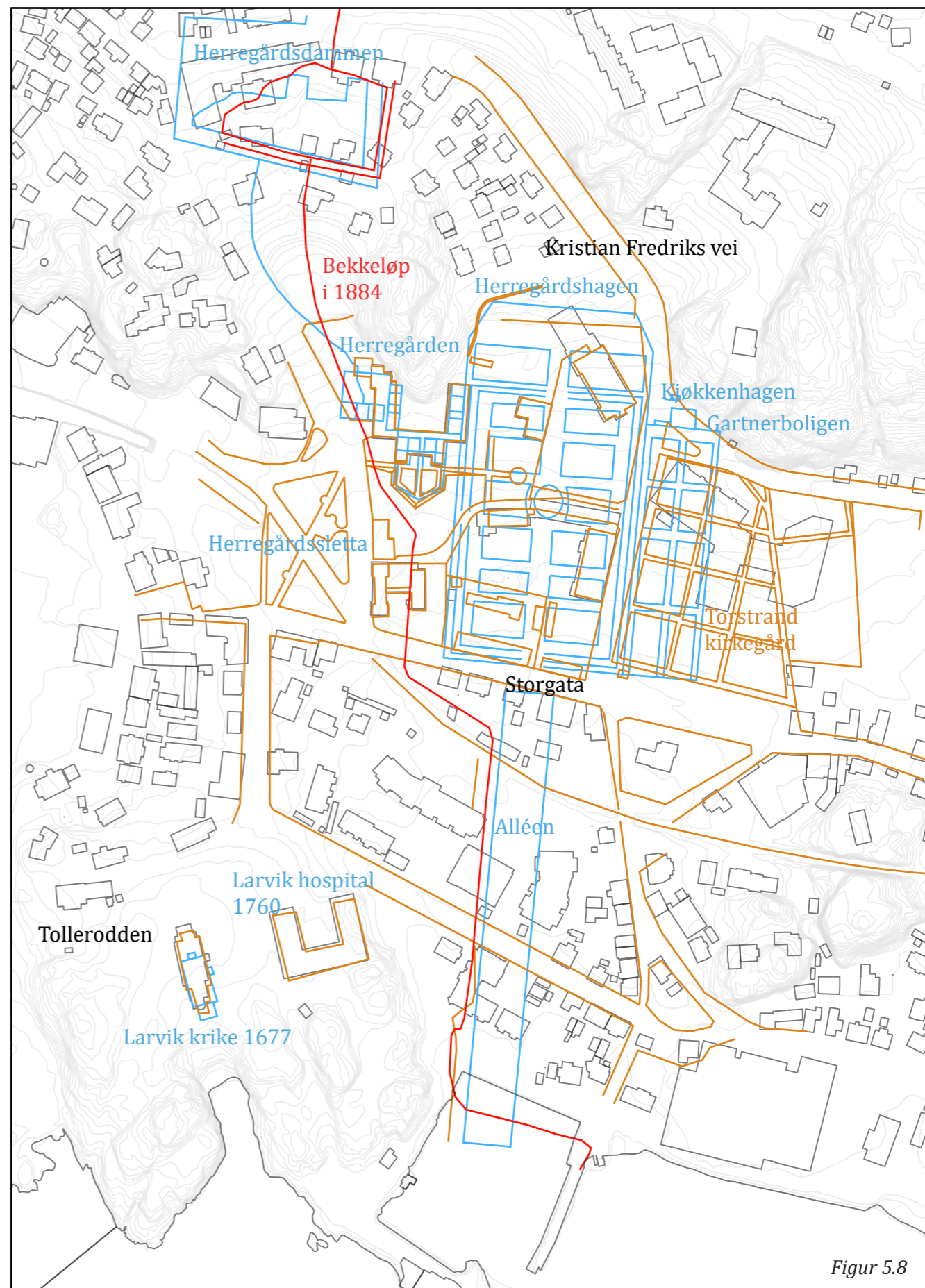
Begge kart er justert etter Herregårdsbygget og Larvik kirke. Det er størst unøyaktighet i kartet fra 1688, med om lag 20 meters forskyvning ved kirka. I kartet fra 1927 er det 8 meters forskyvning ved kirka. På tross av dette virker eiendomskartet fra 1688 å være relativt nøyaktig da Herregårdshagen holder seg innenfor knausene i dagens terreng, og da dagens Storgate går mellom Herregårdshagen og alléen som er tegnet inn i kartet fra 1688. Denne veitraseen er også tegnet inn i Wilster sitt kart fra ca. 1690, noen år seinere. Det er sannsynlig at denne veitraseen har blitt beholdt helt frem til i dag.

Figur 5.7 Utsnitt av amtskart med koter fra 1927.

Sammenligner en hvor Herregårdsdammen er tegnet inn i 1688, med hvor den er tegnet inn i kart fra 1884, så er det kun noen få meters forskjell. Dette viser at eiendomskartet fra 1688 er relativt presist, hvis en antar at oppmålingen var presis i 1884. Allikevel må det tas høyde for at eiendomskartet fra 1688 har en feilmargin på 10-20 meter.

Overlayen viser også hvordan Torstrand kirkegård ble anlagt over kjøkkenhagen fra 1600-tallet. I 1858 ble kjøkkenhagen, og noe av området øst for kjøkkenhagen regulert til kirkegård (Aske, 2013, s.251). Kristian Fredriks vei synes å ha blitt anlagt mellom den større prydshagen og kjøkkenhagen. Kristian Fredriks vei har også blitt anlagt over området der gartnerboligen stod.

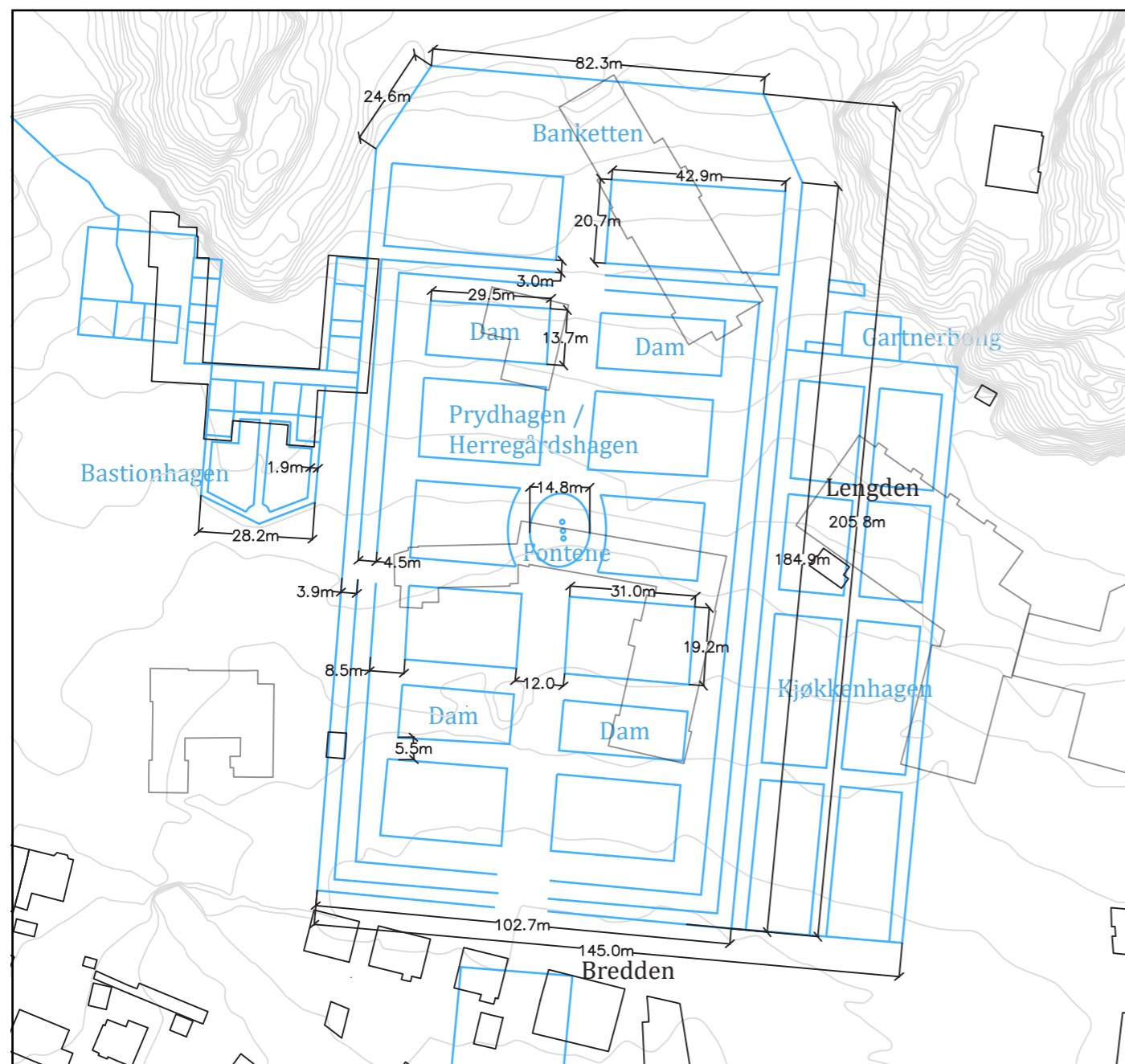

Figur 5.8

— Kart 1688 — Kart 1927
— Kart 1884 □ Bygg 2022

0m 40 100 N

M 1:3000 (A3)

— Kart 1688   Bygg 2022

0m 10 20 40 60 100 N

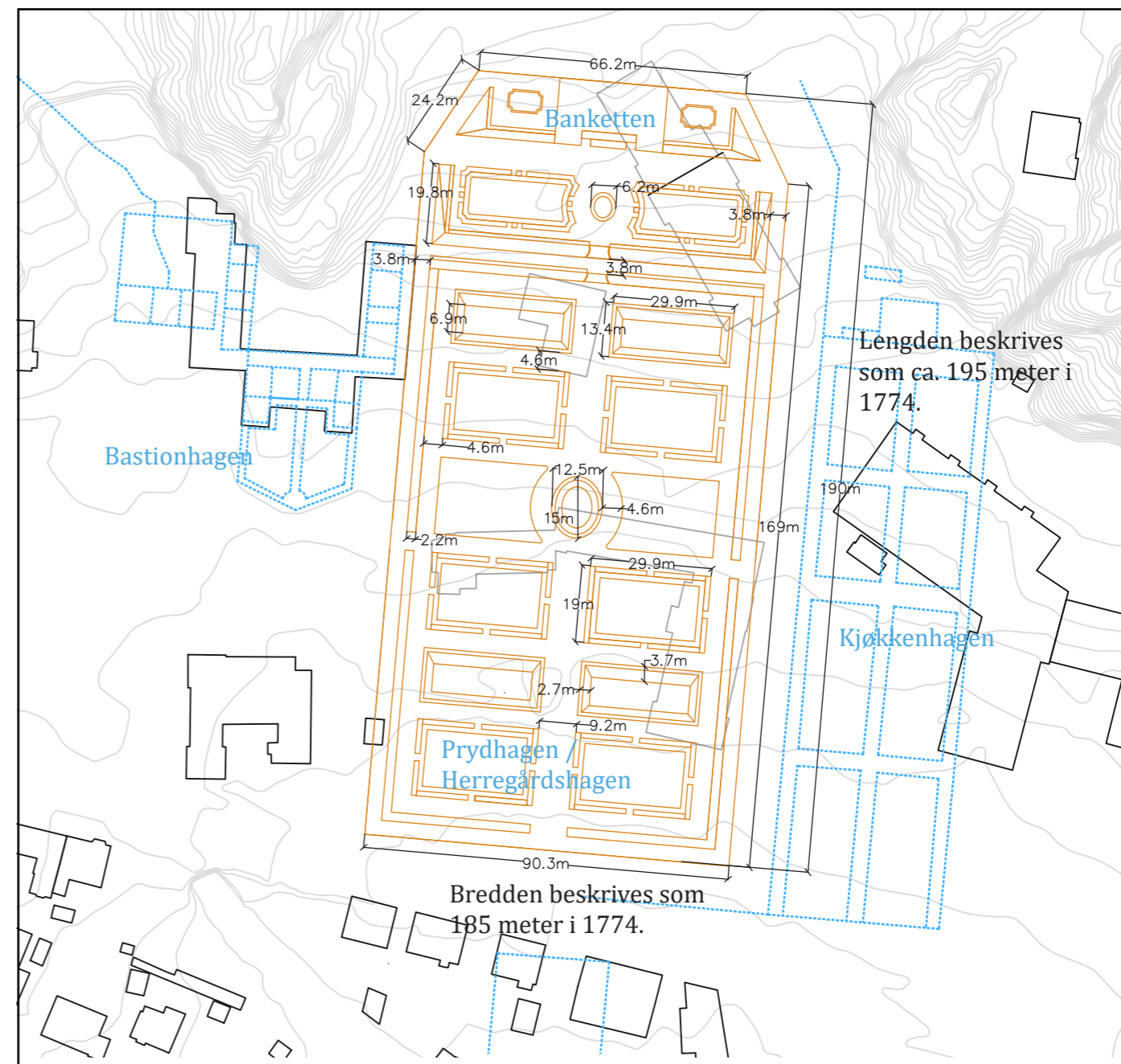
M 1:1500 (A3)

Figur 5.9

5.4 - NYE MÅL

I takseringen fra 1774 står det at hagen var 310 alen lang og 295 alen bred, "dog noget smallere øverst paa". Dette tilsvarende 194,4 meter lang og 185 meter bred. Her er det tatt utgangspunkt i at én alen tilsvarende 0,627 meter (Skard, 1963, s.417). Lengden på ca. 195 meter tilsvarende relativt godt med lengden i overlayen på 205 meter (se kartet over). Bredden på 185 meter som er oppgitt i takseringen, avviker mye fra bredden i overlayen på 145 meter.

Det kan tenkes at kjøkkenhagen hadde blitt utvidet 40 meter mot øst i 1774. Det kan også være at bredden ble målt fra Bastionhagen, eller en tolkningsfeil ved transkribering av arkivmateriale. I takseringen skrives det at Bastionhagen er "lang 40 alen og lige saa 40 alen bred". 40 alen tilsvarende 25 meter, og dette stemmer relativt godt overens med overlayen hvor Bastionhagen er på 28 meter (se kartet over).

..... Kart 1688   Bygg 2022

— Tolkning basert på kart fra 1688 og hagearkeologi

0m 10 20 40 60 100 N

M 1:1500 (A3)

Figur 5.10

Etter å ha justert vegbreddene etter målene fra hagearkeologien har hagen blitt mindre enn ved overlay. Lengden på hagen blir da 190 meter, nesten likt lengden på 310 alen (ca. 195 m). Bredden på pryddelen av Herregårdshagen er derimot betydelig redusert til ca. 90 meter, sammenlignet med 103 meter i overlayen. Grunnen til dette er at veiene rundt kvarterene har blitt satt til 4,6 meter og at veien i ytterkant er satt til 3,8 m.

Bredden på midtaksen er ikke kjent fra hagearkeologi, men blir her tolket til å være det dobbelte av veiene rundt kvarterene, altså 9,2 meter (se kartet over).

Lengde og bredde på kvarterene er ukjent. Derfor er disse satt tilnærmet likt som i overlayen. Den ovale fontenen er på det lengste 15 meter i diameter og er også justert etter kartet fra 1688.

Nye størrelsesforhold for tolkningsplanen av Herregårdshagen:

- Vannflaten i dammene: 6,9 x 24,5 m
- Gresskant rundt dam: 13,4 x 29,9 m
- Kvarterer: 19 x 29,9 m
- De store kvarterene på banketten: ca. 14 m x 19
- De mindre kvarterene på banketten: 8,5 m x 5,5 m

- Plantefelt i ytterkant: 2,2 m
- Ytre gangvei: 3,8 m
- Gangvei rundt kvarterer: 4,6 m
- Midtakse: 9,2 m
- Prydhagen/representasjonshagens bredde: 90 m
- Prydhagen/representasjonshagens lengde: 190 m
- **For å se tolkningsplanen 1680 - 1704 uten farger og i et større kart, se vedlegg 2**

5.5 - TERRASSER

Bødtker skriver i sitt kapittel om *Herregaardens ældste historie* at grev Ferdinand Anton besøkte Herregården i 1728, og ble overrasket over eiendommens forfall. Etter dette ble det satt i gang byggeplaner. Ferdinand Anton hadde et ønske om å bygge ut Gyldenløves steinhus, men bygningsinspektør Johan Andreas Blume frarådet dette fordi grunnen ved steinhuset var så dårlig,

Bygningen laa paa en altfor daarlig grund: for at faa en bekvem adgang maatte man rive kjøkkenet i den gamle residens, og en del av banketten (havens øvre terrasse mot nord), vilde bli ødelagt, «ind- og omfarten» til skogen vilde generes. (Bødtker, 1962, s.487)

Blume foreslo i stedet å bygge et helt nytt hus «paa den grønne afsats i haven» (Bødtker, 1962, s.487). Denne skriftlige kilden indikerer at det var terrassering i hagen, og at terrassen lå tett på Herregårdsbygget.

Hvinden-Haug mener at denne grønne avsatsen var gresskråningen hvor det i takseringene fra 1774 beskrives to tretrapper (Hvinden-Haug, 2008). Ved hagearkeologi ble det funnet at vannspeilets overflate i den nordvestre dammen lå 1,1 meter under dagens terreng (se profil C1 i Dietze-Schirdewahn et.al., 2022, s.38). På dette området er fallet i dag på ca. 1:15 (6,6%) langs Herregårdsbyggets østfløy. Barokkhagen lå 10 - 15 cm under dagens terreng mellom den nordvestre dammen og Herregårdsbygget

Figur 5.11 Terrenget skråner mot sør langs Herregårdsbyggets østfløy. I dag er fallet her på ca. 1:15 (6,6 %).

(se profil C7 i Dietze-Schirdewahn et al., 2022, s.32). For å få til et slakt fall rundt dammen, og grusveier rundt dammen med tverrfall på 1:23 (4,3 %), virket det sannsynlig at terreng er tatt opp i en skråning rett nord for dammen. Jeg har tolket det slik at terrassen i Herregårdshagen bestod av to nivåer. For å få plass til tverrveien mellom banketten og de nordligste dammene, og holde meg innenfor parterrenes avgrensning på banketten, og samtidig nå et terrengnivå på banketten som ikke ligger for dypt under dagens terreng, har jeg satt den sørligste terrassen til å ta opp 0,65 meter og den nordligste terrassen til å ta opp 1 meter.

At hagens avgrensning er tegnet inn med skrånende sider på banketten kan komme av at den ytterste veien førte opp til den øverste terrassen uten trinn. Adgang til banketten ved trapper i midtaksen virker sannsynlig da både hagene ved Frogner Hovedgård

TOLKNINGSPLANEN I DAGENS SITUASJON

M 1:1500 (A3)

Figur 5.12

og Nedre Foss i Oslo har hatt gresstrapper i midtaksen ifølge landskapsarkitekt Bjørn Anders Fredriksen (samtale 14. februar 2022).

En gjenværende terrasse?

En terrengmodell over dagens terreng viser murene og skråningene som eksisterer i dag (figur 5.16). Skråningene sør for Mesterfjellet og Torstrand skole har mest sannsynlig oppstått ved påfylling for å planere ut skolegårdene. Den nordligste kanten, ved Residensvegen, kan være påfylling etter vegarbeid og påfylling ved byggingen av skoletilbygget fra 60-tallet.

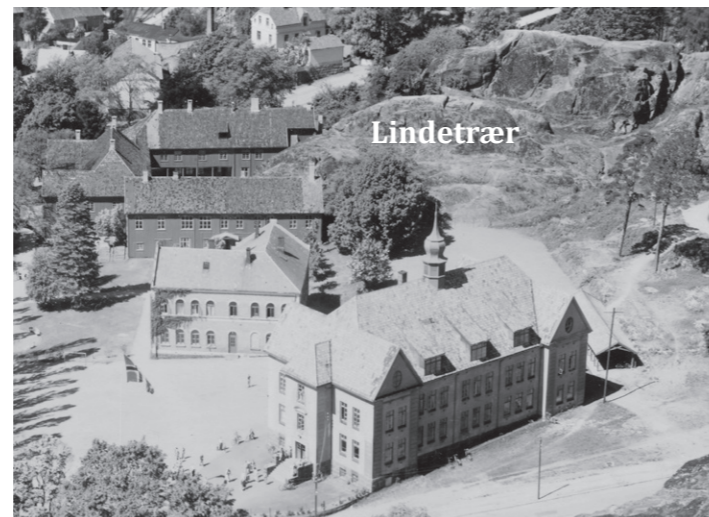
Skråningen nærmest Herregårdsbygget er interessant fordi retningen stemmer overens med retningen på kvarterene i kartet fra 1688. Det har heller ikke blitt bygget skolebygg der. Det står også to lindetrær øverst på skråningen, som kan være hundre år gamle eller mer. Lindetrærne sees på et flyfoto over Mesterfjellet skole fra 1951.

Hvis denne terrassen skyldes planering ved byggingen av Mesterfjellet skole rundt 1918, skal lindetrærne være omlag 33 år på bildet fordi de må ha vokst opp etter planeringen (figur 5.13). Lindetrærne er i dag 9,7 og 20,7 meter (Bonnegolt, 2021). Det er godt mulig de fantes der før byggingen av Mesterfjellet skole fordi det ville vært logisk å planere en terrasse i likt nivå helt inntil skolebygget, og ikke grave seg ned ved skolebygget slik situasjonen er i dag (se rød sirkel i kartet til høyre). Det har blitt plassert bygg ved denne terrassen på 1900-tallet. Et foto fra 1930-tallet viser at det ble bygget et uthus ved skråningen. Det er allikevel lite sannsynlig at det har blitt opparbeidet en slik terrasse for uthuset.

Figur 5.13 Utsnitt av foto fra 1930-tallet viser et uthus fremfor lindetrærne.

Det er derfor sannsynlig at denne terrassen viser grensen for banketten i Herregårdshagen. Dagens terrasse ligger noe lengre nord enn terrassen i min tolkningsplan (1680 - 1704). Over en periode på 300 år er det tenkelig at terrassen har blitt jevnet ut av regn, slik at den kan opprinnelig ha strukket seg lengre sør.

Figur 5.14 Utsnitt av flyfoto fra 1951.

Terrassen i kart

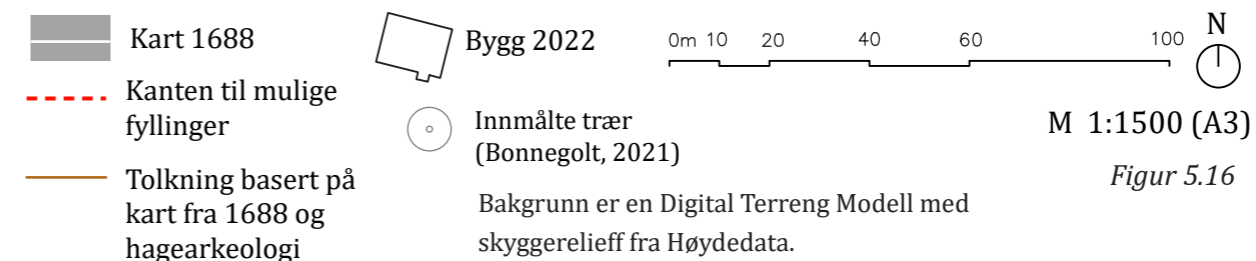
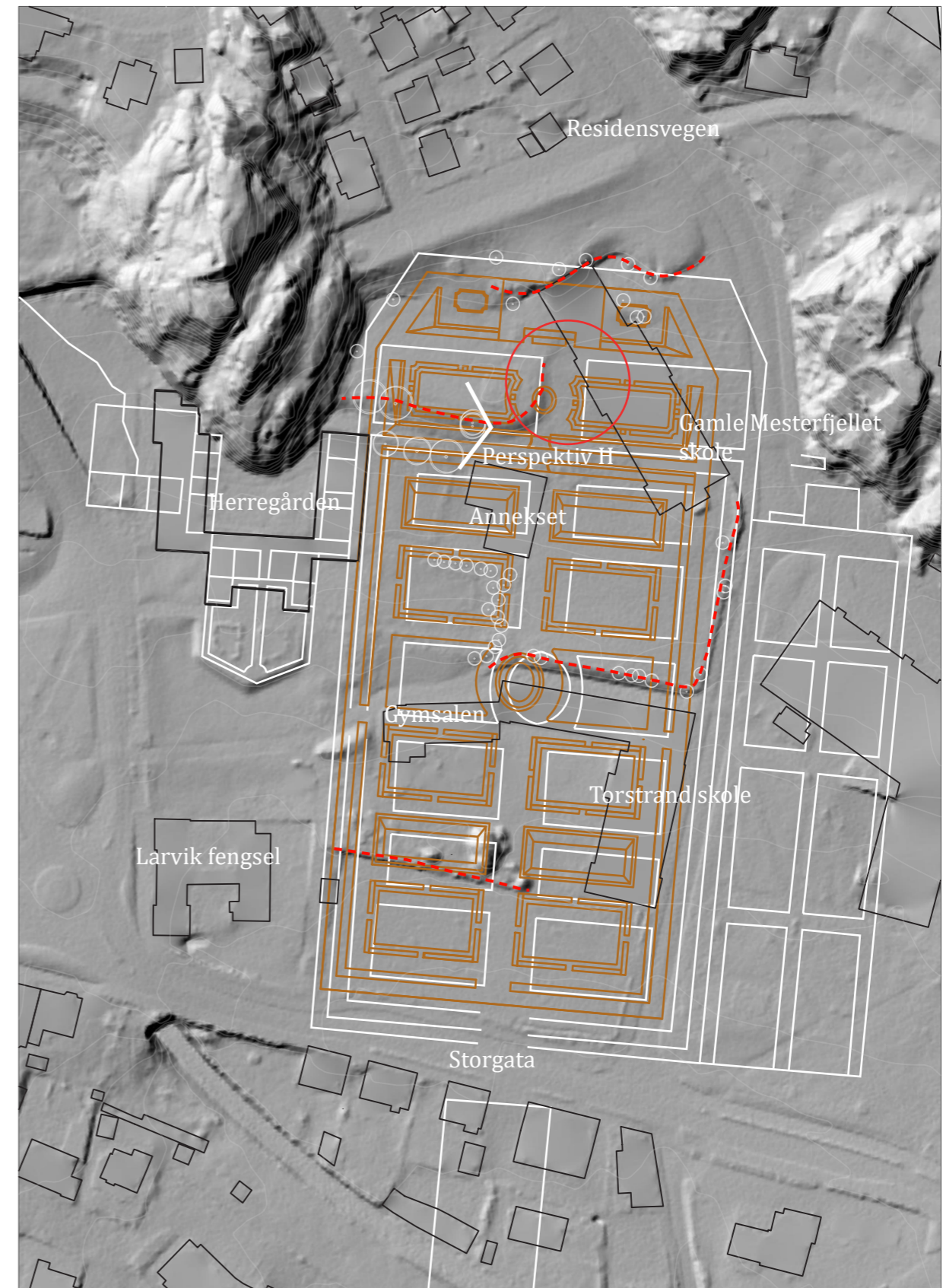
I et reguleringskart fra 1858 over området rundt Herregården er det stiplet inn en strek fra Herregården til gartnerboligen som er merket som «Terrasse». Trolig følger denne streken rutenettet i reguleringskartet, og er mer en skjematisk fremstilling av området, enn at terrassen gikk akkurat i denne vinkelen. På kartet fra 1858 er det også notert «Gartnerboligen», noe som bekrefter at det faktisk er gartnerboligen det er snakk om. Retningen på gartnerboligen stemmer mer overens med retningen på hagen i kartet fra 1688. Terrassen har derfor sannsynligvis fulgt retningen på gartnerboligen. Dette kan også sees i foto av gartnerboligen fra 1880-årene.

Figur 5.15 Perspektiv H. Foto av et av lindetrærne som står øverst på terrassen.

Kirkegården som er tegnet inn på reguleringskartet i 1858 ble startet opp i 1808 (Aske, 2013, s. 251). Etter reguleringen ble området nedenfor og øst for gartnerboligen også gjort om til kirkegård (merket med 7380 i reguleringskartet fra 1858). Steingjerdet langsmed kirkegården har nok fulgt linjene i reguleringskartet og gått på tvers av det nederste hjørnet av Herregårdshagen, slik Kristian Fredriksvei gjør i dag (figur 5.19).

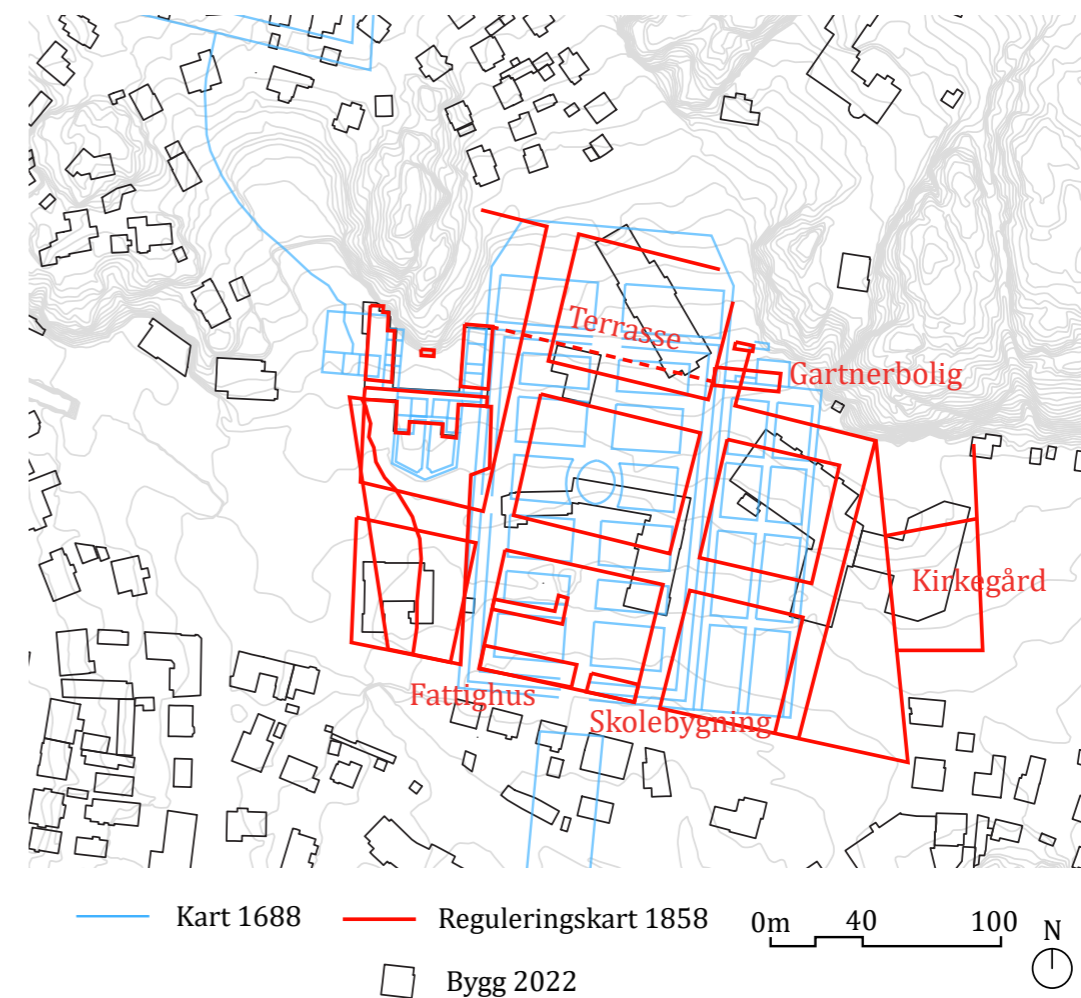
TERRASSER OG FYLLINGER

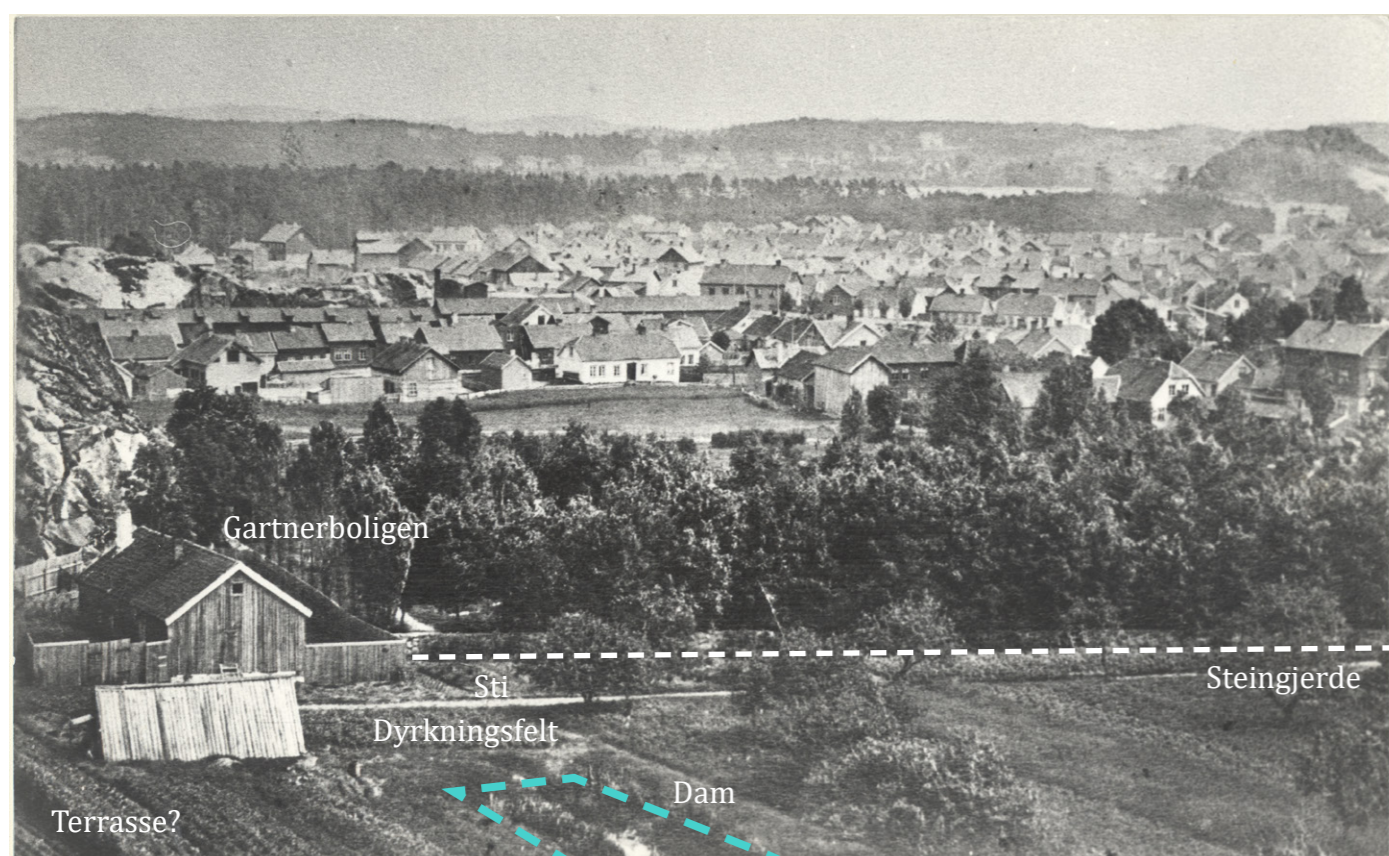
Figur 5.16

Figur 5.17 Reguleringskart fra 1858 over Herregården og området rundt. Terrassen er markert med en stiplet strek i kartet som er tydeliggjort med en hvit strek. Områder som ble regulert til kirkegård er markert med 7380.

Figur 5.18 Terrassen har sannsynligvis fulgt retningen på gartnerboligen, slik det sees i den blå overlayen. Den røde stiplede streken fra reguleringskartet fra 1858 er nok en mer skjematisk fremstilling.

1886

Figur 5.19 Foto av Gartnerboligen fra 1886. Her sees steingjerdet som nok har fulgt retningen i reguleringskartet fra 1858, markert med hvit stiplet strek. Restene etter den nordvestre dammen sees i forgrunnen. Det kan virke som om skjulet foran gartnerboligen er lagt noe inn i terrenget. Kanskje er det rester etter terrassene som synes nede i venstre hjørne på fotoet. Torstrand kirkegård sees i bakgrunnen, og trærne på kirkegården har vokst seg til. Det meste av hagen virker å være oppdyrket eller grodd til med høyt gress. Den nordøstre dammen sees tett på gartnerboligen, men med et dyrkningsfelt og en sti imellom.

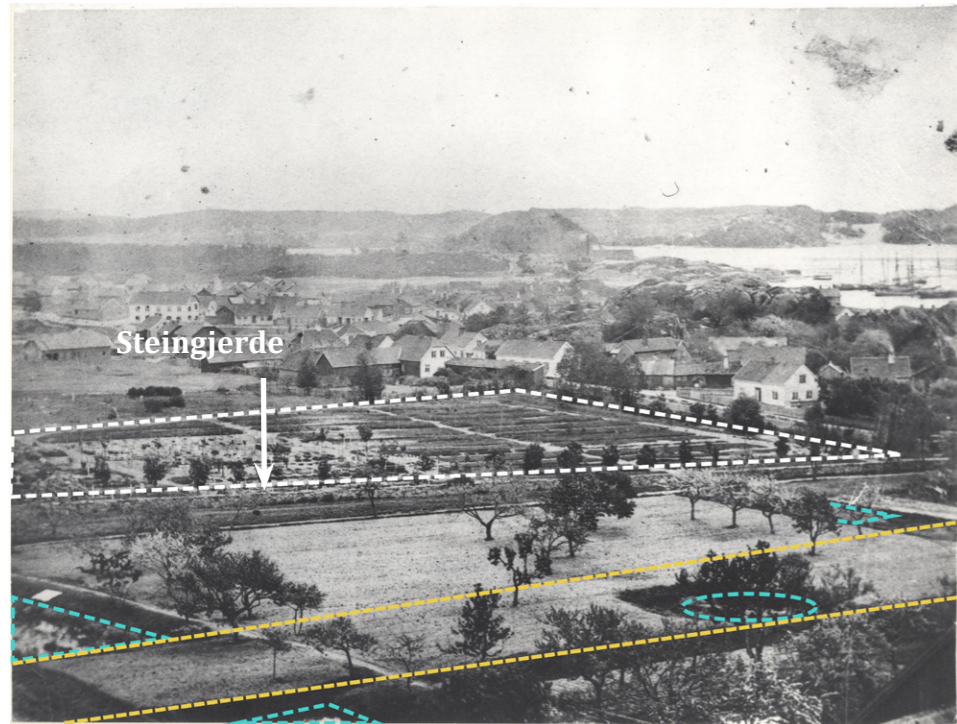

5.6 - FOTO AV HERREGÅRDSDSHAGEN

Utviklingen av Herregårdshagen på 1800-tallet er som tidligere nevnt kjent fra en avisartikkel fra 1915. Ellers finnes det enkelte foto som er viktige primærkilder for å kunne bekrefte det som har blitt tegnet i eldre kart. Fotoene gir et inntrykk av terreng, plassering av dammer og midtakse, samt beplantning og avgrensning.

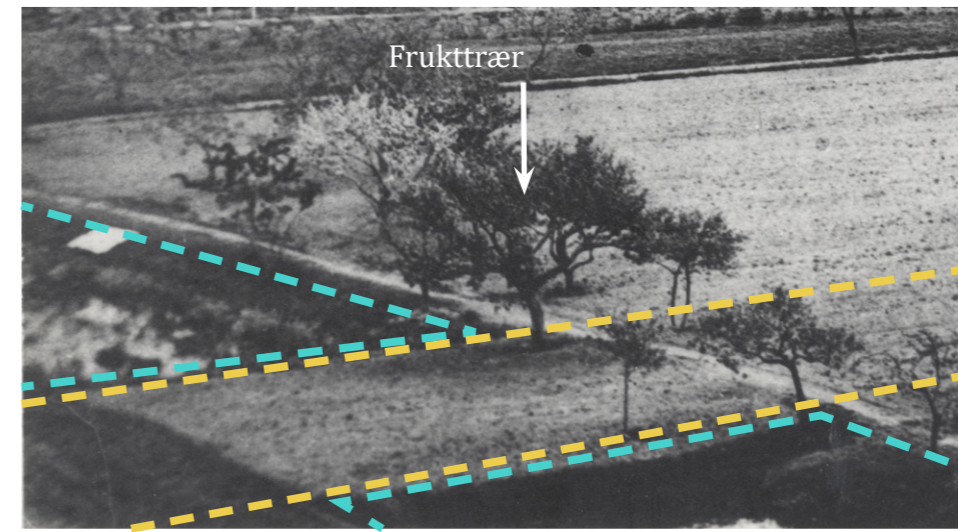
På fotoene sees det at mye av hagen har blitt oppdyrket, også flere av veiene i hagen. At det kan sees mange frukttrær på fotoene stemmer overens med at det skal ha vært, «[...] en talrik skare av alleslags frugttrær» da gartneren Sven Bøhm arbeidet i Herregårdshagen på starten av 1800-tallet (Bøhm, 1915). Det er interessant at Johan Fredrik Bøhm skriver at banketten var

beplantet med skog, «Den øvre del av haven, som kaldtes for Banketten var i Grevens Tid en plantet Skog. Med Byens tilladelse hugg min Bestefar denne og oparbeidet den til Potetesland» (Bøhm, 1915). At det i løpet av 47 år skal ha blitt plantet og vokst frem en skog der det i 1774 beskrives blomsterkvarterer, espaljerte trær, en gråsteinsmur, ferskenkister og mistbenker, er mulig. Allikevel er det mer sannsynlig at Johan Fredrik Bøhm mener at banketten inkluderte arealer nordenfor dette igjen.

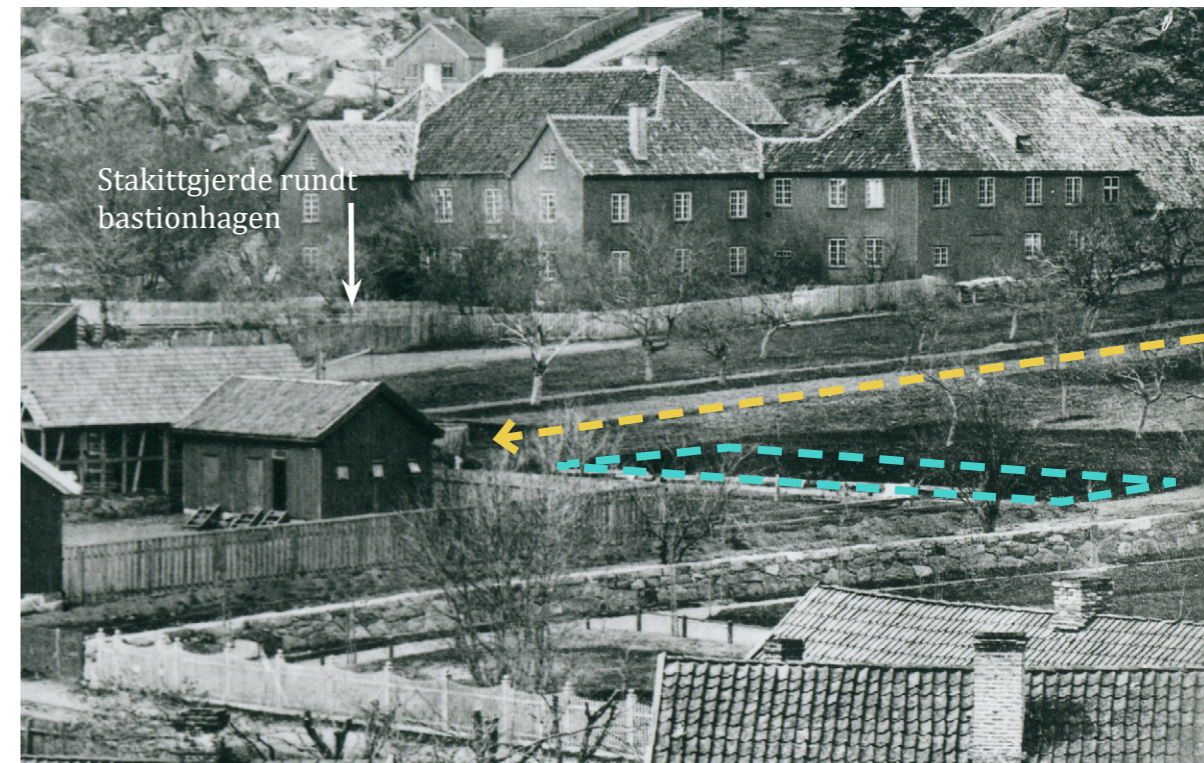
Figur 5.20 Fotografi fra omkring 1870. Kirkegården som ble etablert i 1850-årene er markert med hvit stiplestrek. Kirkegården skilles fra Herregårdshagen av et steingjerde, markert med pil i fotoet. Hagens midtakse er markert med gul stiplestrek, og de to nordligste dammene sees til venstre i bildet med blå strek. I midtaksen sees rester av fontenen, og helt til høyre det som trolig er en av de sørligste dammene. Vannspeilet i dammene virker å være omlag en meter ned fra hagens overflate. En sti som trolig går fra portrommet i Herregården og mot gartnerboligen (som ble revet etter 1886) er synlig. Ellers ser det ut til at veinettet fra Herregårdshagen har blitt oppdyrket. Frukttrærne, som trolig er plantet forbandt, har mest sannsynlig blitt plantet en gang etter 1815 av Sven Frederik Bøhm.

Tidlig 1870

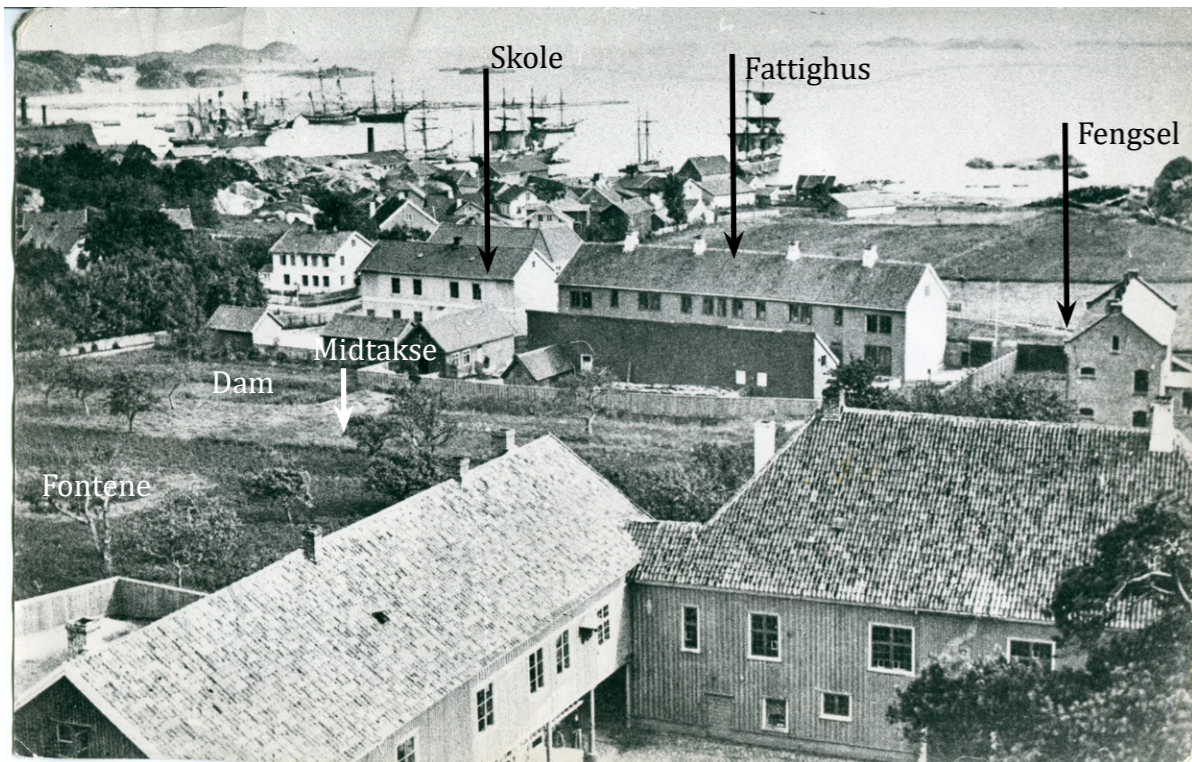
Figur 5.21 Et utklipp av fotoet fra tidlig 1870. Her sees rester etter de nordligste dammene og midtaksen. Dammene er markert i blått. Det største fruktreet kan ha en kronebredde på omlag 4 meter. En midtakse på 9-10 meter stemmer godt overens med fotoet. Midtaksen er markert i gult.

Tidlig 1870

Figur 5.22 Utsnitt av foto tatt mot nordvest i 1870-årene. En kan se et stakittgjerde rundt Herregårdsbygget og bastionhagen. Hagen har oppdyrkede partier og frukttrær. Det større mørke partiet i hagen ligger rett ved den sørøstre dammen, markert med blå stiplestrek. Midtaksen i gult.

1870 - årene

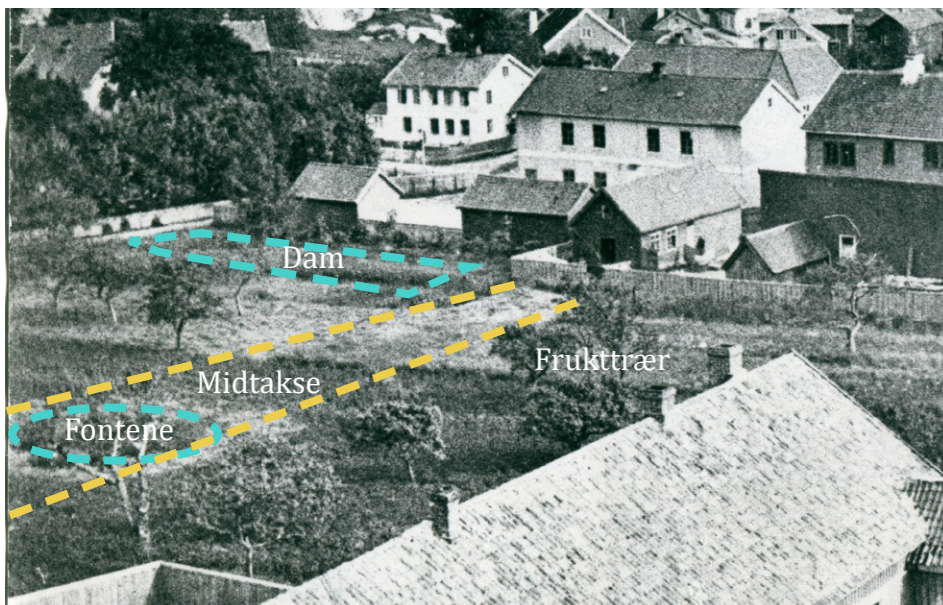
1890 - årene

Figur 5.23 Foto over Herregården sett mot sør, fra 1890-årene. Nederst i hagen sees skolebygg, fattighus og fengselsbygningen. Området mellom hagen og Larviksfjorden er ikke bygget igjen, og viser utsikten som var tenkt mellom hagen og fjorden.

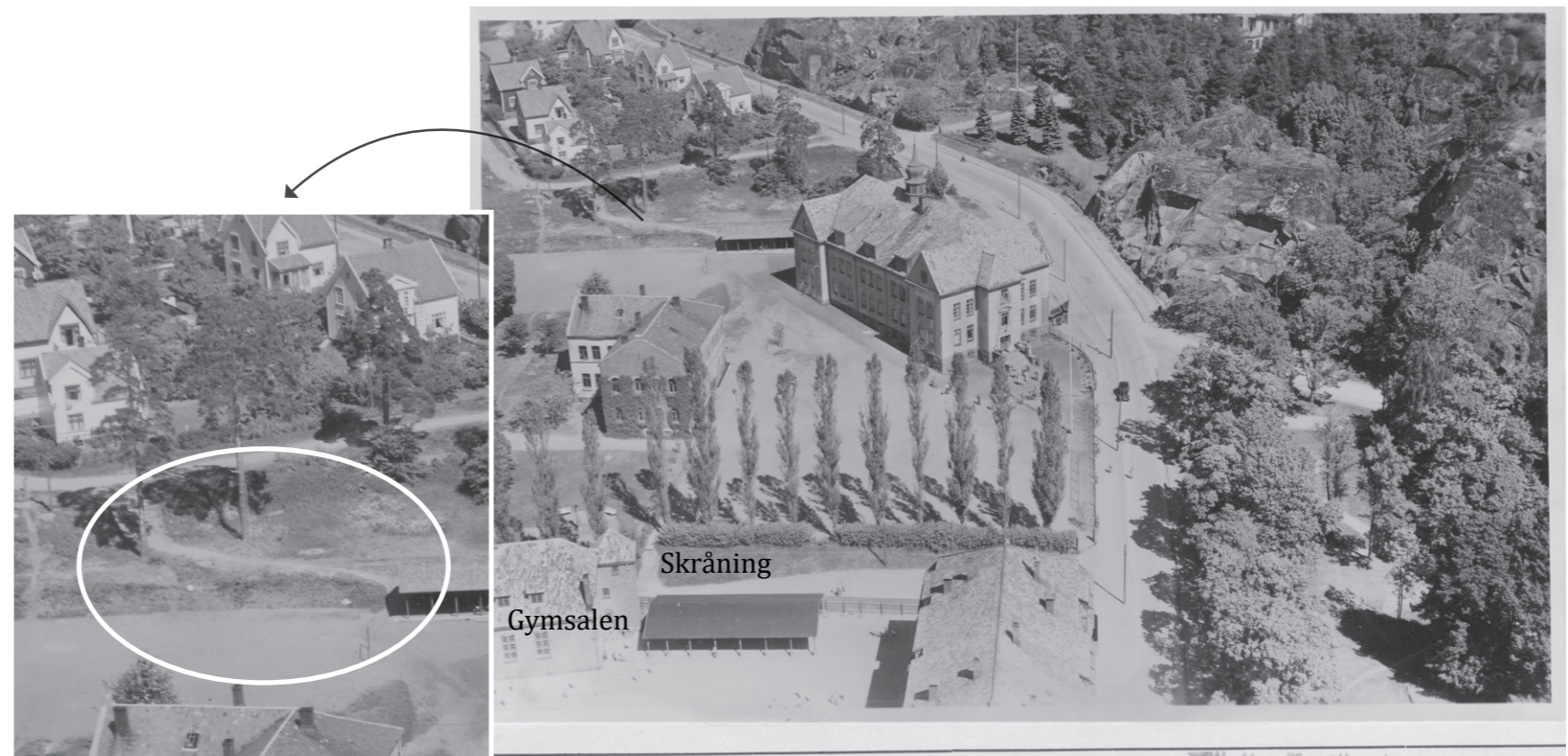

1903

Figur 5.25 Foto fra 1903. Annekset sees til høyre i bildet, med Herregården bak. I forgrunnen helt til venstre i bildet kan være omtrent der hvor fontenebassenget har vært. En skråning skimtes helt til venstre. Kanskje har fontenebassenget blitt fylt igjen ved bygging av Annekset?

Figur 5.24 Utklipp av foto over. Her sees rester etter det ene fontenebassenget, samt den sørøstre dammen. Den sørvestre dammen ser ut til å ha blitt fylt igjen ved bygging av fattighuset. Fortsettelsen av midtaksen kan sees mellom dammene ned mot gjerdet. Midtaksen er markert i gult.

Mulige rester etter steinhuset?

Figur 5.26 I dette flyfotoet fra 1951 sees det en skråning ved Gymsalen. Det kan virke som om det har blitt gravd ved byggingen av Gymsalen og Torstrand skole i 1914. Skråningen sees ikke på foto fra 1890- årene. Terrenget som sees i bildet er nok ganske likt dagens terreng hvor toppen av skråningen ved Gymsalen ligger på kote 11.5. Gymsalen ligger på kote 10 i dag. Hvis min tolkningsplan stemmer (se side 68), ble det gravd omlag 1,5 meter ned. Det meste av restene etter fontenebassenget kan derfor være borte, men kanskje finner man trerør i bakken som ble lagt for å regulere vannet?

5.7 - PLASSERINGEN AV GYLDENLØVES STEINHUS

Hvis kotehøyden på grunnmuren til Gyldenløves steinhus blir funnet, vil det være mulig å forstå den opprinnelige høyden på terrenget på banketten. Hvordan inndelingen av banketten har vært med vegar og kvarterer, samt plasseringen av midtaksen vil også kunne forstås bedre om steinhuset fra 1698-99 kan plasseres i terrenget.

Akkurat hvor steinhuset til Gyldenløve har stått kjennes ikke i dag, men den omtrentlige plasseringen er kjent. Steinhuset lå trolig innenfor den åpne plassen som sees i Wilsters sitt kart fra ca. 1690. I et amtskart over Larvik fra 1927 sees stiplede linjer for den planlagte Residensvegen og Sarzers gate rett øst for Herregårdsbygget (figur 5.34). Vegene ble aldri anlagt slik de var tegnet inn i dette kartet. I stedet for å anlegge Residensvegen langsetter Herregårdsbygget ble veien lagt i vinkel ut mot Kristian Frederiks vei. I 1932 ble traseen stukket ut, og i forbindelse med vegarbeidet ble det avdekket deler av en solid grunnmur (Nyhus, 1999, s.477).

I 1934 gjorde legen Hans Teilman Hansteen en skisse av de restene av grunnmuren som var avdekket (figur 5.27). I denne noterer han at hele murens lengde er 25 meter, men retter dette senere til 27 meter i et brev fra mai 1944 til direktør Kielland (Riksantikvaren, 2022a). I et brev fra april 1944 beskriver Hansteen at oppmålingen er omtrentlig, men oppgir at den ene fløyen var 6,7 meter bred og sprang 1,8 meter ut fra midtpartiet, som ble målt til 13,5 meter. Hansteen skriver også at «Siden den tid er murrestene yderligere jevnet med jorden, eller rettere dekket ydeligere av jord, idet man har anlagt en gate like i nærheten» (Riksantikvaren, 2022b). I brevet fra mai 1944 skriver Hansteen at det nesten ikke er igjen noe av grunnmuren som han hadde skissert. Han nevner også at deler av murens plassering kunne sees som et kalklag da han skisserte det opp i 1934 (Riksantikvaren 2022a).

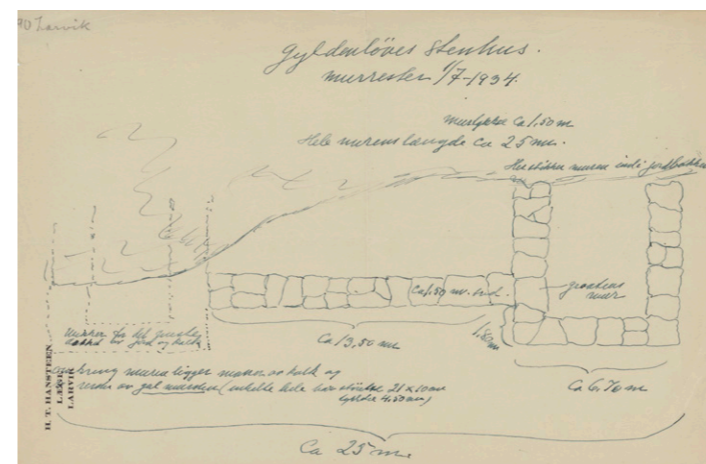
Dette bekrefter at steinhuset til Gyldenløve fra 1698-1699 ble bygget i nærheten av Residensvegen. Gjenværende rester kan finnes mellom gamle Mesterfjellet skole og Residensvegen, men er som Hansteen skriver dekket med jord.

Graving og fylling i forbindelse med vegarbeidene som ble startet i 1932 kan ha strukket seg sør til der Sarzers gate var tenkt bygget. På foto fra tidlig i 1930-årene er Residensvegen enda ikke anlagt (figur 5.28). I et flyfoto fra 1951 er det mulig å se at det har blitt fylt på med masser ved Residensvegen (figur 5.29). Hvinden-Haug mener steinhuset nok var plassert mellom kotehøyde 17,5 og 21 moh., ved nordenden til gamle Mesterfjellet skole (Hvinden-Haug, 2008, s.202).

Ved å gjøre en overlay av min tolkning av størrelsen på hagen, og dagens situasjon vil det være mulig å gi en relativt nøyaktig plassering av grunnmuren. Det forutsettes at steinhuset ble bygget slik at det holdt seg innenfor hagens avgrensning, slik avgrensningen er tegnet i eiendomskartet fra 1688. Det er sannsynlig at en ønsket å se ut over kvarterene ved sidefløyene, slik at huset ble bygget innenfor hagens avgrensning.

Hvinden-Haug tolker det slik at «Steinhusets tomt var flankert av mindre kvadratiske parterrer kantede med buksbom» (2008, s.197). Han henviser til slottet Sorgenfri ved København som et anlegg som viser trekk fra italiensk hagekunst, og som har likhetstrekk med Herregårdshagens nordre del (Hvinden-Haug, 2008, s.199). På Sorgenfri var hagen gjort i tre nivåer, hvor den øverste terrassen skal ha flankert slottets sidefløyer (Lund, 2000, s. 113). Dette taler for at steinhuset var plassert innenfor hagens avgrensning, slik avgrensningen er tegnet opp i 1688, med en terrasse som flankerte kortsiden på huset. Hvordan gangveiene på banketten gikk vet man ikke sikkert.

Det er også interessant å undersøke hvordan beskrivelsen til Hansteen stemmer overens med en overlay av eiendomskartet fra 1688, amtskartet fra 1927 og dagens situasjon, fordi amtskartet inneholder koter.

Figur 5.27 Skisse av steinhusets grunnmur gjort av Hans Teilman Hansteen i 1934. Bredden på grunnmuren var på omlag 27 meter.

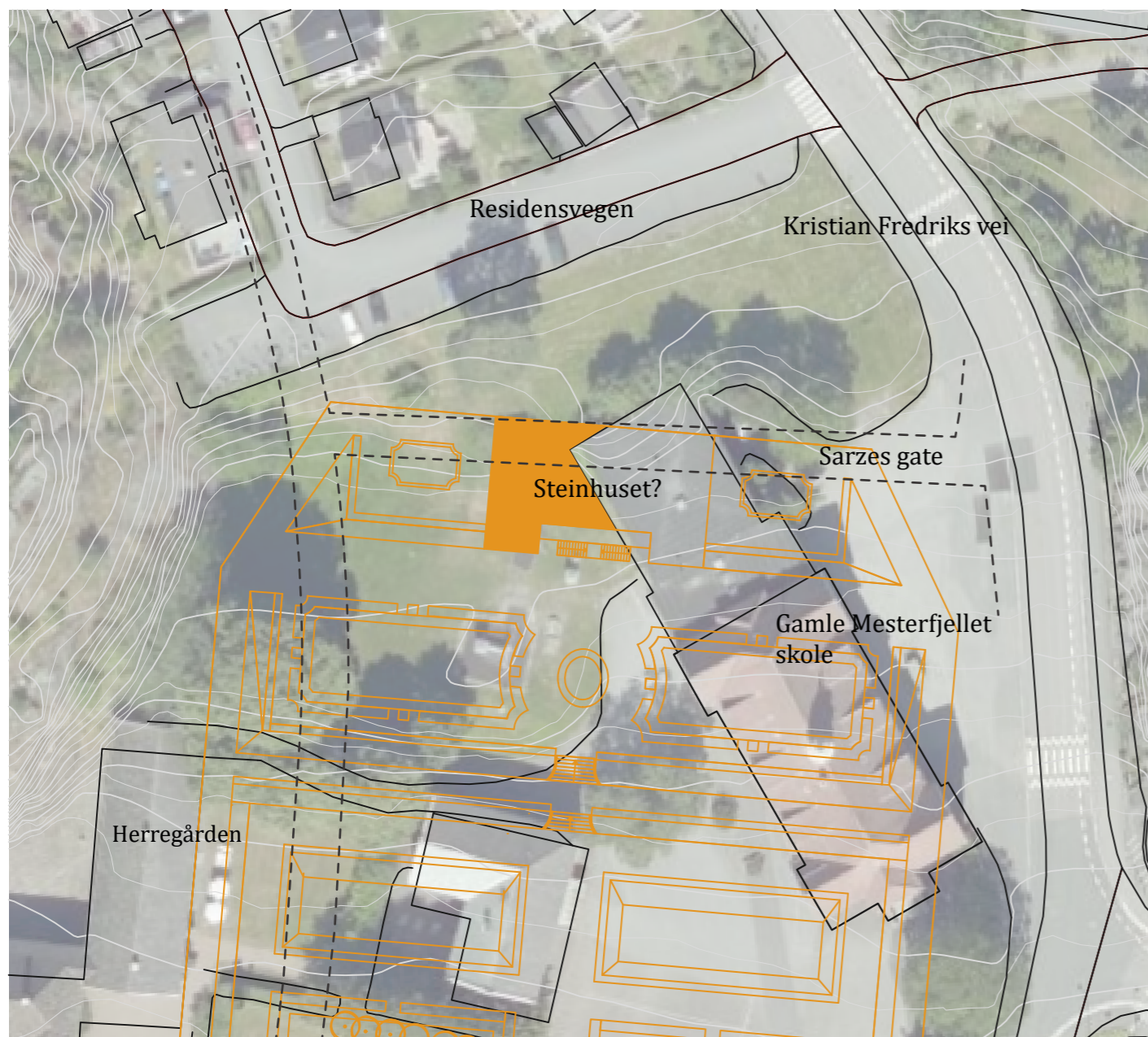
Figur 5.30 og 5.31 I et prospekt av Larvik fra 1734 - 1752, kan steinhuset sees øverst i hagen. Et utsnitt av Wilsters kart fra 1690 er lagt til under for å vise plasseringen.

Figur 5.28 Utsnitt av foto over Kristian Frederiks vei i 1930-årene. Residensveien er enda ikke anlagt.

Figur 5.29 Utsnitt av flyfoto over Mesterfjellet skole fra 1951. En kan se hvordan det har blitt fylt på masser i forbindelse med Residensveien. Steinhusets omtrentlige plassering er markert med stiplede strek.

- - - - - Planlagt vegtrase i amtskart fra 1927
 ——— Tolket plan basert på kart fra 1688 og mål fra hagearkeologi.

0m 10 20
 M 1:750 (A3)
 N
 Figur 5.32

I kartet til venstre vises min tolkede plan (1680-1704) lagt over dagens situasjon. Den stiplede linjen viser den planlagte vegtraseen i amtskart fra 1927. Ifølge min tolkning vil steinhuset ligge rett vest for tilbygget på gamle Mesterfjellet skole. Dette er også det Hvinden-Haug foreslår. Opparbeidelsen av tilbygget fra 1966 kan ha fjernet gjenværende spor fra Gyldenløves steinhus. Samtidig er det litt betenkelig at det ble valgt å grave eller stake ut 40 meter fra Residensvegen. Det kan tenkes at traseen for Sarzes gate ble staket ut, før det ble valgt å gå for traseen ved Residensvegen.

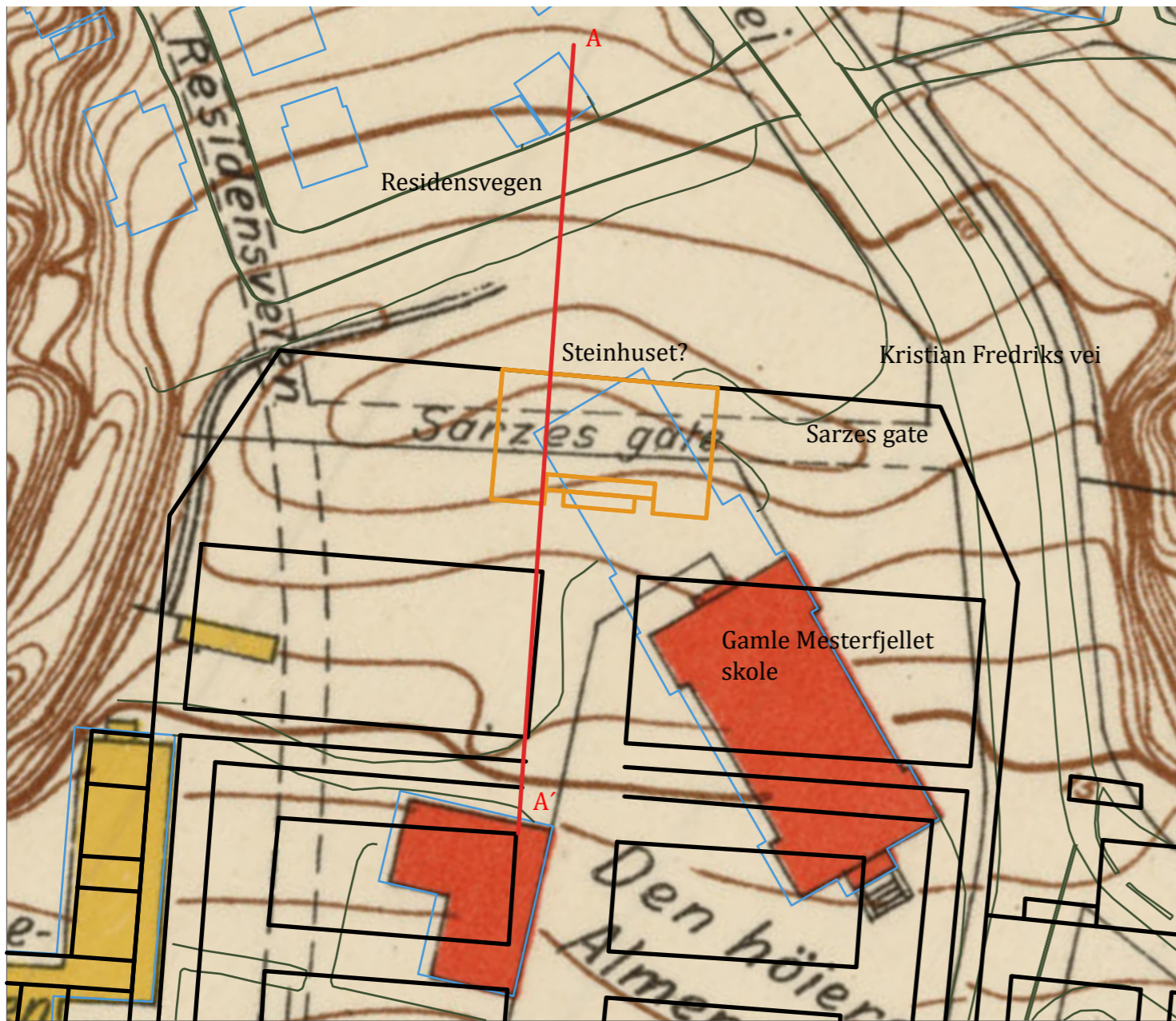
I amtskartet fra 1927 ligger den planlagte Sarzes gate på kote 18. Dagens terreng er fremdeles omtrentlig på kote 18 ved den planlagte traseen, slik at det kan ikke ha blitt gjort store terrengendringer ved gravearbeidet. Da er det litt rart at skissen til Hansteen viser at det som var avdekket var grunnmuren til sørsiden av steinhuset, når overlayen viser at Sarzes gate ble planlagt over nordenden av steinhuset. Kanskje gravde de lengre sør for Sarzes gate? Eventuelt har min tolkningsplan feil dimensjoner på banketten.

Hansteens beskrivelse av at grunnmuren ble dekket med jord fordi man anla en gate i nærheten (Residensvegen) gjør det sannsynlig at steinhuset ble bygget noe lengre nord, og at banketten var noe større enn i min tolkede plan. Hvor bredt huset var er usikkert, da ikke hele ble avdekket og oppmålt av Hansteen. Hvinden-Haug har skissert det til å være ca. 20 m bredt (Hvinden-Haug, 2009, s. 13). I min tolkede plan er bredden på steinhuset 16 meter.

I 1774 var steinhuset revet. Det ble tatt ned i 1759 – 1760. Steinhuset hadde to etasjer og en høy sokkeletasje i bruddstein (Hvinden-Haug, 2008, s.201). Det kan være at denne bruddsteinen ble brukt til å bygge steinmuren som beskrives øverst på banketten i takseringen fra 1774. Steinmuren var, «50 allen graasteens muur 10 fod høy og 3de fod tyk», altså ca. 30 meter lang, 3 meter høy og 0,9 meter tykk. Det er sannsynlig at muren kan ha vært den gjenværende bakre veggen til steinhuset. 30 meter er også nært de 27 meterne som Hansteen skal ha skrittet opp i 1934.

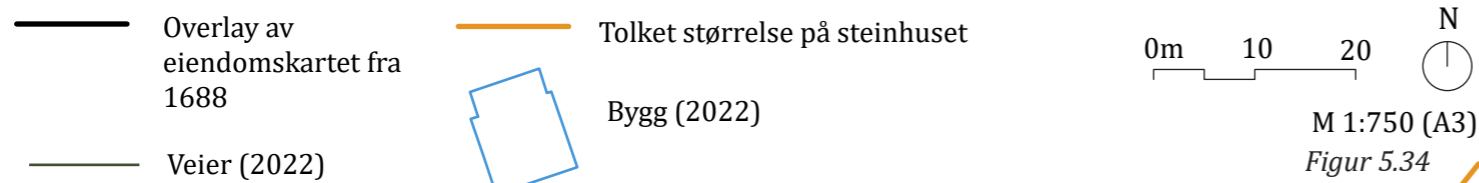

Figur 5.33 Basert på overlay av min tolkningsplan med dagens situasjon vil steinhuset befinne seg rett ved tilbygget til gamle Mesterfjellet skole, markert med stiplet strek. Det bør gjøres undersøkelser her ved en eventuell riving av tilbygget. Hvis man finner en høyde på grunnmuren til steinhuset er det lettere å beregne høyden på terrenget i Herregårdshagen.

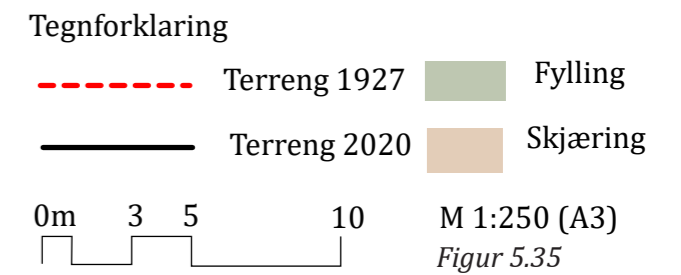

Sort strek er overlay av oppmålingskartet fra 1688, sammenslått med amtskart over Larvik by fra 1927. Denne overlayen skiller seg ikke mye fra overlayen med min tolkede plan, men steinhuset sees her noe lengre nord-øst. Dagens Residensvei er markert med grønn linje i nord.

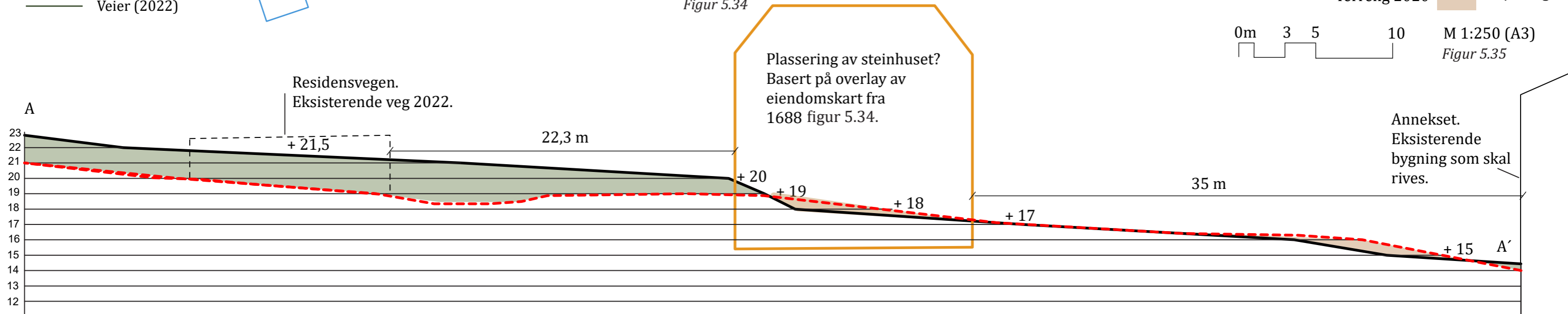
I snittet under (A-A') sees det at beskrivelsen til Hvinden-Haug om at steinhusets grunnmur ligger mellom 17,5 og 20 moh. stemmer relativt bra (Hvinden-Haug, 2008, s. 202). Trolig ligger grunnmuren dypere enn kote 17 da dagens terreng ligger på kote 18 der hvor steinhuset nok har stått. I snittet sees det at det har blitt fylt på med masser ved Residensvegen, og at det har blitt gravd noe ved steinhuset, kanskje i forbindelse med bygging av tilbygget fra 1966. Det kan være noe unøyaktigheter i koteringsen fra 1927.

Figur 5.34

Figur 5.35

5.8 - STEINTRAPP

Steinhuset beskrives å ha hatt en høy sokkeletasje i bruddstein. En sal i første etasje i steinhuset skal ha hatt en takhøyde på fem meter. Hvinden-Haug skriver at «etasjene synes i dansk-norsk sammenheng usedvanlig høy, men tilsvarer værelsene i Charlottenborg» (Hvinden-Haug, 2008, s.213). I min tolkningsolan (1680 - 1704) har jeg satt sokkeletasjen til en høyde på 1,7 meter over bakkenivå i sør, og får da elleve trinn i trappen fra hagen. Med så store dimensjoner for salen kan det godt tenkes at sokkeletasjen var høyere og at trappen hadde flere trinn enn det jeg antar i denne oppgaven. At det ble bygget en trapp fra steinhuset og ut til hagen har blitt avdekket i arkivene, «den 5. til 10. juni ved trappens opmuuring fra fundament med den underste Ethagie höhste at fuldbringe» (Hvinden-Haug, 2008, s.213).

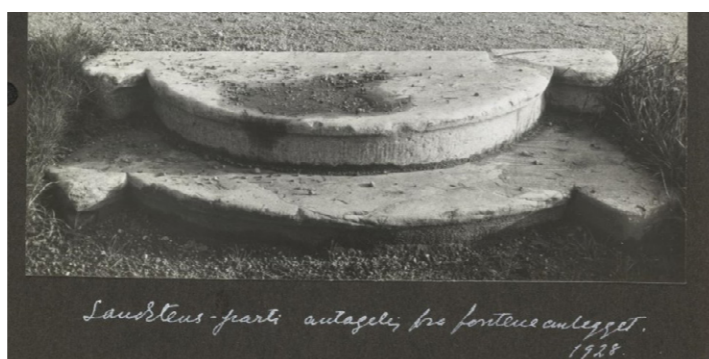
Ved den vestre fløyen til Herregården finnes det en buet steintrapp med runde vanger. Vangene kan ha vært et fundament for søyler ifølge Bjørn Anders Fredriksen (e-post 01. april 2022). Trappen virker forseggjort og kan ha blitt flyttet etter at steinhuset ble revet i 1759 - 1760. Hvis trappen har tilhørt steinhuset kan det tyde på at trappen ut til banketten var buet eller ellipseformet. I et foto fra seint 1920 eller tidlig 1930 sees en steintrapp med buede trinn. Ifølge Aina Aske ved Larvik Museum finnes det ingen opplysninger om hvor trappen er hentet fra, og hva som har skjedd med trappen som er fotografert av Erdmann i 1928. Erdmann har selv notert «sandstens - parti, antagelig fra fonteneanlegget» til fotoet fra 1928 (figur 5.37).

Sammenligner en Erdmanns foto med trinnene ved vestfløyen i dag kan det se ut som det øverste trinnet har blitt flyttet til vestfløyen, mens det andre trinnet enten har blitt skåret til eller flyttet et annet sted.

Hvinden-Haug har i sin tolkning tegnet en rett trapp med to speilvendte trappeløp som følger steinhusets fasade. Han skriver at grunnmuren som Hansteen fant sannsynligvis viser fundamentet til en trapp, og at fundamentet til veggen i midtarken muligens kan bli funnet lengre nord (Hvinden-Haug, 2008, s.214) (Se skissen til Hansteen figur 5.41).

Figur 5.36 Ved den vestre fløyen av Herregården finnes det en buet steintrapp med runde vanger.

Figur 5.37 Erdmanns foto av trappen fra 1928.

At midtpartiet på skissen til Hansteen var grunnmuren til trappen kan forklare at fundamentet til bygningen lå lengre inn mellom fløyene slik det sees på prospektet av Larvik fra 1734 - 1752, skriver Hvinden-Haug (figur 5.30).

Trapper med todelte trappeløp, ofte formet som en hestesko, ble brukt under barokken. Store trappeløp var et viktig virkemiddel i barokk arkitektur (Tschudi-Madsen & Gunnarsjaa, 2022). Trappene kunne gjerne ha buede vanger eller buede elementer i designet, men ikke alltid. Dette taler også for at det kan ha vært en buet trapp i Herregårdshagen. Det er også interessant at Sophie Amalienborg, oppført for dronning Sophie Amalie av Danmark (1628 - 1685) er malt med en hesteskoformet trapp opp til andre etasje (se s.49 i Lund, 2000).

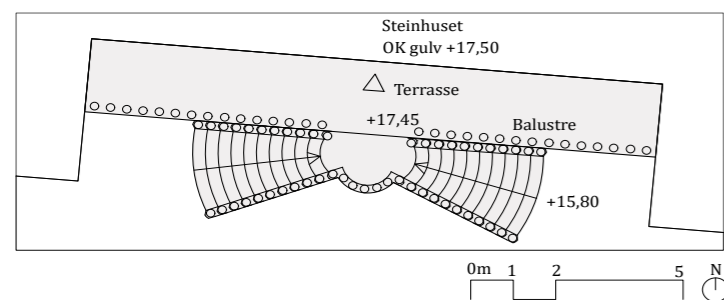

Figur 5.38 Årstallet er ikke kjent for dette fotoet, men det er sannsynligvis fotografert seint 1920 etter Erdmanns restaurering av bastionhagen. Terrassen ble restaurert i 1921 (Aarskog, 1997). På fotoet sees balustre i hagen og til høyre en trapp med vanger og buede trinn.

Figur 5.39 Utsnitt av trappen med buede trinn som Erdmann fotograferte.

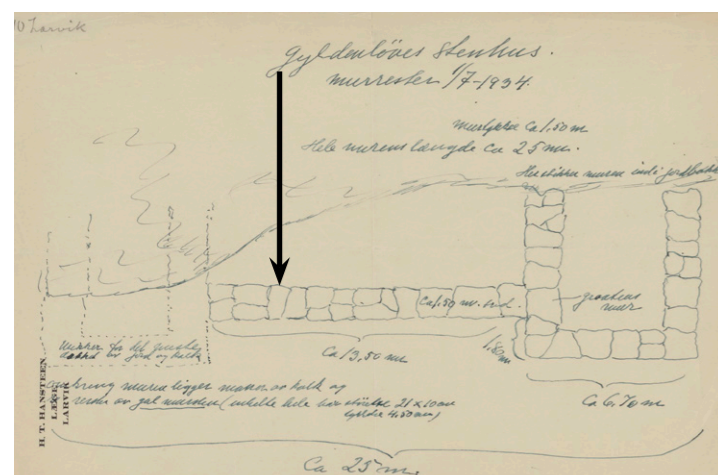
UTSNITT G

Figur 5.40

Utsnitt G (se Tolkingsplan 1680 - 1704, s. 68). Kanskje har de buede trinnene i stein blitt brukt i en trapp til steinhuset. Med høydene jeg har satt i min tolkningplan blir det elleve trinn, og det nederste trinnet blir 2,5 meter bredt (bredden på trappen). Dette virker noe massivt. Alternativt kan det ha vært mindre høydeforskjell hvis første etasje i steinhuset var lavere. I min tolkningsplan (1680 - 1704) er sokkeletasjen på steinhuset 1,70 meter. Dette er noe lavt for en «høy sokkeletasje» som det beskrives av Hvinden-Haug (2008, s.201).

Hvis grunnmuren på Hansteens tegning viser fundament til en trapp kan det være den at den nordligste siden av trappen ble støttet av denne. Allikevel virker det merkelig at det ikke finnes noen rester etter et fundament med en annen form, hvis trappen har vært buet eller elipseformet. Derfor har jeg valgt å holde på en rett trapp i tolkningsplanen (1680 - 1704).

Figur 5.41 Skisse av steinhusets grunnmur gjort av Hans Teilman Hansteen i 1934. Sort pil viser grunnmuren som kan tolkes som fundamentet til en trapp.

5.9 - BALUSTRE

Det finnes bevarte rester etter postamentene av gotlandsk sandstein som nevnes i et hageinventarium fra 1743. Disse ble nok brukt i hagen fordi steinhuset aldri ble tatt i bruk. Opprinnelig var disse postamentene, eller balustrene, kanskje ment for trappen og inngangspartiet til steinhuset (Hvinden-Haug, 2008, s.203). Disse var altså ikke tiltenkt hagen i perioden 1680 - 1704, men viser praksisen med å pynte hagen med steinornamenter for eksempelvis å sette potter på.

Fig 5.42 Baluster. Bygningsdel fra steinhuset som stod nord i Herregårdshagen.

Fig 5.43 Oppmålingstegning av en baluster fra Herregårdshagen av A. W. Jørgensen. Jørgensen var lærer ved middelskolen. Middelskolen var i Herregården fra 1821 (e-post Aina Aske 24. april 2022).

5.10 - LYSTHUS

Lysthus i Norge har blitt bygget i utallige varianter. I boken Havens Kunst beskriver Skard og Rogstad lysthus i Norge. Den omhandler kun små byggverk, og ikke levende lysthus. De hevder at lysthusene knytter seg til hagekunsthistoriens stilretninger, men "da ingen av disse stilformene er skapt hos oss, har vi heller ikke noget særpreget norsk havehus" (Skard & Rogstad, 1939, s.2). Lysthusenes funksjon beskrives som et skydd for vær, men kunne også være et viktig samlingspunkt i hagen. I Norge kjenner man beskrivelser av lysthus fra 1600-tallet, og Skard & Rogstad mener inspirasjon ble tatt fra Sverige og Danmark (Sard & Rogstad, 1939, s.3).

Lysthus er et viktig element i mange historiske hager. De ga eierne en mulighet til å trekke seg tilbake og ha uformelle samtaler. De var også pryd og et blikkfang i hagene, noe å gå imot og sette seg ned ved. I Herregårdshagen i 1774 nevnes fire lysthus, "ligesom da og findes 4 sommer lysthuus, 2de ved den store port til Alleen, et ved gartnervaaningen og et neden i haven" (Taksering, 1774).

Som nevnt tidligere i oppgaven gir kildene i tilknytning til Herregårdshagen gode indikasjoner på at lysthusene var gjort i et gitterverk av trellister (treillageverk). I takseringen fra 1774, beskrives det som nevnt at det fantes et lysthus på Nanset av gran og lindetrær. Det er sannsynlig at lysthusene i hagen av treillageverk var flettet med enten frukttrær eller lind. Fletting med frukttrær var praksisen i Nederland på 1600-tallet (Fredriksen, 2003, s.76). Christensen skriver om bruken av lind og frukttrær i danske hager, «Fra 1660erne begyndte man at anvende treillageværk af træliester. [...] Treillageværket blev også beklædt med levende planter ofte lind, eventuelt frugttrær» (Christensen, 1999, s.300).

Hvilken form kan lysthusene ha hatt? I Horticultura Danica under det ellefte kapittel er det en illustrasjon om poding hvor det kan sees et sekskantet lysthus med et kuppelformet tak. Veggene på lysthuset er tegnet i et rutenett, som kan være gitterverk (Bloch, 1647, s.113). Et slikt kuppelformet tak har også lysthuset ved Rød herregård fra 1756 (figur 4.29).

I masteroppgaven *Norske renessansehager under nederlandsk innflytelse 1537 - 1800* henvises det til boken *Den Nederlantsen Hovenier* av J. van der Groen utgitt i 1669. I denne vises et firkantet lysthus med et pyramideformet tak, laget av trellister (Fredriksen, 2003, s.66). Ved Gyldenløves palé Gyldenborg i København, fantes det et firkantet lysthus som var bygget i treverk med blikktak (Lund, 2000, s.87). Dette kan sees helt til venstre i Coning sitt maleri fra 1694 (figur 5.46). I en mindre hage tilhørende dronning Sophie Amalie skal det i 1662 ha vært lysthus hvor gulvene var lagt i tegl. Taket på lysthuset skal ha vært firkantet og belagt med skifer (Christensen, 1999, s.151).

I et prospekt fra 1824 av Thomas Fearnley av kommandantens hage og lysthus i Halden, sees et firkantet lysthus med et pyramideformet tak. Lysthuset er tett, og sees ikke som treillageverk flettet med trær. Lysthuset er fra en annen tid enn ved anleggelsen av Herregårdshagen, men viser at den enkle firkantede formen med pyramideformet tak fortsatt ble tatt i bruk (figur 5.44).

Av disse ulike måtene å bygge lysthus på er det mest sannsynlig at lysthusene i Herregårdshagen var av treillageverk som var flettet med lind eller frukttrær. Formen på taket kan ha vært pyramideformet eller kuppelformet. Taket har trolig ikke vært tett hvis det var bygget i treillageverk, men hvis det har vært tett sees det her at blikk eller skifer kan ha vært brukt.

Figur 5.44 Et utsnitt av en avfotografering av en blyanttegning av Thomas Fearnley, tegnet 1824. Blyanttegningen er av kommandantens hage og lysthus i Halden. Lysthuset sees til venstre i, og hagedammer sees til høyre i utsnittet.

5.11 - SKULPTURER OG PLANTEKASSER

Som nevnt finnes det kilder som antyder at det har vært plassert ut puttier, eller kjeruber, skåret av Magnus Berg til Herregårdshagen i 1680-årene (Dietrichson, 1912, s.27). Berg skal også ha laget hagekjemper med fine figurer på til Herregårdshagen (Skard & Rogstad, 1939, s.23). I denne oppgaven er det også tidligere nevnt at det i 1685 ble sendt søyler fra København til Larvik, som sannsynligvis skulle brukes i hagen (Hvinden-Haug, 2008). Som vist finnes det foto av balustre som var gjenværende i hagen.

Skard & Rogstad skriver at, «[...] det er først den franske barokkhage som hos oss bringer haveskulptur med sig» (1939, s.21). De nevner at skulpturene gjerne var knyttet til de dekorative parterrene som lå nærmest huset. Det er få kjente kilder på hageskulpturer i Norge på slutten av 1600-tallet, men de som finnes beskriver skulpturer i gips eller leire, importert fra Holland. Det ble også importert blomsterpotter og pyramider fra Holland. Andre materialer som ble brukt var treverk, metall eller stein. Det er også kjent at treskulpturer ble malt med olje, for så å dekkes med hvit sand slik at de skulle ligne sandstein. På 1700-tallet var de fire årstidene et populært motiv, og statuene kunne være malt i ulike farger. Skulpturer var et viktig prydelement i barokkhagene, spesielt i tilknytning til parterrer (Skard & Rogstad, 1939, s.47). Hageskulpturer er også nevnt i forbindelse med bispehagen i Bergen i 1674 (Skard, 1963, s.91)

I et maleri av Gyldenborg av Jacob Coning fra 1694 sees paleet og hagen. Hagen følger midtaksen til huset, og langs denne midtaksen er det plassert ut flere hvitmalt skulpturer. Skulpturer kan også sees plassert i hjørnene av kvarterer til venstre i bildet. I forgrunnen sees større krukke med det som kan være sitrustrær, eller andre varmeelskende planter som ble satt ut i hagen på sommeren. I *Danmarks Havekunst* baserer Lund seg på maleriet når han skriver, «statuene stod i parterrebedenes indhak, dem var der 32 af, idet dog de fire nærmest maleren var besat med pyramidetaks» (Lund, 2000, s.84) I Ladegårdshagen i Oslo har prydkvarterene hatt buede innhakk i hjørnene. Det har blitt tolket at det i disse hjørnene har vært plassert

krukker på postamenter eller plassert skulpturer (Winsnes, 1988, s.107). Kanskje var det slike innhakk i parterrene i Herregårdshagen, slik som ved Gyldenborg. Disse innhakkene kan ha vært i parterrene på banketten, rundt fontenene og i Bastionhagen, men trolig ikke i de andre kvarterene med frukttrær hvis de var beplantet med frukttrær og omsatt med hekk.

I 1668 hadde Sophieamaliehagen 16 postamenter som var hvitmalt med oppsatte hoder på. «På disse postamenter blev opsat hoveder. Man erindrer, at kongen allerede i 1666 havde opstillet buster på postamenter. [...] Endelig var i haven opstillet 26 gipsfigurer, også hvidmalede» skriver Christensen om skulpturer i hagen tilhørende Sophie Amalie og Fredrik III (1999, s.160). Skard og Rogstad siterer en inventarliste fra 1735 når de skriver at det i Herregårdshagen er «120 Postamenter af Gullands Steen, hvoraf en del er i Støcker og med afslagne Hoveder» (1939, s.23). Kan dette tolkes som om det opprinnelig var tiltenkt å sette ut postamenter med byster på i Herregårdshagen?

Trolig har hagen vært dekorert med kjeruber, hagekjemper og andre ornament av Magnus Berg, men hvordan de så ut vet man ikke. For å gjenskape disse til Herregårdshagen må det sees nærmere på utformingen av kjeruber og hageornamenter som var på moten på slutten av 1600-tallet. At det i 1685 ble sendt søyler fra København til Herregården, som nok skulle brukes i hagen, taler for at det var intensjonen å dekorere hagen med postamenter for blomsterpotter eller som støtte til statuer.

I takseringen fra 1774 nevnes "Baljer med jern jarder om og hanker". Det fantes også 6 baljer med "Rosentrær", altså roser. Det kan tenkes at baljer med planter fra gartnerboligen, og seinere orangeriet, ble satt ut i hagen om sommeren for å markere prydhagens midtakse eller som et fondmotiv i tverraksene. Orangeriet i Herregårdshagen ble bygget noen år før 1758. Allerede fra anleggelsen av Herregårdshagen har det nok vært en intensjon å kunne oppbevare sartere vekster som trengte å overvintre i et oppvarmet rom.

Figur 5.45 Rektor Nicolay Otto Knudzon med familie. Nicolay Otto Knudzon var rektor ved Herregården i perioden 1867 - 1892 (Langeland, 1953, s.515) Gartner Sven Fredrik Bøhm døde i 1850, slik at Herregårdshagen må fortsatt hatt et preg av å være opprettholdt som nyttehage. På begge siden av trappen sees blomsterkrukker. Kanskje var disse kjøpt inn til Herregårdshagen under Bøhm?

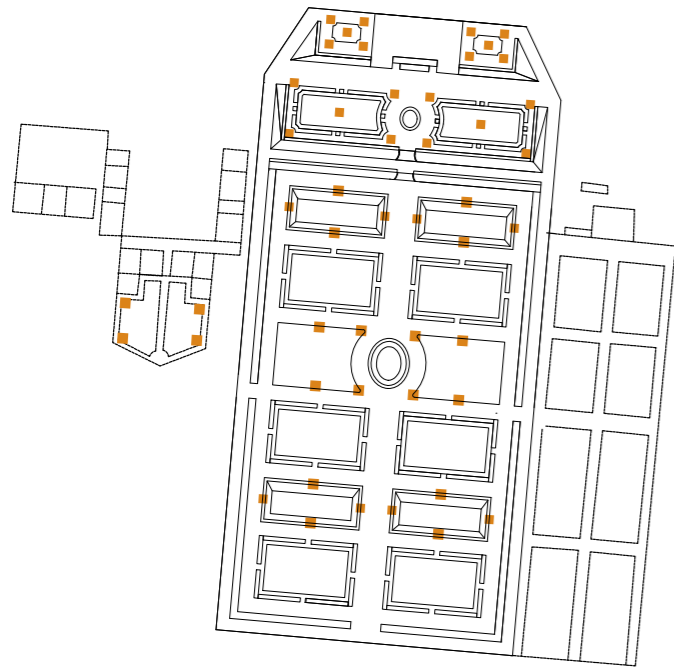
Figur 5.46 Gyldenborg, i dag Charlottenborg i København. Bygget mellom 1672 - 1683. Skulpturene ved Gyldenborg i Jacob Coning sitt maleri ser ut til å være mannshøye og er plassert på sokkel. Også krukkene i front er plassert på sokkel. De ser ut til å ha vært malt hvite, eller vært hugget i stein.

5.12 - PLANTER I HERREGÅRDSHAGEN

Pomeranshus er et viktig og mye omtalt element i arkivene i forbindelse med Sophieamaliehagen i tiåret før Herregårdshagen anlegges i Norge (Christensen, 1999, s.156). Å sette ut baljer og pottes med planter i sommerhalvåret er kjent praksis allerede fra 1500-tallet, da man gjerne satte ut rosmarin, nellik og gyldenlakk fordi disse var kostbare planter man ønsket å vise frem. Pomeranstrær (*Citrus aurantium*) og laurbærhegg (*Prunus laurocearsus*) har tradisjonelt blitt brukt på samme måte. Ved Rosenborghagen i København ble det satt ut planter i baljer fra 1650-årene (Christensen, 1999, s.307).

I diagrammet under har jeg skissert inn hvor de dekorative elementene nok har stått hvis de ble brukt i Herregårdshagen i 1685.

Figur 5.47 Det er sannsynlig at skulpturer eller plantekasser var plassert ut i Herregårdshagen i de mer åpne partiene slik som i parterrenes hjører, omkring fontenene, dammene og i bastionhagen slik det er vist på diagrammet. Bakgrunnskartet er min tolkning.

HOVEDREGNSKAP MED BILAG 1696

I hovedregnskapet fra 1696 står det beskrevet at det har blitt satt opp plankegjerdet rundt en frukthage, «saa velsom plancheverchet og frucht haugen ved det store køichen» (bilag 39). Kjøkkenet i Herregården lå i en av sidefløyene (Hvinden-Haug, 2008, s.174). Dette kan ha vært østfløyen, og at det med frukthagen menes den større prydhagen.

I hovedregnskapet står det videre at «Alle kvarterer blifuer omlagt oc forbedret baade af rips og stukelber, oc vill udj samme linier føres møg oc got jord» (bilag 149). Om det med alle kvarterer kun menes kjøkkenhagen eller også kvarterne i resten av Herregårdshagen er usikkert.

Det nevnes mer om frukttrær, «Huor der findis nogen frugt træer at were udgaaen, shall de igjen settis af de pære treer som opsendis, Inde i quarterene kand settes af de nedstammige kirseber (?)» (bilag 149). Videre nevnes det at «Med nærværende skipper Thor Pedersen følger en dehl frucht træer som shall settis udj hans h excell haug, pæretræer settes udj gangen, hvor der fældes træer, eller staar gamle og shewe Frugt træer, og kirsebærtræer settes udi quarterene» (bilag 201). At pæretrærne skulle settes ut i «gangen» menes nok at disse skulle plantes ytterst i kvarterene nærmest gangveiene. Det kan også bety at disse skulle plantes i det antatte dyrkningsbedet som rammer inn kvarterene nedenfor banketten.

Videre skrives det at «Alle taxer, vere sig gran, lyng, linder, asp eller huad anden slags der kan vere udgaaen ugj Alleerne, shall io før io bedre completeres [...]» (bilag 149). Her nevnes en rekke arter som er viltvoksende, og det kan virke som det ble plantet blandede alléer. Dette viser at det ble hentet inn ville arter fra skogen rundt for å plantes i alléene utenfor hagen. Da kan det også ha blitt brukt viltvoksende planter inne i Herregårdshagen, slik som lyng.

Dette bekreftes senere i regnskapet «[...] har vi udj deris h ec alleer og frugthauge nedgravet vill træer som vi fra skoven hente, saa som løhn, lind, bog roune (?) (rogn?), granne til sammen 252 træer.» (bilag 150). Det har altså blitt plantet stedeegne trær i hagen, kanskje som hekk.

I sin masteroppgave *Norske renessansehager under nederlandsk innflytelse 1537 – 1800*, tolker Fredriksen en taksering fra 1698 som omhandler en renessansehage ved Nedenes kongsgård. I takseringen brukes ordlyden at gangene er besatt med frukttrær, roser, rips, stikkelsbær og andre busker. Fredriksen mener dette betyr at disse plantene er plantet nærmest gangveiene i hagen og omgir kvarterene (Fredriksen, 2003, s.67). Fredriksen henviser til femte kapittel i boken *Horticultura danica* fra 1647 av Hans Rasmussen Bloch hvor han beskriver hvordan man skal lage snorrette ganger med grøfter langs. Deretter bør en «oc sætte de Quister der i hvor udaff du vilt haffve Gangene med besat/ oc Quarterene indhegnet» (Bloch, 1674, s.13). Når det derfor blir beskrevet i hovedregnskapet fra 1696 at «pæretræer settes udj gangen [...] og kirsebærtræer settes udi quarterene» betyr det trolig at pæretrær ble plantet i rekker langs gangveiene, og som innramming av kvarterene. Kirsebær ble plantet inne i kvarterene.

Fig 5.48 Ved rokokko slottet Mosigkau i Tyskland, fra 1752 - 1757, settes det ut varmeelskende planter fra orangeriet om sommeren. Disse er klippet, gjerne som kuler eller pyramider. Slik praksis med å sette ut sitrustrær og varmeelskende, eksotiske planter, var populært på 1700-tallet.

Basert på hovedregnskapet fra 1696 kan det konkluderes med at:

- Herregårdshagen omtales som en frukthage
- Rips og stikkelsbær kan ha blitt plantet ytterst i kvarterene, altså langsetter gangveiene. Disse kan også ha blitt plantet inne i kvarterene
- Lavstammede kirsebær kan ha blitt plantet inne i kvarterene
- Det nevnes to ganger at kirsebærtrær skal plantes inne i kvarterene
- Pæretrær foreslås å plantes «udj gangen», altså i ytterkant av kvarterene eller i dyrkningsbedet som rammer inn alle kvarterene.
- Det ble mest sannsynlig tatt i bruk viltvoksende arter i Herregårdshagen slik som gran, lind, lønn, bøk eller rogn.

(Hovedregnskap med bilag fra 1696 er å finne i: Statsarkivet Kongsberg, Larvik grevskap, R Regnskap, Rc Hovedregnskap med bilag, 3. 1696)

5.13 - HEKKER I HERREGÅRDSHAGEN

Det er nevnt ulike typer hekker i Herregårdshagen i takseringen fra 1774. Rundt prydhagen skal det ha vært «en høi beskyrmelses hæk af træer indenfor Planken – paa de 2 de kanter, som aarlig beskieres ligesom de øvrige hæker». Annie Christensen har undersøkt et utvalg av hager fra 1600-tallet i Danmark, ved gjennomgang av arkiv. I ett eget kapittel i boken beskriver hun hovedtrekkene hun har funnet i beplantning og oppbygning av disse hagene (1999, s.298 – s.310). Hun skriver at en inngjerding av hagen var noe av det første som ble viet oppmerksomhet. Det var vanlig å grave en grøft og sette opp et hegn og gjerde i forbindelse med grøften, slik at eiendommen ble tydelig markert. Det var også vanlig med levende hegn av ask eller alm. Generelt var det et mål at gjerdene i hagene skulle fremstå så grønne som mulig. Derfor var det praksis å espaliere lind, frukttrær eller roser på gjerdene. I Sophieamaliehagen ønsket eksempelvis dronningen at plankegjerdet skulle fremstå helt grønt og det ble derfor bundet opp roser og lind på gjerdene (Christensen, 1999, s.162).

Derfor må det tenkes at den høye hekken innenfor plankegjerdet i Herregårdshagen var opp mot 1,90 meter. Gjerdet i Herregårdshagen skal ha vært 1,90 meter (Hvinden-Haug, 2008, s.196). Det beskrives også i takseringen av 1774 at frukttrær er espaliert på plankegjerdet.

I Herregårdshagen skal kjøkkenhagen ha vært skilt fra resten av hagen «ved en hæk af lønn og castanie træer». Lønn og castanie træer skal også ha blitt brukt rundt fire store kvarterer som omkranset fontenen i midtaksen, «Dernæst 4 store kvarterer som paa de to siider ere indlokkede med lønn og vilde castanie træer». Også de to sydligste kvarterene skal ha vært innrammet «nederste 2 mindre kvarterer indhegnet med lønn og castanie træe hækker paa de 2de sider». Hvordan hekkene var plantet i 1774 er åpent for tolkning. Takseringen sier noe om hvor hekkene er plassert, men uten et tilhørende kart kan man ikke vite sikkert. I et svært upresist kart fra 1733 vises Herregårdshagen mer skjematisk.

Her er kvarterene tegnet innrammet med hekker, eventuelt med gress og trær. Dette er et unøyaktig kart, men viser praksisen med å ramme inn kvarterene.

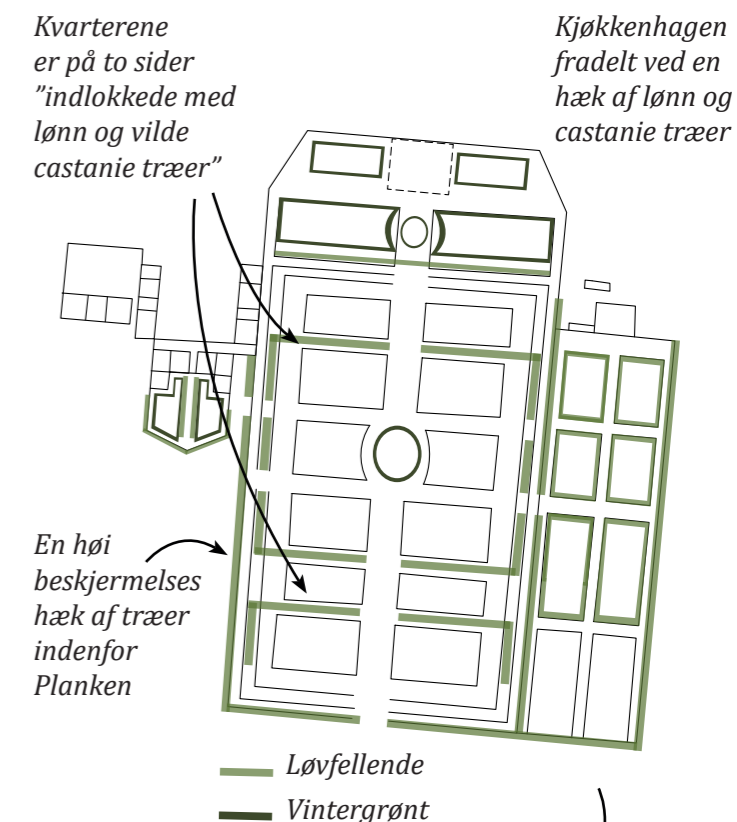
At de andre hekkene av «lønn og vilde castanie træer» skal ha hatt lik høyde som den langs plankegjerdet virker mindre sannsynlig da en vil ha lys til frukttrærne. Et hovedtrekk ved innramming av kvarterene i danske hager på 1600-tallet var bruk av rips, stikkelsbær eller agnbøk for oppbinding på et gjerde som gikk rundt kvarteret. Selve gjerdet skulle ifølge en Peschelius maksimalt være 2 ½ alen høyt, altså 1,5 meter, og stolper skulle settes i hvert hjørne og ved inngangene til kvarteret. Lekter skulle spikres på annenhver side av stolpene i en avstand på 45 cm. Øverst på stolpene skulle det gjerne være en løkformet knopp. Disse ble malt i ulike farger. Praksisen med å avgrense kvarterene varte hele 1600-tallet ifølge Christensen (1999, s. 300).

Kanskje var innramming med bærbusker gått noe av moten på slutten av 1600-tallet, da det må ha vært lettere å få til et strengt klippet uttrykk inspirert av franske barokke hager ved bruk av agnbøk. Samtidig nevnes det i takseringen at «Ellers er saavel i den store som kjøkken haven adskillige hækker med roser, ribs, stikkelsbær og solbær træer». Derfor kan den eldre praksisen med innramming av kvarterene med bærbusker blitt gjort i 1680-årene og opprettholdt frem til 1774. Om hekkene ved kvarterene ikke var klippet lavt i 1774, så var nok en høyde nærmere 1,5 meter den opprinnelige intensjonen.

Ellers nevnes det buksbom- og ligusterhekker i hagen. Det skal ha vært buksbom rundt fontenene, samt rundt parterrene på bastionhagen og banketten. Liguster skal ha blitt brukt til to små hekker i bastionhagen, samt to hekker på banketten. I utstyret som nevnes i tilknytning til gartnerboligen nevnes «1 høy eller stor have stie, 2 mindre dito». Disse kan ha blitt brukt til innhøsting av frukt, men indikerer også at det var nødvendig med stige for å klippe hekkene.

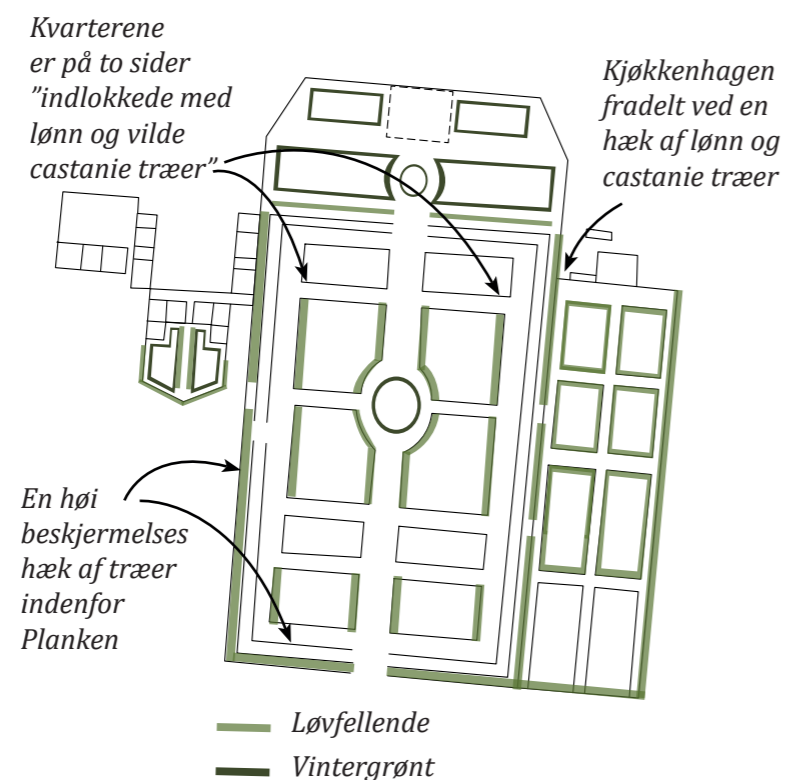
Figur 5.49 Kart fra 1733 som ble laget i forbindelse med dansk kongen Christian VI's tur til Norge.

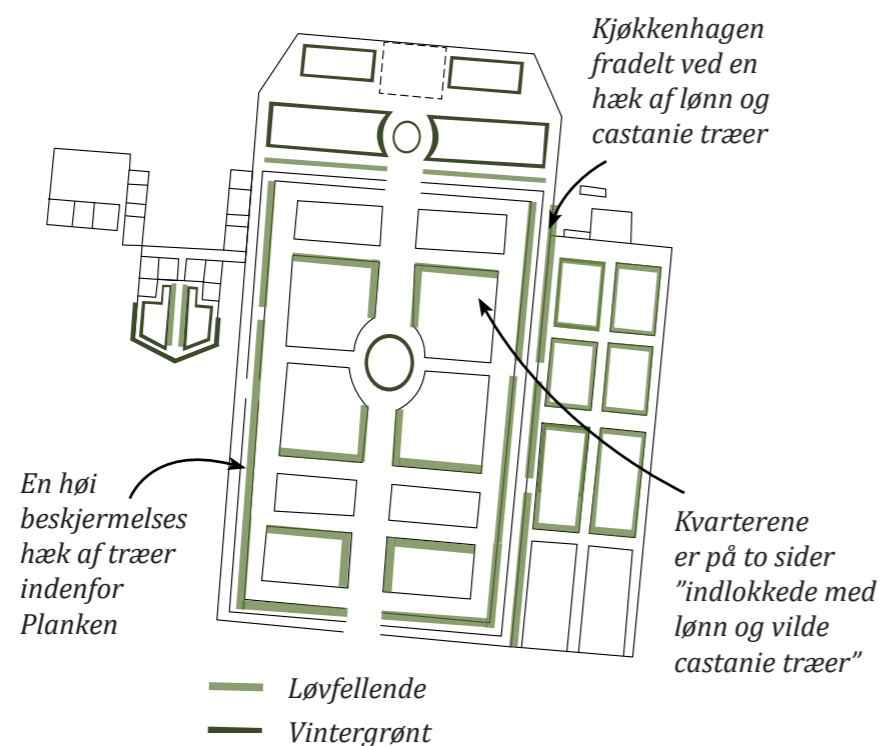
Figur 5.50 Skjematisk fremstilling av hvordan Hvinden-Haug har tolket hekkene i perioden 1733-1760, basert på takseringen fra 1774 (Hvinden-Haug, 2009). Bakgrunnskartet er eiendomskartet fra 1688.

HEKKER I HERREGÅRDSDSHAGEN

Alternative tolkninger av hvordan hekkene kan ha vært plantet basert på beskrivelsen i takseringen fra 1774. Denne beplantningen av hekker kan ha skilt seg mye fra hvordan hekkene ble anlagt rundt 1680:

Figur 5.51 "paa 2de sider" kan tolkes som om hekkene er ovenfor hverandre. Kvarterene kan derfor ha vært rammet inn av hekk på øst- og vestsiden.

Figur 5.52 En tredje alternativ tolkning. Her følger den høye hekken dyrkningsfeltet som går rundt kvarterene. Hekkene som rammer inn selve kvarterene følger midtaksen og skjermer kvarterene fra dammene.

5.14 - HEKKETYPEN I HERREGÅRDSDSHAGEN

«Lønn og vilde castanie trær»

Lønn og «vilde castanie trær hekker» nevnes flere ganger i takseringen fra 1774. Det er merkelig at lønn og kastanje skulle ha inngått i hekkene. Lønn tåler ikke beskæring så godt. Det er ikke vanlig å bruke lønn som hekkeplante, kun naverlønn (*Acer campestre*) blir brukt som hekkeplante. Den er blitt benyttet ved slottet Schönbrunn i Wien som 10 meter høye klippede hekker (Hansen, 2008, s.343). Det er heller ikke vanlig å bruke kastanje, her tolket som edelkastanje (*Castanea sativa*), som hekkeplante. Hestekastanje (*Aesculus hippocastanum*) nevnes første gang som brukt i Norge i 1762 (Skard, 1963, s.130).

Hestekastanje (*Aesculus hippocastanum*) regnes ikke som innført i Danmark før på 1700-tallet. Christensen skriver om hestekastanje og ekte kastanje i Sophieamaliehagen,

Værd at bemærke er, at i den sydlige del af haven ved grotten voksede ti valnøddetrær og en kastanie. Det er formodentlig en ægte kasstanie, Castanea sativa. Man erindrer, at Loschers instruks i 1670 lød på, at han skulle plante sjældne frugtræer i den sydligste del af haven. (Hestekastanjen) [...] Det kan i øvrigt ikke regnes som frugtræ (Christensen, 1999, s.172).

Hestekastanje ble trolig brukt til en allé i barokkhagen ved Frederiksborg slott i Hillerød, som ble anlagt i perioden 1720-1725, altså om lag femti år etter anleggelsen av Sophieamaliehagen. Noen få ekte kastanjer (*Castanea sativa*) ble sannsynligvis også plantet ved Frederiksborg (Christensen, 1996, s.29) Ekte kastanje ble altså plantet i Danmark for nøttene sin skyld, og ikke som hekk. Hestekastanje kan kanskje ha blitt brukt i hekken i 1774, men ikke ved hagens anleggelse i 1680. Edelkastanje kan derimot ha blitt plantet i Herregårdshagen fra 1680-årene, men ble regnet som et frukttræ og ikke en hekkeplante, slik at det virker rart at den skulle bli brukt til hekk.

Hvis hekkene ikke bestod av lønn, edelkastanje eller hestekastanje, hva bestod de da av? Som nevnt fremkommer det av hovedregnskapet fra 1696 at lokale viltvoksende arter ble brukt i alléene tilknyttet Herregården og i Herregårdshagen. Bøk, rogn, lind, alm og spisslønn er alle arter som finnes lokalt i Larvik i dag, og kan ha blitt brukt i hekkene (Artsdatabanken, 2022). Bøk og lind er velkjente arter til bruk i hekk. Av hekkeplanter som har blitt tatt i bruk i barokkhagene i Norge nevner Skard hagtorn, lind, liguster, alm, spirea

og ofte buksbom (Skard, 1963, s.87). Siden det er umulig å vite om det faktisk ble brukt lønn, edelkastanje eller hestekastanje i hekkene bør det velges kjente arter fra slutten av 1600-tallet som er hensiktsmessige å bruke som hekk.

Hagtornslekta (*Crataegus*), har tradisjonelt blitt brukt til leplanting. Hegnhagtorn (*Crataegus monogyna*) finnes viltvoksende i Norge (Hansen, 2008, s.290). Hvis hagtornplantene ble plantet med 0,33 meters avstand tilsvarer dette ca. 660 meter med hekk. Omrisset, eller gjerdet, til Herregårdshagen i tolkningsplanen er på ca. 500 meter, slik at dette stemmer godt overens. Hagtorn ble tatt i bruk ved Gyldenløves hage ved Gyldenborg som han opparbeidet etter 1669. Hagtornen var plantet langs et gjerde, «[...] et solidt plankeværk, op ad hvilket der var plantet hvitdjørn» (Lund, 2000, s.87). Det er sannsynlig at hagtorn også kan ha blitt brukt i de andre hekkene i Herregårdshagen.

En art som ble tatt i bruk i Norge i barokkanlegg er hollandsk lind. Lind ble gjerne brukt i alléer, slik som ved Hafslund hovedgård og på Bygdøy (Skard, 1963, s.87). Hansen skriver om lindeslekta (*Tilia*),

I hagehistorien er lind viktig. Sammen med carpinus betulus [...] var lind det viktigste høytvoksende treslaget i barokkanleggene. Samtidig var den sammen med Taxus og Buxus det viktigste klipte elementet i alléer, hekker og lysthus, fordi lind tåler klipping så godt. (Hansen, 2008, s.184).

Figur 5.53 En rekke med lind (*Tilia sp.*) leder mot det østre portrommet ved Herregården i dag.

Småbladlind (*Tilia cordata*) er viltvoksende i Norge på Øst- og Vestlandet, men ifølge Skard antar man at lind ble innført til hagene, mange fra Nederland (Skard, 1963, s.87). Parklind (*Tilia x. europaea*) er en hybrid som det ble avlet mye av i Holland på 1600-tallet, og som raskt ble tatt i bruk i England og Frankrike (Hobhouse, 1992, s.171). I takseringen nevnes «en allé af linne træer» ved bastionhagen, samt at det finnes lindetrær i en allé i Nanset. Lind har altså blitt tatt i bruk i Herregårdshagen på 1700-tallet, og den er hensiktsmessig å ta i bruk som hekkeplante fordi den tåler å bli klippet.

Bøk (*Fagus sylvatica*) og agnbøk (*Carpinus betulus*) er mye brukt til hekk, og det er sannsynlig at bøk kan ha blitt plantet i Herregårdshagen.

Vintergrønt

Av vintergrønne hekker nevnes i takseringen fra 1774 buksbom (*Buxus sempervirens*), barlind (*Taxus*) og liguster (*Ligustrum vulgare*). Buksbom og liguster krever et mildere kystklima for å trives.

Det er beskrevet at buksbom er brukt i to større blomsterkvarterer på banketten, både som klippede kuler og i kvarteret. Buksbom skal også ha rammet inn to mindre kvarterer på banketten, og rammet inn fontenene i hagen. Buksbom ble brukt som lavt klippede hekker i renessansehager (Hansen, 2008, s.331). Derfor var nok disse klippet lavt, kanskje under 40 cm, som en bord. Samtidig var det på Bastionhagen «2de blomster kvarterer og omsadt med høy bøxbom hæk, samt kvarterene indvændig anlagd med indre bøxbom». Dette kan tolkes til at hele Bastionhagen var omrammet av en høyere buksbomhekk i ytterkant (80 - 90 cm?), men at buksbommen som rammet inn og var plantet i parterrene på bastionhagen var klippet lavere (40 cm?).

Liguster nevnes som hekk på banketten, og kan ha vært noe høyere for romdannelse (80 - 90 cm?). Samtidig er det beskrevet at det i bastionhagen var «2de smaae Leguster hækker». I et rekonstruksjonsforslag til Oslo Ladegårdshage hvor vegetasjonsbruken i 1779 var ukjent, ble det foreslått liguster og buksbom hekker i en høyde på henholdsvis 1,5 til 1,7 m og 0,7 m (Winsnes, 1988). Trolig var ligusterhekkene 0,7 meter eller lavere da området med parterrene i en barokkhage skulle holdes oversiktlig og åpent.

De 20 barlindene som nevnes i takseringen kan ha vært klippet som pyramider, slik som ved barokkhagen ved Frederiksborg slott i Hillerød hvor det mellom 1772 og 1728 ble levert 326 barlindplanter klippet som pyramider (Christensen, 1996, s.29). Pyramideformen var generelt et populært motiv i barokkhagene, og de kunne også være laget i treverk eller stein (Skard, 1963, s.88).

Gran kan ha blitt brukt på banketten i forbindelse med parterrene, men feilaktig nevnt som "takser" i 1774. Gran ble sett på som en typisk norsk art i Danmark, og var et symbol på Norge. Dette vises blant annet ved at gran sendt til Danmark for å plantes i danske hager (Hvinden-Haug, 2008, s.192). Ved Spydeberg Prestegårdshage er det rekonstruert kjegler av gran i et prydkvarter, etter at man har funnet beskrivelser av presten Jacob Nicolaj Wilse (1736 - 1801) hvor han anbefaler gran fremfor barlind (Høvo, 2019, s.23). At gran har blitt brukt i Herregårdshagen som klippede pyramider virker sannsynlig fordi Gyldenløve nok ville imponere gjester fra Danmark med norske arter. Etter 1660 brukte dronning Sophie Amalie eviggrønt, slik som gran og kristtorn, til innramming i sin hage i København. I hagen skal enkelte av grantrærne ha blitt plassert i kvarterene (Christensen, 1999, s.305).

Roser og bærbusker

I takseringen nevnes at det «Ellers er saavel i den store som kjøkken haven adskillige hækker med roser, ribs, stikkelsbær og solbær træer». Hvordan disse har vært plassert er usikkert. Christian Gartner anbefaler i Horticultura å plante hekker langs hovedgangene, og gir tips om engangsblomstrende roser, hagtorn, berberis, ribs eller stikkelsbær. Disse skulle plantes med 60 cm avstand og bindes opp med lekter, eller ved å ha en påle ved hver busk. Gartner skriver at det utenlands var vanlig å klippe disse hekkene. Han anbefaler å plante bærbuskene solitært for å få større avling (Balvoll & Weisæth, 1994, s.43). Dette viser også at hele Herregårdshagen på slutten av 1700-tallet var en hage for både pryde og nytte.

Figur 5.54 I dag er det plantet roser (*Rosa sp.*) og alperips (*Ribes alpinum*) som hekk på banketten. Her skal det i 1774 vært beplantet med to små ligusterhekker, en høy og en lav buksbomhekk, samt en allé med lind.

1. Hekken innenfor plankegjerdet i 1774

Hekken innenfor plankegjerdet beskrives som en "Høi beskjemelseshæk af træer". Det er sannsynlig at hagornhekkene har blitt byttet ut med andre arter over en periode på nesten hundre år. Med «høi» kan menes at hekken var forvokst og kun ble klippet nederst, slik som ved Skriverhaven i Mandal (Schnitler, 1916, s.118).

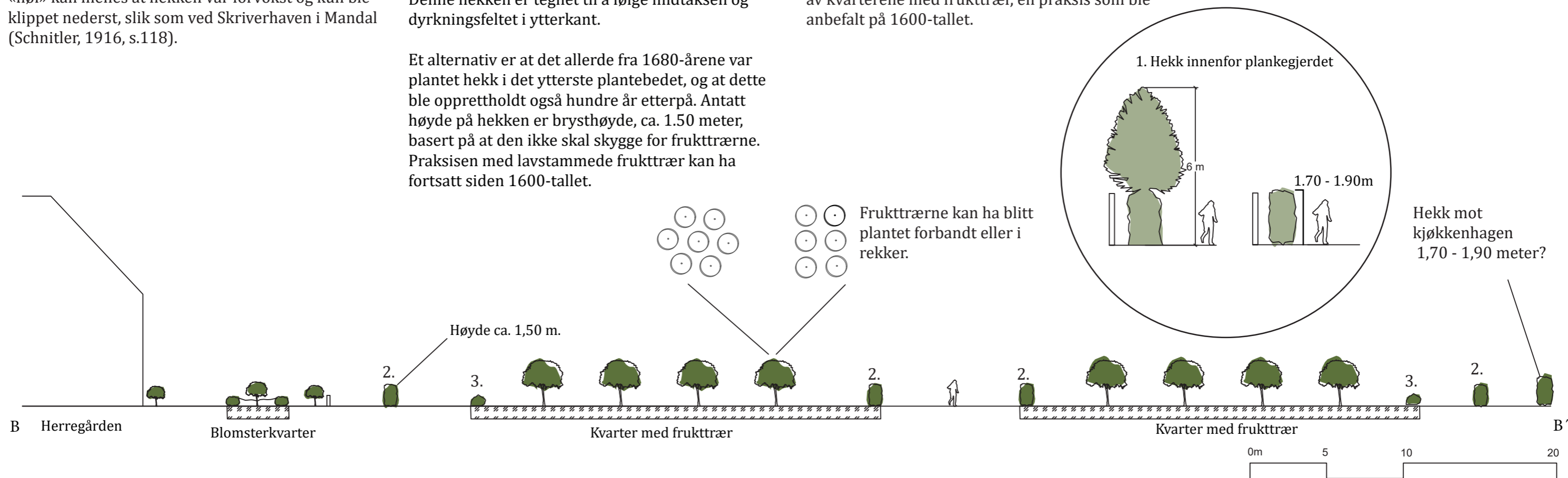
2. Hekk som rammer inn kvarterene i 1774

Som nevnt er det beskrevet at en hekk av "lønn og vilde castanie trær" rammet inn kvarterene på to sider. Kanskje har trerekker fra 1680 årene blitt erstattet med hekk i plantebedet rundt kvarterene? Denne hekken er tegnet til å følge midtaksen og dyrkningsfeltet i ytterkant.

Et alternativ er at det allerede fra 1680-årene var plantet hekk i det ytterste plantebedet, og at dette ble opprettholdt også hundre år etterpå. Antatt høyde på hekken er brysthøyde, ca. 1.50 meter, basert på at den ikke skal skygge for frukttrærne. Praksisen med lavstammede frukttrær kan ha fortsatt siden 1600-tallet.

3. Bærbusker og rosebusker i 1774

I takseringen nevnes at det «Ellers er saavel i den store som kjøkken haven adskillige hækker med roser, ribs, stikkelsbær og solbær træer». Som nevnt har disse sannsynligvis blitt plantet i ytterkant av kvarterene med frukttrær, en praksis som ble anbefalt på 1600-tallet.

Figur 5.56

5.16 - KVARTERER PÅ 1600-TALLET

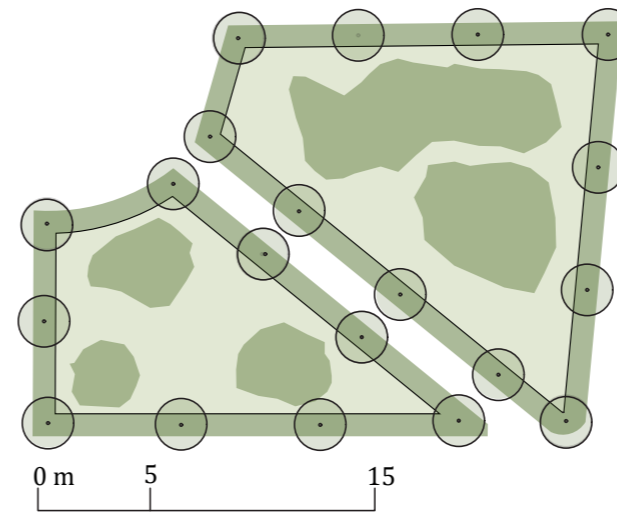
Hvordan var kvarterene ved hagens anleggelse i 1680-årene? Schnitler skriver at et element i hagekunsten som kommer fra Danmark er en bredere rabatt som rammer inn kvarterene i kjøkkenhagen eller prydkvarterene. I disse rabattene ble det plantet regelmessig og symmetrisk (Schnitler, 1916, s.41). Det var vanlig praksis å plante trær i en egen rabatt og holde disse klippet, slik at de ikke tok lys, næring og vann fra andre planter i bedene. Dette gjaldt spesielt for kjøkkenhagene (Christensen, 1999, s.305). En innramming med egne rabatter antydes i det noe unøyaktige kartet over Herregårdshagen fra 1733 (figur 5.49). En innramming av kvarterene med busker eller trær sees også i hagen ved slottet Ter Nieuburch, i et prospekt fra 1697 av J. A. Rietkessler (Sellers, 2001, s.84). Ved Nedenes kongsgård i Øyestad ble det anlagt en renessansehage noen år før 1682. Her var det trolig rekker med rips, stikkelsbær, roser, pærer, kirsebær og plommer i rekker langs gangveiene i hagen (Fredriksen, 2003, s.67). Slik vi har sett at praksisen var i første halvdel av 1600-tallet.

Nord for København finnes herregården Gammel Holtegård. I 2003 ble barokkhagen tilhørende Gammel Holtegård rekonstruert. Hagen var opprinnelig tegnet av den danske arkitekten Lauritz Thura, rundt 1755. Det var Schul Landskapsarkitekter som arbeidet med rekonstruksjonen. Jane Schul skrev før rekonstruksjonen artikkelen *Rekonstruksjon, genskabelse eller fri fornyelse? Restaureringstankene bag Thura's borgerlige barokhave på Gl. Holtegaard* (Schul, 1997). I denne skriver hun at hagens gangveier hadde alléer av frukttrær, og beskriver hagen som «Den barokke borgerhave, som Thurahs landstedshave er et eksempel på, præget af overgangen mellom barokkens pragt med fine parterrebede [...] og rationalismens fornuft med alleerne av furgttæer er der så vidt vides ikke mange eksempler på» (Schul, 1997, s.8). Hagen til Lauritz Thura var en hage med både prydgang og nytte, med parterrer og kvarterer med frukttrær, slik Herregårdshagen trolig også var.

I hovedregnskapet fra Herregården i 1696 er det som nevnt beskrivelse av at pæretrær plantes ut i «gangene» og at kirsebærtrær kan plantes i kvarterene. Det beskrives også at «nedstammige» kirsebær kan plantes i kvarterene. Dette ligner mye på beskrivelsen av barokkhagen på Holtergård. Schul nevner at på prospekter av barokkhagen ved Gammel Holtegård sees enten hekk eller et lavt gjerde rundt kvarterene, og busker eller rekkelignende beplantning inne i kvarterene. I ytterkanten av kvarterene er det rekker med frukttrær. Schul nevner at frukttrær i kvarterer er kjent fra barokkhagene, og at lavstammede frukttrær er kjent fra bestillingslister fra samtiden og kan være buskene i prospektet (Schul, 1997, s. 11). I restaureringen ble det valgt å plante epletrær i agnbøkkhekker i ytterkant av kvarterene, og det ble plantet plomme-, kirsebær og morbærtrær inne i kvarterene (gl Holtegaard, 2022).

Ved barokkhagen ved Frederiksborg i Hillerød ønsket man å rekonstruere boskettene som var vist i kart av J. C. Krieger fra ca. 1740. På kartet var boskettene rammet inn med trerekker i ytterkant og busker innvendig, men det fantes ingen andre opplysninger om den nøyaktige utformingen av boskettene. Derfor ble det tatt utgangspunkt i teoriboken *la Theorie et la pratique du jardinage* som er skrevet av Antoine Joseph Dezallier d'Argenville og publisert i 1709. Basert på dette ble det anlagt agnbøkkhekker i høyde på 1,25 meter (fire fot) rundt boskettene fordi det er dette d'Argenville anbefaler for mindre hager (Hendeliowitz, 1996, s.32).

I kilder fra andre hager tegnet av Krieger angir han høye hekker som punktvis er plantet med frukttrær, som innramming av kvarterene. Inne i kvarterene skulle det være busker. Dette understøttet også bruken av agnbøk til hekk, i plantet med lindetrær, i rekonstruksjonen ved Frederiksborg. Det ble heller ikke funnet noen opplysninger om hva innholdet i boskettene var, og det ble derfor plantet busker og trær som ble brukt i Danmark i 1720, slik som kirsebærkornell, jasmin, frukttrær og gullregn i kvarterene (Hendeliowitz, 1996, s.32).

Figur 5.57 Et eksempel på rekonstruksjonen av boskettene i barokkhagen ved Frederiksborg slott. Hekkene er agnbøk (*Carpinus betulus*), plantet med lindetrær (*Tilia sp.*). Det gressplen eller grus inne i boskettene, samt busker som kirsebærkornell, jasmin, frukttrær og gullregn (Hendeliowitz, 1993, s.32).

I perioden 1668 – 1670 skal hagen Sophieamaliehaven ha hatt den utformingen som kan sees på malerier av Sophieamalienborg i København. På et maleri av Sophieamalienborg som henger på Borreby sees hagen i 1680-årene, altså omtrent samtidig som Herregårdshagen ble anlagt (se Christensen, s.177 eller Lund, 2000, s.49). Kvarterene er innrammet av lave klippede hekker. I kvarterene sees enkelte bartrær, noen av disse er høytstammede (Christensen, 1999, s. 157).

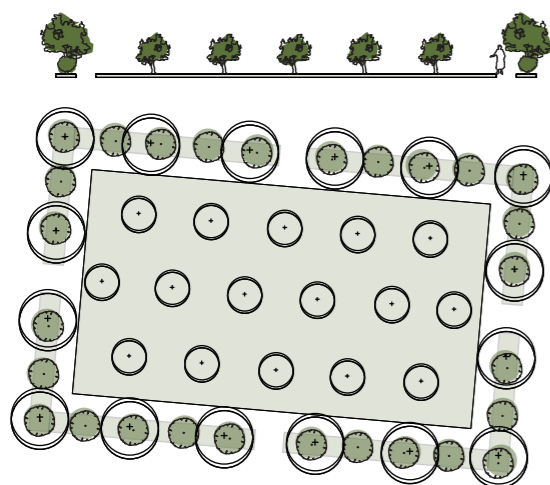
Basert på dette var nok kvarterene i Herregårdshagen tiltenkt med en innramming av hekk fra 1680-årene. Med så store dimensjoner som Herregårdshagen har hatt er det sannsynlig at det har blitt plantet hekker for å skape rom og for å ramme inn kvarterene.

Bærbusker kan ha blitt brukt som innramming, men det ville vært vanskelig å få en tett og jevn hekk med tydelige kanter, som nok var intensjonen i Herregårdshagen. Både ved Gammel Holtegård og ved Frederiksborg er hekkene rundt kvarterene under brysthøyde. Det virker som om hekkene skulle avgrense kvarterene, men at man fortsatt skulle ha innsyn til beplantningen inne i disse. En høyde på 1,25 meter i albuehøyde, slik d'Argenville oppgir i 1709, er derfor en sannsynlig høyde for hekkene rundt kvarterene i Herregårdshagen i 1680.

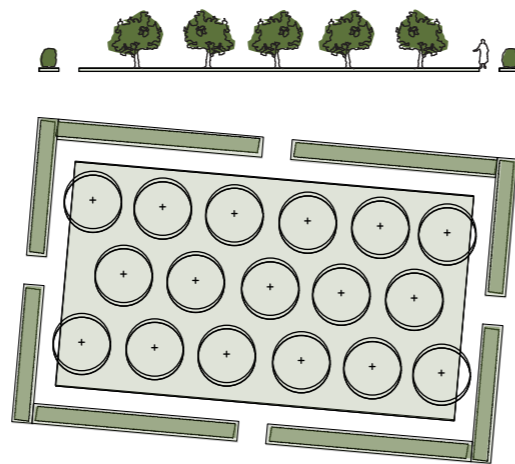
I eller innenfor denne hekken var det trolig plantet en rekke med pæretrær, slik at disse ble sett best fra gangveiene. Innholdet i kvarterene var sannsynligvis ulike sorter plomme, kirsebær, eple og pære. Siden halvstammede frukttrær nevnes brukt, ble nok halvstammede frukttrær plantet i kvarterene. Bærbusker kan også ha blitt plantet inne i kvarterene. Frukttrærne stod trolig i gress. Det kan ha vært en smal gangvei også på innsiden av hekken for å fremheve innrammingen, slik det kan sees rundt nyttekvarterene i Oslo Ladegårdshave på kart fra 1779 (Winsnes, 1988, s.60). En antydning til dette sees også i prospektet av J. A. Rietkessler fra 1697 av Ter Nieuburch (Sellers, 2001, s.84).

Ulike tolkninger av hvordan kvarterene kan ha vært komponert sees på neste side.

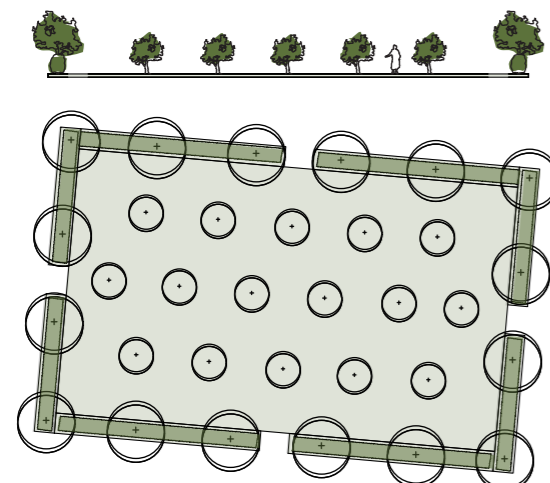
ULIKE TOLKNINGER AV KVARTERENE I PERIODEN 1680 - 1704 I HERREGÅRDSHAGEN

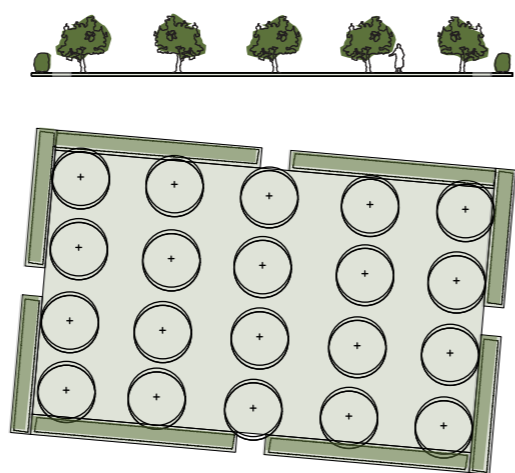
Kvartere med en innramming av bærbusker og frukttrær, plantet med lavstammede frukttrær i midten.

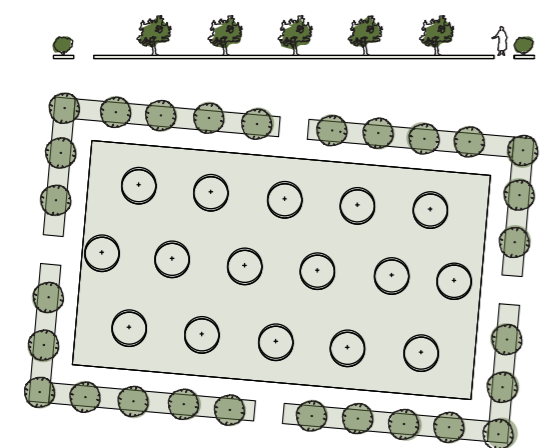
Kvartere med en innramming av hekk, og frukttrær i forbandt i midten.

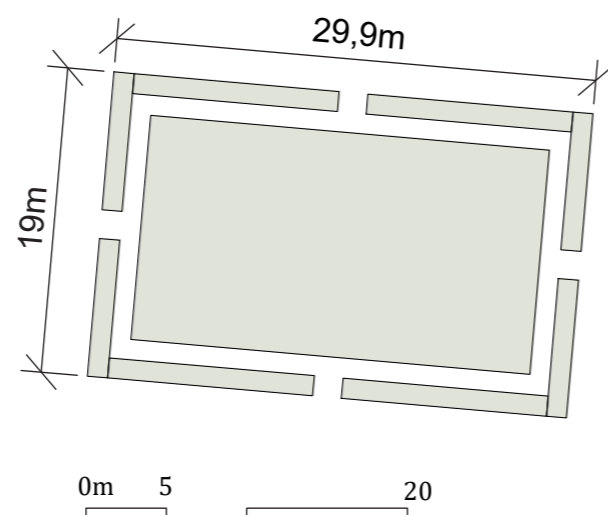
Kvartere med en innramming av hekk og frukttrær, og lavstammede frukttrær i midten.

Kvartere med en innramming av hekk, uten gangvei innenfor hekken. Fylt med frukttrær plantet i rekker.

Kvartere med en innramming av bærbusker og lavstammede frukttrær i midten.

Mål på kvarterene i tolkningsplanen (1680 - 1704).

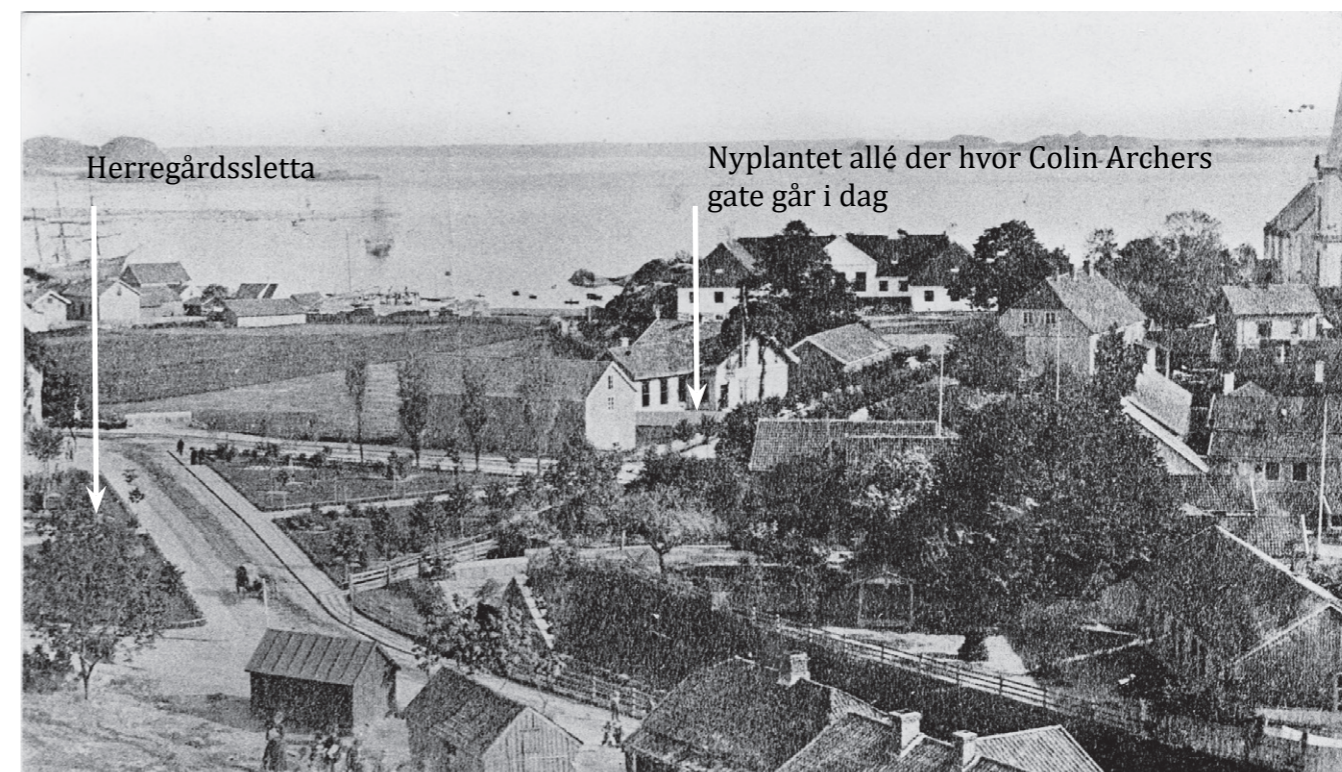
Figur 5.58

5.17 - ALLÉER

I hovedregnskapet fra 1696 står det at «Deris høie exc befahler at de schal udj Alleerne indsettes adskillige slags trær, saasom grane, lønd, liinder, osp eller hvad andet slag der kand være, lige saa at sætte vilde træer langs Alleen som gaar fra gaarden til kirken [...]» (Hovedregnskap, 1696). Om de førstnevnte alléene skal plantes inne i Herregårdshagen er usikkert, men det viser at Gyldenløve hadde intensjon om å plante alléer i landskapet rundt sin residens. Alléen fra gården til kirken var den som gikk fra Herregården til Larvik kirke. Alléer var et viktig virkemiddel i tilknytning til de barokke hagene. Magne Bruun skriver at det på 1900-tallet ble funnet rester etter gamle lønnestubber etter en øst-vestgående tverrallé i Herregårdshagen. Bruun antar at denne tverralléen er den som følger de kryssende veiene i Spørch sitt grevskapskart fra 1811 (Bruun, 1982). I kart over Larvik by fra 1818 er to tverrgående alléer tegnet inn i Herregårdshagen (figur 4.22).

Den opprinnelige intensjonen har kanskje også vært å plante alléer i Herregårdshagen. Kastanjetrærne ved dammene og fontenebassenget, som nevnes i takseringen fra 1774, kan ha utgjort

en allé. Dyrkningsfeltet som strekker seg rundt de åtte kvarterene og fire dammene nede i hagen, og som sees i eiendomskartet fra 1688, kan ha vært plantet med en trekkekk. Kanskje var dette ment som en stammehekk. Hvilke trær kan det i så fall ha vært? I Rosenborghagen i København ble alléer av lind plantet etter at kronprins Christian hadde vært på besøk til Versailles i Frankrike i 1663 og sett alléer med klippede trær. I 1664 ble det bestilt 300 trær til å plantes langs de ulike gangene i Rosenborghagen. Fra 1680-årene nevnes det alléer ved flere danske hager. Alm var billigere og derfor mer utbredt enn lind som allétre på 1600-tallet, «I Danmark synes man endnu i 1690 fremmed for brugen av lindealléer som haveelement» (Christensen, 1999, s.304). At det beskrives almetrær rundt dammene i 1774 viser at alm sannsynligvis har blitt brukt i Herregårdshagen. Alm kan ha blitt brukt i dyrkningsfeltet som går rundt de åtte kvarterene og fire dammene nede i hagen. Det var vanlig å klippe frukttrær som *en buissons*, kjegleformet, slik at rotnettet og skyggen fra treet ble begrenset (Christensen, 1999, s.305).

Figur 5.59 Rundt 1890. Fotoet er tatt fra fjellet bak Bedehuset, som lå rett øst for Herregården. På fotoet sees en nyplantet allé mot kirka og hospitalet. På fotoet sees det hvor nært hospitalet og kirka var Herregården og Herregårdshagen, og hvor god siktlinjen var mellom disse byggene da området ikke var bygget igjen. Herregårdssletta sees til venstre i bildet.

5.18 - PARTERRER

Det er usikkert hvordan parterrene i Herregårdshagen var utformet. På eiendomskartet fra ca. 1690 er alle kvarterer, også i kjøkkenhagen, tegnet inn med snirklete akantusmønster. Dette er en skjematisk måte å tegne innholdet i hagen på, og det kan ikke fastslås at et slikt mønster ble brukt. I takseringen fra 1774 beskrives det som nevnt fire blomsterkvarterer på banketten. Disse inneholdt "takser" (*Taxus sp.*), buksbom, blomster, lavendel og isop. Dette gir grunnlag for å anta at det var parterrer på banketten.

Herregårdshagen er som nevnt skildret av den danske forfatteren Oluf Christian Olufsen i 1790-årene hvor han skriver,

Den er gandske i den gamle Hollandske, eller Franske usle Smag, og det er et jammerligt Syn at see den frie Natur saaledes forkneben og vanskabt i Kunstens Snørliv. Til Fjeldet, som behersker den mest fortryllende Udsigt er der ingen Opgang. Grotter er der ingen af, men i deres Sted Overflødighed af Alleer, Pyramider og tusinde andre konstige Ting. [...] (Schnitler, 1916, s.54).

Dette indikerer også at det var parterrer i Herregårdshagen da Olufsen skriver den gamle Hollandske eller Franske smak, små må være den formelle hagestilen. At han nevner pyramider antyder også at det kan ha eksistert klippet barlind eller gran. Vintergrønt klippet i pyramider var et mye brukt element i forbindelse med parterrer.

I Danmark ble det i andre halvdel av 1600-tallet populært å bruke buksbom som en innramming av bed. Særlig mutasjonen *Buxus sempervirens* 'Suffruticosa', som skal ha oppstått i Holland på 1500-tallet, ble etterspurt. Denne måtte formeres vegetativt, og dette var dyrt og tidkrevende. Klimaet i Norge på slutten av 1600-tallet kan ha vært for kaldt til å dyrke buksbom. Andre Mollét skal ha brukt blåbær (*Vaccinium myrtillus*) som innramming av bed i Stockholm (Christensen, 1999, s.302). På midten av 1600-tallet finnes det en beskrivelse av Georg Vieschner hvor han nevner at buksbomkanter rundt bed ikke må bli bredere eller høyere enn tre tommer altså ca. 7,5 cm! Vieschner nevner også at gartnere alltid bør bruke snor når de klipper hekker i

hagen. Kantbuxbom ble brukt i dronning Sophie Amalies hager (Christensen, 1999, s.302). Det kan tenkes at parterren i Herregårdshagen hadde en innramming av buksbom eller lyng, og et innvendig mønster av buksbom eller lyng på gressbunn. I Sophieamaliehagen i København var det i 1685 behov for mye buksbom for å kunne lage et mønster i hagens kvarterer (Christensen, 1999, s. 165). Det er også beskrevet at parterrene er plantet i buksbom og fylt med løk og stauder (Christensen, 1999, s.165). Blant annet ble *Iris bulbosa* brukt i parterrene i 1685. Mønstrene i kvarterer og parterrer skal ha blitt mer avansert utover 1600-tallet, og buede mønstre skal i økende grad ha blitt tatt i bruk (Christensen, 1999, s.300). En Viescher skriver på midten av 1600-tallet at kanter av isop, lavendel, timian eller purreløk har vært praksisen tidligere, men at disse ikke kan holdes like strengt klippede som buksbomhekkene som er på moten (Christensen, 1999, s.301). Dette viser at innrammingen av blomsterkvarterene med lavendel og isop, som beskrives i Herregårdshagen i 1774, har en lang tradisjon.

For Trøndelag anbefaler Christian Gartner bruk av gress eller gressløk som innramming av bed i pryd og kjøkkenhagen, siden dette er mer herdig enn buksbom, lavendel, isop, tusenfryd og vinrute som brukes i utlandet (Balvoll og Weisæth, 1994, s.47). At både isop (*Hyssopus officinalis*), lavendel (*Lavendula sp.*), liguster (*Ligustrum vulgare*) og buksbom (*Buxus sempervirens*) nevnes i forbindelse med banketten i takseringen fra 1774 viser at det nok ble satsset på mer varmekjære arter i Herregårdshagen. Det kan tenkes at lyng (*Calluna vulgaris*), blåbær (*Vaccinium myrtillus*) eller einer (*Juniperus communis*) har blitt brukt som vintergrønt i parterrene. Selv om «takser» nevnes i takseringen trenger ikke dette å bety at det var barlind. Christensen nevner at taks (*Taxus sp.*) ikke nevnes i de kildene hun har sett på for Gottorphagene, Nykøbing Slotts hager, Rosenborghagen eller Sophieamaliehagen på 1600-tallet. Hun påpeker at dette kan være fordi barlind er veldig giftig for hester (Christensen, 1999, s.305). Da er det også lite trolig at barlind har vært en del av Herregårdshagen opprinnelig.

Hvordan kunne parterren ha sett ut? Det er verdt å merke seg hva Christensen skriver om beplantning i bed i danske hager på 1600-tallet. Det var vanlig å gi plantene god plass og ha mye åpen jord i bedene. Dette var både for å vise frem planten og for å sikre at jorden ikke ble utarmet, siden man ikke hadde tilgang på kunstgjødsel. Åpen jord var også populært fordi det viste at hagen var godt skjøttet med en god gartner. Løkplanter ble gjerne plantet i ytterkant av bedene, mens stauder og sommerblomster ble plantet i midten slik at disse utover sommeren kunne fylle rommet hvor løkvekstene hadde vært. Det var også vanlig å plante rosebusker i parterrene (Christensen, 1999, s.303).

Avanserte parterrer

I *La Théorie et la Pratique du Jardinage* som ble utgitt i 1709, skrevet av franske Dezallier d'Argenville, beskrev han prinsipper for de franske formale hagene. I denne nevnes det ulike former for parterre. Parterrene kunne være designet for sitrustrær, i engelsk parterre stil, broderiparterre, vannparterrer eller parterrer for blomster. Disse skulle plasseres nærmest huset, og flatene skulle kontrastere mot volumene i tregrupper eller hekker. Parterrer med intrikate akantusmønstre ble brukt av gartnere Mollet i første halvdel av 1600-tallet i Frankrike. Klippet buksbom (*Buxus sempervirens*) ble som nevnt brukt i kombinasjon med farget grus eller sand for å danne mønstre. Parterrene kunne inneholde striper av gress, men var som regel uten blomster (Hobhouse, 1992, 174).

Blomster kunne plantes i båndene som omga parterrene. Slike *plates – bandes*, var 1,2 til 1,8 meter brede plantebånd rundt parterrene, gjerne kantet med buksbom og fylt med klippet vintergrønt, blomster og krukker (Schnitler, 1916, s.16). Det ble gjerne plantet vårblostmrende løker, blomstrende busker og eksotiske sommerblomster og stauder i disse rabattene (Essen, 1997, s.76). Ofte ble det plantet lavere busker som ble holdt klippet, eksempelvis som kuler eller pyramider, i disse båndene (Hobhouse, 1992, s.174). Parterrene ble gjort rektangulære for å gi et inntrykk av at hagen var større eller lengre enn den var. Selv om omrisset av parterrene skulle være symmetrisk,

kunne beplantningen inne i parterret være snirklete og usymmetrisk (Essen, 1997, s.76). Dette var vanlig praksis ved anleggelse av parterrer, at de skulle etableres på et flatt parti.

I den engelske parterre bestod mønsteret ofte av grusganger, skåret ut i intrikate mønstre i gress. I England ble enklere parterrer i gress ofte foretrukket, dekorert med skulpturer eller fontener, fremfor intrikate broderier med buksbom (Hobhouse, 1992, s.174). Under Charles II (monark fra 1660 – 1685) i England, dominerte den franske hagestilen i England. Ved Hampton Court i England ble det etter 1689 brukt pyramider av barlind, samt kristtorn klippet som kuler, i gressbåndet som omga parterrene (Hobhouse, 1992, s.188). At Gyldenløve var ambassadør i England i ett år fra 1669 til 1670, kan ha påvirket designet av parterrene i Herregårdshagen til å bli utformet i en engelsk stil.

Det var vanlig at eieren fikk anlagt sitt monogram i ett av parterrene, men det finnes ingen kilder på at dette ble gjort av Ulrik Frederik Gyldenløve.

5.19 - FONTENEBASSENG

Da hagearkeologien har vist at det var skråninger med gress rundt dammene har jeg tatt utgangspunkt i dette og antatt i tolkningsplanen at også fontenebassengene hadde gresskant. Vannspeilet i dammene lå ca. 60 – 80 cm dypere enn gangveiene rundt, og det kan tenkes at også vannspeilene i fontene var noe nedsenket hvis en måtte grave dypere til et evt. leirlag for å holde fontenen tett. Generelt må det ha vært vanskelig å holde dammene tette fordi Herregårdshagen var bygget på moreneavsetninger av sand og grus (Dietze-Schirdewahn et al., 2022).

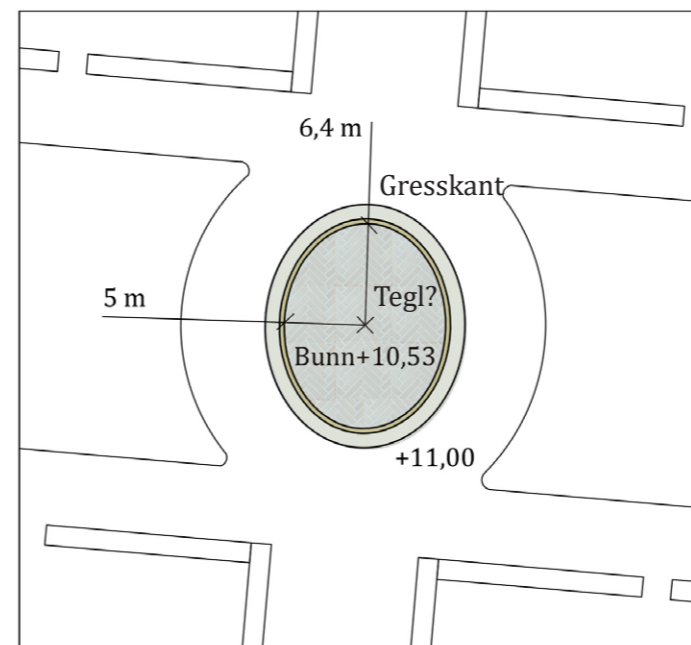
I hagen til dronning Sophie Amalie (1628 – 1685) i København ble materialbruken til fontener beskrevet i 1666. Den franske ingeniøren Michel le Roy skriver at tre *bassins* (med *bassins* menes nok fontener og fontenebasseng) skal bygges i Sophieamaliehagen, hver med en diameter på 50 fot og en dybde på 1 ½ fot. En fot tilsvarte da ca. 31, 63 cm (Hofstad, 2021). Dette gir bassinet en diameter på ca. 15,8 meter og en dybde på 47,5 cm. Fontenene skal ha vært bygget opp av teglstein og sement, «Muremesteren murede to fontæner med klinker og Semmendt. Den runde blev lagt med kampesten over alt. Gulvene i alle tre fontæner blev lagt med kampesten.» (Christensen, 1999, s.155). I 1672 gjøres det endringer på fontene, det skal ha blitt murt en rund fontene og en åttekantet fontene med sement, fliser og tilhugget stein (Christensen, s.163).

Fontenene i Sophieamaliehagen var altså murt opp og satt i teglstein og naturstein. Vannspeilet lå trolig også på nivå med gangveiene rundt, og ikke dypere slik som dammene i Herregårdshagen kan ha vært. I et maleri av Sophieamaliehagen fra 1680-årene sees fem fontener (se s.49 i Lund, 2000). Vannspeilet i disse er malt så vidt noe lavere enn gangveiene og fontene har ingen gresskant rundt. «Muursteener», trolig teglstein, er beskrevet som byggemateriale for gulv inne i orangeriet i Herregården (Taksering, 1774). Hansteen har i 1934 notert at det ble funnet gul tegl ved gravingen ved Residensvegen (figur 5.41). Hvinden-Haug skriver at dette er en teglstein av «moppe»-type i hollandsk stil som ble brukt til steinhuset (Hvinden-Haug, 2008, s.201). Diameteren på den største fontenen i Herregårdshagen er på

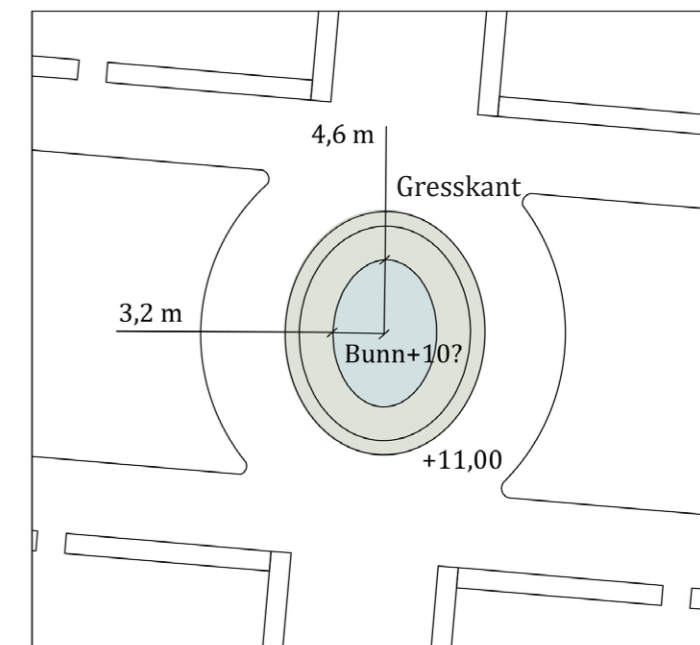
eiendomskartet fra 1688 på omtrent 15 meter, altså omtrent samme størrelse som fontene ved Sophieamaliehagen slik de beskrives i 1666. Ved Frederiksborg hadde *bassinet*, eller vannbassenget, vanger med gul teglstein. Kaskadeanlegget og bassinet var bygget opp med kampestein satt i leire nederst. Deretter var det flere lag med teglstein. Det øverste laget med teglstein, altså bunnen i kaskadene og bassinet, var satt i fiskebeinsmønster. Vangene i bassinet og kanalene var satt med kampestein og en teglsteinsmur. Også bassinet ved Frederiksborg hadde en dybde på ca. 47 cm (Beyer, 1996, s.27). Den luftige sandgrunnen i Herregårdshagen, og praksisen med å mure opp fontener i Danmark, gjør det trolig at også fontenene ved Herregårdshagen var oppmurte.

Samtidig nevnes det ikke noe om noe murarbeid på fontener i hovedregnskapet fra 1696, men det nevnes at «[...] rensed og omskjært de fire udi fruchthaugen tillige med funtinen forfindede dammer. 5. oktober 1696» (Hovedregnskap, 1996). Dette kan bety at kantene ble stukket opp eller gresset klippet rundt dammene, og at også fontenen var i en dam og ikke et bassin. I regnskap fra perioden 1673-1701 nevnes det i den 19. juni i 1690 at Gyldenløve har bedt om at fontenen skal repareres (Hovedregnskap, 1673-1701). Det er også skrevet at «JN, AA og OH har lagt ned rennene til fontenene (funteen) i den stor dam i hagen» (Hovedregnskap 1673 – 1701). Her beskrives fontenen igjen som en dam og ikke et bassin. Trolig har fontenen derfor vært en dam med gresskanter, men det kan ikke utelukkes at fontenene var satt i stein og tegl.

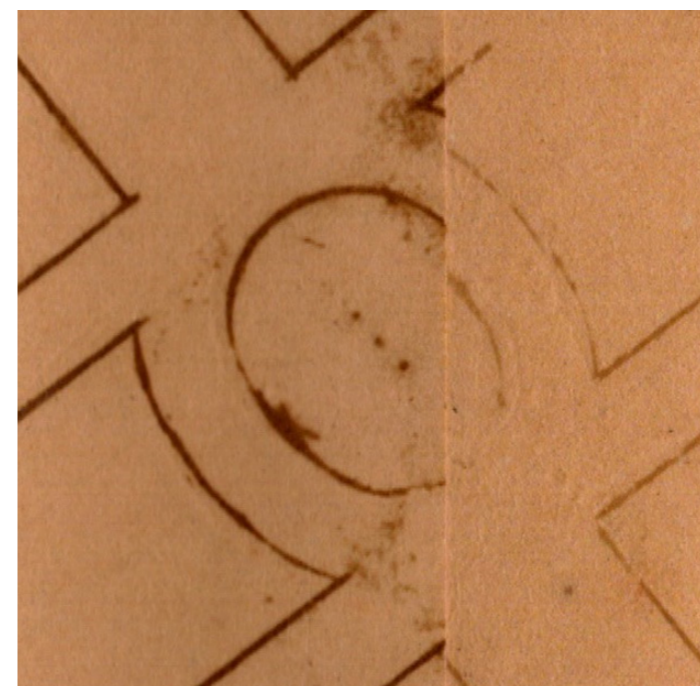
Fontenen på banketten, ved steinhuset, er ikke tegnet i kart og størrelsen på denne er kun basert på antakelser. I takseringen fra 1774 står det at «I mellem begge de store kvarterer er anlagt til en fontene, omsadt med bøxbom». Om fontenen er fungerende eller hvor stor den var nevnes ikke.

Figur 5.60 Diagram av fontenebassenget basert på eiendomskartet fra 1688. Med et oppmurt vannbasseng og steinkanter ville det ha vært en større vannflate ved fontenen. Kanskje hadde fontenen en gresskant rundt på 90 cm, slik som dammene?

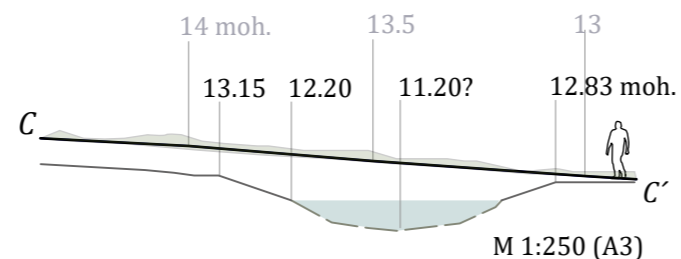
Figur 5.61 Med 90 cm gresskanter i flukt med gangveiene, og en høydeforskjell på ca. 0,5 til 0,8 meter fra gangveiene og til vannoverflaten i dammen, blir det en mindre vannflate å speile himmelen i. Det kan tenkes at fontenebassenget ble anlagt med en lik metode som dammene.

Figur 5.62 Eiendomskartet fra 1688. I kartet er det tegnet inn tre prikker i fontenebassenget. Kanskje var det planlagt flere fontenstråler?

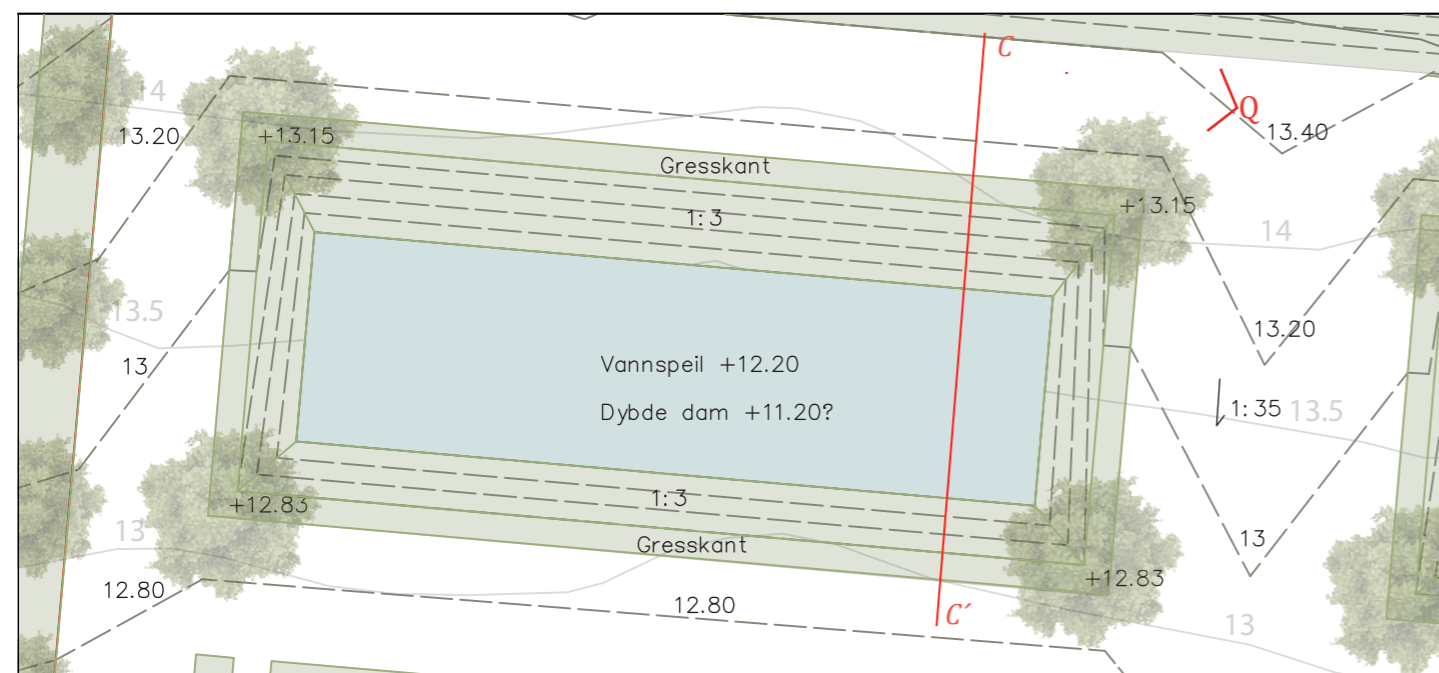
5.20 - DAMMENE

Basert på hagearkeologien som ble gjort i september 2021 var det mulig for meg å tegne opp den nordvestre dammen med høyder. Vannspeilets høyde, fallet på sidekantene og høyden på gangveiene i sør og øst er basert på hagearkeologien. Hvor langt den nordre skråningen gikk, er usikkert. Høydene ved denne dammen og gangveiene rundt er kjent fra hagearkeologi, og dette ga føringer for det antatte terrenget i tolkningsplanen. Terrenget i tolkningsplanen er derfor et grovt overslag av høyder.

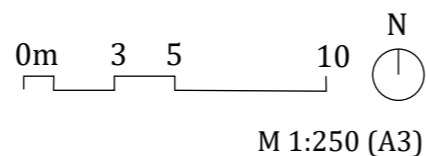

Figur 5.63 Snitt på tvers av den nordvestre dammen som viser eksisterende terreng med grå tall, og terrenget i Herregårdshagen med sorte tall.

UTSNITT H

- 13 Eksisterende terreng - 0,5 m ekv.
- 3.40 Tolkede høyder i Herregårdshagen - 0,2 m ekv.

Figur 5.64 Koteringsplan av den nordvestre dammen basert på hagearkeologi. Dybden i dammen er ukjent, men jeg antar at den har vært på en meter eller mer.

Figur 5.65 Perspektiv Q. Slik kan den nordvestre dammen ha sett ut fra øyehøyde. Illustrasjonen er en tolkning.

Figur 5.66 Perspektiv R, se tolkningsplan. De sørligste dammene adskilt av midtaksen. Illustrasjonen er en tolkning.

Betraktninger om Tolkingsplanen 1680 - 1704

Kastanjer

Kastanjetrærne blir beskrevet som «store» i takseringen fra 1774. Derfor har jeg antatt at disse har blitt plantet i perioden 1680-1704. Opprinnelig ble nok disse klippet, også for å unngå mye løvfall i dammene.

Åpne gressflater

At kvarterene rundt fontenen er holdt åpne er basert på at det ofte var åpent rundt vannelementene i barokkhagene (Rogers, 2001, kapittel 5). Dette ga mulighet for å kontrastere det åpne og det lukkede i hagen, og gjorde at himmelen kunne speile seg i vannet. Samtidig er det godt mulig hele den nedre hagen ble brukt til frukt dyrking. Kanskje ble det plantet lavstammede frukttrær i disse kvarterene for å holde området rundt fontenen åpent.

Trerekker

At dyrkningsfeltet rundt de nedre åtte kvarterene var beplantet med trerekker er basert på at trerekker og alléer var et nytt element i de fornemme hagene på slutten av 1600-tallet. Eksempelvis skal det i 1664 ha blitt plantet alléer med lindetrær i Rosenborghagen, og alléer skal ha blitt plantet ved Frederiksborg rundt 1680. Alléer var først og fremst knyttet til kjøreveiene, men i 1690 skal lindetrær ha blitt foreslått plantet langs gangstiene i plantasjen i Sophieamaliehagen. I første halvdel av 1600-tallet var ikke alléer vanlig i hagene. Da var høyt klippede hekker langs gangveiene på mote i Frankrike (Christensen, 1999, s.304-305). At Herregårdshagen ble anlagt rundt 1680 taler for at trerekker kan ha blitt brukt. Kanskje var disse ment som en stammehekk? Det er også mulig det var et felt med gress under trerekken, i stedet for grus.

Lysthus

Lysthusene er plassert midt i gangveien fordi disse skulle være et fondmotiv, noe man skulle gå imot. I de nederlandske hagene på 1600-tallet sees det flere eksempler på at lysthusene ble plassert over gangveiene (Fredriksen, 2003, s.16 og s.21). I takseringen fra 1774 beskrives at det finnes fire sommerlysthus, «2de ved den store port til Alleen, et ved gartnervaaningen og et neden i haven.» Kanskje de to lysthusene ved porten til alléen symboliserte vakthytter. Vi har sett at dronning Sophie Amalie i 1670 ønsker seg vakthytter i lik stil som de Gyldenløve har «effter den Mode som Mons Guldnlöwes ehr giort» (Christensen, 1999, s.164).

Trær på espalier

Espalier av trær på muren og plankegjerdet i Herregårdshagen nevnes i 1774. Sannsynligvis var det trær på espalier også i perioden 1680-1704, og ikke bare i tilknytning til kjøkkenhagen. Fordi en ønsket at gjerdet skulle fremstå grønt og fordi frukt dyrking var en viktig del av hagen, var det sannsynligvis frukttrær på espalier på gjerdet også i prydhagen. Enkelte steder kan hagtornehekkene ha blitt vekslet med frukttrær på espalier.

Hekk rundt kvarterer

Vi har sett at høyden på hekken rundt de nedre kvarterene sannsynligvis var på 1,25 meter. Som påpekt tidligere er det denne høyden som oppgis av d'Argenville i 1709 i teoriboken *la Theorie et la pratique du jardinage*, for hekker rundt bosketter i en mindre hage (Hendeliowitz, 1996, s.32). Åpningene i hekkene er på midten av hver side for å understreke regelmessighet og symmetri. Disse hekkene har trolig vært plantet av hegnhagtorn (*Crataegus monogyna*), bøk (*Fagus sylvatica*), bærbusker, og kanskje viltvoksende arter fra området rundt. Buksbom (*Buxus sempervirens*) kan også ha blitt brukt til dette formålet, men dette er mindre sannsynlig fordi disse ofte ble brukt til lavere hekker.

Gangvei i kvarterene

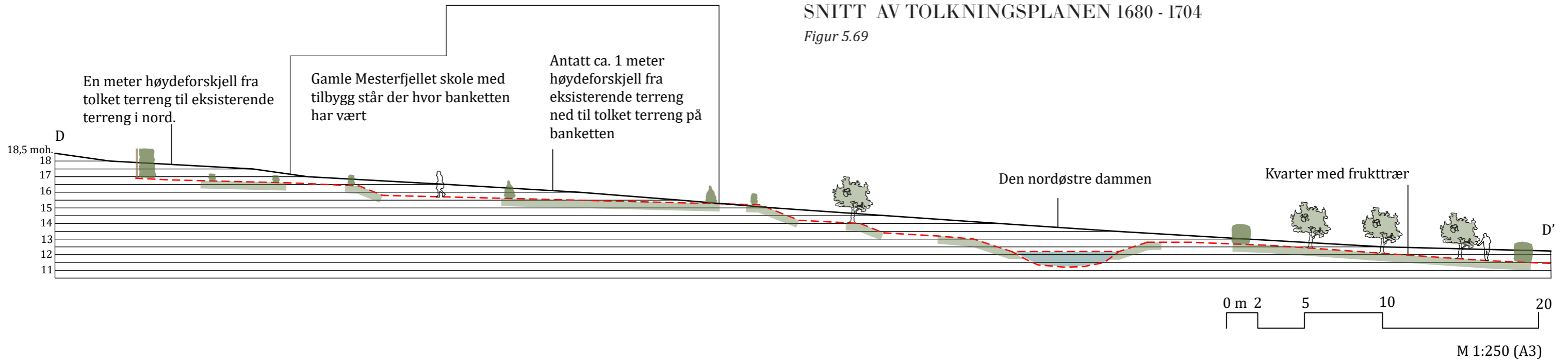
Det kan ha vært en smal gangvei også på innsiden av hekken for å fremheve innrammingen, slik det kan sees rundt nyttekvarterene i Oslo Ladegårdshave på kart fra 1779 (Winsnes, 1988, s.60). En antydning til dette sees også i prospektet av J. A. Rietkessler fra 1697 av Ter Nieuburch (Sellers, 2001, s.84). Det kan også ha vært gress helt ut til hekken.

Innramming av fontenebassengene

Buksbom (*Buxus sempervirens*) beskrives i 1774 til å være rundt begge fontenene i hagen. Hvis det har vært en gresskant på 90 cm rundt fontenene, slik som ved dammene, virker det sannsynlig at buksbommen var plantet i noe avstand fra fontenebassengene. Det virker praktisk at buksbomhekkene var plantet i gresskanten til kvarterene ved det større fontenebassenget. På banketten kan det tenkes at buksbommen som rammet inn fontenen var en del av parterret. Jeg har allikevel tegnet inn en egen buksbomhekk rundt fontenen på banketten fordi buksbom nevnes spesifikt i takseringen fra 1774. Om buksbom ble plantet rundt fontenene i 1680-årene er usikkert. Slike hekker sees eksempelvis ikke rundt fontenebassengene ved Sophieamaliehaven (se Christensen, s.177 eller Lund, 2000, s.49).

SNITT AV TOLKNINGSPLANEN 1680 - 1704

Figur 5.69

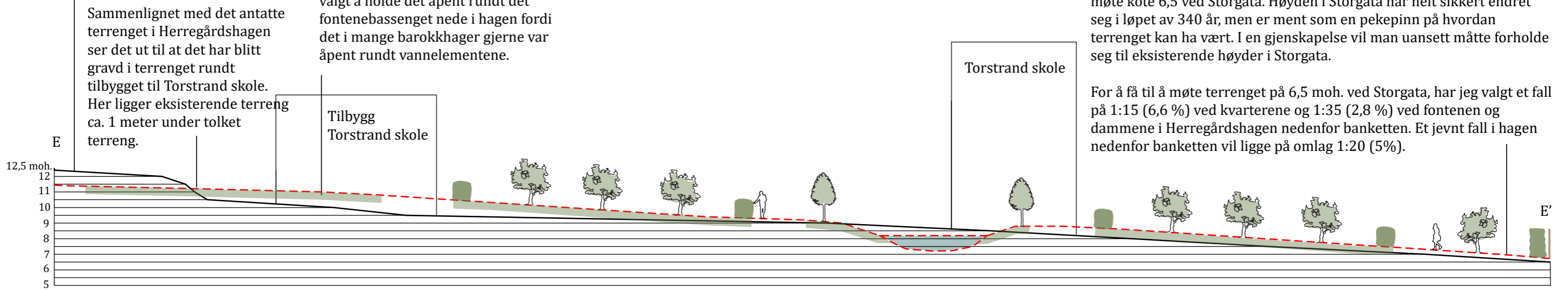
Ved skolegården til gamle Mesterfjellet skole virker det som om det har blitt fylt på med masser.

Kontrast mellom åpent og lukket, mellom skygge og solfylte plasser var et viktig grep i de barokke hagene. I min tolkningsplan har jeg valgt å holde det åpent rundt det fontenebassenget nede i hagen fordi det i mange barokkhager gjerne var åpent rundt vannelementene.

Det er mulig å finne det opprinnelige fallet i hagen hvis man finner spor etter hagens terreng i bakken nord og sør på området.

Her ligger det antatte terrenget til Herregårdshagen ca. 0,5 meter over eksisterende terreng. Kanskje har det vært brattere terreng rundt fontenebassenget nede i hagen og de sørligste dammene, slik at hagens terreng lå noe lavere. Jeg har justert terrenget i Herregårdshagen til å møte kote 6,5 ved Storgata. Høyden i Storgata har helt sikkert endret seg i løpet av 340 år, men er ment som en pekepinn på hvordan terrenget kan ha vært. I en gjenskapelse vil man uansett måtte forholde seg til eksisterende høyder i Storgata.

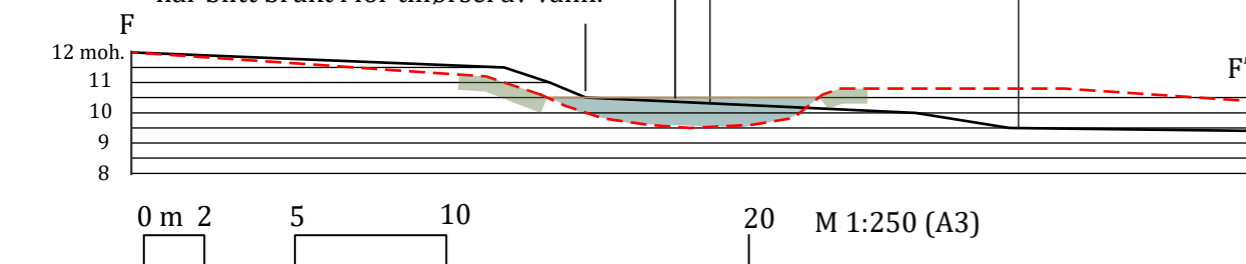
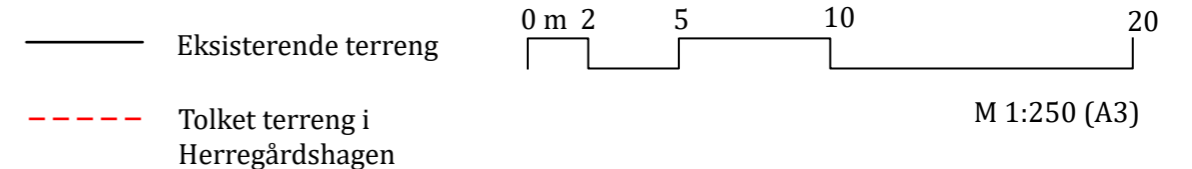
For å få til å møte terrenget på 6,5 moh. ved Storgata, har jeg valgt et fall på 1:15 (6,6 %) ved kvarterene og 1:35 (2,8 %) ved fontenen og dammene i Herregårdshagen nedenfor banketten. Et jevnt fall i hagen nedenfor banketten vil ligge på omlag 1:20 (5%).

Vannspeilet til fontenen i midtaksen ligger noe høyere enn eksisterende terreng, i min tolkede plan. Ved nordenden av fontenen kan det være mulig å finne rester etter trerør som har blitt brukt i for tilførsel av vann.

Det kan virke som det har blitt gravd ved Torstrand skole.

Tilbygg Torstrand skole

5.22 - PERSPEKTIVER BASERT PÅ
TOLKNINGSPLAN 1680 - 1704

Figur 5.70 **Perspektiv I.** En tolkning av Herregårdshagen. Illustrasjonen viser utsikten fra første etasje i steinhuset. Midtaksen leder ned mot porten i enden av hagen hvor en fikk utsikt over Larviksfjorden. Illustrasjonen skal vise størrelsesforhold. Parterren er en

skisse på hvordan jeg tolker at det har vært. Parterrene var nok mer detaljert beplantet enn denne skissen viser og mønsteret er kun for å eksemplifisere. Statuene i parterrene er også ment som et eksempel for å illustrere at ornamenter laget av Magnus Berg nok har blitt plassert ved parterrene.

Figur 5.72 **Perspektiv K.** En tolkning av Herregårdshagen, sett mot nord. To av lysthusene som er beskrevet i takseringen fra 1774 sees i forgrunnen. Midtaksen leder opp mot steinhuset og fontenebassenget kan sees i midten av bildet, omkranset av fire kastanjer. Kvarterene er innrammet en av albuehøy hekk, og inne i disse er det plantet frukttrær. Mellom plankegjerdet, som er dekket med hagtornhekk, og kvarterene er det

plantet en rekke med trær. Denne trerekken kan ha vært formklippet lind, bøk, alm, frukttrær eller viltvoksende arter hentet fra området rundt.

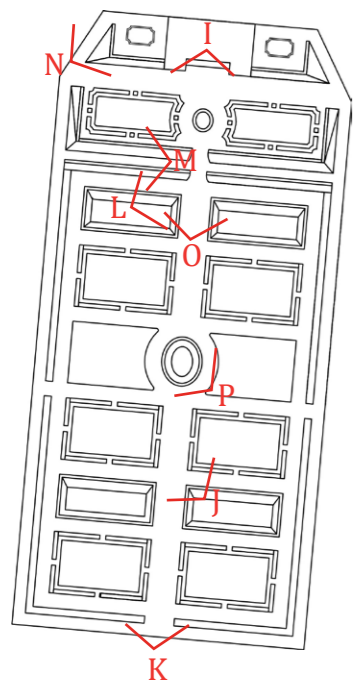

Figur 5.71 **Perspektiv J.** Fiskedammer, fruktkvarterer og den sentrale fontenen.

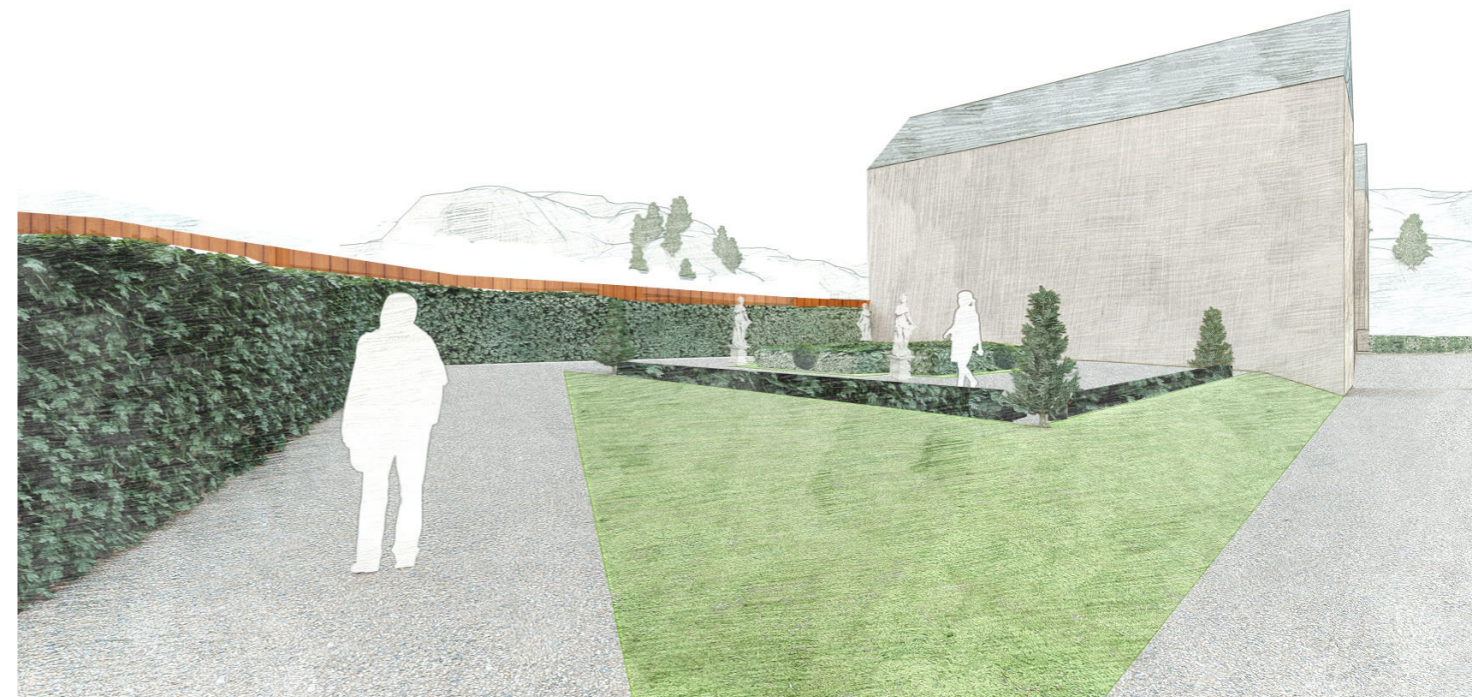

Figur 5.73 **Perspektiv L.** Terrassering opp mot banketten. En rekke med frukttrær sees på den nærmeste terrassen. Trappene beskrives i 1774 til å være laget av treverk. Disse kan også opprinnelig ha vært gresstrapper

eller satt i stein. Som nevnt var parterrene nok mer detaljert beplantet enn denne skissen viser og mønsteret er kun for å eksemplifisere.

Figur 5.74 **Perspektiv M.** Gangstien mellom dammene og banketten. En rad med frukttrær sees til venstre og ligusterhekkens øverst på terrassen sees til høyre.

Figur 5.75 **Perspektiv N.** Terrassen med parterret som flankerer steinhuset. Terrassen er kantet med et gressbånd på 90 cm og en ligusterhekk. Pyramideformede grantrær er plantet i hjørnene av terrassen.

Figur 5.76 **Perspektiv O.** Midtaksen opp mot steinhuset, og kastanjene rundt dammene.

Figur 5.77 **Perspektiv P.** Fontenen nede i hagen med det som skal ha vært en syv meter høy vannstråle.

6. ANBEFALINGER FOR EN GJENSKAPELSE

Figur 6.1 Bøkehekker fra Magne Bruun sitt anlegg.

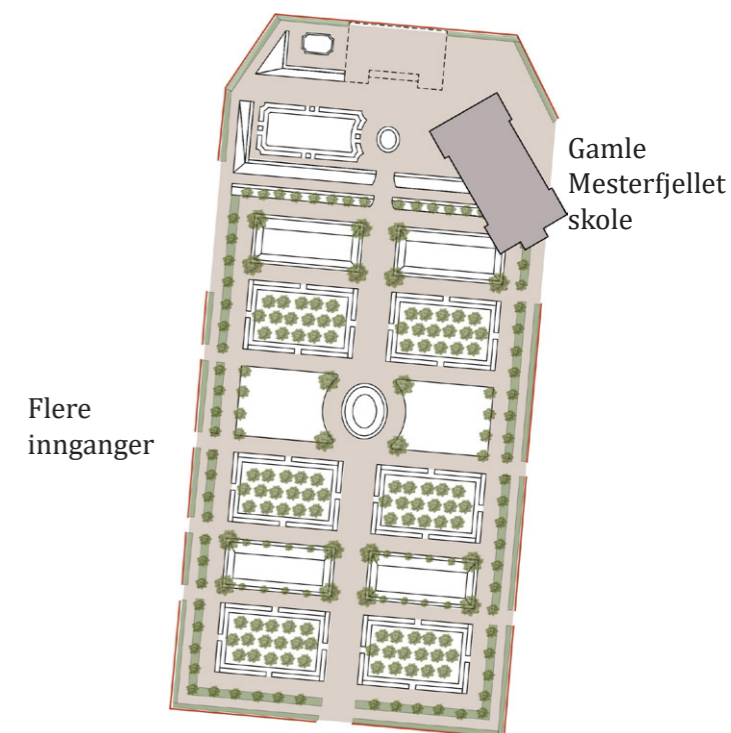
6.1 - EN HELHETLIG HERREGÅRDSHAGE

At hagen beholder et autentisk rammeverk basert på hagearkeologi er helt nødvendig for å skape en hage som har kulturminneverdi. Uten dette historiske rammeverket i bunn mister herregårdshagen sin historiske verdi. Hagens størrelse og inndeling er unik i norsk sammenheng, og det blir derfor viktig å gjenskape hagens opprinnelige proporsjoner.

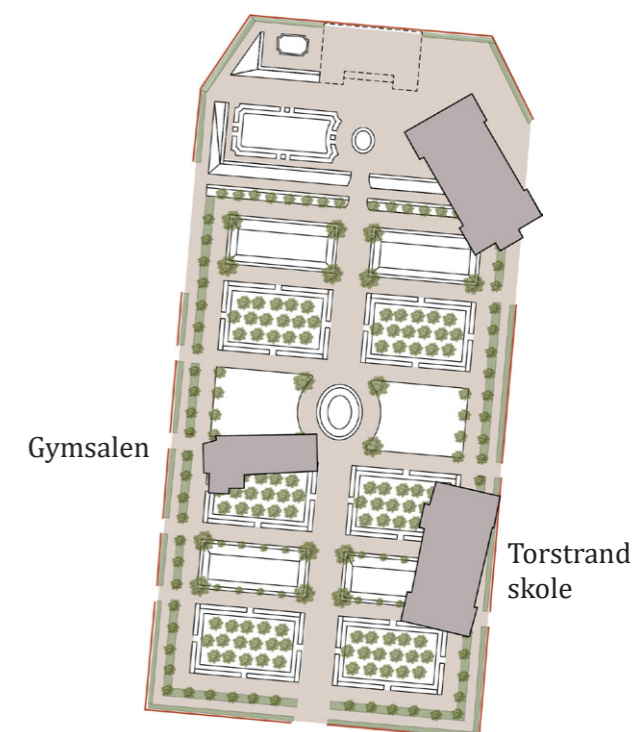
For å kunne gjenskape Herregårdshagen på en helhetlig måte bør den arkitektoniske komposisjonen bevares. I Firenze charteret, Artikkel 4, defineres den arkitektoniske komposisjonen blant annet som hagens plan og topografi (ICOMOS, 1982). I artikkel 9 påpekes det at skalaen på hagen er minst like viktig som de dekorative elementene eller plantevalget, «The authenticity of a historic garden depends as much on the design and scale of its various parts as on its decorative features and on the choice of plant or inorganic materials adopted for each of its parts.» (ICOMOS, 1982). Derfor bør hagens veinett gjenskapes i sin helhet.

Grusstiene i tolkningsplanen er brede, og hagen vil inneholde store arealer med veier. De brede grusgangene og åpne plassene var et viktig arkitektonisk grep i barokkhagene. Grusveiene var et viktig oppholdssted i de barokke anleggene. For dagens brukere gir dette en fleksibilitet med tanke på bruk og oppsett av midlertidige installasjoner på grusarealene.

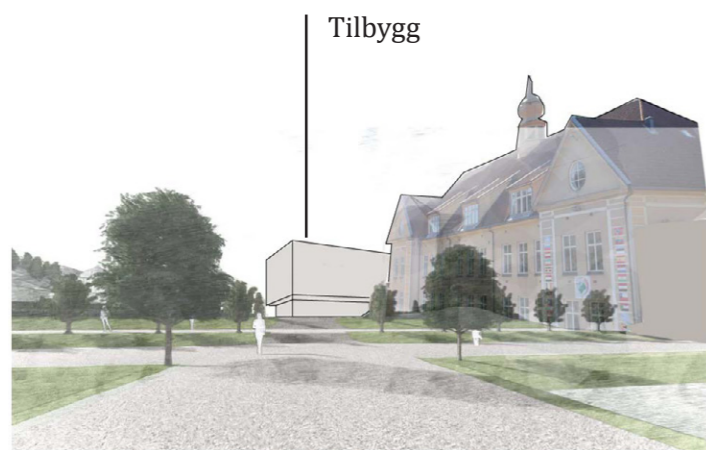
Et alternativ ville være å anlegge sideveiene med armert gress, for å redusere arealet med grus, og samtidig vise hvor gangveiene har gått opprinnelig. Dette frarådes allikevel fordi dette ikke vil gi det opprinnelige uttrykket med skarpe kanter og tydelige overganger mellom gress, de beplantede kvartereren, og grusen.

Figur 6.2 Gjenskaping av gangveiene og en ytre avgrensning med hekk og trær, gir et historisk rammeverk for Herregårdshagen. Adkomster og terreng rundt gamle Mesterfjellet skole må tilpasses dagens situasjon.

Figur 6.3 Bevares gymsalen og Torstrand skole vil midtaksen holdes fri, men den overordnede helheten til hagen vil ikke kunne gjenskapes.

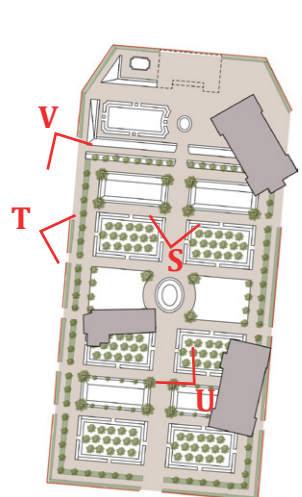
Figur 6.4 Perspektiv S. Det er foreslått å bygge et tilbygg til Larvik Museum i byutviklingsprogrammet for Larvik (Larvik kommune & 3RW Arkitekter, 2021, s.144). Hvis dette gjennomføres bør det ikke bygges i siktlinjen til midtaksen. Steinhuset var ment som det egentlige fondmotivet, og siden det er lite aktuelt å rekonstruere dette bør midtaksen holdes åpen.

Figur 6.5 Perspektiv S Hvis midtaksen holdes åpen vil utsikten bli gressbakken mot villabebyggelsen ved Residensvegen. Hvis muren med port som stod nord i hagen fra 1765 gjenskapes vil denne bli et fondmotiv som vil vise en av de historiske hovedinngangene til hagen. Det er diskutabelt om muren med port bør gjenskapes, da den ikke var en del av den originale planen til hagen i 1680-årene, og målet med gjenskapelsen er å tilbakeføre hagen til denne perioden.

Figur 6.6 Perspektiv T. Gymsalen kan integreres inn i hagen som et lokale til utleie for arrangementer og festligheter, som en kafe, eller for å romme aktiviteter tilknyttet hagbruk slik som kjøkken, matutsalg eller lagringsplass. I en gjenskapelse vil jeg allikevel fraråde dette fordi det vil bli et dominerende element i hagen. Gymsalen har en høyde på ca. 12 meter, en størrelse som gjør at den bryter med oversikten en ellers ville hatt av hagen fra banketten.

Figur 6.7 Perspektiv U. Om gymsalen beholdes vil siktlinjen mellom Herregårdsbygget og hagen bli brutt i den sørligste delen av hagen. Gymsalen har en høyde på ca. 12 m og dominerer over Herregårdsbygget når man kommer sørfra. Den sentrale plassen med fontenebassenget havner tett på Gymsalen, og vil oppleves å være i skyggen av bygget.

Figur 6.8 Perspektiv V. Hvis Torstrand skole beholdes vil det ikke være mulig å gjenskape den sør-østre dammen. Innrammingen av hagen og den ytre gangveien vil også bli brutt.

6.2 - MIDTAKSEN

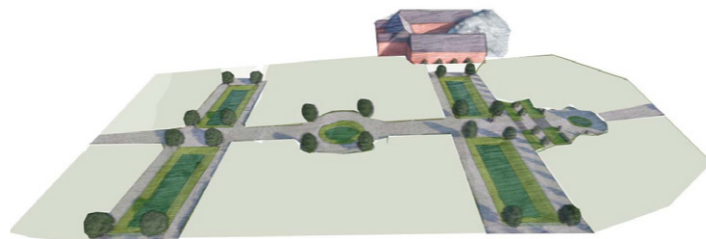
Dammene, fontenenebassengene og midtaksen er særlig viktig å gjenskape, fordi de er de sentrale estetiske elementene. Disse bør prioriteres som et første steg hvis det er begrenset med ressurser og det ikke er mulig å anlegge hele hagen samtidig. De resterende arealene bør avsettes til å etablere hagen på sikt, men kan i mellomtiden beplantes med frukttrær der hvor kvarterene har vært for å vise symmetrien og regulariteten som var Gyldenløves intensjon med anlegget. En slik prioritering er også det Hvinden-Haug foreslår i sitt rekonstruksjonsforslag (Hvinden-Haug, 2009).

6.3 - GRUSVEIER

En viktig del av utformingen til Herregårdshagen er veiene. De har vært brede og tatt opp mye areal. Det ble funnet grus og sand som topplag på gangstien rett øst for Herregårdsbygget ved hagearkeologi, men det har mest sannsynlig blitt tilført flere ulike fraksjoner over tid. Opprinnelig var det sannsynligvis sand, eller sand og grus i blanding i topplaget. Det finnes ikke mange opplysninger om hva som har vært belegget i de danske hagene på 1600-tallet, men en Peschelius anbefaler på starten av 1600-tallet å dekke gangveiene med et tykt lag med grus eller sand, i stedet for gress eller teglstein (Christensen, 1999, s.300).

For de gangveiene i Herregårdshagen hvor fundamentet fortsatt er bevart er det mulig å bruke dette uten å legge nytt fundament, ifølge landskapsarkitekt Bjørn Anders Fredriksen (e-post, 07. april 2022). På denne måten bevares også sporene i grunnen. Der hvor grusveiene har blitt gravd opp i senere tid vil det være nødvendig å legge nytt fundament. Siden hagen ble etablert på morenemasser, bestående av morenesand og grus, vil det ikke være nødvendig med omfattende tiltak for drenering.

Ved prosjektet «Akseleratoren» i tilknytning til Vi350 ble det brukt grus (maskinsand) fra et pukkverk som ligger nært Larvik, mest i fraksjonen 0-4 mm i en dempet gråbrun farge ifølge landskapsarkitekt Ingrid Heggelund (e-post, 13.mars 2022). Å bruke et lokalt pukkverk er fordelaktig for å holde utslippene lave. Det kan være fordelaktig å øke fraksjonen til 0 – 8 mm.

Figur 6.9 Midtaksen med vannelementene, kastanjetrærne og terrasseringen opp mot banketten.

I parken ved NMBU på Ås brukes det 0-8 mm knust grus fra et sandtak hvor massene kvernes opp. Dette har vist seg mer egnet enn knust fjell, da lokalt knust fjell ga for mye finstoffer slik at grusveiene ble for tette, ifølge Bjørn Anders Fredriksen (e-post, 07.april 2022). Samtidig bør grusveiene ha en nullfraksjon i slitelaget. At slitelaget på grusveien inneholder nullstoffer gjør at grusen setter seg bedre, og gir et hardere underlag som er fint for fremkommeligheten. For at grusveiene skal være egnet for fremkommelighet i rullestol, bør de ikke ha et tverrfall som overstiger 2 % (1:50). Samtidig må grusveiene ha et tverrfall eller takfall som effektivt leder bort vann, og det bør økes til 2.5 eller 3 % (1:33). Grusveier krever jevnlig skjøtsel. Det bør krasjes med maskinelt utstyr en gang per sesong, både for å jevne ut grus som på grunn av regn har samlet seg i tykkere lag, og for å beholde skarpe kanter mot gressflatene. Det må også fylles på med grus hver sesong. Et dekke av asfalt vil kreve mindre skjøtsel, men vil i stor grad endre uttrykket til Herregårdshagen, og anbefales ikke.

Figur 6.10 Grus med en dempet gråbrun farge som ble brukt høsten 2021 under prosjektet "Akseleratoren".

6.4 - INNRAMMING

For å oppleve komfort i byrom er det viktig med uhindrede synslinjer (Gehl, 2016, s.249). Parker med god sikt oppleves som tryggere fremfor områder i parker med dårlig sikt på grunn av høyt buskas eller tette partier med vegetasjon (Meyer et al., 2019). Høye hekker eller buskas gir mulige gjemmesteder, og kan gjøre at parken oppleves utrygg. At hekker holdes under brysthøyde og vedlikeholdes ved beskjæring er derfor et viktig for tiltak for at alle skal oppleve Herregårdshagen som trygg.

I takseringen fra 1774, og i flere regnskap tilknyttet Herregården nevnes plankegjerdet som har rammet inn hagen. Dette plankegjerdet var som nevnt 1,90 m høyt (Hvinden-Haug, 2008, s.196), og forhindret innsyn til hagen.

I en gjenskapelse av hagen vil det være lite funksjonelt å ha et slikt tett og høyt gjerde, da Herregårdshagen vil bli en offentlig park som er åpen for alle. Samtidig vil en innramming vise avgrensningen til den tidligere hagen, og gi folk en idé om størrelsen på anlegget. Jeg foreslår derfor at avgrensningen vises ved å plante en hagtornhekk, som trolig har vært innramming av hagen. Hagtornhekken bør holdes i brysthøyde slik at det er mulig å se over. I dag er deler av området rundt Herregården inngjerdet av et stakittgjerde, som også kan sees på et foto som sannsynligvis er fra starten av 1900-tallet (figur 6.11). Stakittgjerdet kan videreføres sammen med en hagtornhekk i innrammingen av hagen (figur 6.12).

Nord i hagen, på banketten kan det derimot settes opp et gjerde med en høyde på 1,90 meter for å vise den originale innrammingen, og for å kunne ha støtte til espalier av frukttrær da dette var en utbredt måte å dyrke frukt på i Herregårdshagen. Det er også fint å få vist frem praksisen fra 1600-tallet med å espaliere hekkeplanter på gjerdet for å skape en grønn innramming. Nord i hagen vil det ikke være like mye gjennomgangstrafikk, og en høydeforskjell mellom banketten og Residensvegen vil gjøre at gjerdet ikke blir for dominerende. Et gjerde på 1,90 meter mot fylkesvei 303 kan fungere som en støyskjerm for å skape ro helt sør i hagen. Å ha en slik tett innramming rundt hele Herregårdshagen vil derimot få hagen til å fremstå privat.

Figur 6.11 I fotoet som sannsynligvis er fra tidlig 1900-tall sees et lavere stakittgjerde som innramming rundt Herregården.

Figur 6.12 Det bør være mulig å se over innrammingen av Herregårdshagen.

6.7 - EKSISTERENDE TRÆR

Ved den østre fløyen til Herregården står det fem lindetrær, alle relativt store. Tre av disse står sør for gangveien som i dag går mellom Herregårdsbygget og Annekset. Disse står om lag på kotehøyde 14,5. Nord for gangveien står et særlig stort lindetre og ett som nesten er dødt. Disse står ca. på kotehøyde 16,5. Eldre trær er viktig for det biologiske mangfoldet og gir også anlegget en tidsdybde.

Samtidig vil det bli problematisk å gjenskape et originalt terrengnivå slik det er i tolkningsplanen (1680 - 1704), og samtidig bevare trærne. I tolkningsplanen er kotehøyden ved disse tre trærne på ca. +13,6, altså en meter dypere enn terrenget ved trærne i dag. Det største lindetreet nord for Herregårdsbygget vil havne i skråningen ved parterren slik det er tegnet i tolkningsplanen. Kotehøyden i tolkningsplanen er her på +14,8, ca. 1,5 meter dypere enn dagens terrenget. Det vil altså ikke være mulig å bevare disse trærne og samtidig tilbakeføre terrenget slik det er i tolkningsplanen. De fleste trær har mesteparten av røttene i de øverste 30 cm av jorda.

Jeg anbefaler derfor å felle disse tre sørligste trærne (tre nr. 3-5) for å kunne gjenskape strukturen på gangveiene og for å kunne anlegge dammen på et opprinnelig nivå. Et alternativ for å bevare det største lindetreet er å unngå graving i dryppsona. Med en kronebredde på 20 meter

gir dette begrensninger på hva det er mulig å få til med den vestre parterren. Terrenget kan tilpasses rundt lindetreet, men da vil noe av det presise i anlegget forsvinne og parterren vil bli redusert. En stor furu står tett på Residensvegen på kote +19,5. Treet står kun 4 meter fra avgrensningen til banketten, og vil påvirkes av eventuelle gravearbeider her. Lønnetreet som står i grusstien ved Magne Bruun sitt anlegg, er lettere å bevare, da høydeforskjellen her ikke vil bli like stor mellom eksisterende og tolket terreng. Forskjellen blir omlag 20 - 30 cm. Treet ser ut til å være en platanlønn (*Acer pseudoplatanus*), som har en svært høy risiko i Artsdatabankens fremmedartsliste (Artsdatabanken b, 2022). Dette er grunn til å prioritere å legge grusvei og hugge dette treet, og heller plante andre trær slik det er tegnet i tolkningsplanen (1680 - 1704). I tolkningsplanen er det i alt 214 nye trær. Terrenget i tolkningsplanen er et første utkast, men viser at det vil dukke opp spørsmål om man skal prioritere eksisterende trær eller en gjenskaping. Jeg mener terrenget og trærne i tolkningsplanen bør prioriteres fordi jeg ikke har funnet kilder på at de eksisterende trærne har inngått i en bevisst utforming, annet enn grupperingene med lindetrær fra Bruun sin plan, som var ment som bakgrunn for søylepartiet og som skjerming for kvarterene (Buun, 1982).

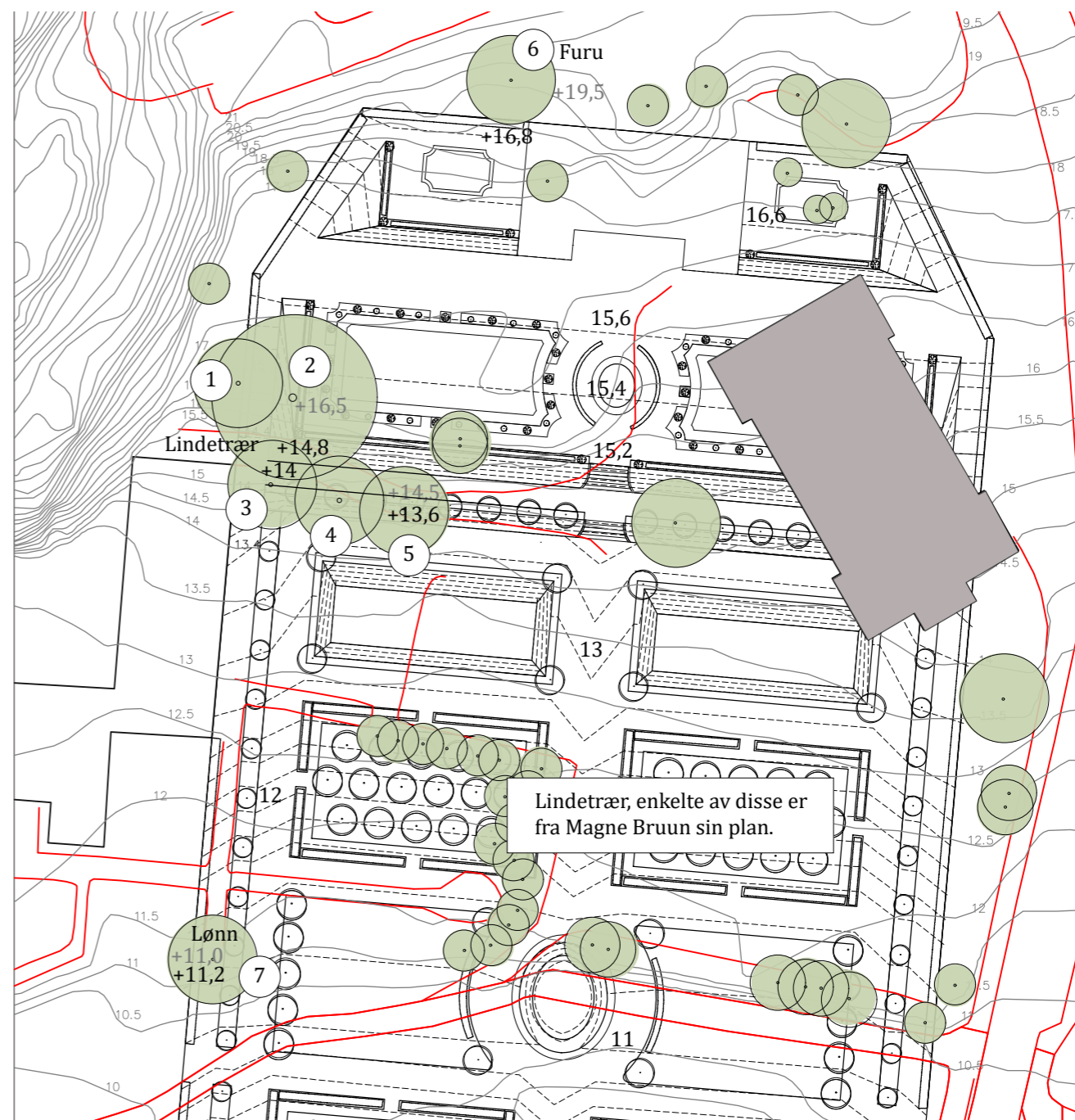

Figur 6.16 Tre 1-2. De to lindetrærne som står på toppen av dagens skråning. Det nærmeste treet er levedyktig.

Figur 6.17 Tre 3-5. Foto av gangveien mellom Herregården og Annekset i dag. De tre lindetrærne ved østfløyen kommer i konflikt med en av grusveiene slik den er tolket å ha vært i perioden 1688-1704. Stiplert linje viser hvor grusveien mellom de to terrassene kan ha gått.

TOLKNINGSPLANEN (1680 - 1704) MED EKSISTERENDE TRÆR

- Figur 6.18
- Eksisterende tre (Bonnegolt, 2021)
  - Tre i tolkningsplanen
  - +14,5 Eksisterende høyder
  - +15,2 Nye punkthøyder
  - Eksisterende koter ekv. 0,5 m
  - Eksisterende veier
  - Nye koter ekv. 0,2 m

0m 10m 20m 40m

M 1:750 (A3)

Figur 6.19 Tre 6. Furutreet ved Residensveien.

Figur 6.20 Tre 7. Lønningen i grusgangen ved Magne Bruun sitt anlegg. Dette er trolig en platanlønn (*Acer pseudoplatanus*). Den ytterste grusgangen i tolkningsplanen vil ligge omtrent samme sted som eksisterende grusgang.

6.8 - SHARED SPACE I KRISTIAN FREDRIKS VEI

At Kristian Fredriks vei får redusert hastighet og kan fungere som en flerbruksgate, også kalt shared-space, vil styrke sammenhengen mellom parken ved Farrishallen og Herregårdshagen. Gaten har i dag en fartsgrense på 30 km/t, og har allerede en lav hastighet med fartsdumper. Et shared space har gjerne et annet type belegg enn det som er vanlig i gater for å gjøre bilister, syklende og fotgjengere observante på at dette er et område som deles, og hvor det ikke finnes tydelige inndelinger av trafikantergruppene. Et shared space har gjerne et opphøyd belegg. Egne kjørefelt kan være markert, men bør være noe innsnevret og farten bør ikke overstige 25 km/t (Bjørnskau et al., 2016, s.68). I byutviklingsprogrammet for Larvik ønskes det å styrke forbindelsen for fotgjengere mellom Helsekvartalet, ved Larvik sykehus, og Herregårdshagen. Det anbefales fortau med mer variert belegg i stedet for asfalt for å gjøre strekningen interessant for gående (Larvik kommune & 3RW Arkitekter, 2021, s.131).

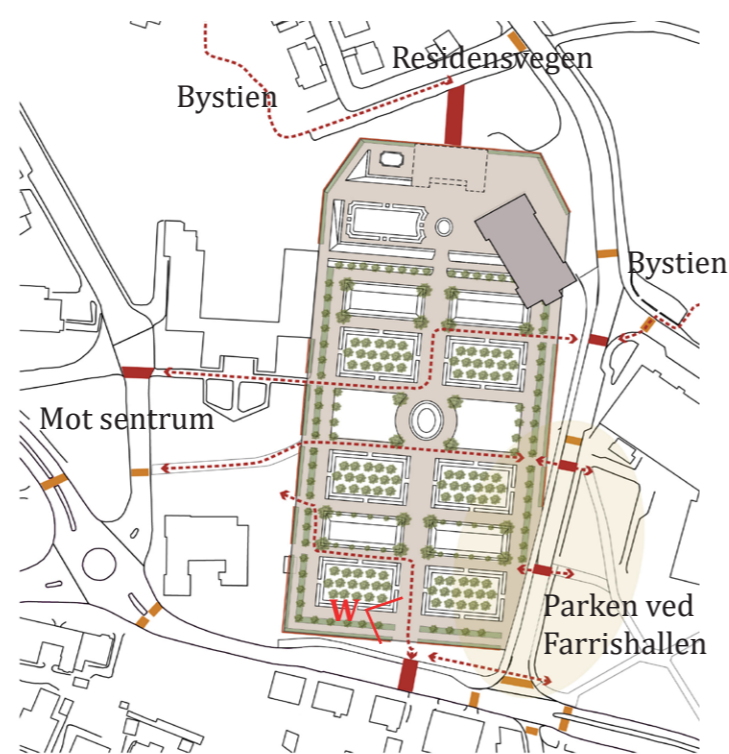
Figur 6.21 Shared space i Kristian Fredriksgate.

Dette kan videreføres i et shared space mellom parken ved Farrishallen og Herregårdshagen. Det er viktig at Herregårdshagen oppfattes som lett tilgjengelig for elevene ved Mesterfjellet skole, og at det er den grønne forbindelsen som prioriteres. Da er det viktig med en synlig fysisk sammenheng.

6.9 - NYE ADKOMSTER

I følge Gehl er et viktig grep for å skape byer for mennesker å ha respekt for naturlige ganglinjer og gi fotgjengerne førsteprioritet (Gehl, 2016, s.252). Gjenskapes gangveiene i Herregårdshagen vil dette gi mange flere trasevalg enn dagens situasjon. Det blir viktig å invitere fotgjengere inn i hagen ved å etablere fotgjengerfelt direkte knyttet til gangveiene i hagen. Det bør også finnes en forbindelse direkte fra Residensvegen til hagen. Da vil turgåere på bystien lettere kunne gå igjennom hagen.

Basert på tolkningskartet (1680-1704) har hagen krysset ut i Kristian Fredriksvei helt i sør øst. Her blir det nødvendig med tilpasninger av innrammingen av hagen. Innrammingen, med gjerde, hekk og trekke, må her tilpasses til en overgang til et shared-space. Dette vil innebære flere åpninger i hekkene enn det som vises i tolkningsplanen (1680 - 1704). Dette er et nødvendig grep for å skape gode adkomster for en offentlig hage.

Figur 6.22

- Shared space
- Eksisterende fotgjengerfelt
- Nye fotgjengerfelt og adkomster

6.10 - LYSTHUS

Flere av lysthusene som har blitt trukket frem i denne oppgaven var firkantede, men med ulik utforming av taket, enten pyramideformet eller kuppelformet. At treillageverk, et gitterverk av trellister, var anvendt i Danmark i 1660-årene og sannsynligvis ble anvendt i Herregårdshagen, gir grunnlag for å anbefale at det bygges to litt ulike lysthus. Jeg anbefaler at det oppføres et lysthus i trellageverk flettet med lind og kuppelformet tak, og ett lysthus flettet med frukttrær med et pyramideformet tak. På denne måten blir det mulig å vise frem ulike varianter, slik det kan ha vært. Hvilken farge lysthusene har hatt er usikkert, men både orangeriet, mistbenkene og ferskenkistene i Herregårdshagen beskrives som rødmalte i 1774. Steinhuset skal trolig ha vært malt rød, med okergule detaljer. Dette fargevalget skal ha vært inspirert av fransk og hollandsk arkitektur (Hvinden-Haug, 2008, s.215). Derfor er det sannsynlig at lysthusene har vært malt i rødt, kanskje med gule detaljer. Gulvene i lysthusene kan ha vært lagt i tegl, slik som i en hage tilhørende dronning Sophie Amalie i 1662 (Christensen, 1992, s.151). Denne praksisen må undersøkes nærmere.

Figur 6.23 En skisse av lysthusene i Herregårdshagen slik de kan gjenskapes, med pyramideformet tak og flettet med frukttrær.

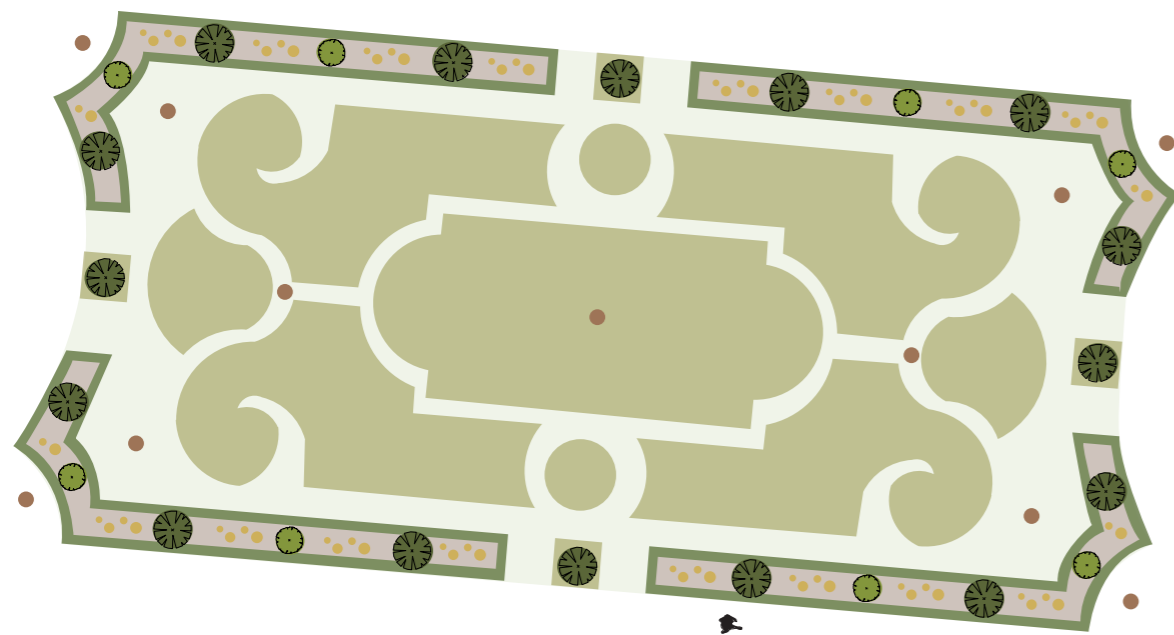
Figur 6.24 Perspektiv W (se figur 6.22). Slik et av lysthusene kan komme til å se ut i Herregårdshagen. Illustrasjonen er basert på tolkningsplanen fra 1680 - 1704. Hvilken farge de var malt i er usikkert, men både orangeriet, mistbenkene og ferskenkistene beskrives som rødmalte i 1774. En skisse av lysthuset med kuppelformet tak og flettet med lind.

6.11 - PARTERRER

Et parterre er et veldig skjøtelsintensivt element, og ved en gjenskapelse av Herregårdshagen kan det være mest aktuelt å kun antyde omrisset av parterrene med en gresskant og klippet vintergrønt, og la innholdet være en gressplen.

Hvis det skal opparbeides et parterre som krever noe mer skjøtsel anbefaler jeg et engelsk parterre fordi disse i hovedsak bestod av gress og grus. I skisseforslaget til det engelske parterret (figur 6.25) består *plate-bande* innrammingen av en lav klippet hekk med buksbom, gressløk, lavendel, lyng eller isop, med et innhold av pyramider av gran, kuler av buksbom og blomster (se listen til høyre for forslag til blomster).

ET SKISSEFORSLAG TIL UTFORMINGEN AV DET NORDVESTRE PARTERRET

0m 5 10 20
M 1:200 (A3)

Tegnforklaring

- Gress
- Grus
- Lav hekk av buksbom, gressløk, lyng, lavendel eller isop
- Pyramide av gran
- Kule av buksbom
- Blomster
- Statuer eller blomsterkrukker på postamenter
- Person

Vi har sett at buksbom i buede mønstre var populært på slutten av 1600-tallet i Danmark. Dette var nok påvirket av de franske parterrene med akantusmønstre. Å anlegge et parterre med lave klippede hekker innvendig krever mye arbeid. Samtidig kan dette forenkes til at innrammingen kun er et gressbånd med klippet vintergrønt i pyramider og kuler, og innvendig et akantusmønster i lyng eller buksbom, og ellers gress rundt. Dette vil kreve mye klipping, men er nok nærmere det som var på moten i Danmark, enn den engelske parterren.

Uavhengig av detaljeringsgrad og mulighet for skjøtsel bør formålet med parterren være å vise en stilisert form for parterre. Det tidstypiske for perioden 1680 – 1704 bør vises, da det ikke finnes et grunnlag for å si akkurat hvordan parterrene så ut.

Figur 6.25 Skissen til parterren er inspirert av Parterre a l'angloise slik den er tegnet av Dezallier d'Argenville i boken *La Theorie et la Pratique du Jardinage* fra 1709 (Hobhouse, 1992, s.174).

BLOMSTRENDE STAUDER OG LØK SOM KAN TAS I BRUK I PLATE-BANDE INNRAMMINGEN AV PARTERRET

Botanisk navn	Norsk navn	Beskrivelse
<i>Aquilegia vulgaris</i>	Akeleie	Prydplante som nevnes i regnskapsbøker fra 1746/48 tilhørende baroniet i Rosendal (se bilag i hovedoppgave til Dietze-Schirdewahn, 1999).
<i>Anemone</i> sp.	Symre	Ulike sorter av anemone kan tas i bruk. Arter fra symreslekta ble tatt i bruk i Europa før 1600-tallet, og er en av slektene som nevnes av Skard som kom til Norge før slutten av 1700-tallet (Skard, 1963).
<i>Dianthus barbatus</i>	Busknelik	Prydplante som nevnes i regnskapsbøker fra 1746/48 tilhørende baroniet i Rosendal (se bilag i hovedoppgave til Dietze-Schirdewahn, 1999).
<i>Dianthus caryophyllus</i>	Hagenellik	"Adskillige" Røde nellik nevnes i takseringen fra 1774. Nevnes blant de variantene av blomster som hadde blitt tatt i bruk i Europa før 1600-tallet (Hobhouse, 1992, s.173). Finnes kilder på at den ble brukt i Norge i 1694 (Skard, 1963, s.127).
<i>Fritillaria imperialis</i>	Keiserkrone	Ruteliljeslekta nevnes blant de variantene av blomster som hadde blitt tatt i bruk i Europa før 1600-tallet (Hobhouse, 1992, s.173).
<i>Fritillaria meleagris</i>	Rutelilje	Se over.
<i>Hyssopus officinalis</i>	Isop	Prydplante som er listet opp i regnskapsbøker fra Rosendal i perioden 1666/1667 (se bilag i hovedoppgave til Dietze-Schirdewahn, 1999).
<i>Lilium bulbiferum</i>	Brannlilje	Prydplante som er listet opp i regnskapsbøker fra Rosendal i perioden 1666/1667 (se bilag i hovedoppgave til Dietze-Schirdewahn, 1999).
<i>Lilium martagon</i>	Krøll-lilje	Prydplante som er listet opp i regnskapsbøker fra Rosendal i perioden 1666/1667 (se bilag i hovedoppgave til Dietze-Schirdewahn, 1999).
<i>Narcissus</i> sp.	Narcissus	Sorter fra påskeliljeslekta. Prydplante som er listet opp i regnskapsbøker fra Rosendal i perioden 1666/1667 (se bilag i hovedoppgave til Dietze-Schirdewahn, 1999).
<i>Paeonia officinalis</i>	Bondepeon	Prydplante som er listet opp i regnskapsbøker fra Rosendal i perioden 1666/1667 (se bilag i hovedoppgave til Dietze-Schirdewahn, 1999). Peoner nevnes blant de variantene av blomster som ble tatt i bruk i Europa før 1600-tallet (Hobhouse, 1992, s.173).
<i>Tulipa</i> sp.	Tulipan	Prydplante som nevnes i regnskapsbøker fra 1746/48 tilhørende baroniet i Rosendal (se bilag i hovedoppgave til Dietze-Schirdewahn, 1999). Nevnes blant de variantene av blomster som hadde blitt tatt i bruk i Europa før 1600-tallet (Hobhouse, 1992, s.173)

6.12 - SKJØTSEL

I tolkningsplanen (1680 - 1704) er det tegnet inn flere hekker.

Hekkene som rammer inn de seks kvarterene i den nedre hagen utgjør til sammen ca. 500 meter med hekk. Rundt hvert enkelt kvarter er det ca. 84 meter med hekk. Disse hekkene skal ha en høyde på 1,25 meter eller lavere.

Arter som kan plantes til denne hekken kan være agnbøk (*Carpinus betulus*), bøk (*Fagus sylvatica*) eller hegnhagtorn (*Crataegus monogyna*). Hegnhagtorn er i dag forbudt å importere fordi planten kan smittes av sykdommen pærebrann (*Erwinia amylovora*) som spres til frukttrær. Det finnes ikke et kjemisk middel mot pærebrann, og sykdommen er en av de mest skadelige sykdommene på eksempelvis pære og eple. (Sundheim & Perminow, 2020). Skal det plantes hegnhagtorn må den oppformerer fra påvist friskt materiale i Norge. Det er svært få planteskoler som produserer hegnhagtorn i Norge (Hansen, 2020). Hvis arten skal brukes må man derfor være ute i god tid for å bestille. Det ble ikke påvist pærebrann i Telemark og Vestfold fylke i 2019 (Melbøe et al., 2020, s.26). Det bør derfor være greit å plante ut hegnhagtorn oppformert i Norge, selv om en løper en større risiko enn ved å velge agnbøk eller bøk.

Hagtornhekkene rundt hagen har til sammen en lengde på om lag 450 meter i tolkningsplanen. Denne lengden vil i praksis bli redusert til ca. 350 hvis gamle Mesterfjellet skole bevares og et museumstilbygg anlegges nord i hagen. Den vil også kunne reduseres noe mer hvis det espalieres frukttrær på deler av gjerdet. Hagtornhekkene som omkranser hagen i øst og vest bør holdes under brysthøyde (ca. 1.40 m), slik at det er mulig å se over. I nord og sør kan det som nevnt settes opp et høyere gjerde på 1,90, med tilsvarende høy hekk.

Av lavere hekker i hagen er det i tolkningsplanen tegnet inn til sammen 110 meter med ligusterhekk langs terrassene på banketten. I praksis 105 meter hvis gamle Mesterfjellet skole bevares. Disse bør ha en høyde på ca. 0,7 meter.

Det er også ca. 40 meter med en lav buksbomhekk rundt fontenene. I praksis blir det kun et større parterre hvis gamle Mesterfjellet skole bevares, og da blir det ca. 100 meter med buksbomhekk (evt. lyng, lavendel, gressløk eller isop) rundt parterrene. Disse skal klippes i en høyde på 0,5 meter eller lavere.

Buksbom i Europa har de siste årene vært utsatt for den alvorlige soppsykdommen Buksbomvisnesjuke (*Cylindrocladium buxicola*), og sykdommen har vært registrert i Norge siden 2010. Sykdommen fører til bladfall og i enkelte tilfeller dør planten (Talgø et al., 2013). Isop, purreløk, lavendel eller lyng er derfor egnede alternativer til lave formklippede hekker. Isop blir 0,3 – 0,4 m høy, lavendel blir ca. samme høyde og lyng slik som tyttebær blir blir 0,1 meter. Jeg anbefaler å variere slik at ikke alt beplantes med buksbom. Tyttebær bør kun brukes inne i parterrene, da lyngen ikke gir så mye volum.

Til sammen blir det i alt om lag 1100 meter med hekk i ulike høyder. Hvor mange ganger en hekk må klippes per sesong for å beholde et skarpt uttrykk avhenger av hvilken art en velger. **Generelt bør hekker klippes minst to ganger per sesong for å holde formen, eksempelvis i juni og september.** Dette vil tilsvare ca. 2 – 3 ukers arbeid. Bøkehekkene fra Magne Bruun sin planting har i dag en lengde på ca. 170 meter, en femtedel av hekkelengden i tolkningsplanen. Om en skal gjenskape må det vurderes hvor mye ressurser som brukes i dag, og om denne kan økes betraktelig for å holde hagen i hevd. Eksempelvis må frukttrærne beskjæres jevnlig, og dammene renses, helst årlig.

I Firenzecharteret, artikkel 11 står det, «Continuous maintenance of historic gardens is of paramount importance. Since the principal material is vegetal, the preservation of the garden in an unchanged condition requires both prompt replacements when required and a long-term programme of periodic renewal [...]» (ICOMOS, 1982). Dette behovet for skjøtsel for at hagen skal kunne beholde et uforandret uttrykk, er viktig å være klar over i en avgjørelse om Herregårdshagen skal gjenskapes.

Hekker som må klippes ved en gjenskapelse, og lengden på disse:

- Hekk rundt kvarterene med frukttrær, i hagen nedenfor Banketten - ca. 500 meter, høyde 1,25 meter.
- Hagtornhekk (*Crataegus monogyna*) på innsiden av stakittgjerdet - ca. 350 meter, høyde ca 1,4 meter (under brysthøyde)
- Ligusterhekk på Banketten - 105 meter, høyde 0,7 meter.
- Lav hekk av buksbom (evt. lyng, lavendel, gressløk eller isop) rundt fontenene og i det ene parterret - 140 meter, høyde 0,5 meter eller lavere.
- **Til sammen blir det ca. 1100 meter med hekk som bør klippes to ganger per sesong.**

Figur 6.26 Buksbom er i dag plantet ved bastionhagen, på sørsiden av Herregården.

Figur 6.27 Klippede kuler av barlind markerer at det har vært en formalhage ved Rød herregård.

Rød Herregård

Rød Herregård i Halden er et godt bevart lystanlegg fra 1700-tallet. Hovedhuset kan i dag sees med originalt interiør, og hagen er åpen for publikum året rundt. På sommerhalvåret er det mulig å bestille omvisning i hagen, som består av en formalhage og en landskapspark (Østfoldmuseene, 2022). Bygninger, hage og park eies av Eierstiftelsen Rød Herregård. Alt innboet eies av De Ankerske samlinger. Bygningene og innboet forvaltes av Halden historiske samlinger under Østfoldmuseene. Da stiftelsene ble opprettet på 1960-tallet ble en del av landskapsparken og Remmendalen gitt til Halden kommune. Formalhagen og den sentrale delen av landskapsparken ble åpnet for alle, mot at kommunen påtok seg skjøtsel av disse.

Kommunen har siden da hatt varierende muligheter til å bidra med ressurser. De første årene ble det foretatt en del opprydding i anlegget, men forfallet tiltok utover 1970-tallet. Et skippertak ble gjort rundt 1985-90. Et nytt løft ble gjort på begynnelsen av 2000-tallet. Da ble det plantet mange historiske roser langs hovedhuset, roseparterret ble oppgradert og en del barlindhekker og -kuler ble plantet. Ellers har skjøtselen vært preget av skippertak, hvor donasjoner har gjort at mer vedlikehold kan ha blitt gjennomført. I 2011 ble dammene etablert på nytt, men manglende vedlikehold gjør at de nå nesten er gjengrodd og må renses helt opp på nytt. I 2010 ble det inngått en avtale mellom Halden Arbeid og Vekst (HAV) og kommunen om at arbeidstrening skulle skje ved Rød Herregård. Mangel på utstyr og faglig kompetanse gjør at det kun er de mest grunnleggende arbeidsoppgavene som kan gjennomføres, slik som gressklipping, litt lusing, beskjæring og fjerning av kratt. Østfoldmuseene har leid inn gartnerhjelp når det har vært nødvendig ifølge gartnerfaglig koordinator Berit Swensen (samtale, 05. mai 2022).

Fra mai 2021 har Østfoldsmuseene fått midler til å ansette en gartnerfaglig koordinator (gartner med antikvarisk kompetanse) i 40 % stilling, hvorav 30 % er øremerket Rød Herregård for å koordinere og bidra i skjøtselen av anlegget. Gartnerfaglig koordinator Berit Swensen har også prosjektmidler knyttet til restaurering, oppgradering og utvikling av hage- og parkanlegget. Dette arbeidet er helt avhengig av ekstern finansiering ifølge Swensen (samtale, 05. mai 2022). I offentlige anlegg er det sjeldent like mye midler til å holde en hage på linje med det kjøpmenn eller grever kunne vedlikeholde med private gartnere. Et enkelt design som viser avgrensningen og linjeføringen i det som har eksistert, uten mye stauder eller sommerblomster, er derfor det som ofte er mulig for en museumshage eller en offentlig park. Situasjonen ved Rød Herregård viser at det er helt nødvendig med en ansatt fagperson som kan koordinere vedlikehold og skjøtsel, og at vedlikehold og fornyelse av historiske anlegg ofte er avhengig av ekstern finansiering.

Ifølge landskapsarkitekt Annegreth Dietze-Schirdewahn har erfaring vist at det er vanskelig å få til et delt drifts- og formidlingsansvar mellom museer og parkavdelingen i kommunen (e-post, 29. april 2022). Derfor blir det viktig at Larvik Museum har mulighet å stille med ressurser til bemanning for å formidle hagens verdi, slik som ved å ansette en fagperson knyttet til urbant landbruk. Urbant landbruk kan også knyttes til helseforetakene, men det er viktig at museet arbeider med formidling og skjøtsel ute i hagen. Slik som ved Rød herregård er det viktig med god skilting som gir informasjon om hagens historie, da det sjeldent er midler til å gjenskape alt i detalj.

Anbefalinger basert på Rød Herregård:

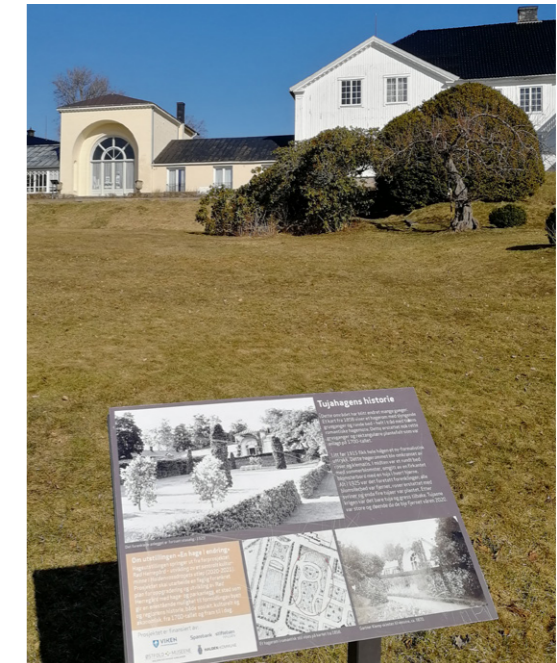
- På grunn av skjøtselsbehov, prioriteres et enkelt anlegg som viser avgrensningen og linjeføringen i det som har eksistert.
- Prydbed med stauder, sommerblomster eller grønnsaker må driftes i sammenheng med et parsellhagelag i forbindelse med urbant landbruk, for å ha ressurser til mer avanserte beplantninger.
- Skilt som forteller om hagens historie er informative, og viser godt hvordan hagen har vært uten at detaljene er rekonstruert.
- Skjøtsel av et historisk anlegg er avhengig av at det settes av ressurser til fagpersoner med kompetanse på grøntanlegg, som kan assistere ved arbeidstrening eller ved urbant landbruk.
- Det er vanskelig å få til et delt driftsansvar mellom museer og parkavdelingen i kommunen. Hovedansvaret må ligge hos en av partene.

Figur 6.28 Prydparterren nedenfor drivhuset og vinterhagen ved Rød herregård.

Figur 6.29 Midtaksen fra hovedhuset og ned mot lysthuset går over flere terrasser ved Rød herregård. Store hekker med buksbom, og klippede kuler av barlind, samt de rette veiene gir antydning til det formelle hageanlegget som har vært.

Figur 6.30 Flere steder er det satt opp skilt som forteller om hagens utvikling.

Figur 6.31 De to gjenværende karpedammene ved Rød herregård, med gresskanter. I midten er en allé av kollede lindetrær og lysthuset fra 1756 sees bakerst, i midtaksen fra hovedhuset.

6.13 - FRUKTTRÆR

At frukttrær inngikk i Herregårdshagen har det blitt vist til i denne oppgaven. Frukttrær var en viktig del av Herregårdshagen. Frukttrær var også viktig i de fornemme hagene i Danmark på 1600-tallet, «Man var til stadighed stærkt orienteret imod at kombinere det nyttige med det behagelige.» skriver Christensen om bruken av frukttrær (1999, s.305). Sannsynligvis ble det meste av frukt- og bærplantene importert fra Danmark eller Nord-Tyskland. Det finnes som nevnt skriftlige kilder på at frukttrær ble importert til Herregårdshagen fra England (Hvinden-Haug, 2008, s.190). De fleste av gartnerne som arbeidet i Herregårdshagen hadde utenlandsk opprinnelse, og det er sannsynlig at de hadde kontakter i hjemlandet som de bestilte frukttrær fra.

I 1743 ble det sendt ut spørsmål om hvordan tilstanden var i Norge av myndighetene i Danmark. Ett av disse spørsmålene gjaldt fruktdyrking. L. Fabricius svarer at det er lite til fruktdyrking på landet, noe finnes på prestegårdene, men at « [...] i Byen Laurvigen, som og hører under Grevskabet, er nogle smaa Frugt hauge med Æble, Pære og Kirsebær Træer, dog af ingen Værdi eller fordeel.» (Nøvik, 1901, s.46). Her nevnes ikke Herregårdshagen spesifikt, men det er trolig at importen av frukttrær til Herregårdshagen har hatt påvirkning på utvalget av frukttrær i byen.

I 1789 er hager i Larvik omtalt av den holsteinske legen Jac Mumssen i hans reisedagbok. Han besøkte Larvik i juli 1788 og noterer seg hvordan hagene i Larvik er fulle med modne kirsebær «isolirte Häuser mit Gärten umgeben, voll von Bäumen mit reifen Kirschen prangend». Videre skriver han at hagene har frukttrær og nevner spesifikt hagen til overauditør Penz som har mange vakre roser og frukttrær, «welcher nun mit der schönsten Rosenflor und vielen reifen Kirschen und andern Obstbäumen prangete» (Nøvik, 1901, s. 122) Dette antyder at det har vært betydelig med frukttrær også i de private hagene i Larvik. Kanskje har disse blitt dyrket frem fra podedvist fra frukttrær i Herregårdshagen.

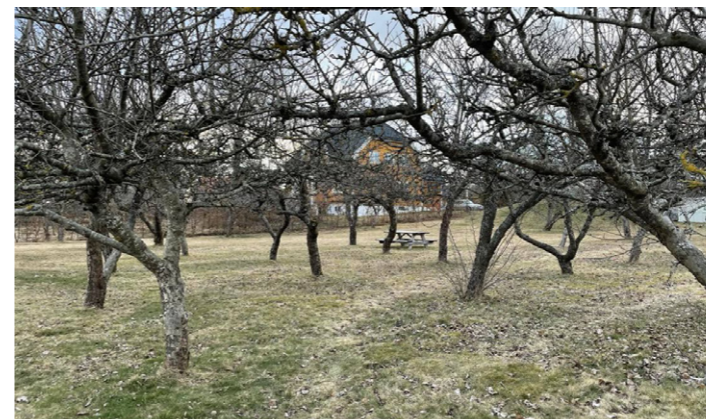
Kontakt med Nederland på 1500- og 1600-tallet var særlig viktig for import og utvikling av fruktdyrking i Norge. Tilkomsten av herregårder med egne gartnere, slik som ved baroniet Rosendal i 1683, gjorde at flere fruktsorter ble importert. På starten av 1700-tallet ble det importert eple, pære, plomme, samt søte og sure kirsebærsorter til baroniet (Måge, 2016, s.18). Disse sortene er nevnt i regnskapsbøker mellom 1746 og 48, tilhørende baroniet Rosendal (se bilag i hovedoppgave til Dietze-Schirdewahn, 1999).

Det er veldig få fruktsorter som kan spores tilbake til 1600- og 1700-tallet, og mange av de sortene som regnes som gamle i dag ble krysset frem på 1800-tallet, ifølge Bjørn Anders Fredriksen (e-post, 14.mars 2022). Hagen ved Gammel Holtegård på Skjælland er tidligere nevnt som et eksempel på en gjenskap barokkhage i Danmark. I gjenskapelsen valgte de historiske eplesorter basert på den eldste listen en kjenner av frukttresorter i Danmark, en liste fra Den Kongelige Frugttræplanteskole i Odense fra 1795 (gl Holtegaard, 2022). Denne listen er det mulig å undersøke nærmere ved utvalg av frukttresorter til Herregårdshagen.

I en gjenskapelse av Herregårdshagen er det hensiktsmessig å bruke enkelte eldre norske sorter, for å ta vare på og formidle variasjonen innenfor fruktsorter. På denne måten kan hagen bli et sted for formidling av kulturminneplanter, hvordan disse dyrkes, beskjæres eller bindes opp på espalier. En variasjon i fruktsorter er viktig for å sikre seg mot plantesykdommer og bedre klimatilpasning av disse i fremtiden. Det beste er å oppformere plantemateriale fra eldre frukttrær i Larvik og omegn, fordi disse er tilpasset klimaet på stedet og fordi disse kan stamme fra frukttrær plantet i Herregårdshagen.

Til høyre har jeg satt sammen en liste av noen eldre fruktsorter som kan være aktuelle å bruke i Herregårdshagen for å vise frem eldre sorter. Disse bør plantes sammen med nyere sorter for å vise variasjon. Utvalget av nye og gamle sorter bør være slik at de kan bestøve hverandre for å bære frukt.

Botanisk navn	Frukttrær - beskrivelse
Pære	
<i>Pyrus communis</i> 'Keiserinnepære'	Er en av de eldste sortene av pære en kjenner til i Norge. Den har blitt dyrket siden 1700-tallet, men i dag brukes den lite. Treet blir middels stort. Trives best der det er milde vintre. Er det for mye nedbør blir treet skadet av skurv og kreft (Kvaale & Skard, 1958, s.35).
<i>Pyrus communis</i> 'Herrepære'	Herrepære er kjent fra 1800-tallet, og den har vært mye plantet i tettsteder rundt Oslofjorden. Treet er middels stort og tåler kalde vintre. Kan brukes som pollensort (Kvaale & Skard, 1958, s.67).
<i>Pyrus communis</i> 'Gråpære'	Gråpære er kjent fra Frankrike på 1600-tallet, og er en av de eldste pæresortene som en vet om. Historisk har gråpære vært en spesielt viktig sort i Nord-Europa. Sorten ble dyrket i Norge fra midten av 1700-tallet. Treet blir stort, og sorten er utsatt for skurv i områder med mye nedbør (Kvaale & Skard, 1958, s.59).
Eple	
<i>Malus domestica</i> 'Flaskeple'	En eplesort som trolig kommer fra Tyskland, og dyrket fra 1700-tallet. Sorten ble brukt mye i Norge på 1800-tallet. Treet er hardført (Stedje, 1939, s.85)
<i>Malus domestica</i> 'Tormod'	En gammel norsk sort, som kan ha blitt dyrket fra 1660, men ble nesten ikke dyrket i Norge i 1939. Stedje mener denne sorten mest er interessant på grunn av sin historiske verdi, fordi det i 1930 var utviklet bedre eplesorter (Stedje, 1939, s.275).
<i>Malus domestica</i> 'Calville rouge'	Denne sorten er nevnt i forbindelse med Baroniet Rosendal i 1746. Denne nevnes også i forbindelse med en planteskole i Lier rundt 1820 (Måge, 2016 s.251)
<i>Malus domestica</i> 'Gravenstein'	En veldig populær eplesort som ble importert til Norge på slutten av 1700-tallet. Den kommer opprinnelig fra Sønder-Jylland på slutten av 1600-tallet (Hellum & Hørthe, 2020).
Kirsebær	
<i>Prunus avium</i>	Av sorter som er dyrket før 1850 nevner Måge: 'Bigaroner', 'Pund-Kirschen', 'Røde spanske' og 'Sorte spanske' (Måge, 2016, s.279).
Surkirsebær	
<i>Prunus avium</i> 'Hardangerkirsebær'	Sorten skal ha blitt innført til Norge med munkene på 1200-tallet. Sorten ble dyrket for salg helt frem til 1950, og har mange gode egenskaper (Måge, 2020)
Plomme	
<i>Prunus domestica</i> 'Gulplomme'	Av plommer er mange sorter samlet på Njøs frukt- og bærcenter. Se NIBIO sine nettsider for mer informasjon om ulike sorter.
<i>Prunus domestica</i> 'Reine Claude Grønn'	En gammel sort som har blitt importert til Frankrike på 1500-tallet. Blir ganske store trær (Måge, 2016, s.271).

Figur 6.32 Felt med frukttrær før den rike blomstringen på våren.

Figur 6.33 Epler ved Herregården i dag.

6.14 - DET SOSIALE ASPEKTET

Nye mål i kulturmiljøpolitikken

Klima- og miljødepartementet kom i 2020 med en stortingsmelding med nye mål for kulturmiljøpolitikken (St.meld.nr. 16 (2019-2020)). Her poengteres det at det nå i større grad sees på menneskene og samfunnsrelevans i kulturmiljøpolitikken, og at det ikke utelukkende fokuseres på vern. Lokalsamfunnets rolle har fått økt betydning de siste årene. De nye nasjonale målene for kulturmiljøpolitikk er engasjement, bærekraft og mangfold. Engasjement kan skapes gjennom praktisk arbeid og kobling mellom skoler og profesjonelle håndverkere. I stortingsmeldingen nevnes sosial bærekraft som en viktig del av bærekraftbegrepet. I forbindelse med kulturarv kan sosial bærekraft kobles til identitet, tilhørighet og aktiviteter som kulturarven gir grunnlag for. Skjøtsel oppgaver eller arrangementer i tilknytning til kulturarven kan nettopp gi denne tilhørigheten og aktiviteten (St.meld.nr. 16 (2019-2020), s.54). En slik politikk taler for å tilrettelegge for urbant landbruk i Herregårdshagen, samt andre funksjoner som kan gi folk eierskap til en gjenskapt hage.

Gehls byromsstudier

Å kunne betrakte og interagere med andre mennesker uten å måtte ha en formell invitasjon er et særlig viktig aspekt ved byrom, parker og gater. Det å oppleve andre mennesker er det mest interessante som byrommene kan tilby ifølge Gehl (1971, s.15). Menneskelige aktiviteter, årstidsvariasjoner og forandring i omgivelsene trekkes frem som viktige faktorer for om et byrom eller rekreativt område er interessant (Gehl, 1971, s.19). Å tilrettelegge for at mennesker kan drive aktivitet sammen er derfor veldig viktig for at Herregårdshagen skal oppfattes som interessant. Gehl poengterer at den fysiske planleggingen må gi folk mulighet til fysiske opplevelser (eksempelvis oppleve naturen), fysiske handlinger (muligheten til å spise, sitte, ta på), sosiale opplevelser (oppleve andre mennesker) og sosiale handlinger (prate med andre) (Gehl, 1971, s.29). Både antall mennesker som oppsøker en plass, og hvor lenge de velger å bli, påvirker om man opplever byrommet som befolket. For å få folk til å oppholde seg lengre trengs en variasjon av funksjoner og gode sitteplasser. Hvis et sted inneholder få aktiviteter er det ekstra viktig at disse konsentreres og at rommene ikke blir for store, for at området skal oppfattes som interessant (Gehl, 1971, s.74).

Midlertidighet

At menneskelig aktivitet er det mest interessante i byrom, og at forandring og årstidsvariasjoner gjør et område interessant, taler for at det systematisk bør arbeides med midlertidige prosjekter i Herregårdshagen knyttet opp mot urbant landbruk, museumsaktiviteter eller kulturelle arrangementer. Mindre installasjoner eller temporære prosjekter vil være med på å skape destinasjoner innad i Herregårdshagen i de historiske rammene.

Med gjenskaping av de historiske gangveiene, avgrensningen med hekk og gjerde og en gjenskaping av vannelementene, vil midlertidige prosjekter på grusarealene, i de nordre kvarterene eller på gressflatene kunne gi et variert tilbud. Kommunen kan invitere private aktører og kunstnere med i temporære prosjekter i hagen. Eksempelvis temporære hager i kvarterene, slik det har blitt gjort ved Jonsereds herregård utenfor Göteborg. Ved Jonsereds har de mål om at hagen hele tiden skal være i utvikling, og derfor er det gitt rom for et delområde som fungerer som utstillingshage hvor nye mennesker blir invitert hvert år til å planlegge et hageprosjekt. Ellers har de som mål å samarbeide med kunstnere om å lage utstillinger i hagen (Partille kommun, 2022).

Folkehelseprofil for Larvik 2022

Folkehelseinstituttet lager folkehelseprofiler for kommuner og fylker i Norge. I Larvik er det flere som bor i familier med lav inntekt, enn i resten av landet sett som helhet. Andelen ungdomsskoleelever som svarer at de strever med psykiske problemer er også noe høyere enn landsgjennomsnittet. Kommunen har også en noe høyere prosentandel av uføre over 45 år, sammenlignet med hele landet. Folkehelseinstituttet trekker frem at meningsfulle aktiviteter i nærmiljøet, som ikke koster penger, er viktig for å forhindre utenforskap (Folkehelseinstituttet, 2022).

Andelen med innvandrerbakgrunn i Larvik er på 15,2 % sammenlignet med andelen på landsbasis som er på 18,9 % (SSB, 2021). Selv om andelen er noe lavere sammenlignet med hele landet, trekkes det frem som en viktig faktor når kommunen skriver om utenforskap. Da poengteres det at Larvik kommune har en ganske høy andel innvandrere som kommer fra andre kulturer,

og derfor har behov for arenaer hvor en kan praktisere og lære norsk, og få kunnskap om samfunnet i Norge. En tredjedel av de som mottar støtte fra NAV i Larvik er ikke født i Norge, og kan ha behov for arenaer hvor en kan bli kjent med kulturen i Norge og få arbeidstrening eller skoloring (Larvik kommune, 2018). Det er altså behov for møteplasser med aktiviteter som ikke koster noe, og det er behov for møteplasser med aktiviteter som kan samle mennesker med ulike bakgrunner og på tvers av ulike aldre.

Urbant landbruk er en slik aktivitet som kan skape en uformell møteplass i nærmiljøet, og være en samlende aktivitet.

Figur 6.34 Epletre på vestsiden av Herregården.

Figur 6.35 En videreføring av de midlertidige dyrkningsaktivitetene gjort i prosjektet Vi350, bør videreføres til et permanent tilbud for urbant landbruk.

EIERSKAP TIL HERREGÅRDHAGEN

Byparken i Mosjøen ble fredet etter Kulturminneloven i 2000 etter at det hadde blitt gjennomført restaurering av parken på starten av 2000-tallet. Et finurlig grep for å få inn midler til restaureringen var at hvem som helst kunne kjøpe trærne som skulle plantes ut i parken. Privatpersoner, lag, foreninger og bedrifter gikk til innkjøp av trær i parken. De som kjøpte et tre fikk tilsendt et trebevis fra kommunen, og det ble også populært å kjøpe et tre i gave til andre. Det ble satt opp skilt i parken med et kart over de nummererte trærne og hvem som eide hvilket tre.

Trærne ble solgt for 1500 kr per stk. Dette ble populært, og til slutt valgte parkforvalterne også å selge de eksisterende trærne i parken, da alle de nye var solgt. Salg av trær var både et økonomisk bidrag inn i restaureringen, men ga også signaler om at folk i Mosjøen ønsket parken og fikk et eierskap til den. Det var en egen forening, *Foreningen til Mosjøens forskjønnelse*, som markedsførte salget av trær, i tillegg til at det ble skrevet om i lokalavisa ifølge overingeniør og gartner Ragna Berg (e-post, 16. mars 2022).

I tolkningsplanen til Herregårdshagen har jeg tegnet inn 214 nye trær. Salg av frukttrær i Herregårdshagen til privatpersoner vil kunne gi folk et eierskap til hagen, og gi disse mulighet til å høste fra trærne. Enkelte av frukttrærne bør eies av et hagelag eller en organisasjon som kan bruke disse i forbindelse med skoler, kurs eller arbeidstrening til felles innhøsting.

6.15 - URBANT LANDBRUK

Begreper

Urbant landbruk er husdyrhold eller dyrking, i eller i nærhet til by. Det kan også omfatte skogbruk og landbruksaktiviteter i tettbygde strøk og byer, og prosjektene kan være knyttet til det profesjonelle landbruket rundt byen. Begrepet favner vidt, hvor alt fra pallekarmer, parselhager, private hager til besøksgårder er inkludert. Prosjektene kan være eid av det offentlige eller private, og begrepet omfatter både ideelle og kommersielle prosjekter. Ofte er formålet med urbant landbruk det sosiale og pedagogiske, fremfor en effektiv matproduksjon. Urbant landbruk handler minst like mye om å skape gode møteplasser, vern av grøntområder og opprettholdelsen av biologisk mangfold (Forsberg et al., 2014, s.13). Statsforvalteren i Vestfold og Telemark har utgitt en veileder for urbant landbruk for kommunene (Bergh, 2020). Her beskrives fordeler med urbant landbruk. Fordeler er blant annet økt kunnskap om matproduksjon, en styrket matsikkerhet og at prosjektene kan skape en møteplass mellom bønder og folk som bor i byen. Det er også mye læring i urbant landbruk i form av integrering og arbeidstrening. Det sosiale og fysiske rundt dyrking av mat gir bedre folkehelse, og gjennom urban dyrking får man kortreist mat og mulighet for økt biologisk mangfold (Bergh, 2020, s.9).

De mest aktuelle formene for urbant landbruk i Herregårdshagen er:

En **parselhage** er et område for dyrking inndelt i mindre parseller. Vekstene som dyrkes er ment for privat bruk. Skoler, barnehager eller helseforetak som leier parsellene bruker vekstene selv. Permanente konstruksjoner skal ikke bygges i en parselhage (Haavie, 2020, s.6).

I en **demonstrasjonshage** vil formålet være å formidle en spesifikk måte å dyrke på, eller et spesifikt utvalg av planter (Forsberg et al., 2014, s.20). Eksempelvis kan formålet være å formidle blomster og grønnsaker brukt i en periode i historien. For at det skal defineres som en demonstrasjonshage må det være mulighet til aktivt å delta i skjøtsel og utplanting.

Ved museet på Domkirkeodden på Hamar finnes en urtehage med formål om å vise et spekter av kulturhistoriske planter. Det organiseres omvisninger og kurs i tilknytning til hagen. På Domkirkeodden er det formidling av plantebruk, hvordan plantene smaker og lukter som er viktig (Anno Domkirkeodden, 2022). Dette virker å være viktigere enn å rekonstruere et hagemiljø med de eksakte proporsjonene og den eksakte historiske planutforming.

Skolehager skal gi mulighet for undervisning og praktisk læring om dyrking av mat og prosesser i naturen (Forsberg et al., 2014, s.20).

Terapeutiske hager har som formål å være et sted for praktisk arbeid som samtidig styrker den psykiske helsen. Det er en sammenheng mellom arbeid med og i det grønne, og positive effekter på helsa (Forsberg et al., 2014, s.37).

For Herregårdshagen er parselhager den organisasjonsmåten som nok egner seg best fordi den vil gi folk eierskap til hagen, samtidig som parseller kan avsettes til bruk av skoler, i terapi eller for arbeidstrening.

Figur 6.36 Dyrking av vekster blir brukt til læring, rekreasjon og terapi.

Organisering av urbant landbruk

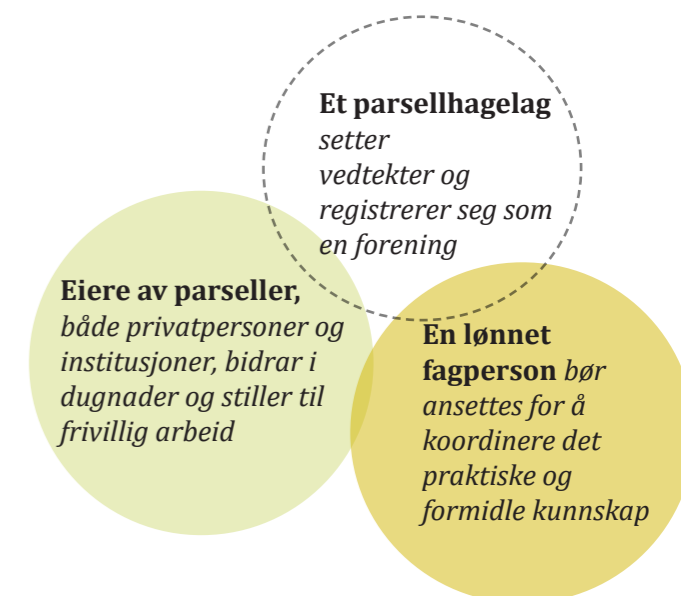
For at et urbant landbruksprosjekt skal bli vellykket er det helt nødvendig med planlegging og organisering. Helst bør det opprettes et styre som setter tydelige ordensregler og føringer for dugnader, samarbeid med kommunen som grunneier og setter ansvarsfordelingen. Et parselhagelag bør eksempelvis organiseres som en forening (Haavie, 2020, s.45). Ved urbant landbruk i Herregårdshagen blir det ekstra viktig å fastsette retningslinjer for hva som er lov å bygge og gjøre i og rundt parsellene, slik at dette ikke kommer i konflikt med hagens eventuelle vernestatus eller forvaltningsplan. Gjenskapes Herregårdshagen som et historisk anlegg vil leietakernes bruk og målsettingene i hagens forvaltningsplan måtte balanseres.

Målgruppene for parselhagedyrking kan være enslige og par, barnefamilier, eldre, innvandrere og institusjoner. De forskjellige målgruppene stiller noe ulike krav til utforming av parsellene. Eksempelvis vil skoleklasser og barnefamilier gjerne ha sitt dyrkingsareal tett på fellesarealer og redskapsboder (Haavie, 2020, s.9).

Ansettelse av en fagperson som kan koordinere driften, fikse praktiske løsninger og til dels skjøtte dyrkingsarealene vil ofte være nødvendig i større urbane landbruksprosjekter. Hvis det velges parselhager i Herregårdshagen, bør disse kunne vedlikeholdes av privatpersoner eller uformelle grupper, siden det ikke er snakk om et så stort areal. Allikevel bør en fagperson enten tilknyttet offentlig parkforvaltning, eller i tilknytning til en privat organisasjon eller Larvik Museum, ansettes i et deltidsengasjement for å koordinere driften av parseller for skoler, barnehager eller for arbeidstrening.

Erfaringer fra Oslo kommune viser at for å sikre kontinuitet og kvalitet i urbane landbruksprosjekter i kommunen er det nødvendig med en ansatt fagperson. Et samarbeid mellom frivillige krefter og lønnet arbeid har vist seg å være vellykket (Rodeo Arkitekter, 2019). Erfaringer fra nabolagshager på Tøyen viste også at prosjektet var avhengig av fagpersoner til å drifte eller ta initiativ, og at slike prosjekter ikke kan driftes

på frivillighet alene (Bratseth, 2016). Også i veilederen til Vestfold og Telemark fylkeskommune påpekes det at det er nødvendig med samarbeid mellom sektorer i kommunen og rekruttering av fagpersoner, for sammen å skape en felles ide om hva dyrkningsprosjektet skal være (Bergh, 2020, s.11). Målet i urbane dyrkningsprosjekter er ofte at disse skal kunne drifte seg selv etterhvert.

Figur 6.37 En organisering av urbant landbruk i Herregårdshagen vil være avhengig av både frivillige og lønnede krefter.

Eierskap

Gjenskapes Herregårdshagen som et historisk anlegg vil det være begrensninger i valg av utforming av parsellene med tilhørende fellesarealer, noe som kan ha innvirkning på eierskapsfølelsen og utfoldelsesmulighetene til parselleierne. En antropologisk studie som ble gjort i forbindelse med urbant landbruk i kommunale gårder på Tøyen i 2016, viste at maling av plantekasser, medvirkning og aktiv involvering var essensielt for å skape engasjement. Involvering av beboerne ble gjort gjennom lokale brobyggere. En brobygger med kjennskap til den lokale kulturen var nødvendig for å få beboere med utenlandsk bakgrunn til å få et eierskap til prosjektet (Bratseth, 2016).

Fasiliteter

Rent praktisk er det en rekke funksjoner som må være på plass for at det skal være mulig å drifte et urbant landbruksprosjekt:

- Det er praktisk å ha en lagringsplass for bær, frukt eller grønnsaker på et kjølig og tørt sted, hvis mye høstes på en gang. En slik lagringsplass kan kombineres med oppbevaring av redskaper.
- Det er essensielt å ha tilgang på vannkraner og kompostkasser for å lage kompost. Det bør drives vekstskifte for ikke å utarme jorda. (Bergh, 2020, s.38).
- Varmebenker eller drivhus gir mulighet til å utvide vekstsesongen. For at prosjektet skal invitere til lengre opphold bør det finnes en oppholdsplass hvor en kan sitte, også hvis det blir dårlig vær. Det må være tilgang på toalett.

Problemer med urbant landbruk

I en studie gjennomført i Karlsruhe i Tyskland ble det undersøkt om folk opplever områder med urbant landbruk som estetisk tiltalende. Tilfeldig forbigående ble spurt om deres holdninger til ulike typer scenarier, og studenter og ansatte ved universitetet ved Karlsruhe ble vist foto av ulike former for urban dyrkning.

Resultatet av undersøkelsen var at urban dyrkning kan bidra til å styrke estetikken i uterom, men at ikke alle former for dyrkning ble oppfattet som fint. Dyrkning i containere ble karakterisert som rotete, i motsetning til blomsterbed og strukturerte bed. Undersøkelsen viste en sammenheng mellom vedlikehold av urbane grønne områder og om de oppfattes som vakre. Forfatterne poengterer at dyrkingsarealene vil være mer utsatt for hærverk hvis de ikke vedlikeholdes. Generelt ble eng og blomster foretrukket fremfor grønnsaksdyrking. Både grønnsaksdyrking og blomsterbed ble vurdert til mer estetisk tiltalende enn plen. Forfatterne av studiet anbefaler derfor å kombinere dyrkning av blomster, blomstereng og grønnsaker på områder hvor urban dyrkning skal foregå permanent (Lindemann-Matthies & Brieger, 2016).

Resultatene fra studiet viser viktigheten av at dyrkingsarealene blir vedlikeholdt. På sein høst, vinter og tidlig vår vil områder for urban dyrkning fremstå brune og grå, slik fargespekteret er på denne årstiden. Derfor er det ekstra viktig at det legges til rette for strukturerte bed, fremkommelige gangveier mellom bed og praktiske løsninger for oppbevaring av redskaper og kompost. For Herregårdshagen vil parsellene være skjermet av en hekk, og bedene vil derfor ikke påvirke estetikken i så stor grad. Hvis det settes ut «pop-up» pallekarmer på grusarealene bør disse kunne oppbevares innendørs på vinteren for å unngå hærverk og beholde et ryddig uttrykk i hagen.

Prosjekter med dyrkning i by på offentlige plasser kan være utfordrende. Når noe er allment tilgjengelig er det også åpent for hærverk, og alle kan forsyne seg av de plantene som vokser frem, om det ikke gjerdes inn. Å gjerde inn dyrkningsfeltene vil samtidig få området til å fremstå mer privat, noe som også er problematisk (Bergh, 2020, s.10).

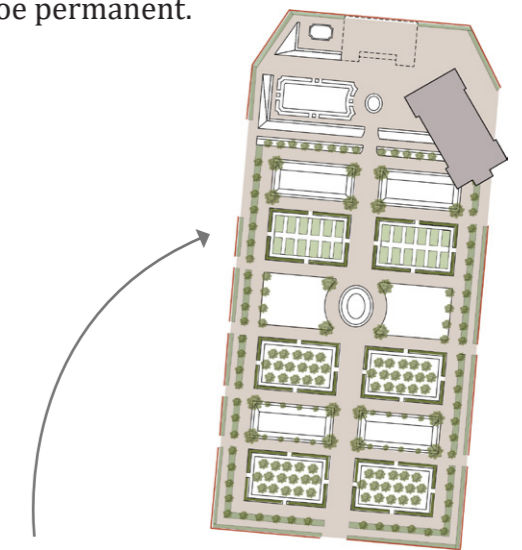
Figur 6.38 Dyrkning i de nordligste kvarterene. Parsellhagelag eller interesserte organisasjoner kan i forbindelse med Larvik Museum eksempelvis gjøre prosjekter hvor det ene kvarteret brukes til å fremvise urter, grønnsaker og blomster som ble tatt i bruk på slutten av 1600-tallet.

6.16 - BRUK AV KVARTERENE

Seks av kvarterene i tolkningsplanen (1680 - 1704) er fylt med frukttrær. I en så stor hage som ved Herregården er det viktig at det finnes vegetasjonsvolumer som er med på å danne rom. Allikevel anbefaler jeg at de to nordligste kvarterene kan brukes til annen type beplantning enn frukttrær, innenfor hekkene. Det må gis rom til aktivitet og alternativer for dyrkning i hagen. I en eventuell forvaltningsplan av hagen vil nyplanting og endring av planteutvalget i disse kvarterene sees på som vanlig skjøtsel. Eksempelvis vil det ofte være nødvendig med vekstskifte i en kjøkkenhage.

Historisk har det vært et orangeri og en gartnerbolig med oppbevaringsmuligheter for planter tilknyttet Herregårdshagen, samt en kjøkkenhage. Disse vil det ikke være mulig å gjenskape på en original plassering, på grunn av byutviklingen som har skjedd. Vekstsesongen kan starte tidligere i et drivhus, og det er mulig å dyrke planter til bruk i kjøkkenhage eller til potter, fra frø. At oppvarmede drivhus og mistbenker har vært en viktig del av Herregårdshagen kommer frem i grevskapsarkivene. Et drivhus vil være viktig for det urbane landbruket, og også for å formidle en viktig funksjon som hagen har hatt. Da blir det også mulig for parsellhagelaget å dyrke frem planter som kan settes frem i blomsterkrukker på sommeren.

Større permanente konstruksjoner bør i utgangspunktet unngås fordi disse vil endre hagens uttrykk. Da vil man komme tilbake til dagens situasjon. Samtidig vil det kunne oppstå et permanent behov for et drivhus, hvis den urbane dyrkingen blir vellykket. Midlertidige tiltak defineres som anlegg, konstruksjoner eller bygninger som ikke står lengre enn 2 år, og de skal ikke gi varige spor i terrenget (Kommunal og regionaldepartementet, 2011). Drivhus uten fundament og mistbenker er eksempler på mindre konstruksjoner som er lette å fjerne hvis nødvendig, og som det kan startes med før en bygger noe permanent.

Figur 6.39 De to nordligste kvarterene kan brukes til andre vekster enn frukttrær. Deler av gamle Mesterfjellet skole kan huse kjøkken og lagringsplass i tilknytning til urbant landbruk.

Størrelse på parseller

I Parselhagehåndboken, gis det råd om størrelsen på parsellene. Det påpekes at parsellene heller bør være inndelt i mindre arealer, enn større, fordi folk flest ikke har kapasitet til å vedlikeholde store arealer. Det vises til at 20 m² har vært vellykket for en parsellgruppe i Bergen (Haavie, 2020, s.10).

I ett kvarter i Herregårdshagen fås det eksempelvis plass til 12 kvarterer på ca. 18m² hver, hvis det legges til gangveier på 1,4 m imellom (figur 6.42). Om det er enkeltpersoner eller foreninger som leier parsellene vil avgjøre hvor mange som har ansvaret for parsellene. Hvis to av kvarterene oppdyrkes vil det minimum bli en parsellgruppe på 24 personer. Haavie påpeker at grupper på 15-20 personer krever like mye planlegging og organisering for å bli vellykket som grupper på 80 personer (2020, s.10).

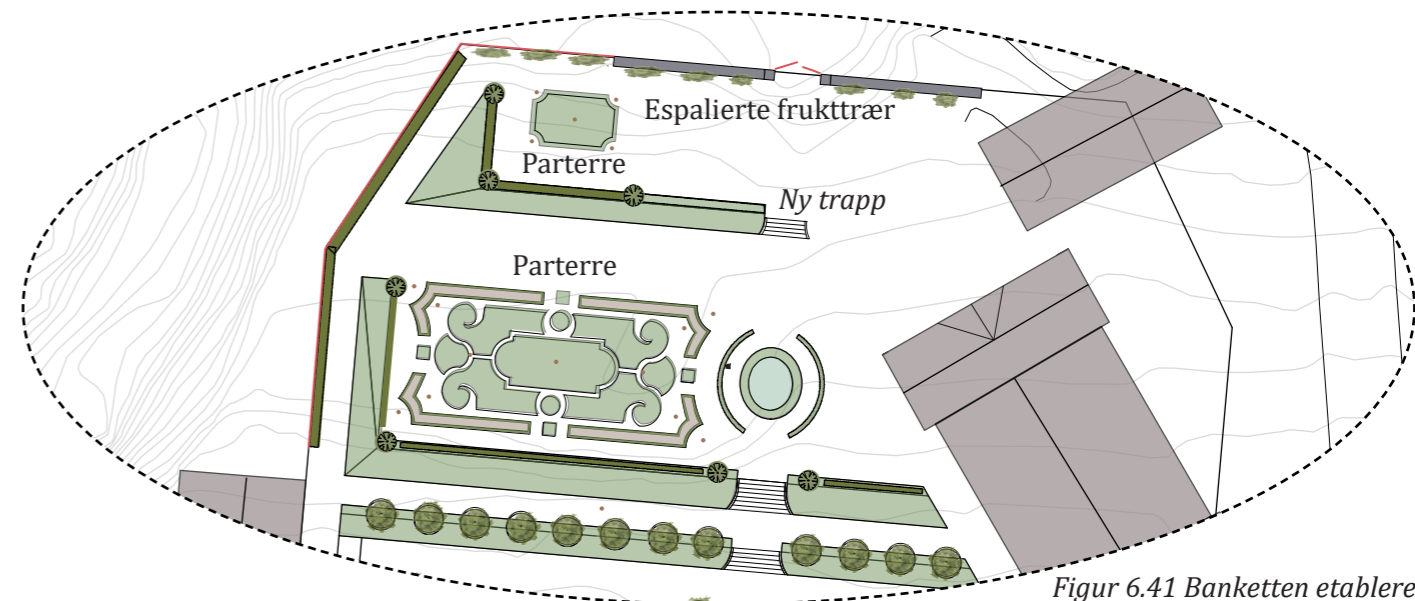
Parseller på banketten?

Et spørsmål er om også mer areal skal tas i bruk til urbant landbruk hvis dette først viser seg å være vellykket i de nordligste kvarterene. Argumenter for å plassere parsellene på banketten er nærheten til gamle Mesterfjellet skole, at det ikke finnes en nøyaktig beskrivelse av parterrene, og at parterrene vil være skjøtelsintensiv. Hagens funksjon som tidligere dyrkningsareal vil bli formidlet, men den opprinnelige intensjonen til banketten som et prydelement forsvinner.

Ved å gjenskape parterrene vises den opprinnelige intensjonen med banketten (figur 6.41). Dette styrker Herregårdshagen som et historisk anlegg. Allikevel blir banketten assymetrisk, og nye oppholdsplasser og inngangspartier vil bli etablert i forbindelse med gamle Mesterfjellet skole hvis bygget skal renoveres. Banketten blir derfor oppstykket. Jeg mener allikevel at så mye som mulig av de historiske strukturene bør gjenskapes for å formidle en helhet, og at parterrene bør gjenskapes i forenklede eller mer detaljerte versjoner. Hvis parterrens form og formspråk bestemmes, kan disse bedene i parterren fortsatt brukes av parselhagelagene eller skjøttes gjennom arbeidstrening.

Figur 6.40 Prinsippkisse av parsellene ved Mesterfjellet skole. Enkelte frukttrær kan fortsatt plantes i parsellene for å gi skygge.

Figur 6.41 Banketten etableres med parterrer.

Eksisterende koter ekv. 0,5 m

Plankegjerd og stakittport

• Person

■ Sittemøbler

0m 10m 20m 40m N

M 1:750 (A3)

Figur 6.42

7. AVSLUTNING

Figur 7.1 Bøkehekker fra Magne Bruun sitt anlegg som leder mot søylen fra Gyldenløves steinhus.

7.1 - OPPSUMMERING

Sammenstilling

I denne oppgaven har jeg sammenstilt det viktigste av den eksisterende kunnskapen om Herregårdshagen, med fokus på prydhagen. Oppgaven fungerer derfor som et oppslagsverk for å forstå hagens historie, og viser til hvor en kan lese mer om den, enten i avhandlinger eller arkiver. Oppgaven fungerer også som et diskusjonsgrunnlag for videre undersøkelse av hagen. Med denne oppgaven er det første gang en landskapsarkitekt har studert kildematerialet om Herregårdshagen i Larvik. Hagen har tidligere blitt skrevet om av historikere, med fokus på arkitektur og samfunnsutviklingen i Larvik. I denne oppgaven er det sett nærmere på plantebruk, terreng, trapper og vannelementer i lys av hagekunsthistorien. Herregårdshagen er i større grad satt i sammenheng med samtidens praksis i hageanlegg og samtidige hageanlegg i Danmark.

I arbeidet med oppgaven har jeg innsett at det er behov for en mer detaljert undersøkelse av hvilke anlegg som kan ha vært forbilder for hagen. Dette bør gjøres for å forstå detaljutformingen av hageopper, mulige balustrader, skulpturer og utformingen av fontenene. Det hadde vært interessant å undersøke nærmere om det kan ha vært balustrader i tilknytning til den øverste terrassen nærmest steinhuset. Oppgaven peker på utfordringer med høydeforskjeller på banketten hvis det opprinnelige terrengnivået gjenskapes. Den endelige koteringsplanen for terrenget i Herregårdshagen må gjøres etter at plasseringen av steinhuset er undersøkt i terrenget. Hvis det også gjennomføres hagearkeologi lengre sør på tomten er det mulig å anslå et mer presist terreng for hele Herregårdshagen.

Historie

I denne oppgaven har jeg sett at Herregårdshagen bør gjenskapes til perioden 1680 – 1704, da stattholder og greve Ulrik Frederik Gyldenløve eide Herregården. Gyldenløve var en del av en kongefamilie som på midten av 1600-tallet var banebrytere innenfor utviklingen av hagebruken i Danmark med gartneri, pomeranshus og bygging av hageanlegg som Frederiksdal og Sophieamaliehagen. Herregårdshagen hadde trekk

som minnet om terrengformingen i italienske hager. Midtaksen, alléer og kanaler, sistnevnte på tvers av midtaksen, var trekk fra fransk hagekunst. Bruken av kanalmotivet var et trekk fra Holland. Disse hagearkitektoniske virkemidlene sees også generelt i danske hager på 1600-tallet. Herregårdshagens utforming slik den sees i kart fra 1688 og ca. 1690 vitner om en orden og regelmessighet, slik som Gyldenløve gir uttrykk for at intensjonen bør være med anlegget «[...] i det minste observere regelmessighet og orden, ting som vår nasjon ikke iakttar noget videre, eller forventer, selv om det ei koster noget» (Hvinden-Haug, 2008, s.168). At pryddet og nytte ble blandet i Herregårdshagen er tydelig da hagen inneholdt karpedammer og frukttrær. Siden de danske grevene sjeldent oppholdt seg permanent i Herregården, har nok hagen vært preget av de ulike gartnernes ønsker, og derfor har nok kjøkkenhagen og dyrking av nyttevekster vært prioritert utover på 1700-tallet.

Helheten

Hvis Herregårdshagen skal gjenskapes må den anlegges så helhetlig som mulig for at hagen skal ha verdi som et historisk anlegg. For å kunne oppleve de hagearkitektoniske virkemidlene som ble tatt i bruk og hagens komposisjon må dette gjenskapes så fullstendig som mulig. Adkomst og uteplasser tilknyttet de skolebyggene som ikke rives må tilpasses rammeverket i Herregårdshagen. Å satse på Herregårdshagen som historisk hage vil styrke kulturmiljøet ved Tollerodden og gamlebyen i Larvik, og gi verdige omgivelser til Herregårdsbygget. I oppgaven har jeg gått videre med alternativ 2 i byutviklingsprogrammet. I alternativet vil alle de gamle skolebyggene rives med unntak av gamle Mesterfjellet skole. Det er viktig at et nytt tilbygg til Larvik Museum ikke bygges i midtaksen, fordi siktlinjen da vil brytes. Å gjenskape en helhet må være et langsiktig mål. I dagens situasjon er det eksempelvis nødvendig å opprettholde innkjøringen til Larvik fengsel. Ladegårdshagen i Oslo er et eksempel på en delvis rekonstruert hage, hvor en etter hvert håper på å kunne rekonstruere en helhet.

Historisk rammeverk

Det historiske rammeverket med dammer, fontene, kvarterer og gangveier er særlig viktig å få på plass. Dette rammeverket bør følge de historiske kildene. Innenfor rammeverket kan det skje tilpasninger som svarer til dagens behov og skjøtselsnivå. Parsellhager kan etableres innenfor kvarterene. Beplantningen i parterrene på banketten må tilpasses et realistisk skjøtselsnivå. Derfor anbefales det å anlegge en forenklet engelsk parterre eller å antyde parterrene med klippet vintergrønt og gress, siden kildene ikke beskriver utformingen av parterrene i detalj. Skjøtsel kan foregå ved samarbeid mellom ansatte fagpersoner med gartnerfaglig kompetanse, parsellhagelag og personer i arbeidstrening.

Plantebruk

Hvis Herregårdshagen gjenskapes blir det viktig å følge den historiske planteb Bruken, så langt som det finnes kilder på dette. I denne oppgaven har jeg presentert de plantene som nevnes i takseringen av 1774 og i enkelte av hovedregnskapene. Jeg har diskutert om noen av disse plantene faktisk ble tatt i bruk, og funnet eksempler på hvordan enkelte

av plantene har blitt brukt i andre hager på 16- og 1700-tallet. Dette er kun en første diskusjon rundt planteb Bruken, og botanikere og hagehistorikere bør involveres i videre undersøkelser. Jeg har også foreslått å plante nye frukttresorter sammen med historiske sorter, for å vise variasjon og utviklingen av frukttresorter.

Urbant landbruk

Herregårdshagen har et potensiale for å bli et samlende punkt i byen med rom for kulturarrangementer, konserter, urbant landbruk og historiefremføring innenfor det historiske rammeverket. På denne måten arbeides det mot de nye målene i kulturmiljøpolitikken hvor lokalsamfunnet rolle og aktiviteter knyttet til kulturarven får økt betydning, slik at det ikke utelukkende fokuseres på vern. Larvik by er noe fragmentert, og de sentrumsnære parkene har en mangel på skjermede sitteplasser. Herregårdshagen vil utgjøre et større grøntområde med en plassering som gir gode muligheter for et sosialt samlingspunkt mellom sentrum og bydelen Torstrand.

Figur 7.2 Utsikt mot Tollerodden med Larvik kirke og hospitalet. Fotoet er tatt fra et stillas midt i oppgaveområdet.

Koblinger til byen

Hagens omgivelser er i dag totalt endret fra den opprinnelige situasjonen, og utsikten mot Larviksfjorden sees ikke fra hagen i dag. Derfor blir det viktig å etablere en allé ned mot Larvik kirke for å vise sammenhengen mellom Herregården, Tollerodden og fjorden. Det blir også viktig å lage en god forbindelse mellom parken ved Farrishallen og Herregårdshagen, for å samle grøntområdene. Det bør anlegges nye fotgjengerfelt for å skape enkle forbindelser for fotgjengere, og fotgjengere bør prioriteres i trafikkbildet rundt Herregårdshagen, slik at området oppleves inviterende. Hvis en velger å gjenskape Herregårdshagen må en tørre å tenke langsiktig og prioritere hagen i bybildet. For at Herregården og Herregårdshagen ikke skal forsvinne i de moderne dimensjonene, trengs det en buffersone rundt hagen hvor det unngås blokkbebyggelse og tettstedsbebyggelse høyere enn to etasjer. Som vi har sett har Larvik kommune satt restriksjoner for utviklingen ved Herregården og Tollerodden i kommunedelplanen for 2021 – 2033. Herregårdshagen og Tollerodden er inkludert i en bestemmelsessone for bevaring (pbl § 11-9) hvor Larvik kirke og Herregården skal være områdets

dominerende bygninger (Larvik kommune, 2021c). Bestemmelsessonen for bevaring gjelder ikke for hele området mellom Herregårdshagen og Larviksfjorden. I området mellom Storgata og Hospitalgata bør det i det lange løp planlegges for en siktlinje mellom Herregårdshagen og fjorden. Hagen bør ikke gjerdes inn med et gjerde på 1,90 meter, slik det opprinnelig var. Deler av innrammingen kan ha denne høyden, men ikke hele, for da vil Herregårdshagen oppleves privat.

Drivhus

Hvis det skal bygges et drivhus så må det være en midlertidig lettere konstruksjon, som brukes i tilknytning til urbant landbruk. Sees det et behov for en mer permanent løsning bør drivhuset være i forbindelse med eksisterende bygg. Et moderne permanent drivhus vil være misvisende i en historisk hage, fordi det kan tolkes til å ha vært der opprinnelig. Gartnerboligen og orangeriet lå utenfor prydhagen, så en historisk korrekt plassering av et drivhus vil ikke være mulig i dagens situasjon. Derfor vil det beste være å bygge et drivhus i forlengelse av Mesterfjellet skole for å tydelig vise at dette er en moderne

konstruksjon. Dette bør gjøres fremfor å ha ett frittstående drivhus ute i hagen. Et drivhus kan bli et viktig samlingspunkt og være nyttig for å utvide sesongen for matproduksjon i forbindelse med urbant landbruk. Det bør undersøkes mer rundt den historiske praksisen med orangeri, mistbenker, ferskenkister og «geveksthus», for å forstå hvilke planter som kan ha blitt brukt i orangeriet og hvordan dette ble driftet. Det bør også sees på hvilke planter som kan ha klart seg i Norge under et kaldere klima på 1600-tallet.

Spor i grunnen

Uavhengig av om det velges å gjenskape Herregårdshagen bør en være oppmerksom på at det nok finnes flere historiske spor i grunnen. Ved rivning av bygg eller graving for infrastruktur i grunnen må man være oppmerksom på dette og unngå de områder hvor det er stor sannsynlighet for å finne spor, slik som under grus- og asfaltflater i skolegårdene. I 2015 ble det gjort gravearbeider i forbindelse med overvannsledninger. Det ble det funnet uthulede trerør med lokk, i et sjikt med blåleire ved Torstrand skole. Larvik Museum ble kontaktet med en gang dreneringsrørene til dammene ble funnet (Bache, 2015). Det bør føres oppsyn ved graving på området, og funn må dokumenteres. Slik dokumentasjon er viktig for kunnskap om norsk hagekunsthistorie som ellers kan gå tapt for alltid. Ikke alle aspekter ved Herregårdshagen kan eller skal gjenskapes fullt ut, men det er uansett viktig å samle kunnskap fra synlige funn i grunnen for å kunne formidle et riktig bilde av Herregården som kulturminne. Det gir også muligheten til å gjenskape anlegget hvis man senere får ressurser til å gjøre dette.

Skjøtsel og drift

I oppgaven har jeg sett at urbant landbruk og drift av en historisk hage er avhengig av lønnete fagpersoner for å koordinere det praktiske og formidle kunnskap. Fagpersonene kommer i tillegg til arbeid som blir gjort av parsellhagelag eller parkavdelingen til kommunen. Herregårdshagen har et areal på ca. ca. 16 000 m², altså 16 dekar. Til sammenligning er Birkelunden i Oslo på 18 000 m², 18 dekar. Det er altså snakk om store dimensjoner på hageanlegget. Hagen vil inneholde mange trær som trengs å beskjæres, mange meter med hekk, flere brede grusveier og en midtakse som kan ha hatt en bredde på hele 9,2 meter. Det vil derfor bli behov for flere fagpersoner til å vedlikeholde anlegget og fornye vegetasjonen. Det trengs å settes av omfattende ressurser til vedlikehold hvis Herregårdshagen skal gjenskapes. Det blir viktig at Larvik Museum har mulighet til å stille med ressurser til bemanning for å formidle hagens verdi. Skjøtsel og drift kan også knyttes til helseforetak eller arbeidstrening, men dette må knyttes opp mot en koordinator med fagkompetanse på historiske grøntanlegg. Det blir viktig med tydelig skilting som gir informasjon om hagens historie, slik at denne formidles til alle. Målene i forvaltningsplanen til Herregårdshagen bør balansere formidling av hagens historie og en moderne bruk. Herregårdshagen kan ikke utelukkende driftes som et museumsanlegg, men må også ta hensyn til driften av urbant landbruk.

Figur 7.3 For å opprettholde et ryddig og frodig hageanlegg trengs det jevnlig skjøtsel og vedlikehold.

7.2 - REFLEKSJON

Jeg valgte problemstillingen,

Hvordan gjenskape Herregårdshagen i Larvik slik at hagens opprinnelige intensjon og funksjon blir formidlet?

Dette var fordi jeg var interessert i å undersøke hvordan hagen kan ha sett ut, og bidra med min tolkning i forbindelse med undersøkelsene som blir gjort av hagen. I løpet av prosessen forstod jeg at for å kunne gjøre en tolkning av de eldste hageanleggene er man helt avhengig av å samle så mange bruddstykker som mulig fra ulike kilder. Litteratur om hagekunsthistorie, anlegg i samme region eller tilknytning gjennom eierens familiære forbindelser, spørsmål til fagekspert, befaringer i felt og lesing av arkivmateriale har alle vært viktige brikker i mitt arbeid. I mitt arbeid har jeg hatt tidligere undersøkelser å støtte meg på. Allikevel viste det seg vanskelig å finne andre anlegg hvor jeg kunne trekke en begrunnet parallell til Herregårdshagen.

Det at jeg ikke selv kunne lese regnskap og brev i grevskapsarkivet har gjort at jeg har brukt Hvinden-Haug sin avhandling som kilde. Med min grøntfaglige bakgrunn kunne jeg kanskje ha fanget opp andre detaljer enn de som er funnet tidligere, hvis jeg hadde greid å lese primærkildene. Hadde jeg spurt om et intervju med Larvik Museum tidligere i prosessen hadde jeg nok spart tid med tanke på å få avdekket alt materiale som museet hadde oversikt over. Samtidig har jeg hatt mye kontakt med konservator Aina Aske via e-post i løpet av prosessen. Det kunne ha vært hensiktsmessig å undersøke Riksarkivet i Odense hvor det finnes korrespondanse fra grevskapet i Larvik. Dette ville imidlertid vært tidkrevende arbeid, og jeg fikk tips fra Aina Aske om at grevskapsarkivene i Kongsberg nok ga mer detaljerte kilder om hagen (e-post, 25. februar 2022).

I arbeidet med denne oppgaven har jeg forstått at det alltid vil være usikkerhet knyttet til hvordan en historisk hage har sett ut, særlig de eldste. På mange måter er Herregårdshagen i Larvik godt dokumentert med kart, takseringer, regnskapslister og foto.

Samtidig blir mye usikkert når en skal danne seg et bilde av detaljene. I denne oppgaven har jeg forsøkt å gi min tolkning av Herregårdshagen, så detaljert som jeg kunne. Jeg har innsett at enkelte ganger kommer man ikke i mål med å få svar fordi det er umulig å vite helt sikkert hvis det ikke er dokumentert.

Derfor ser jeg behovet for å arbeide med en metode slik som ved Stend Hovedgård, hvor flere ulike fagfelt involveres. En tolkningsplan som er basert på et samarbeid mellom historikere, anleggsgartnere, botanikere, landskapsarkitekter og arkeologer vil gi det beste resultatet, fordi en vil sitte på mer kunnskap. At flere eksperter må gjennomgå en tolkningsplan før noe bli bygget er et krav i Firenzecharteret, artikkel 15 (ICOMOS, 1982).

Når har en gjenskapt hage historisk verdi? Dette er et viktig spørsmål jeg har stilt meg i arbeidet med oppgaven. Hvor mye kan hagen stykkes opp før den mister helheten i uttrykket? På en måte er svaret enkelt. Hagen bør være så helhetlig som mulig og svare til kilder og eksisterende kunnskap om hageanlegg på den tiden hagen ble anlagt. På den andre siden vil kunnskapshull og praktiske behov gjøre at den historiske verdien reduseres. Det bør allikevel etterstrebtes å gjenskape hagen så helhetlig som mulig, hvis målet er å definere gjenskapelsen som en historisk hage.

En overordnet målsetting med denne oppgaven har vært å finne Herregårdshagens opprinnelige intensjon, i plantevalg og utforming, samt hagens funksjon, for å danne et grunnlag for en gjenskapelse med historisk verdi. En historisk hage vil kunne gi mulighet for å oppleve tidligere tiders formidealer. Samtidig er det viktig at Herregårdshagen ved en gjenskapelse får bruksverdi for folk i dag. I denne oppgaven har jeg undersøkt at urbant landbruk kan integreres inn i den historiske planen uten at hagen stykkes opp, men at en utvidelse av parseller til banketten er diskutabelt og at nye faste installasjoner bør unngås.

Jeg ser at jeg kunne ha valgt en mer gjennomførbar oppgave hvis tilnærmingen var å tegne ut et parkanlegg som baserte seg på historien, uten å være helt tro mot kildegrunnet. Da hadde jeg hatt større frihet til å utforske ulike designløsninger. I en slik oppgave kunne jeg fortsatt ha gjort en fremstilling av eksisterende kunnskap om Herregårdshagen, men brukt denne kunnskapen til inspirasjon for en friere tolkning, slik de andre scenarioene i byutviklingsprogrammet presenterte. Da hadde det vært mulig å prosjektere mer og utforske andre design ved bruk av landskapsarkitektens metoder. Samtidig hadde ikke resultatet blitt en historisk hage. Jeg kunne ha valgt å vinkle problemstillingen mot en sammenligning av Herregårdshagen med andre anlegg i Norge og Danmark. Da kunne jeg viet mer tid til et litteratursøk på dette, og gått dypere inn på de kulturelle strømningene som kan ha formet hagen. Det hadde også vært spennende å snevre inn oppgaven til å gjelde prosjektering av urbant landbruk og fasiliteter til dette, og begrense meg til å bruke historien som inspirasjon i designet av dette.

Allikevel var det viktig i denne fasen av arbeidet med Herregårdshagen å undersøke hva en gjenskapelse vil innebære i praksis for et hageanlegg som nærmest er forsvunnet, og hvor omgivelsene i så stor grad har endret seg. I oppgaven har jeg sett at hovedstrukturen til hagen kan gjenskapes relativt nøyaktig, spesielt hvis fremtidig hagearkeologi bekrefter midtaksen og høyden til grunnmuren til steinhuset. Samtidig vil dagens situasjon gjøre det vanskelig å rekonstruere banketten, uten at den blir oppstykket og uten at man må tilføre nye elementer. Det er størst usikkerhet rundt utformingen av banketten, samtidig som den er helt essensiell for å vise intensjonen og det arkitektoniske grepet i Ulrik Frederik Gyldenløves hage.

I arbeidet med oppgaven har jeg fått et innblikk i hvordan en går frem for å undersøke historiske hageanlegg, hvilke metoder som tas i bruk og jeg har fått økt forståelse for at i arbeidet med historie vil tolkningen alltid preges av personen som tolker kildematerialet. Derfor er det særlig viktig med gode kildehenvisninger og offentliggjøre undersøkelsene som blir gjort om hagen fortløpende.

Figur 7.4 Det østre portrommet som ledet ut til Herregårdshagen

KILDER

Skriftlige kilder

Aarskog, K. (1997). *Hagearkologi – et redskap for restaurering av historiske hageanlegg*. Masteroppgave. Ås: Norges Landbrukskøyskole

Aske, A. (2013). Herregårdshaven i Larvik: På sporet av tapt historie. I: Sørensen, E. (red.) *Norsk Havekunst under europeisk himmel*, s. 243 - 253. Oslo: Scandinavian Academic Press.

Beyer, F. (1996). Hagearkologi. I: Hendeliowitz, J., Kromann, M. (red.) *Barokhaven ved Frederiksborg Slot - Genskabelsen af Det Kriegerske Anlæg*, s.29-30. København: Slots- og Ejendomsstyrelsen

Bruun, M. (1982). Tegning med hovedpunkter i restaureringsforslag. Vedlagt er et tekstdokument hvor Mange Bruun har skrevet om Herregårdshagens historie. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.

Bøhm, J. F. (1915). *Herregaardshaven i Larvik og dens gartner for 100 aar siden*. Jarlsberg og Larvik amtstien, 12. oktober 1915.

Christensen, A. (1996) Havens planter – dengang. I: Hendeliowitz, J., Kromann, M. (red.) *Barokhaven ved Frederiksborg Slot - Genskabelsen af Det Kriegerske Anlæg*, s.29-30. København: Slots- og Ejendomsstyrelsen

Christensen, A. (1999). *HAVERNE - dengang*. Rhodos

Det Norske Hageselskap (2006) *Hageselskapets sortliste*. 2. opplag. Oslo: Hageselskapet.

Dietze-Schirdewahn, A. (1999). *Kjøkkenhagen på Baroniet Rosendal som et eksempel for Norges hagekunsthistorie*. Masteroppgave. Universitetet i Hannover.

Dietze-Schirdewahn, A. (2007) *Garden Art and the Bourgeoisie 1750 – 1850*. Doktoravhandling. Ås: Norwegian University of Life Sciences.

Essen, M. V. (1997). *Hager til lyst og nytte*. Oslo: Schibsted Forlag

Essen, M. V. (1999). *Våre levende kulturminner: På høy tid å verne*. Fortidsvern, 1: 2-3.

Flinck, M. (2013). *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlsson.

Fredriksen, B. A. (2003). *Norske renessansehager under nederlandsk innflytelse 1537 – 1800*. Ås: NLH

Gehl, J. (1971). *Livet mellem husene*. København: Arkitektens Forlag

Gehl, J. (2016). *Byer for mennesker*. 1.utgave, 3. opplag. København: Bogværket.

Hansen, O. B. (2008). *Landskapsplanter – lignoser i emnet PHG213*, 2.utgave. Ås: Boksmia

Hendeliowitz, J. (1996) Det Kriegerske Haveanlæg. I: Hendeliowitz, J., Kromann, M. (red.) *Barokhaven ved Frederiksborg Slot - Genskabelsen af Det Kriegerske Anlæg*, s.29-30. København: Slots- og Ejendomsstyrelsen

Hobhouse, P. (1992). *Plants in Garden history*. London: Pavilion Books Limited.

Hvinden-Haug, L. J. (2008) *Den eldre barokken i Norge: Bygningenes former og rommenes fordeling 1660 – 1733*. Doktoravhandling, Arkitektur- og designhøyskolen i Oslo.

Hvinden-Haug, L. J. (2009) *Herregården i Larvik – rekonstruksjonsforslag*. NIKU Oppdragsrapport nr. 91/2009.

Hvinden-Haug, L. J. (2016) *Reconstructing Historical Gardens: Negotiations and Debates – The Larvik Case*. I: Guttormsen, T. S. & Swensen, G. (red). *Heritage, Democracy and the Public*, s. 131 – 143. Surrey: Ashgate.

Langeland, K. (2005). *Stauder i norske hager*. Bergen: Vigmostad & Bjørke

Larvik kommune & 3RW Arkitekter. (2021). *Larvik byutviklingsprogram November 2021*.

Lund, H. (2000) *Danmarks havekunst I. Indtil 1800*. København: Arkitektens Forlag.

Måge, F. (2016) *Norsk frukthistorie – sett fra Hardanger*. Skald forlag.

Pedersen, F. O. (2013) Rød Herregård i Halden. I: Sørensen, E (red.) *Norsk havekunst under europeisk himmel*, s. 278-286. Oslo: Scandinavian Academic Press / Spartacus forlag AS.

Rian, Ø. (1980). *Vestfolds historie – grevskapstiden 1671 – 1821*. Larvik: Preutz og Bonnevie

Rogers, E. (2001). *Landscape Design: a cultural and architectural history*. New York: Abrams

Schul, J. (1997). *Rekonstruksjon, genskabelse eller fri fornyelse? Restaureringstankerne bag Thurah´s borgerlige barokhave på Gl. Holtegaard*. Meddelelser fra Havebrugshistorisk selskab, Nr. 17, s. 5-11.

Schnitler, C. W. (1916). *Norske haver i det XVIII og XIX aarhundrede*. Kristiania: Norsk Folkemuseum

Sellers, V. B. (2001). *Courtly gardens in Holland 1600 – 1650*. Amsterdam. Architectura & Natura Press.

Skard, T. (1963). *Hagebruk og gartneri i Norge*. Sarpsborg, Universitetsforlaget.

Skard, T. (1947). *Urtegårdsmenn, podemestre og gartnere i Norge. Født til og med 1800*. Oslo: Nationaltrykkeriet & Forlagsbokbinderiet.

Tallaksen, H., Grimsæth, S., Storøy, A., Edvardsen, F. (2020). *Kulturhistorisk stedsanalyse (DIVE) for Tollerodden-Herregården, Larvik*. Rapport fra Asplan Viak 04.05.2020.

Vestfold og Telemark fylkeskommune. (2021). *Herregården i Larvik – Herregårdshagen*. Rapport fase 1. 21. Mai 2021. Tilsendt fra Trude Aga Brun på e-post 24.januar 2022.

Winsnes, A. (1988). *Oslo ladegårds have – historie og rekonstruksjonsforslag*. Hovedoppgave. Ås: Norges Landbrukskøyskole

KILDER

Nettkilder

- Aasrum, T., Skalleberg, A. (2013) *Mesterfjellet og Torstrand skoler, samt Herregården og omkringliggende arealer*. Planbeskrivelse fra Norconsult 28. juni 2013. Tilgjengelig fra: <http://webhotel3.gisline.no/GisLinePlanarkiv/3805/201213/Dokumenter/201213%20Planbeskrivelse.pdf> (lest 09.01.2022)
- Andersen, E.W. (2019, 6. mars) Riksantikvaren og fylkeskommunen sier blankt nei til ny stasjon i Indre havn: - Håper det er kroken på døra. *Østlands-Posten*. Tilgjengelig fra: <https://www.op.no/riksantikvaren-og-fylkeskommunen-sier-blankt-nei-til-ny-stasjon-i-indre-havn-haper-det-er-kroken-pa-dora/s/5-36-730282> (lest 21.02.2022)
- Andreassen, H.J., Higley, L., Thoresen, P. (1991) *Vestfoldskolen gjennom 250 år: 1739 – 1989*. Vedlegg, s. 201. Tønsberg: Skoledirektøren i Vestfold i samarbeid med Eik lærerhøgskole. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/nbsok/nb/8c555cdfb7081a95d3fc158d30e2bf77?lang=no#201> (lest 24.01.2022)
- Anno Domkirkeodden (2022) *Urtehaven på Domkirkeodden*. Tilgjengelig fra: <https://domkirkeodden.no/urtehaven> (lest 21.03.2022)
- Arntzen, J.G. (2021) *Frederiksberg (slott i København)*. Tilgjengelig fra: https://snl.no/Frederiksberg_-_slott_i_K%C3%B8benhavn (lest 13.01.2021)
- Artsdatabanken. (2022). *Artskart*. Tilgjengelig fra: <https://artsdatabanken.no/arterpakartet> (lest 23.04.2022)
- Artsdatabanken b. (2022). *Platanlønn – Acer pseudoplatanus L.* Tilgjengelig fra: https://artsdatabanken.no/Taxon/Acer_pseudoplatanus/103560 (lest 08.05.2022)
- Aske, A. (2018). *Herregårdens hage*. Flyer fra Larvik Museum. Tilgjengelig fra: https://www.larvik.kommune.no/media/6098/herregaardshagen_2018_24x21_trykk.pdf (lest 26.04.2022)
- Astrup, I.E. (2016). *Den historiske hagen på Stend*. Rapport fra Hordaland fylkeskommune. Tilgjengelig fra: https://www.hordaland.no/contentassets/44785ff09a284a9b98533013bff42606/hagen_pa_stend.pdf (lest 27.02.2022)
- Bache, K. (2015, 22. oktober). Fant rørsystem fra 1670-tallet. *Østlands-Posten*. Tilgjengelig fra: https://www.op.no/kultur/herregarden/lokalhistorie/fant-rorsystem-fra-1670-tallet/s/5-36-129245?onboarding_mode=true (lest 11.05.2022)
- Balvoll, G. & Weisæth, G. (1994). *Horticultura – Norsk hagebok frå 1694 av Christian Gartner*. Otta: Landbruksforlaget. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/items/f6b1a9977497874eeb9d5f59396354a1?page=5&searchText=christian%20gartner> (lest 27.04.2022)
- Bergh, T. (2020). *Veileder for urbant landbruk*. Rapport for Fylkesmannen i Vestfold og Telemark. Tilgjengelig fra: https://www.statsforvalteren.no/contentassets/d0f278aaaf1449afba4c04aebb3a2c2e/veileder-urbant-landbruk_tb_publicering_korrigert.pdf (lest 07.03.2022)
- Bjørnskau, T., Sundfør, H. B., Sørensen, M. W. J. (2016) *Evaluering av «Shared space» - områder i Norge*. Rapport fra Transportøkonomisk institutt. Tilgjengelig fra: <https://www.toi.no/getfile.php?mmfileid=44676> (lest 06.04.2022)
- Bloch, H. (1647). *Horticultura danica*. København: trykt av Peter Hake på Jørgen Holstis Bogfør. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/nbsok/nb/dda61bfcc66e25d3f224c0d052e804dd?lang=no#27> (lest 24.03.2022)
- Bratseth, K. (2016). *Dyrking som bomiljøprosjekt – inspirasjon og lærdom fra Tøyen*. Tilgjengelig fra: <https://nabolagshager.no/2016/11/12/dyrking-som-bomiljoprojekt-laerdom-fra-toyen/> (lest 10.04.2022)
- Bødtker, K. E. (1962). Herregaardens ældste historie. I: Johnsen, O. A. (red.) *Larviks historie 1. Bind Larviks historie indtil 1814*. s.101-112. Larvik: Ant. Anderssens trykkeri. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/items/67c1c5f261f2307d6221aff80a2859e0?page=131&searchText=larviks%20historie> (lest 13.03.2022)
- Dietrichson, L. (1912). *Den norske elfenbenskjærer Magnus Berg: et bidrag til den norske kunsts historie i baroktiden*. Kristiania og Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/items/b1902aa8a30f3a0986f4718226b662ed?page=0&searchText=Den%20norske%20elfenbenski%C3%A6rer%20Magnus%20Berg:%20et%20bidrag%20til%20den%20norske%20kunsts%20> (lest 15.03.2022)

- Dietze-Schirdewahn, A. (2013). *Stend hovedgård: sammendrag forprosjekt*. Rapport fra Institutt for landskapsplanlegging, NMBUI, Ås. Tilgjengelig fra: <https://www.hordaland.no/contentassets/44785ff09a284a9b98533013bff42606/hagen-pa-stend-sammendrag-forprosjekt-13.05.13.pdf> (lest 18.03.2022)
- Dietze-Schirdewahn, A., Fredriksen, B. A., Brun, T. A., Askjem, J. Ø. (2022). *Arkeologisk utgravning i Herregårdshagen 2021 Rapport*. 21. Rapport fra Vestfold og Telemark fylkeskommune 21. Januar 2022. Tilgjengelig fra: <https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2022/03/VTFK-Rapport-2021-Herregardshagen-i-Larvik.pdf> (lest 28.04.2022)
- FN-sambandet. (2021). *FNs berekraftsmål*. Tilgjengelig fra: <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal?lang=nno-NO> (lest 10.01.2021)
- Folkehelseinstituttet (2022) *Folkehelseprofil 2022 Larvik*. Tilgjengelig fra: <https://www.fhi.no/hn/folkehelse/folkehelseprofil/> (lest 15.03.2022)
- Forsberg, E. M., Leisner, M., Leivestad, P., Tollefsen, K.R. (2014) *Urbant landbruk – Bærekraftig, synlig og verdsatt*. Rapport fra Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Landbruksavdelingen, nr. 1/2014. Tilgjengelig fra: https://www.statsforvalteren.no/siteassets/fm-oslo-og-viken/landbruk-og-mat/naringsutvikling/dokumenter/rapport--urbant-landbruk-baerekraftig-synlig-og-verdsatt-nr.1_2014.pdf (lest 10.04.2022)
- Gea Norvegica Geopark (2021) *Larvik – Norges nasjonalbergart – Larvikitt*. Tilgjengelig fra: <https://www.geoparken.no/steder-aa-besoeke/larvik> (lest 23.02.2022)
- Gl Holtegaard. (2022). *Frugttrær i Gl. Holtegaards barokhave*. Tilgjengelig fra: <https://glholtegaard.dk/da/glholtegaards-barokhave/frugttraer-i-gl-holtegaards-barokhave/> (lest 13.04.2022)
- Haavie, S. (2020). *Håndbok for etablering og drift av parsellhager*. Bergen kommune. Tilgjengelig fra: https://www.statsforvalteren.no/siteassets/fm-vestland/landbruk-og-mat/parsellhagehandboken_aug2020.pdf (lest 10.04.2022)
- Hansen, O. B. (2020) *Crataegus monogyna – tradisjonell hegnplante som parkpyrd*. Tilgjengelig fra: <https://parkogannlegg.no/cat-treportrettet/crataegus-monogyna-til-parkpyrd-eller-lehegn/> (lest 11.04.2022)
- Hellum, K. & Hørthe, A. (2020) *Gravenstein – 200 år og fortsatt favoritt*. Tilgjengelig fra: <https://www.nibio.no/tema/mat/plantegenetiske-ressurser/nytteplanter-i-norge/hagebruksplanter/fruktsorter/eple/gravenstein> (lest 08.05.2022)
- Helsingør Leksikon. (2016). *Marienlyst slot*. Tilgjengelig fra: https://helsingorleksikon.dk/index.php/Marienlyst_Slot (lest 18.02.2022)
- Hofstad, K. (2021). *Fot – lengdemål*. Tilgjengelig fra: https://snl.no/fot_-_lengdem%C3%A5l (lest 01.05.2022)
- Høvo, J. (2019) *Forvaltningsplan for det fredete hageanlegget 2020*. Stiftelsen Spydeberg Prestegård. Tilgjengelig fra: <https://spydebergprestegaard.com/onewebmedia/Forvaltningsplan%20Spydeberg%20prestega%CC%8Ardshage.pdf> (lest 04.04.2022)
- ICOMOS (1964). International charter for the conservation and restoration of monuments and sites (The Venice charter 1964). Tilgjengelig fra: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf (lest 20.02.22).
- ICOMOS (1982). Historic Gardens (The Florence Charter - 1982). International Council On Monuments and Sites. Tilgjengelig fra: <https://www.icomos.org/en/newsletters-archives/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/158-the-florence-charter> (lest 20.02.22).
- ICOMOS. (2011). *History*. Tilgjengelig fra: <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/history?start=1> (lest 20.02.22).

KILDER

Nettkilder

Jakobsson, A., Persson, B., Biwall, A., Jansen, J., Trinks, I., Andresson, A. (2012). *Tomarps Trädgård och dess vattenanläggningar – ett tvärvetenskapligt, trädgårdshistoriskt prosjekt*. Rapport fra Sveriges lantbruksuniversitet. Tilgjengelig fra: https://pub.epsilon.slu.se/9461/17/jakobsson_et_al_130327.pdf (lest 26.03.2022)

Johnsen, O. A. (1962) Larviks historie ca. 1750 – 1814. I: Johnsen, O. A. (red.) *Larviks historie 1. Bind Larviks historie indtil 1814*, s.245 – 482. Larvik: Ant. Anderssens trykkeri. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/items/67c1c5f261f2307d6221aff80a2859e0?page=269&searchText=larviks%20historie> (lest 11.04.2022)

Kommunekart (2022) Tilgjengelig fra: <https://kommunekart.com/> (lest 28.02.2022)

Kommunal og regionaldepartementet (2011). § 30 – 5 – *Reguleringsplanens virkning på midlertidige tiltak*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/-30-5---reguleringsplanens-virkning-pa-m/id643587/> (lest 10.04.2022)

Kulturminneloven (1978). *Lov om kulturminner av 9. juni 1978*. Tilgjengelig fra: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50/KAPITTEL_2#%C2%A74 (lest 20.02.2022)

Kulturminnesøk (2022). *Herregården i Larvik, Herregård-lystgård*. Tilgjengelig fra: <https://www.kulturminnesok.no/kart/?q=larvik&am-county=&lokenk=location&am-lok=&am-lokdating=&am-lokconservation=&am-enk=&am-enkdating=&am-enkconservation=&bm-county=&cp=1&bounds=59.05025884478959,10.03478229045868,59.0475054071485,10.039717555046082&zoom=18&id=e1611702-55b1-11eb-818d-005056bf3d73> (lest 05.03.2022)

Kvaale, E., Skard, O. (1958) *Norsk pomologi II pærer*. Oslo, Grøndahl. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/nbsok/nb/094d5ee3a609940dfba91fc967c0d312#41> (lest 08.05.2022)

Langeland, A. ST. (1953) *Larviks historie 2 bind 1814 - 1885*. Larvik: Larvik kommune. Tilgjengelig fra: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012010508101?page=9 (lest 09.05.2022)

Larvik kommune. (2018). *Utenforskap*. Tilgjengelig fra: <https://www.larvik.kommune.no/media/4522/utenforskap-revidert.pdf> (lest 15.03.2022)

Larvik kommune (2019). *Bystien Larvik*. Tilgjengelig fra: https://www.larvik.kommune.no/media/2597/24076_bystien-brosjyre.pdf (lest 03.03.2022)

Larvik kommune. (2020). Gamlebyen i Larvik – oppsummering av spørreundersøkelse mai 2020. Tilgjengelig fra: <https://storymaps.arcgis.com/stories/d8563b3db8f34e74865693641a43654a> (lest 24.02.2022)

Larvik kommune. (2021a). *Sentrumsstrategi for Larvik: Byutvikling mot 2040*. Tilgjengelig fra: https://webhotel3.gisline.no/GisLinePlanarkiv/3805/201811/Dokumenter/Vedlegg%205_Sentrumsstrategi.pdf (lest 26.02.2022)

Larvik kommune. (2021b). Saksframlegg omhandlende byutviklingsprogrammet fra 16.11.2021. Referanse i arkiv: FE-233, FA-L05. Tilsendt av saksbehandler Ingerid Heggelund (lest 21.02.2022)

Larvik kommune (2021c). *Kommunedelplan for Larvik by 2021 – 2033: utfyllende bestemmelser og retningslinjer*. Tilgjengelig fra: [https://webhotel3.gisline.no/GisLinePlanarkiv/3805/201811/Dokumenter/Utfyllende%20bestemmelser%20og%20retningslinjer%20\(17\).pdf](https://webhotel3.gisline.no/GisLinePlanarkiv/3805/201811/Dokumenter/Utfyllende%20bestemmelser%20og%20retningslinjer%20(17).pdf) (lest 21.02.2022)

Larvik kommune (2021d). *Kongeinskripsjonene*. Tilgjengelig fra: <https://www.larvik.kommune.no/administrasjon/fakta-om-larvik/kongeinskripsjonene/> (lest 22.03.2022)

Larvik Museum (2022). *Opprettelsen av Larvik grevskap i 1671*. Tilgjengelig fra: <https://vestfoldmuseene.no/utforsk/opprettelsen-av-larvik-grevskap-i-1671/> (lest 28.02.2022)

Larvik Museum. (2022b). *Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig (1688 – 1754)*. Tilgjengelig fra: <https://vestfoldmuseene.no/utforsk/ferdinand-anton-danneskiold-laurvig-1688-1754/> (lest 23.01.2022)

Larvik Museum. (2022c). *Frederik Ludvig Danneskiold-Laurvig (1717-1762)*. Tilgjengelig fra: <https://vestfoldmuseene.no/utforsk/frederik-ludvig-danneskiold-laurvig-1717-1762/> (lest 26.04.2022)

Larvik Museum. (2022d). *Christian Conrad Danneskiold-Laurvig (1723 – 1783)*. Tilgjengelig fra: <https://vestfoldmuseene.no/utforsk/christian-conrad-danneskiold-laurvig-1723-1783/> (lest 23.01.2022)

Larvik Museum. (2022e). *Frederik Ahlefeldt-Laurvig (1761 – 1832)*. Tilgjengelig fra: <https://vestfoldmuseene.no/utforsk/frederik-ahlefeldt-laurvig-1761-1832/> (lest 23.01.2022)

Larvik Museum. (2022f). *Herregården i Larvik – fra grevelig residens til høyere skole*. Tilgjengelig fra: <https://vestfoldmuseene.no/utforsk/herregarden-i-larvik-fra-grevelig-residens-til-hoyere-skole/> (lest 24.01.2022).

Lindemann-Matthies, P. & Brieger, H. (2016). *Does urban gardening increase aesthetic quality of urban areas? A case study from Germany. Urban Forestry & Urban Greening*. Tilgjengelig fra: https://www.researchgate.net/publication/299590369_Does_urban_gardening_increase_aesthetic_quality_of_urban_areas_A_case_study_from_Germany (lest 10.04.2022)

Melbøe, N. S., Sletten, A., Talgø, V., Perminow, J., Skog, T. E. (2020). *Aksjon pærebrann 2019 – rapport om overvåking, kartlegging og bekjempelse av pærebrann*. Et samarbeidsprosjekt mellom Mattilsynet og NIBIO. Rapport fra NIBIO, vol. 6, nr. 62. Tilgjengelig fra: https://nibio.brage.unit.no/nibio-xmlui/bitstream/handle/11250/2653015/NIBIO_RAPPORT_2020_6_62.pdf?sequence=2&isAllowed=y (lest 11.04.2022)

Meyer, S., Fyhri, A., Evensen, K.H., Nordh, H., Ævarsson, G. (2019). *Hvordan skape trygge og levende byrom?* Rapport fra Transportøkonomisk institutt. Tilgjengelig fra: <https://www.toi.no/getfile.php?mmfileid=50220> (Hentet 06.04.2022)

Måge, F. (2020). *Hardangerkirsebær – 800 år i Norge*. Tilgjengelig fra: <https://www.nibio.no/tema/mat/plantegenetiske-ressurser/nytteplanter-i-norge/utvalgte-kulturminneplanter/frukt-og-baer/hardangerkirsebaer-800-ar-i-norge> (lest 08.05.2022)

Nyhus, P. (1999) *Larvik A-Å*. Larvik: Østlands-Posten. Tilgjengelig fra: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010120120010?page=0 (lest 21.04.2022)

Nøvik, P. (1901) *Samlinger til havebrugets historie i Norge. 1 bind*. Christiania. Utgitt av Selskapet «Havedyrkningens Venner». Grøndahls & Søns Bogtrykkeri. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/items/7ac8e0b90903cd0eba8d664a9c64810e?page=1&searchText=larvik> (lest 22.03.2022)

Ormhaug, K., Moe, D. (2010) *Johannes Rach - Norske prospekter og historiske hager*. Kunst og Kultur, Nr. 3, (s.136 - 145). Tilgjengelig fra: <https://www.idunn.no/doi/epdf/10.18261/ISSN1504-3029-2010-03-02> (lest 12.04.2022)

Partille kommun (2022) *Jonsereds Trädgårdar*. Tilgjengelig fra: <https://www.partille.se/uppleva--gora/besoksmal/jonsereds-tradgardar/> (lest 15.04.2022)

Rian, Ø. (2022). *Ulrik Frederik Gyldenløve*. Norsk biografisk leksikon. Tilgjengelig fra: https://nbl.snl.no/Ulrik_Frederik_Gyldenlo%C3%B8ve (lest 22.01.2022)

Riksantikvaren. (2008). *Forvaltning av historiske hager og parker i Norge – forprosjekt. Sluttrapport del 1*. Tilgjengelig fra: https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/176989/Historiske_hager_sluttrapport.pdf?sequence=1&isAllowed=y (lest 22.02.2022)

Riksantikvaren. (2013). *Verdisetting og verdivekting av kulturminner*. Tilgjengelig fra: <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/175723> (lest 22.02.2022)

Riksantikvaren. (2016). *Informasjonsark 2.2.2. Gamle hager: Undersøkelse og restaurering*. Tilgjengelig fra: <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/175284> (lest 22.02.2022)

Riksantikvaren. (2020a). *Ordlister med ordforklaringer*. Tilgjengelig fra: <https://www.riksantikvaren.no/ordlister-med-ordforklaringer-bokmal/> (lest 10.03.2022)

Riksantikvaren. (2020b). *Riksantikvarens årsrapport 2020*. Tilgjengelig fra: <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/2753905> (lest 23.02.2022)

KILDER

Nettkilder

- Riksantikvaren. (2020c). *Fredningsstatus*. Tilgjengelig fra: <https://www.riksantikvaren.no/les-om/fredningsstatus/> (lest 11.03.2022)
- Riksantikvaren (2020d). *Grøntanlegg: Kulturminner i vekst*. Tilgjengelig fra: <https://www.riksantikvaren.no/veileder/grontanlegg/> (lest 21.02.2022)
- Riksantikvaren (2021). *Riksantikvarens strategi og faglige anbefalinger for by- og stedsutvikling*. Tilgjengelig fra: <https://www.riksantikvaren.no/veileder/riksantikvarens-bystrategi/> (lest 10.01.2021)
- Riksantikvaren. (2022). *NB!-registeret*. Tilgjengelig fra: <https://riksantikvaren.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=43a25b7d4d474f36ade60f9a69e620f0> (lest 13.02.2022)
- Riksantikvaren. (2022c). Tegning av Domenico Erdmann. Tilgjengelig fra: <https://bildarkiv.ra.no/fotoweb/albums/YjmwBXTGHBgEHErV/6239ad58812912eb0c05b1c3#c=%2Ffotoweb%2Falbums%2FYjmwBXTGHBgEHErV%2F> (lest 10.04.2022)
- Rodeo Arkitekter. (2019). *Erfaringsinnhenting: Forbildeprosjekter innen urbant landbruk i regi av Oslo kommune, 2019 – Hovedfunn og anbefalinger*. Tilgjengelig fra: <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13370468-1591077746/Tjenester%20og%20tilbud/Natur%20og%20kultur%20og%20fritid/Urbant%20landbruk/Utforsk%20det%20ospirende%20Oslo/Erfaringer%20fra%20kommunale%20forbildeprosjekter.pdf> (lest 10.04.2022)
- Sejersted, F. (2021). *1814 (Det selvstendige Norges fødsel)*. Tilgjengelig fra: https://snl.no/1814_-_Det_selvstendige_Norges_f%C3%B8dsel (lest 24.01.2022).
- Skard, T., Rogstad, I.H. (1939). *Havens kunst: lysthus og haveskulptur*. Oslo, Grøndahl & Søns boktrykkeri. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/items/d4967a73866abec9e20491c03a5914ad?page=51&searchText=lysthus%20skard> (lest 23.04.2022)
- SSB. (2021). *Befolkningsprofil*. KOSTRA nøkkeltall for Larvik. Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/kommunefakta/kostra/larvik/befolkningsprofil?checkbox_kostragruppe=true&checkbox_land-med-oslo=true&checkbox_vis_flere_regioner=true (lest 15.03.2022)
- Stedje, P. (1939). *Norsk pomologi Bind I epler*. Oslo, Grøndahl. Tilgjengelig fra: <https://www.nb.no/nbsok/nb/6898baeea4ad7b3b7705f1be68ec72e6?lang=no#0> (lest 08.05.2022)
- St.meld. nr. 16 (2019-2020). *Nye mål i kulturmiljøpolitikken: engasjement, bærekraft og mangfold*. Oslo: Klima- og miljødepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/contentassets/35b42a6383f442b4b501de0665ec8fcf/no/pdfs/stm201920200016000dddpdfs.pdf> (lest 14.01.2022)
- Sundheim, L., Perminow, J.I.S. (2020). *Pærebrann, Erwinia amylovara*. Tilgjengelig fra: <https://www.plantevernleksikonet.no/l/oppslag/1500/> (lest 11.04.2022)
- Sørensen, S.A. (1901). *Af Larviks historie: uddrag af Larviks gamle Skriftprotokoller for «Jarlsberg og Larviks Amtstiende»*. Larvik: Jarlsberg og Larvik Amtstiende boktrykkeri. Tilgjengelig fra: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2011101223053?page=3&searchText=arnet (lest 26.04.2022)
- Talgø, V., Fløistad, E., Ørstad, K., Slørstad, T., Stensvand, A. (2013). *Buksbomvisnesjuka – Cylindrocladium buxicola*. Tilgjengelig fra: <https://www.plantevernleksikonet.no/l/oppslag/1659/> (lest 11.04.2022)
- Thorsnæs, G., Lundebo, S., Mæhlum, L. (2022) *Larvik*. Tilgjengelig fra: https://snl.no/Larvik#-Historikk_og_kultur (lest 23.02.2022)
- Tschudi-Madsen, S. Gunnarsjaa, A. (2022) *Barokken - arkitektur*. Tilgjengelig fra: https://snl.no/barokken_-_arkitektur (lest 12.04.2022).
- Vestfold og Telemark fylkeskommune (2018). *Herregården i Larvik*. Tilgjengelig fra: <https://www.vtfk.no/meny/tjenester/kultur/kulturarv/kulturarvartikler/herregarden-i-larvik/> (lest 27.03.2022)
- Viken, Ø. L. I. (2020). *Norge under dansk styre (1537 – 1814)*. Tilgjengelig fra: https://snl.no/Norge_under_dansk_styre_-_1537-1814 (lest 21.01.2022)
- Vi350. (2021). *Herregårdshagen – akselerator og akseparken*. Tilgjengelig fra: <https://vi350.no/arrangement/herregardshagen-akselerator-og-akseparken/> (lest 24.02.2022)
- Været, S. (2017). *Austråtts østre hage – et historisk perspektiv*. Masteroppgave. Ås. Norges miljø- og biovitenskapelige universitet. Tilgjengelig fra: <https://nmbu.brage.unit.no/nmbu-xmlui/handle/11250/2453324> (lest 06.02.2022)
- Vøllestad, A. (2022) *Karuss*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/karuss> (26.03.2022)
- Wasberg G.C. (1970). *I takt med Europa – Larviks grevskaps utvikling og struktur*. Oslo: Sverre Kildahls boktrykkeri. Tilgjengelig fra: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2013062005109?page=3&searchText=herreg%C3%A5rden (lest 26.04.2022)
- Østfoldmuseene. (2022). *Om Rød Herregård*. Tilgjengelig fra: <https://ostfoldmuseene.no/rod/om> (lest 14.03.2022)

ARKIV OG SAMLINGER

Statsarkivet i Kongsberg. A-1056 – Larvik grevskap

Historisk arkiv for Norsk Landskapsarkitektur. Samling Historiske hager i Norge.

Per Nyhus lokalhistoriske fotoarkiv ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene

Fjellanger Widerøe (1952 – 1956) skråfoto fra flyfotografering ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene

Riksantikvarens arkiv

Riksarkivet i Oslo

Digitalt Museum

TRANSKRIBERINGER

Transkriberingene er gjort av Aina Aske ved Larvik Museum.

Taksering (1774) Statsarkivet i Kongsberg/A-1056/F/Fb/Fbb/3 Residensen 1677-1807/Residensens hage 1677-1807/Residensens hage under administrasjonsrådet 1773

Taksering (1773) Statsarkivet i Kongsberg/A-1056/F/Fb/Fbb/3 Residensen 1677-1807/Residensens hage 1677-1807/Residensens hage. Overleveringsforretning 1774 til gartner Peter Ruud. Mv

Hovedregnskap med bilag 1696:

Statsarkivet Kongsberg/A-1056 (Larvik grevskap) / R Regnskap / Rc Hovedregnskap med bilag /3. 1696

Hovedregnskap med bilag 1673 – 1701:

Statsarkivet Kongsberg, Larvik grevskap, R Regnskap, Rc Hovedregnskap med bilag, 1. 1673-1701

BREV

Riksantikvaren (2022a) PDF tilsendt fra Riksantikvaren med brev fra Hansteen. Brev fra Hansteen til Direktør Kielland 03. mai 1944. Merket med RAKV-S-6224-D-Db-Db07-0035-0010-0018-0002.pdf.

Riksantikvaren (2022b) PDF tilsendt fra Riksantikvaren med brev fra Hansteen. Brev fra Hansteen til Direktør Kielland 07. april 1944. Merket med RAKV-S-6224-D-Db-Db07-0035-0010-0018-0002.pdf.

INFORMANTER

Hovedveileder Annegreth Dietze-Schirdewahn, NMBU

Veileder Bjørn Anders Fredriksen, NMBU

Konservator Aina Aske, ved Larvik Museum

Landskapsarkitekt Ingerid Heggelund, ved Larvik kommune

Rådgiver arkeologi Trude Aga Brun, Vestfold og Telemark fylkeskommune

Gartnerfaglig koordinator ved Rød Herregård Berit Swensen

GRUNNLAGSFILER

FKB-data i UTM32 Euref89 og er lastet ned fra geonorge.no, november 2020. Laget av Geovekst. .Cad-fil

Matrikkeldata i UTM32 Euref89 og er lastet ned fra geonorge.no, januar 2022. Laget av Geovekst. .Cad-fil

Bonnegolt (2021). Kart med innmåling av eksisterende trær utført med Topcon GPS i GisLine ver.5, utført av Svein Bonnegolt 09.02.21. Tilsendt fra Ingerid Heggelund ved Larvik Kommune.

FIGURLISTE

Kapittel 1

1.2 Egen illustrasjon basert på Norgesrelieff, illustrasjonskart. Tilgjengelig fra: [Norgesrelieff, illustrasjonskart - Kartkatalogen \(geonorge.no\)](https://norgesrelieff.no/kartkatalogen) (Hentet 04.02.2022)

1.3 Egen illustrasjon basert på NorgeiBilder, laget av Geovekst. Tilgjengelig fra: <https://norgeibilder.no/> (Hentet 12.02.2022)

1.4 Egen illustrasjon basert på NorgeiBilder, laget av Geovekst. Tilgjengelig fra: <https://norgeibilder.no/> (Hentet 12.02.2022)

1.5 Egen illustrasjon basert på NorgeiBilder, laget av Geovekst. Tilgjengelig fra: <https://norgeibilder.no/> (Hentet 12.02.2022)

1.6 Olaf Martin Peder Væring (ca. 1890) Fotografi. Tilgjengelig fra: <https://digitaltmuseum.no/021016902452/byprospekt-bebyggelse-herregarden-i-forgrunnen-torstrand-med-karistranda> (Hentet 09.02.2022)

1.9 Egen illustrasjon basert på kart fra Høydedata med DTM Skyggerelieff og DOM Høyderelieff. Kartverket. Tilgjengelig fra: <https://hoydedata.no/LaserInnsyn/> (Hentet 09.02.2022)

1.10 Egen illustrasjon basert på 3D kart fra Google Earth. Tilgjengelig fra: <https://earth.google.com/web/@59.04304338,10.03097217,-0.19846596a,1628.94152303d,35y,79.07947195h,51.66056367t,0r> (Hentet 09.05.2022)

1.12 Eiendomskart over Larvik by (1688). Kart fra grevskapsarkivene: Statsarkivet i Kongsberg/Larvik grevskap/F/Fj/Fja/Jordebøker 1671-1782/Genpart af Tompternes Opmaaling og Taxation udi Laurvig forfatted Anno 1688

1.13 *Carte von Laurwigen* (ca. 1690) Trolig av ingeniørkaptein Peter Jacob Wilster. Riksarkivets kart- og tegningssamling. Tilgjengelig fra: <https://www.arkivportalen.no/entity/no-a1450-01000003341476> (Hentet 09.05.2022)

Kapittel 2

2.2 Illustrasjon produsert av 3RW Arkitekter (2021). *Larvik byutviklingsprogram november 2021*.

2.3 Egen illustrasjon basert på 3D kart fra Google Earth. Tilgjengelig fra: <https://earth.google.com/web/@59.04304338,10.03097217,-0.19846596a,1628.94152303d,35y,79.07947195h,51.66056367t,0r> (Hentet 09.05.2022)

2.9 Egen illustrasjon basert på NorgeiBilder, laget av Geovekst. Tilgjengelig fra: <https://norgeibilder.no/> (Hentet: 01.05.2022)

2.15 Magne Bruun (1984) Herregårdshagen i Larvik. Restaureringsforslag. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.

2.16 Domenico Erdmann (1922) Gyldenløves residens i Larvik 1677. Riksantikvaren.

2.17 Domenico Erdmann (1921) Herregården i Larvik. *Det opprindelige anlæg fra 1677*. Riksantikvaren. Tilgjengelig fra: <https://bildearkiv.ra.no/fotoweb/albums/YjmwBXTGHBgEHErV/6239acec812912eb0c05b1c0#c=%2Ffotoweb%2Falbums%2FYjmwBXTGHBgEHErV%2F> (Hentet 01.05.2022)

2.18 Magne Bruun (1981) Herregårdshagen i Larvik. Skisse til restaureringsforslag. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.

Kapittel 3

3.4 Egen illustrasjon basert på informasjon hentet fra rapporten *Kulturhistorisk stedsanalyse (DIVE) for Tollerodden-Herregården, Larvik* fra Asplan Viak, og *Kommunedelplan for Larvik by 2021 – 2033: utfyllende bestemmelser og retningslinjer*. Kommunedelplanen er tilgjengelig fra: [https://webhotel3.gisline.no/GisLinePlanarkiv/3805/201811/Dokumenter/Utfyllende%20bestemmelser%20og%20retningslinjer%20\(17\).pdf](https://webhotel3.gisline.no/GisLinePlanarkiv/3805/201811/Dokumenter/Utfyllende%20bestemmelser%20og%20retningslinjer%20(17).pdf) (Hentet 01.05.2022)

3.5 Egen illustrasjon basert på illustrasjon av Dietze-Schirdewahn, A. (2013, s.5) *Stend hovedgård: sammendrag forprosjekt*. Rapport fra Institutt for landskapsplanlegging, NMBU Ås. Tilgjengelig fra: <https://www.hordaland.no/contentassets/44785ff09a284a9b98533013bff42606/hagen-pa-stend.-sammendrag-forprosjekt-13.05.13.pdf> (Hentet 18.03.2022)

3.6 David Aasen Sandved (2015). Fotografi. Tilgjengelig fra: https://no.wikipedia.org/wiki/Stend_hovedg%C3%A5rd#/media/Fil:Stend_parterre_diagonal_2015.jpg (Hentet 01.05.2022)
Creative Commons lisens: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/> (Hentet 01.05.2022)

Kapittel 4

4.1 *Carte von Laurwigen* (ca. 1690) Trolig av ingeniørkaptein Peter Jacob Wilster. Riksarkivets kart- og tegningssamling. Tilgjengelig fra: <https://www.arkivportalen.no/entity/no-a1450-01000003341476> (Hentet 09.05.2022)

4.2 Egen illustrasjon basert på illustrasjon av Bjarne Stenberg (1980, s.15) *Vestfolds historie – grevskaps tiden 1671 – 1821*. Larvik: Preutz og Bonnevie

4.4 Portrett av Ulrik Frederik Gyldenløve. Foto av et maleri fra Det Nationalhistoriske Museum ved Frederiksborg. Tilgjengelig fra: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_of_Ulrik_Frederik_Gyldenl%C3%B8ve,_Count_of_Laurvig_\(1638-1704\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_of_Ulrik_Frederik_Gyldenl%C3%B8ve,_Count_of_Laurvig_(1638-1704).JPG) (Hentet 22.02.2022)

4.5 Aina Aske (2022) Foto av oppmålingsforretning av Mercher og Grimmer fra 1688. Grevskapsarkivene. Statsarkivet i Kongsberg/Larvik grevskap/F/Fj/Fja/Jordebøker 1671-1782/Genpart af Tompternes Opmaaling og Taxation udi Laurvig forfatted Anno 1688.

4.6 Egen illustrasjon basert på NorgeiBilder, laget av Geovekst. Tilgjengelig fra: <https://norgeibilder.no/> (Hentet: 01.05.2022). Illustrasjonen er også basert på kart fra Sandnes Media AS for Larvik Museum.

4.7 Kartverket: Grevskapsmålinger 1:4000 (9B9 1), Spørch, 1811. Tilgjengelig fra: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=5253> (Hentet 09.05.2022)

4.8 Kartverket: Grevskapsmålinger 1:4000 (9A12 5), Spørck, 1812. Tilgjengelig fra: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=5246> (Hentet 09.05.2022)

4.9 Egen illustrasjon basert på NorgeiBilder, laget av Geovekst. Tilgjengelig fra: <https://norgeibilder.no/> (Hentet: 01.05.2022). Illustrasjonen er også basert på Kartverket: Grevskapsmålinger 1:4000, Spørch, 1811. Tilgjengelig fra: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=5253> (Hentet 09.05.2022)

4.10 *Carte von Laurwigen* (ca. 1690) Trolig av ingeniørkaptein Peter Jacob Wilster. Riksarkivets kart- og tegningssamling. Tilgjengelig fra: <https://www.arkivportalen.no/entity/no-a1450-01000003341476> (Hentet: 09.05.2022)

4.11 Johann Salomon Wahl (1730). Maleri av grev Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig. Tilgjengelig fra: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ferdinand_Anton_Danneskiold-Laurvig.png (Hentet: 09.05.2022)

- 4.12 Jean Marc Nattier (ca. 1743 – 1744). Maleri av grev Frederik Ludvig Danneskiold-Laurvig. I eie hos Frederiksborg Nasjonalhistorisk Museum. Tilgjengelig fra: [https://no.wikipedia.org/wiki/Frederik_Ludvig_Danneskiold-Laurvig#/media/Fil:Frederik_Ludvig_Danneskiold-Laurvig_\(1717-1762\).jpg](https://no.wikipedia.org/wiki/Frederik_Ludvig_Danneskiold-Laurvig#/media/Fil:Frederik_Ludvig_Danneskiold-Laurvig_(1717-1762).jpg) (Hentet 09.05.2022)
- 4.13 Carl Gustav Pilo (u.å.) Maleri av grev Christian Conrad Danneskiold-Laurvig. Tilgjengelig fra: https://no.wikipedia.org/wiki/Christian_Conrad_Danneskiold-Laurvig#/media/Fil:Christian_Conrad_Danneskiold-Laurvig_painting.jpg (Hentet 09.05.2022)
- 4.14 Aina Aske (u.å.) Fotografi av et maleri av grev Frederik Ahlefeldt-Laurvig tatt på Tranekær slott i Danmark.
- 4.16 Aina Aske (u.å.) Fotografi av avisartikkelen *Herregaardshaven i Larvik og dens gartner for 100 aar siden*. Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 4.17 Eiendomskart over Larvik by (1688). Kart fra grevskapsarkivene: Statsarkivet i Kongsberg/Larvik grevskap/F/Fj/Fja/Jordebøker 1671-1782/Genpart af Tompternes Opmaaling og Taxation udi Laurvig forfatted Anno 1688
- 4.18 *Carte von Laurwigen* (ca. 1690) Trolig av ingeniørkaptein Peter Jacob Wilster. Riksarkivets kart- og tegningssamling. Tilgjengelig fra: <https://www.arkivportalen.no/entity/no-a1450-01000003341476> (Hentet 09.05.2022)
- 4.19 *Plain af Laurvigens Bye og Fæstningen Stavern med Omliggende Havn* (1733) Kart. Det Kongelige Bibliotek, København.
- 4.20 Kartverket: Grevskapsmålinger 1:4000 (9B9 1), Spørch, 1811. Tilgjengelig fra: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=5253> (Hentet 09.05.2022)
- 4.21 Kartverket: Amtskartsamling 1:4000 (Jarlsberg og Larviks amt nr. 17: Kart over Laurvig. Håndtegnet), Spørck, 1813. Tilgjengelig fra: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=1094> (Hentet 09.05.2022)
- 4.22 *Laurvigs bye med Thorstrand og Langestrand samt omegn* (1818). Tegnet av løytnant Reichborn. Geometrisk kart tilhørende Larvik kommune.
- 4.23 *Laurvig 6te August 1858* (1858) Reguleringskart tegnet av A. Fenger Krog. Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 4.24 Kartverket: Amtskartsamling 1:2000 (Jarlsberg og Larviks amt nr. 44 midtre: Kart over Laurvig (midtre)), Nicolai Solner Krum, 1884. Tilgjengelig fra: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=1196> (Hentet 09.05.2022)
- 4.25 Kartverket: Amtskartsamling 1:3000 (Jarlsberg og Larviks amt nr. 51: Kart over Larvik), Krums Opmaaling, 1903. Tilgjengelig fra: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=6864> (Hentet 09.05.2022)
- 4.26 Flyfoto Vestfold 1959-1979, hentet fra NorgeiBilder, laget av Geovekst. Tilgjengelig fra: <https://norgeibilder.no/> (Hentet 09.05.2022)
- 4.27 I. van Vianen (1697) Graving av Ter Nieuburch. Tilgjengelig fra: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rijswijk_Netherlands_-_Huis_ter_Nieuwburch_by_P._Schenck.jpg (Hentet 09.05.2022)
- 4.28 Jacob Coning (1694) Maleri av Gyldenborg/Charlottenborg. I eie hos Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød. Tilgjengelig fra: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Charlottenborg_\(Jacob_Coning\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Charlottenborg_(Jacob_Coning).jpg) (Hentet: 09.05.2022)
- 4.29 Johan Jacob Georg Haas (ca. 1792 – 1796) Rød herregård ved Halden. Trykk. Tilgjengelig fra: <https://digitalmuseum.org/0210411401446/rod-herregard-ved-halden-grafikk> (Hentet: 09.05.2022)

Kapittel 5

- 5.2 Lars Jacob Hvinden-Haug (2009) Rekonstruksjon av situasjonen 1733 – 1760. Tegning i: *Herregården i Larvik – rekonstruksjonsforslag*. NIKU Oppdragsrapport nr. 91/2009.
- 5.3 Lars Jacob Hvinden-Haug (2009) Forslag til gjenskaping av hagen 1. trinn. Tegning i: *Herregården i Larvik – rekonstruksjonsforslag*. NIKU Oppdragsrapport nr. 91/2009.
- 5.4 Lars Jacob Hvinden-Haug (2009) Forslag til gjenskaping av hagen med utgangspunkt i situasjonen 1765 – 1821. Tegning i: *Herregården i Larvik – rekonstruksjonsforslag*. NIKU Oppdragsrapport nr. 91/2009.
- 5.5 Dietze-Schirdewahn, A., Fredriksen, B. A., Brun, T. A., Askjem, J. Ø. (2022, s.30). *Arkeologisk utgraving i Herregårdshagen 2021* Rapport. 21. Rapport fra Vestfold og Telemark fylkeskommune 21. Januar 2022. Tilgjengelig fra: <https://www.riksantikvaren.no/wp-content/uploads/2022/03/VTFK-Rapport-2021-Herregardshagen-i-Larvik.pdf> (Hentet 28.04.2022)
- 5.6 Eiendomskart over Larvik by (1688). Kart fra grevskapsarkivene: Statsarkivet i Kongsberg/Larvik grevskap/F/Fj/Fja/Jordebøker 1671-1782/Genpart af Tompternes Opmaaling og Taxation udi Laurvig forfatted Anno 1688
- 5.7 Kartverket: Amtskartlegging 1:2500 (Jarlsberg og Larviks amt nr 59 øst: Kart over Larvik (øst)), N. F. Schach Dahl, 1927. Tilgjengelig fra: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=6868> (Hentet 09.05.2022)
- 5.12 Egen illustrasjon basert på NorgeiBilder, laget av Geovekst. Tilgjengelig fra: <https://norgeibilder.no/> (Hentet: 12.02.2022)
- 5.13 Ukjent fotograf (ca. 1930-tallet) Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/ Vestfoldmuseene.
- 5.14 Fjellanger Widerøe (1951) Skråfoto fra Fjellanger Widerøes flyfotograferinger ved Larvik Museum/ Vestfoldmuseene.
- 5.16 Egen illustrasjon basert på kart fra Høydedata med DTM Skyggerelieff. Kartverket. Tilgjengelig fra: <https://hoydedata.no/LaserInnsyn/> (Hentet 10.02.2022)
- 5.17 *Laurvig 6te August 1858* (1858) Reguleringskart tegnet av A. Fenger Krog. Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.19 Ukjent fotograf (1886) Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.20 Ukjent fotograf (Tidlig 1870) Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.21 Ukjent fotograf (Tidlig 1870) Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.22 Ukjent fotograf (1870-årene) Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.23 Ukjent fotograf (1890-årene) Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.24 Ukjent fotograf (1890-årene) Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.25 Ukjent fotograf (1903) Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.26 Fjellanger Widerøe (1951) Skråfoto fra Fjellanger Widerøes flyfotograferinger. Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.27 Hans Teilman Hansteen (1934) Tegning. Tilgjengelig fra: <https://kulturminnebilder.ra.no/fotoweb/archives/5002-Tegninger/Tegninger/RAKV-S-6224/T/Tb/Tb07/Tb07e/0021/0002/an10161702140055.tif.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5002-Tegninger%2F%3Fq%3Dhansteen> (Hentet: 10.05.2022)
- 5.28 Ukjent fotograf (1930-årene) Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene.
- 5.29 Fjellanger Widerøe (1951) Skråfoto fra Fjellanger Widerøes flyfotograferinger ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene.

5.30 Ukjent tegner (u.å.) På baksiden av tegningen står det *Laurwigen* og *M Blumenthal*. Prospektet skal være fotografert av Olaf Klose i Kiel 1976. Hvinden-Haug tolker prospektet til å ha blitt tegnet i perioden 1734 – 1752 (Hvinden-Haug, 2008, s.202). Larvik Museum/Vestfoldmuseene

5.31 *Carte von Laurwigen* (ca. 1690) Trolig av ingeniørkaptein Peter Jacob Wilster. Riksarkivets kart- og tegningssamling. Tilgjengelig fra: <https://www.arkivportalen.no/entity/no-a1450-01000003341476> (Hentet: 09.05.2022)

5.32 Egen illustrasjon basert på Norgebilder, laget av Geovekst. Tilgjengelig fra: <https://norgebilder.no/> (Hentet 01.05.2022).

5.34 Egen illustrasjon basert på Kartverket: Amtskartlegging 1:2500 (Jarlsberg og Larviks amt nr 59 øst: Kart over Larvik (øst)), N. F. Schach Dahl, 1927. Tilgjengelig fra: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=6868> (Hentet: 09.05.2022)

5.37 Domenico Erdmann (1928) Fotografi fra Nasjonalbiblioteket, Ms. Fol. 1365 Herregården i Larvik. Fot. I Domenico Erdmann.

5.38 Væring (u.å.) Fotografi. Tilgjengelig fra: [https://kulturminnebilder.ra.no/fotoweb/archives/5022-Foto-fri-bruk-\(CC-BY\)/RA1/RA1/Topnummer/T090_01/T090_01_0058.tif.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5022-Foto-fri-bruk-%28CC-BY%29%2F%3Fq%3Dherreg%25C3%25A5rden%2520i%2520larvik](https://kulturminnebilder.ra.no/fotoweb/archives/5022-Foto-fri-bruk-(CC-BY)/RA1/RA1/Topnummer/T090_01/T090_01_0058.tif.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5022-Foto-fri-bruk-%28CC-BY%29%2F%3Fq%3Dherreg%25C3%25A5rden%2520i%2520larvik) (Hentet 10.05.2022)

5.39 Væring (u.å.) Fotografi. Tilgjengelig fra: [https://kulturminnebilder.ra.no/fotoweb/archives/5022-Foto-fri-bruk-\(CC-BY\)/RA1/RA1/Topnummer/T090_01/T090_01_0058.tif.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5022-Foto-fri-bruk-%28CC-BY%29%2F%3Fq%3Dherreg%25C3%25A5rden%2520i%2520larvik](https://kulturminnebilder.ra.no/fotoweb/archives/5022-Foto-fri-bruk-(CC-BY)/RA1/RA1/Topnummer/T090_01/T090_01_0058.tif.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5022-Foto-fri-bruk-%28CC-BY%29%2F%3Fq%3Dherreg%25C3%25A5rden%2520i%2520larvik) (Hentet: 10.05.2022)

5.41 Hans Teilman Hansteen (1934) Tegning. Tilgjengelig fra: <https://kulturminnebilder.ra.no/fotoweb/archives/5002-Tegninger/Tegninger/RAKV-S-6224/T/Tb/Tb07/Tb07e/0021/0002/an10161702140055.tif.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5002-Tegninger%2F%3Fq%3Dhansteen> (Hentet 10.05.2022)

5.42 Mekonnen Wolday (2014) Fotografi av baluster i eie av Larvik Museum. Tilgjengelig fra: <https://digitalmuseum.no/011025248282/baluster> (Hentet: 10.05.2022)
Creative commons lisens: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.en> (Hentet 10.05.2022)

5.43 A. W. Jørgensen (u.å.) *Herregården, Larvik. Baluster fra haven*. Riksantikvarens arkiv, B. 90, Herregården i Larvik

5.44 Væring, O. (u.å.) Foto av en blyanttegning av Thomas Fearnley fra 1824 av Gyldenløve fort, sett fra Fredriksten festning i Halden. Norsk Folkemuseum. Tilgjengelig fra: <https://digitalmuseum.no/011013344324/gyldenlove-fort-sett-fra-fredriksten-hovedfestning-i-mellomgrunnen-kommandantens> (Hentet 10.05.2022)

5.45 Ukjent fotograf (u.å.) Fotografi. Tilgjengelig fra: <https://mediaarkiv.vestfoldmuseene.no/fotoweb/archives/5029-Alle-bilder-Vestfoldmuseene/Indekserte%20bilder1/FotoWeb%20Opplasting/Thure54/HL.FOTO.0613.tif.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5029-Alle-bilder-Vestfoldmuseene%2F%3Fq%3Dherreg%25C3%25A5rden> (Hentet 09.05.2022)
Creative commons lisens: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/> (Hentet 09.05.2022)

5.46 Jacob Coning (1694) Maleri av Gyldenborg/Charlottenborg. I eie hos Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød. Tilgjengelig fra: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Charlottenborg_\(Jacob_Coning\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Charlottenborg_(Jacob_Coning).jpg) (Hentet: 09.05.2022)

5.49 *Plain af Laurvigens Bye og Fæstningen Stavern med Omliggende Havn* (1733) Kart. Det Kongelige Bibliotek København.

5.59 Ukjent fotograf (1890-årene) Fotografi. Per Nyhus lokalhistoriske fotosamling ved Larvik Museum/Vestfoldmuseene

5.62 Eiendomskart over Larvik by (1688). Kart fra grevskapsarkivene: Statsarkivet i Kongsberg/Larvik grevskap/F/Fj/Fja/Jordebøker 1671-1782/Genpart af Tompternes Opmaaling og Taxation udi Laurvig forfatted Anno 1688

Kapittel 6

6.11 Ukjent fotograf (u.å.) Fotografi. Eies av Riksantikvaren/Nasjonalbiblioteket. Tilgjengelig fra: [https://kulturminnebilder.ra.no/fotoweb/archives/5022-Foto-fri-bruk-\(CC-BY\)/RA1/RA1/Topnummer/T090_01/T090_01_0056.tif.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5022-Foto-fri-bruk-%28CC-BY%29%2F%3Fq%3Dherreg%25C3%25A5rden%2520i%2520larvik](https://kulturminnebilder.ra.no/fotoweb/archives/5022-Foto-fri-bruk-(CC-BY)/RA1/RA1/Topnummer/T090_01/T090_01_0056.tif.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5022-Foto-fri-bruk-%28CC-BY%29%2F%3Fq%3Dherreg%25C3%25A5rden%2520i%2520larvik) (Hentet 10.05.2022)

6.25 Egen illustrasjon basert på *Parterre a l'angloise* tegnet av Dezallier d'Argenville i boken *La Theorie et la Pratique du Jardinage* fra 1709. Gjengitt i: Hobhouse, P. (1992) *Plants in Garden history*. London: Pavilion Books Limited.

6.36 Sandie Clarke (2021) Fotografi. Tilgjengelig fra: <https://unsplash.com/photos/q13Zq1Jufks> Unsplash License: <https://unsplash.com/license> (Hentet: 09.05.2022)

VEDLEGG

1. Planteliste - basert på takseringen fra 1774
2. Tolkningsplan (1680 - 1704) i dagens situasjon, uten farger. M 1:500 (A3)
3. Transkribering av takseringen fra 1774. Transkribert av Aina Aske ved Larvik Museum.

Vedlegg 1

Planteliste - basert på taksering fra 1774 Statsarkivet i Kongsberg/A-1056/F/Fb/Fbb/3 Residensen 1677-1807/Residensens hage 1677-1807 /Residensens hage under administrasjonsrådet 1773			
Slik planten nevnes i takseringen fra 1774	Botanisk navn, slik jeg tolker det	Antall beskrevet og hvor	Når er det kilder på at planten ble innført til Norge første gang, og en kort beskrivelse av planten
Banketten			
Takser	<i>Taxus sp.</i>	16 stk. 4 stk. store. På banketten.	<p>Nevnes første gang 1749 i Oslo, Grensehagen (Skard, 1963, s.132).</p> <p>Alltidgrønn. Barlind tåler å bli klippet, og har blitt brukt i eldre hager som klippet hekk eller klippede figurer. Barlinden bør skjermes fra naboplanter eksempelvis med plastplater i jorda, fordi artene har et rotsystem som tar opp mye næring og vann. (Hansen, s.129). Kan ha vært klippet som pyramider, slik som ved barokkhagen ved Frederiksborg slott hvor det mellom 1772 og 1728 ble levert 326 barlindplanter klippet som pyramider (Christensen, 1996, s.29).</p>
Buksbom	<i>Buxus sempervirens</i>	2 runde kuler. På banketten i det store blomsterkvarteret, og rundt det mindre blomsterkvarteret. Rundt begge fontenene.	<p>Nevnes i 1666/1667 i regnskapsbøker tilknyttet Rosendal (Dietze-Schirdewahn, 1999). Samt 1651 ved Oddernes kongsgård (Skard, 1963, s.130).</p> <p>Alltidgrønn. Vokser ofte til 1 meter. Buksbom ble brukt som lavt klippede hekker som innramming i renessansehager, og måtte da fornyes hvert 5-7 år. Planten tåler klipping godt, og trives ved kysten i sol eller skygge (Hansen, 2008, s.331).</p>

Vedlegg 1

Blomsterkvarterer	Kan blomsterkvarterer også tolkes til å inneholde urter? I takseringen skilles det mellom urte- og blomsterkvarterer i kjøkkenhagen, slik at det virker som blomsterkvarterer kun var til pryde.	«Adskillelige sorter blomster arter» på banketten. «Blomsterhave» blir også brukt om bastionhagen, samt en liten hage på østsiden av Herregården.	<p>Prydplanter som er listet opp under er hentet fra regnskapsbøker fra baroniet Rosendal i perioden 1666/1667 (Dietze-Schirdewahn, 1999).:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Isop – <i>Hyssopus officinalis</i> (dvergbusk) • Bondepeon – <i>Paeonia officinalis</i> • Narcissus (Påskeliljeslekta) – <i>Narcissus L.</i> • Brannlilje – <i>Lilium bulbiferum</i> • Krøll-lilje – <i>Lilium martagon</i> • Lavendel – <i>Lavandula vera</i> • Lupin – <i>Lupinus luteus</i> <p>Isop, peon, hvite og gule påskeliljer (Narsisser), ulike typer liljer, lavendel og Lupin nevnes også i C.H. Gartners <i>Horticultura</i> fra 1694 (se Balvoll & Weisæth, 1994, s.86).</p> <p>I plantelister etter regnskapsbøker fra 1746/48 tilhørende baroniet i Rosendal, nevnes disse prydeplantene (Dietze-Schirdewahn, 1999).:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Isop – <i>Hyssopus officinalis</i> • Lavendel – <i>Lavandula vera</i> • Lupin – <i>Lupinus spec.</i> • Hyasint – <i>Hyacinthus</i> • Sverdlilje – <i>Iris spec.</i> • Narsiss – <i>Narcissus spec.</i> • Tidløyse – <i>Cholchicum autumnale</i> • Akeleie – <i>Aquilegia vulgaris</i> • Brennende kjærlighet - <i>Lychnis chalconica</i> • Sverdlilje - <i>Iris spec.</i> • Moskusknoppurt – <i>Centaurea cyanus</i>
-------------------	--	--	---

Vedlegg 1

			<ul style="list-style-type: none"> • Mattremkrage - <i>Chrysanthemum parthenium</i> • Peon - <i>Paeonia officinalis</i> • Tulipan - <i>Tulipa spec.</i> • Liljer - <i>Lilium spec.</i> • Nelliker - <i>Dianthus caryophyllus</i> • Busknekk - <i>Dianthus barbatus</i> <p>Prydplanter som er nevnt av Skard (1963) og som er innført til Norge før 1774:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Storhjelmslekta - <i>Aconitum napellus</i> • Adonisslekta - <i>Adonis</i> • Stokkroseslekta - <i>Althaea</i> • Amarantslekta - <i>Amaranthus</i> • Symreslekta - <i>Anemone</i> • Akeleieslekta - <i>Aquilegia</i> • Storhertegras - <i>Briza maxima</i> • Ringblomst - <i>Calendula officinalis</i> • Kornblom - <i>Centaurea cyanus</i> • Krysantemumslekta - <i>Chrysanthemum</i><ul style="list-style-type: none"> ○ <i>coronarium</i> ○ <i>Balsamita</i> ○ <i>Hortorum</i> ○ <i>Parthenium</i> ○ <i>Segetum</i> • Tidløs - <i>Colchium autumnale</i> • Liljekonvall - <i>Convallaria majalis</i> • Krokusslekta - <i>Crocus</i> • Åkerridderspore - <i>Delphinium consolida</i> • Nelliker - <i>Dianthus</i><ul style="list-style-type: none"> ○ <i>barbatus</i> ○ <i>caryophyllus</i> ○ <i>plumaris</i> • Slekt i lyngfamilien - <i>Erica</i>
--	--	--	--

Vedlegg 1

			<ul style="list-style-type: none"> • Fiken - <i>Ficus carica</i><ul style="list-style-type: none"> ○ <i>elastica</i> • Keiserkrone - <i>Fritillaria imperialis</i> • Rutelilje – <i>Fritillaria meleagris</i> • Søtslekta – <i>Gentiana</i> • Slekt i sverdliljefamilien - <i>Gladiolus</i> • Slekt i korsblomstfamilien- <i>Hesperis</i> • Hyasintslekta - <i>Hyacinthus</i> • Isop – <i>Hyssopus</i> • Springfrøslekta - <i>Impatiens</i> • Slekt i sverdliljefamilien - <i>Iris</i><ul style="list-style-type: none"> ○ <i>Iris xipoides</i> • Blomsterert - <i>Lathyrus odoratus</i> • Liljefamilien - <i>Lilium</i><ul style="list-style-type: none"> ○ <i>bulbiferum</i> ○ <i>candidum</i> ○ <i>martagon</i> ○ <i>tigrinum</i> • Lupinslekta - <i>Lupinus</i> • Brennende kjærlighet – <i>Lychnis calcedonica</i> • Hornlevkøyslekta - <i>Matthiola</i> • Mirakelblomst - <i>Mirabilis jalapa</i> • Myrt - <i>Myrtus</i> • Narcissus (Påskeliljeslekta) – <i>Narcissus</i><ul style="list-style-type: none"> ○ <i>poeticus</i> ○ <i>pseduo-narcissus</i> ○ <i>tazetta</i> • Nerium, en staude i Gravmyrtfamilien - <i>Nerium</i> • Svartfrøslekta – <i>Nigella</i> • Peon – <i>Paeonia</i> • Valmueslekta - <i>Papaver L.</i> • Planteslekt- <i>Passiflora</i>
--	--	--	---

Vedlegg 1

			<ul style="list-style-type: none"> • Storkenebbslekta – <i>Pelargonium</i> • Planteslekt i søtvierfamilien – <i>Physalis</i> • Staude i nøkleblomfamilien - <i>Primula</i><ul style="list-style-type: none"> ○ <i>auricula</i> ○ <i>veris</i> • Granateple - <i>punica granatum</i> • Soleieslekta - <i>Ranunculus</i> • Hagereseda – <i>reseda odorata</i> • Oljeplante - <i>Ricinus</i> • Salvieslekta - <i>Salvia</i> • Bakkeknappslekta - <i>Scabiosa</i> • Takløkslekta - <i>Sempervivum</i> • Sølvkrans – <i>Senecio cineraria</i> • Fløyelsblomslekta - <i>Tagetes</i> • Blomkarseslekta - <i>Tropaeolum</i> • Tulipanslekta - <i>Tulipa</i> • <i>Verbena</i> • Gravmyrtslekta - <i>Vinca</i> • Fiolslekta - <i>Viola</i> • En staude i Aspargesfamilien - <i>Yucca gloriosa</i> <p>Flere av disse prydplantene har Skard hentet fra C.H. Gartner sine lister i <i>Horticultura</i>. På 1600-tallet var det ikke opparbeidet en systematisk navnsetting på planter, ofte ble plantene beskrevet basert på utseende. Dermed kunne planter som ikke slekter på hverandre, få like navn fordi de lignet i utseende. (Balvoll & Weisæth, 1994, s.15). Det er nevnt over 300 ulike arter i <i>Horticultura</i>, og Balvoll og Weisæth har tolket seg frem til en planteliste med forslag til dagens latinske navn (se Balvoll & Weisæth, 1994, s.86).</p>
--	--	--	---

Vedlegg 1

Lavendler	<i>Lavendula</i>	På banketten «[...] samt rabatter rundt om med planker, omsadt med lavendler og isop».	Lavendel – <i>Lavandula vera</i> , nevnes i regnskapsbøker tilknyttet Rosendal 1666/1667, samt i 1746/48. <i>Lavandula angustifolia</i> – blir 30-60 cm høy, med lavendelblå blomster. Trives i H3-4. Tradisjonelt brukt til parfyme og som kantplante (Langeland, 2005, .230)
Isop	<i>Hyssopus officinalis</i>	På banketten, i rabatt rundt blomsterkvarter.	Nevnes fra 1661 Akershus slott (Skard, 1963, s.125) <i>Hyssopus officinalis</i> – blir 50-80 cm høy, med blåfiolette blomster. Trives i sandblandet moldjord (Langeland, 2005, s.215).
Liguster	<i>Ligustrum vulgare</i>	To hekker på banketten, og to små hekker ved lyst- eller blomsterhagen, som nok er bastionhagen.	Nevnes i 1666/1667 i regnskapsbøker tilknyttet Rosendal (Dietze-Schirdewahn, 1999). Har blitt brukt som hageplante i lang tid, og ble kalt «blækbærbusk» fordi farger fra bærene ble brukt til blekk (Hansen, 2008, s.368)
Aprikostrær	<i>Prunus armeniaca</i>	Seks stykker, «Paa Banketten langs med planken veed steenmuren». Trolig espaljerte.	Nevnes i 1737 i Oslo bispegård (Skard, 1963, s.126). Anbefales at det formes som et busktré eller espaljert. Herdighet er til H3, og det blir et middels stort tre.
Vindruer /vinranker	<i>Vitis vinifera</i>	Seks drivnisjer for vinranker nevnes i forbindelse med muren på banketten,	155? Bergens bispegård (Skard, 1963, s.126)

Vedlegg 1

		og en vinranke ved gartnerboligen.	
Lambersone nøddetrær	<i>Corylus</i> sp. <i>Corylus maxima</i> med en kultivar navngitt som 'Lamberts' eller 'Filibert'. Kanskje også <i>corylus avellana</i> ?	Åtte stykker på banketten, «[...] langs med planken veed steenmuren».	I regnskapsbøker tilknyttet Rosendal fra 1746/48 nevnes Nussbäume (Nøtter), Rothe Lamberts Weisse ditto gepropte grosse (Dietze-Schirdewahn, 1999). Lambertsnøtter er sorter av hassel som har rødlige nøtter. De benevnes som «Lamberts nøtt» eller «Filbert», og blir brukt som matplante ifølge Bjørn Anders Fredriksen (samtale 16. mars 2022).
Frugt trær af differente sorter		Tjueåtte stykker på banketten, «[...] langs med planken veed steenmuren».	Se regnskapsbøker fra Rosendal fra 1746 (Dietze-Schirdewahn, 1999). Fruktrær som ble kjøpt var ulike kultivarer av kirsebær, epler, plommer, pærer, valnøtter og nøttetbusker (Nussbäume). Pære-, plomme-, kirsebær- og epletrær har vært bestilt til herregårdshagen fra England i 1685 (Hvinden-Haug, 2008). Av fruktrær som er nevnt i Norge før 1774 noterer Skard (1963) disse: <ul style="list-style-type: none"> • Sitron - <i>Citrus</i> • Fiken - <i>Ficus</i> • Eple - <i>Malus</i> • Hvitmorbær – <i>Morus alba</i> • Kirsebærslekta - <i>Prunus</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ <i>Cerasus</i> (Kirsebær) ○ «Moreller» ○ <i>Domestica</i> (Plomme)

Vedlegg 1

			<ul style="list-style-type: none"> ○ <i>Armeniaca</i> (Aprikos) ○ <i>Persica</i> (Fersken) ● Pære – <i>Pyrus</i> ● «Bergamot», Bergamot pære?
Den store have			
9 differente sorter frukt trær		En linje med disse står nedenfor banketten.	Se ovenfor.
Valnød tre	<i>Juglans regia</i> (?)	Ett tre. Beskrevet nedenfor banketten på linje med frukttrærne nevnt ovenfor.	<p>Ved baroniet Rosendal i 1746 ble det kjøpt Walnödder, «3 a 4 sorter differente slags» (Dietze-Schirdewahn, 1999).</p> <p><i>Juglans</i> nevnes i 1733 på Ø. Toten prestegård (Skard, 1963 s.126)</p> <p>Matvalnøtt (<i>Juglans regia</i>), kan få modne frukter i Norge, men kun på gode somre innenfor sone H3. Treet blir 15-20 meter høyt i Norge, med en bred trekrone. I herregårdshagen ble treet mest sannsynlig klippet for ikke å skygge for frukttrær.</p> <p>«Valnød tre» kan også være smørvalnøtt, <i>Juglans cinérea</i>. Smørvalnøtt ble importert fra Nord-Amerika i 1633 (Hansen, 2008, s.155). Og kan potensielt ha blitt plantet i herregårdshagen.</p>

Vedlegg 1

<p>Vilde castanie trær</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Castanea sativa</i> - Trolig menes edelkastanje • <i>Aesculus hippocastanum</i> - og ikke hestekastanjeslekta 	<p>Fire stykker rundt dammene nærmest banketten, og fire stykker rundt den store fontenen. Fire trær rundt de sørligste dammene også. Tolket som fire trær rundt hver dam.</p>	<p><i>Aesculus hippocastanum</i> nevnes første gang i 1762 (Skard, 1963, s.130)</p> <p>Hvinden-Haug skriver om betegnelsen «vilde castanie trær»: «Hestekastanje kom sent til Europa, på slutten av 1500-tallet, så betegnelsen «vill» virker søkt. Det kan være treet ble betegnet sådan fordi nøttene ikke kunne spises. I Trianon de Porcelaines hage ble hestekastanje anvendt i 1671. 60 stykker ble plantet i allé mellom buegangene nederst for enden av parterrehagen før boskettet. Dette var første gang treet ble plantet i de franske kongelige hager.» (Hvinden-Haug, 2008, s.197)</p> <p>Siden kastanje trærne blir beskrevet som store i 1774 er det nok snakk om edelkastanje. Edelkastanje kan ha blitt plantet på slutten av 1600-tallet, men det er lite sannsynlig at det var hestekastanje da den ikke var vanlig i Europa da ifølge Annegreth Dietze-Schirdewahn (samtale 16. mars 2022).</p> <p>Edelkastanje (<i>Castanea sativa</i>) kan bli et 10 – 15 meter høyt tre som får en bred krone.</p> <p>Hestekastanje (<i>Aesculus hippocastanum</i>) blir et stort tre, opp mot 30 meter høyt. Det tåler godt beskjæring av krona. (Hansen, 2008, s.347).</p>
<p>Lønn og vilde castanie trær hekker</p>	<p><i>Acer platanoides</i> og <i>Castanea sativa</i>? Trolig var det andre arter som ble brukt i hekkene.</p>	<p>De fire store kvarterene i hagen er innelukket med hekk av lønn og ville</p>	<p>Platanlønn (<i>Acer pseudoplatanus</i>) nevnes 1704 Trondheim (Skard, 1963, s.130). Platanlønn er på fremmedartslista, og skal ikke plantes ut i dag. Platanlønn er viltvoksende i Europa.</p>

Vedlegg 1

		<p>kastanjer på to sider. To mindre kvarterer i hagen er innelukket med samme type hekk.</p>	<p>Spisslønn (<i>Acer platanoides</i>), nevnes 1885 Molde, Humlehaven (Skard, 1963, s.130) Spisslønn er viltvoksende på Sør- og Østlandet. Lønn tåler ikke beskjæring så godt (Hansen, 2008, s.343).</p> <p>Det er ikke vanlig å bruke lønn som hekkeplante, kun Naverlønn (<i>Acer campestre</i>) blir brukt som hekkeplante (Hansen, 2008, s.343).</p> <p>En hagtornhekk er omtalt i 1685, og at det var snakk om 2000 planter som skulle plantes rundt herregårdshagen (Hvinden-Haug, 2008, s.192). Hagtornslekta (<i>Crataegus</i>) har tradisjonelt blitt brukt til leplanting. Hegnhagtorn (<i>Crataegus monogyna</i>) finnes viltvoksende i Norge (Hansen, 2008, s.290).</p>
20 differente sorter frugt trær til sammen 80 stk	Se ovenfor.	Det skal ha vært 80 stk. I de fire store kvartererene.	
Ibentrær	<i>Ulmus glabra?</i>	Tjue trær plantet rundt de to nederste fiskedammene.	<p><i>Ipern</i> er en eldre tysk betegnelse på storbladet alm (<i>Ulmus glabra</i>) (Hvinden-Haug, 2008, s.198) <i>Ulmus</i> nevnt første gang i 1773 Snåsa prestegård (Skard, 1963, s.132).</p> <p>Alm – <i>Ulmus glabra</i>, finnes viltvoksende i Norge helt til Trøndelag. Alm blir store trær, opp mot 35 meter. De tåler sterk beskjæring.</p> <p>«Alm var trolig det første treslaget som ble plantet inn i barokkhagene. Det ble etter hvert</p>

Vedlegg 1

			<p>erstattet med andre treslag, særlig lind som var lettere å forme og som ikke var så næringskrevende» (Hansen, 2008, s.152).</p> <p>En nederlandsk type alm, <i>U. x hollandica</i>, en hybrid av <i>U. carpinifolia</i> og <i>U. glabra</i> var tilgjengelig for salg i siste halvdel av 1600-tallet (Hobhouse, 1992, s.171).</p> <p>I dag har almesyke gjort at treet ikke benyttes i like stor grad.</p>
2de frugt dito	Se ovenfor.	Kan bety at det var to frukttrær rundt de nederste fiskedammene.	Se ovenfor.
I hver kvarter 15 stk frugt trær af adskillige sorter, til sammen 50 stk	Se ovenfor.	Beskrives 15 stk frukttrær i de to nederste kvarterene. Hvorfor er det til sammen 50 stk da?	
Høi beskiermelses hæk af træer indenfor Planken	<i>Crataegus monogyna</i> eventuelt <i>Tilia x. europaea</i> eller <i>Tilia cordata</i>	En hekk på to sider av den store hagen som beskjæres hvert år.	Det nevnes ikke hvilke arter hekken består av.
Kjøkkenhagen			
Lønn og castanie træ	<i>Acer platanoides</i> og <i>Castanea sativa</i> ? Trolig var det andre arter som ble brukt i hekkene.	Hekken deler kjøkkenhagen fra den store hagen.	Se ovenfor.
Urtebed		Det beskrives fem urtekvarterer i kjøkkenhagen.	For å finne urter som er innført til Norge før 1774 kan en se til regnskapsbøker fra Rosendal fra 1666/1667 og 1746/48 (Dietze-Schirdewahn, 1999). Her nevnes en rekke ulike urter og grønnsaker som kan være

Vedlegg 1

			<p>relevant hvis et av kvarterene i herregårdshagen skal gjenskapes og brukes til kjøkkenhage eller urbant landbruk.</p> <p>Det er også nyttig å kikke på listene over grønnsaker i Skard sin bok <i>Hagebruk og gartneri i Norge</i>, s.123 – 125. (1963).</p>
Blomster kvarterer		Det beskrives ett blomsterkvarter i kjøkkenhagen som er rammet inn med buksbom.	
Røde nellik	<i>Dianthus sp.</i>	«adskillige» nelliker i blomsterkvarteret i kjøkkenhagen, og andre sorter med blomster	<ul style="list-style-type: none"> • Busknellik - <i>Dianthus barbatus</i> 1704 • Hagenellik - <i>Dianthus caryophyllus</i> 1694 • Kinanelik - <i>Dianthus chinensis</i> 1779 • Fjærnelik - <i>Dianthus plumaris</i> 1768 (Skard, 1963, s.127)
Adskillige sorter frukttrær		Det beskrives 70 frukttrær som omkranser kvarterene i kjøkkenhagen, og 14 frukttrær som står langs plankeverket som går ut til bakgården ved gartnerboligen.	Se ovenfor.
Roser		Beskrives brukt som hekk både i kjøkkenhagen og den store hagen/prydshagen. Det nevnes også «Rosentrær» i orangeriet.	Roser er en plante som har blitt dyrket frem over flere tusen år. Artsbestemmelse av roser er vanskelig fordi mange er hybrider. Rosegrupper fra middelalderen er Gallica-, Damascener- og Alba roser. På 1500-tallet skal Centifolia-rosene blitt dyrket frem som en krysning mellom Damascener og Alba-roser. Hansen påpeker også at i Christian Gartners

Vedlegg 1

			<p>bok nevnes <i>Rosa alba</i>, <i>Rosa lutea</i> (dvs. <i>R. foetida</i>), <i>Rosa centifol</i>: eller <i>Provintz-Roser</i> og <i>Damaskis</i> (Hansen, 2008, s.240).</p> <p>I en gjenskapelse av herregårdshagen bør det benyttes eldre rosesorter. Remonterende roser ble ikke utbredt før på 1800-tallet (Hansen, 2008, s.240).</p>
Rips	<i>Ribes rubrum</i>	Beskrives brukt som hekk både i kjøkkenhagen og den store hagen/prydningen.	Hagerips (<i>Ribes rubrum</i>) var kjent på 1500-tallet i Europa, og var viktig i bærproduksjonen på slutten av 1700-tallet (Hansen, 2008, s.356).
Stikkelsbær	<i>Ribes grossularia</i> (syn. <i>Ribes uva-crispa</i>)	Beskrives brukt som hekk både i kjøkkenhagen og den store hagen/prydningen.	<i>Ribes grossularia</i> er nevnt 1682 Nedens Kongsgård (Skard, 1963, s.s126)
Solbærtrær	<i>Ribes nigrum</i>	Beskrives brukt som hekk både i kjøkkenhagen og den store hagen/prydningen.	<p>Viltvoksende i mellom-Europa. Har blitt dokumentert til bær dyrking allerede i 1276 i England (Hansen, 2008, s. 357).</p> <p><i>Ribes nigrum</i> er nevnt 1743 (Skard, 1963, s.s126)</p> <p>Hansen skriver at solbær ikke har en like lang tradisjon som andre bærslag. Det er registrert at solbær har blitt brukt i dessert i 1671. Panten er viltvoksende i Europa (Hansen, 2008, s.355).</p>
En liten blomsterhage			
Buksbom	<i>Buxus sempervirens</i>	Skal være gjerdet inn fra den store hagen/prydningen på østsiden av	

Vedlegg 1

		herregårdsbygget. Buksbom rammer inn «langaktige senger».	
Blomster vexter	«adskillelige» varianter		Se over.
Kirsebær trær		Tolv stykker, halvstammede.	
En lyst- eller blomsterhage (Bastionhagen)			
Blomsterkvarterer		To blomsterkvarterer	Se over.
Buksbom	<i>Buxus sempervirens</i>	Blomsterkvarterene er rammet inn med en høy buksbomhekk, og er også anlagt med buksbom innvending.	Se over.
Linde trær	<i>Tilia cordata</i> eller <i>Tilia x. europaea</i>	En allé av lind, trolig i midten av blomsterkvarterene.	Hansen skriver dette om Lindeslekta (<i>Tilia</i>), «I hagehistorien er lind viktig. Sammen med <i>carpinus betulus</i> [...] var lind det viktigste høytvoksende treslaget i barokkanleggene. Samtidig var den sammen med <i>Taxus</i> og <i>Buxus</i> det viktigste klipte elementet i alléer, hekker og lysthus, fordi lind tåler klipping så godt.» (Hansen, 2008, s.184). Småbladlind – <i>Tilia cordata</i> , er viltvoksende i Norge på Øst- og Vestlandet. For at lindehekker skal holde proporsjonene, bør de klippes hvert år. På 1600-tallet ble sjeldent <i>Tilia cordata</i> tatt i bruk, men heller parklind <i>T. x europaea</i> , en hybrid med <i>Tilia platyphyllos</i> . Hybriden ble avlet mye i Nederland, og spredte seg raskt til Frankrike og England (Hobhouse, 1992, s.171).

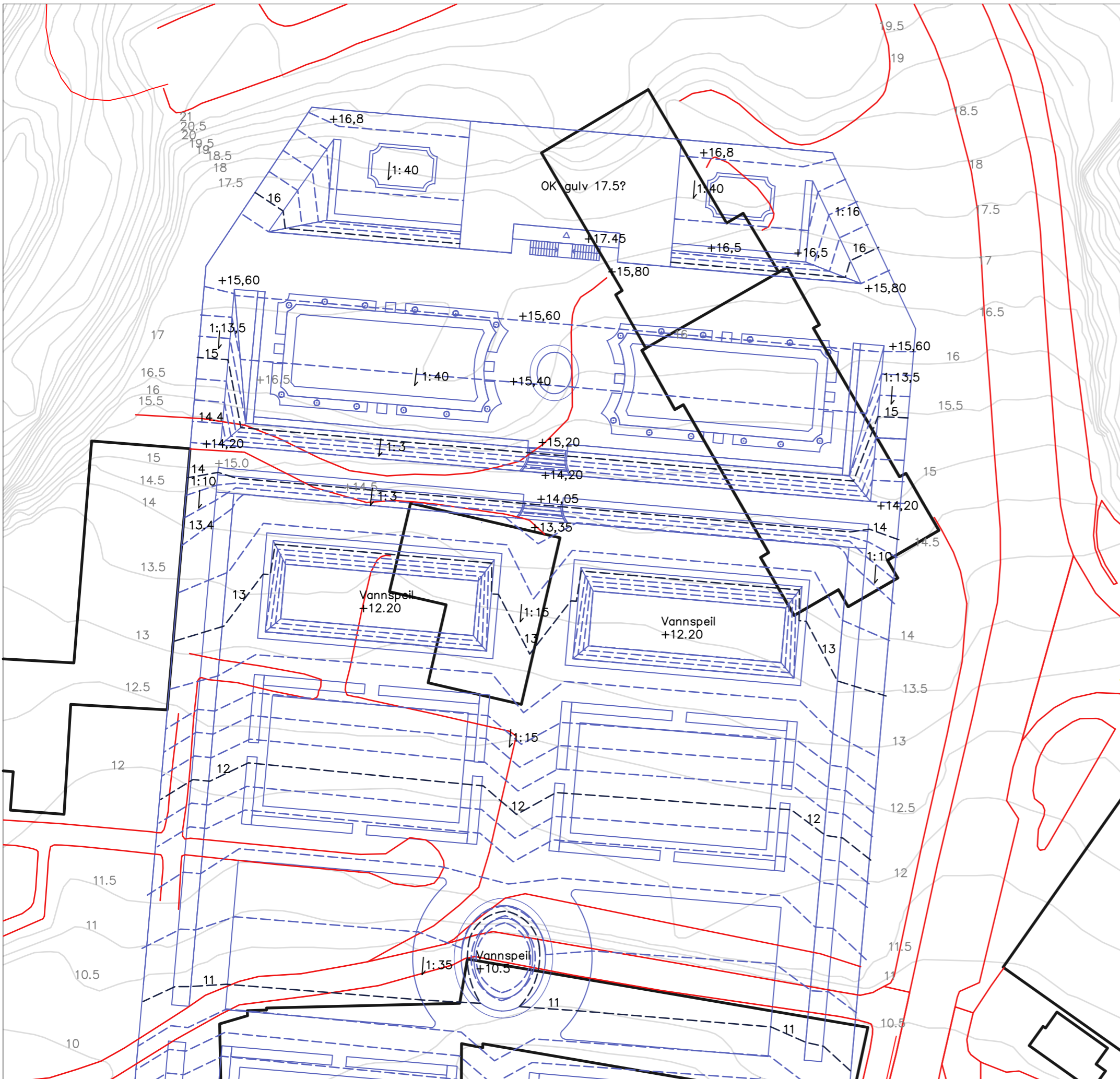

Vedlegg 1

Liguster	<i>Ligustrum vulgare</i>	To små ligusterhekker	
En liten urtehage			
Poteter	<i>Solanum tuberosum</i>	På vestre side av herregårdsbygget	
Orangeriet			
Pomeranie trær	<i>Citrus aurantium</i>	Fire høytstammede og fem mindre pomeranstrær i orangeriet.	Pomeranstrær ble «[...] dyrka i kassar og sette inn ved samlingar og i selskap. Dei stod i vekthus i herskaphagane [...]» (Balvoll & Weisæth, 1994, s.77)
Abelsin	<i>Citrus sinensis</i>	Ett stykk høystammet appelsintre	<i>Citrus</i> nevnes i 1694 av Christian Gartner, og dette kan være appelsin eller sitron (Skard, 1963, s.126).
Citron trær	<i>Citrus limon</i>	Ett stykk høystammet og to stykk lavstammede.	<i>Citrus</i> nevnes i 1694 av Christian Gartner, og dette kan være appelsin eller sitron (Skard, 1963, s.126).
Lauriers trær	<i>Laurus nobilis</i>	To stykk høystammede og tre stykk lavstammede.	Nevnes av Christian Gartner i 1694 (Balvoll & Weisæth, 1994, s.90)
Mandel trær	<i>Prunus amygdalus</i>	Ett stykk	
Rosentrær	<i>Rosa</i> (Se over).	Seks baljer med roser	
Levkeue	<i>Matthiola incana</i>	50 potter med levkeue og gyllenlak	Levkøy nevnes 1604 Trondheim av Christian Gartner (Skard, 1963, s.128)
Gyllenlak	<i>Erysimum cheiri</i>		
Rosmarin	<i>Rosmarinus officinalis</i>	Fire potter	Nevnes i 1667 i regnskapsbøker tilknyttet Rosendal (Dietze-Schirdewahn, 1999).
Ferskenkister			
Fersken	<i>Prunus persica</i>	Det beskrives fem ferskentrer i hver	Nevnes i 173? Jarlsberg Hovedgård (Skard, 1963, s.126)

Vedlegg 1

		ferskenkiste, så 10 trær til sammen.	
Kirsebær trær	<i>Prunus cerasus</i>	Ett kirsebærtre i hver ferskenkiste.	
Gartnerboligen			
Gartnerboligen har rom med kakkelovner for å holde høy nok temperatur til å oppbevare urter og frukter. « <i>Grøn stue til at bevare urter og frugter udi om vinteren, hvorudi er en stor kachelovn med muuret rør</i> »			
Lysthuset i Nanset med tilhørende allé			
Gran og lind	<i>Picea abies</i> og <i>Tilia cordata</i> (?) eller <i>Tilia x. europaea</i>	Lysthuset i Nanset består av unge gran- og lindetrær. Det står ikke hvilke arter alléen er plantet med.	Skard skriver at «Hollandsk lind» er nevnt mange ganger som det treslaget som ble brukt i alléer. Antakelig ble disse importert fra Holland. Slike lindealléer finnes på Hafslund, Ladegårdsøen. « <i>Men lind ble også brukt til hekker, bueganger og «løvhytter» [...]»</i> (Skard, 1963, s.87). Skard nevner at bøk og alm ofte ble brukt i alléene, og at det i enkelte tilfeller var blandede alléer. Grantrær skal ha blitt plantet i alléene i herregårdshagen, og blitt brukt som erstatning for utgåtte trær i alléene utenfor selve hagen. Man vet ikke om grantrærne i hagen ble brukt som hekk eller enkeltstående trær (Hvinden-Haug, 2008, s.192). Gran nevnes ikke i takseringen, men ble trolig brukt i hagen ved anleggelsen.

VEDLEGG 2

Tolkningsplan 1680 - 1704 i dagens situasjon

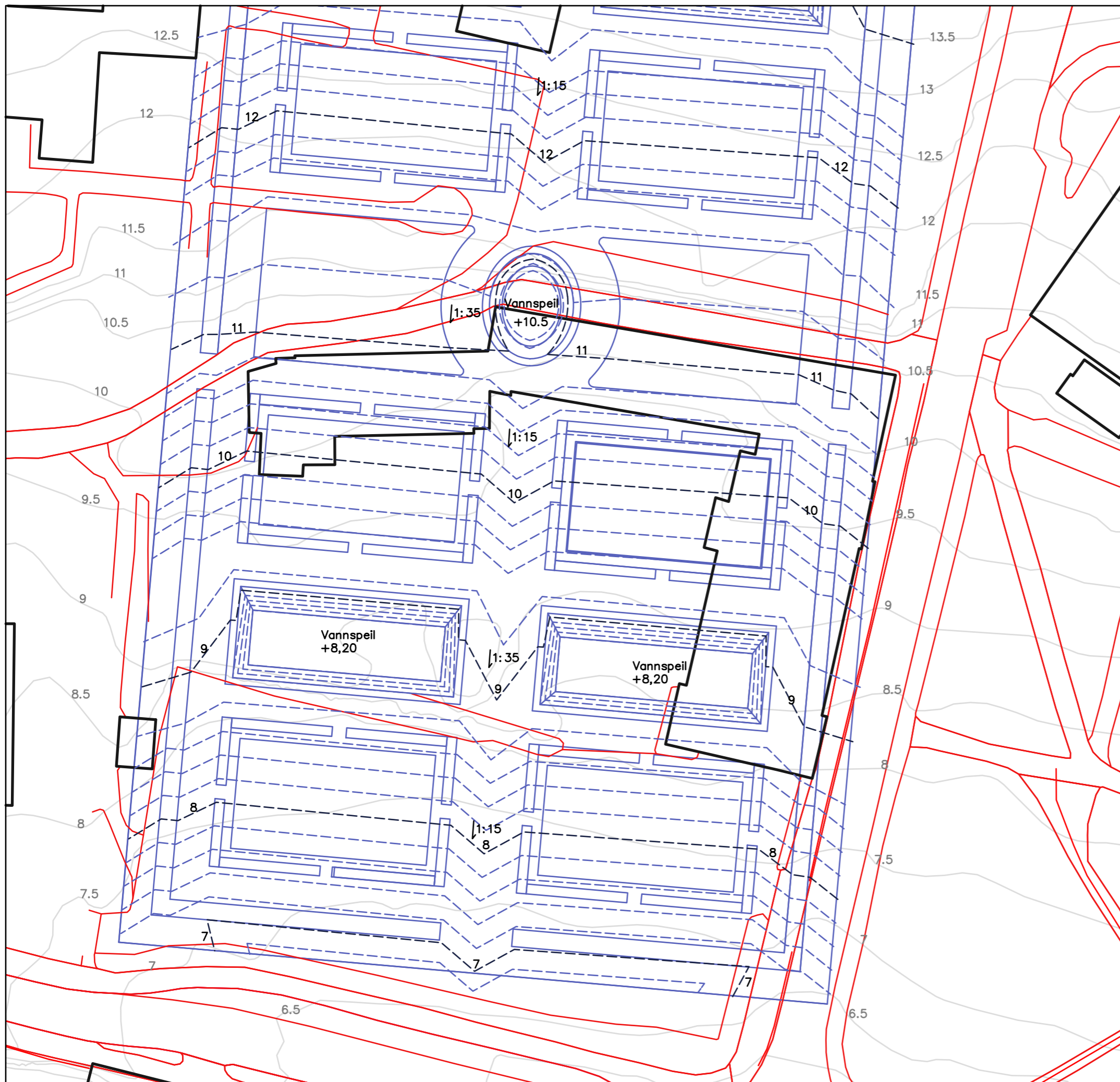
Tegnforklaring

- +15,20 Mulige punkthøyder i Herregårdshagen
- Mulig terreng i Herregårdshagen ekv. 0,2m
- Tolkningsplan 1680 - 1704
- Eksisterende koter ekv. 0,5 m
- Bygninger
- Eksisterende veier

Om 5 10 20

N

(M 1:500 A3)

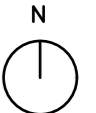
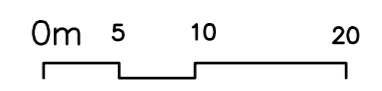

VEDLEGG 2

Tolkningsplan 1680 - 1704 i dagens situasjon

Tegnforklaring

- +15,20 Mulige punkthøyder i Herregårdshagen
- Mulig terreng i Herregårdshagen ekv. 0,2m
- Tolkningsplan 1680 - 1704
- Eksisterende koter ekv. 0,5 m
- Bygninger
- Eksisterende veier

(M 1:500 A3)

Vedlegg 3

SAKO

Larvik grevskap

Fbb Greven -Dokumenter

3 Residensens hauge 1677 – 1807

Res hage 1773 og 1774 – 1802

151

Anno 1774 den 30 martii indfanf ieg Hans Paludan Smith amts-forvalter i Laurvigs grevskab mig i den ved Laurvigen liggende Grevelige Residentzes hauge for der til følge af hr over-inspecteur Fabricii, mig under 16 passaii tillagde ordre, grundet paa den for dette grevskab allernaadigste accorderede høye administratins commisions under 11 passatii afgivne resolution til den ved besagte resolution i forige gartner Christian Thompsons sted, paa efterskrevne i velbemælte hr ober inspecteur Fabricii ordre af 27 augusti 1773 om gartneren Christian Thomassens antagelser for skrevne conditioner, nu antages gartneren Peter Lund at overlevere besagte hauge med deri værende indretninger huuse-bygninger, træer, inventarie etc alt i overensstemmelse med dend ved procurator sr Ostenfeldts paa, miine vegne tillige med forige gartner Christian Thomassen og jernverkets tømmermester Jahn Hansson under for 4. may 1773 paa grund af for velbemelte hr ober inspecteur Fabricii mig derom under 30 april 1773 tillagte ordre udførte og beskreven giver besigtelses- og beskrivelse forretning, hvor efter besagte hauge med deri værende og dertil hørende indretninger, huuse, træer, inventaria etc befandtes, at bestaae i følgende:

1. Den store have beliggende østen for den Grevelige Residentze lang 310 alen og bred 295 alen, dog noget smallere øverst paa:

a) Bancheten: 2 blomsterkvarterer med 16 takser og 2 runde kuler av buksbom, i hvert kvarter, hvilket kvarter som er anlagt af stort bøxbom og adskillige sorter blomster arter, saa er og oven for disse blomster kvarterer, 2de andre mindre kvarterer omsadt med bøxbom samt rabater runden om med planker, omsadt med lavendler og isop. I mellem begge de store kvarterer er anlagt til en fontene, omsadt med bøxbom. Paa Banketen eer 4 store Tackser og 2de Lægustrum hække . Banketten er indeelt i 3de hovedganger og 3de tværgange.

Paa Banketten langs med planken veed steenmuren 6 apricots træer og 6 viinranker samt 28 frugt træer af differente sorter og 8 lambersones nøddetræer.

b) Neden for banketten er **den store have** inddelt udi tre lange store hovedgange og 4 tværgange hvor forefantes en linie med 9 differente sorter frugt træer og et valnød dito ned for Banketten, samt paa hver siide af deres mellomgang 2 fiske dammer og om hver dam 4 store vilde castanie træer. Dernæst 4 store kvarterer som paa de to siider ere indlokkede med lønn og vilde castanie træer hækker og som at disse 4de kvarterer befantes 20 differente sorter frugt træer til sammen 80 stk.

Vedlegg 3

SAKO

Larvik grevskap

Fbb Greven -Dokumenter

3 Residensens hauge 1677 – 1807

Res hage 1773 og 1774 – 1802

Udi mitten af disse 4 kvarterer er en rundel af een forfalden fontaine omsadt af buxbom og 4 store castanie træer. Nedenfor disse 4 kvarterer er ere 2de fiske damme omsadt af 20 lbentræer og 4 castanie træer 2de frugt dito og nederste 2 mindre kvarterer indhegnet med lønn og castanie træer hækker paa 2de sider, samt i hver kvarter 15 stk frugt træer af adskillige sorter, til sammen 50 stk For denne store hauge er en høi beskiermelses hæk af træer indenfor Planken – paa de 2 de kanter, som aarlig beskieres ligesom de øvrige hækker, ligesom da og findes **4 sommer lysthuus**, 2de ved den store port til Alleen, et ved gartnervaaningen og et neden i haven.

c) kiøkenhaven fradelt ved en hæk af lønn og castanie træer, hvilke er indeelt i 2 lange hoved gange og 4 tvær gange samt indrettet i 5 urte- og et blomster kvarter, hvilket sidst er anlagt og omsadt med bøksebom, samt for synet med adskillige nellik røde og andre sorter blomster vexter

Disse 4 kvarterer ere ellers uden om besadt med 70 stk adskillige sorter frugt træer, samt ved plankeværket som gaar ud til baggaarden med 14 stk dito sorter frugt træer og en viinranke ved gartner vaaningen, saa er og denne deel af kiøken haven een lang og en liden fiske dam. Ellers er saavel i den store som kjøkken haven adskillige hækker med roser, ribs, stikkelsbær og solbær træer.

Og d) paa øst kanten af kiøken haven ligger et stort støkke jord, indtagen til havne for nogle aar siden, som ey er oparbeydet eller inddeelt, mindre besadt med træer.

Denne store have er indhegnet med 1110 allens **plankeværk** opsat af furre stolper beklædt med dobbelt bord og øverste ende paa Banketen = 50 allen graasteens muur 10 fod høy og 3de fod tyk hvorudi ere 6 huller med glasvinduer for til at drive viinranker udi med hængsler og hasper, samt 6 staketter i hver hul til at fæste rankerne med, ligesom paa muuren befandtes rækker til at fæste apricots træer ved, udi mitten af muurene er 2de stakitporter forsynt med hængsler og laas samt slaaber, hvilke porte ere blaae malede. Paa plankeværker om haven findes ellers en dobbelt stachet port du til Alleen, en dito du til skoven hvor uden for er en liden broe over et grøfte, og en enkelt stakket port i kroegen ved de 2de blomsterhauger, samt en port paa plankeværket paa banketten hvilke porte alle ere forsynede med hængsler og tilbørlig lukket for, op til Banketen ere 2de trapper af træe-værk.

2. En liten blomsterhauge innhegnet fra den store hauge paa østre siide af Residensen, lang 4 allen og bred 15 allen, anlagt i langaktige sænger omsat med bøksebom og besadt med adskillige blomster vexter samt 12 stk halfstammige kirsebær træer, samme hawe er indhægnet med 45 alen stakket værk paa de 2 stæde med port paa.m

Vedlegg 3

SAKO

Larvik grevskap

Fbb Greven -Dokumenter

3 Residensens hauge 1677 – 1807

Res hage 1773 og 1774 – 1802

3. En lyst- eller blomsterhave anlagt lige for Residentzen, ind deelt i 2de blomster kvarterer og omsadt med høy bøxbom hæk, samt kvarterene indvændig anlagd med indre bøxbom, saa er og den mellomste en allé af linne træer, og 2de smaae Leguster hækker. Haven er lang 40 alen og lige saa 40 alen bred indhægned med 90 alen stacket værk. Paa denne have til den store gaard er en broe over bækken, og af træe veed med rekker og for haven en dobbelt staket port.

4. En liden urtehave paa den vestre side af Residentzen ved dend store indkiørsels-port, som forhen har været brugt af amtsforvalteren naar hand haver boet i Residentzen, men nu besat med potetes, indhægned med 15 alen stacket værk og en liden port for.

Udi og til denne have er følgende gevexthuus og bygninger saasom:

1. Et orange huus bygt op af træe samt optømret paa de 3de sider og bindings værk fortil, lang 18 alen og bred 9 alen og høy 5 alen, til den første side og den halve part af taget eer 20 vinduer som var 4 alen lang hvortil er 20 lemmer med sin fulde beslag. Dette huus er paa 3de sider beklæd med bord og over alt malet rødt, samt det halve tag belagt med planker paa hver ende er indgang, forsyet hver med 2 dører og en sommer dør med behørig beslag, huuset er indvendig af delt med bord hvorpaa er en dør og i hvær rum er et umuuret rør, samt 2de 2 etagie kachelovner med jerntuter og dører, gulvet er lagt med muursteener, og runden om væggere og ved vinduerne ere hyller til at sette blomster - potter paa.

Udi dette Orangeri huus var følgende træer som tilhører haven_:

4 høystammede Pomeranie Træer

5 dito mindre Pomeranie Træer

1 høystammede Ablesin dito

1 dito Citron træe

2 lavstammede ditto

2 høystammede Lauriers træer

3 dito mindre

1 mandel træe

Alle disse træer ere nedsatte i molden

Vedlegg 3

SAKO

Larvik grevskap

Fbb Greven -Dokumenter

3 Residensens hauge 1677 – 1807

Res hage 1773 og 1774 – 1802

Baljer med jern jarder om og hanker hvilke nesten alle er brøstfeldige

6 baljer med Rosentræer udi

50 pottes med Levkeue og Gyllenlak og 4 pottes med Rosmarin.

2. Ved og utenfor dette Orangeri er 2 mistbenker 21 alen lang og 5 alen bred opbygt af stolper og bord hvortil ere 24 Vinduer og 6 lemmer.

3. 2 Pthersken Kister opbygt af Bindingsværk bekleedt med Bord hver 25 al lang og 4 al bred og som har 11 vinduer 4 al høye, udi hver ende af disse Kister ere en Dør med behørig beslag, så er og kistene rødmalte undtagen vinduene. Udi disse Pthersken Kister ere indsadt 5 Pthersken og 1 Kiersebær træe i hver

4. Og strax udenfor disse Pthersken Kister befandtes 2 Mistbenker opbygt af stolper og bord, lang 25 al og brede 5 al hvortil ere 24 vinduer som er 5 fod lange hvilke ere rødmaledede med hvid beslag.

Udi disse benker ere aparte Rammer hvorudi vindene ligger

Bemeldte Pthersken Kister og 2 Mistbenke ere opsatte øverst på Banketten.

Samt 5. Gartner waaningen af 1 etage træbygning 40 alen lang og 13 alen bred og følgende indretning nemlig:

Udi midten af bygningen er en sval eller gang med dør for til gaarden og et lidet vindue til haven paa den østre siide af denne gang, som er den ældste deel af denne bygning, er en indgang til stuen, i hvilken stue er et karms vindue og en enkel kakkellovn med rør og dør samt 2 dører til stuen med beslag, ved siden af denne stue er et lidet kammer afdeelt med bord uden kakkellofn hvortil er en dør og et karm vindue- Paa den nordre siide ef stuen er et kiøken med skorsten og bagerovn, samt 2 smaae karmvinduer, dog uden retterbænk, saa og 2 dører med beslag, en til stuen og den andre til svalgangen, og paa østsiden af bemelte stue er en saa kaldet grøn stue til at bevare urter og frugter udi om vinteren, hvorudi er en stor kachelovn med muuret rør samt 3 karmvinduer saa og 2 dører som til først bemelte stue og den andre til haven forsynt med behørig beslag. Indvenig er denne stue indretted med adskillige bænker og hyller til at bevare urter og frugter udi. Paa vestsiden af svalgangen i den yngste delen af bygningen er en stue med 2 karmvinduer samt en 2 etages kachelovn med jern tut og rør og ved stue et lidet kammer med 1 karmvinduer og en 2 etage kachelovn med jern tut og dør. For denne stue er en dør til svalen og en anden til benævnte kammer

Vedlegg 3

SAKO

Larvik grevskap

Fbb Greven -Dokumenter

3 Residensens hauge 1677 – 1807

Res hage 1773 og 1774 – 1802

forsynet med behørig beslag. Ved enden af denne bygning er en liden boe med dør for og et lidet vindue samt udgang til kielderen under den nye stue med dør for.

Over dette beskrevne værelse er et stort loftsrum med en qvist du til haven, hvortil er en trappe eller opgang til svalen.

For bemelte bygning er paa alle siider beklæd med bord og tegl-hængt

Udhuusene befandtes gandske forfaldne og adskillige støkker udvændig til gaarden opsættede indrættet til fæe og foder huus samt et apartement. Paa den vestre ende af vaanhuuset er et vede skuur af stolper beklæd med bord.

Gaarden er indhægned med planke værk mellem bygningerne, hvorfor er en dobbelt port til haven og en dito til baggaarden, begge rødmahlede, saa og en dito enkelt port op til skoven alle forsynede med behørig beslag. I baggaarden som er tilhægned haven paa den østre siide er 2 udhuuse af bindings værk tekket med bord og hoen og med fornødne porter og dører indrettet, det ene til material huus 11 alen lang 7 alen bred og det andet til hæstestald og foerhuus 20 len lang og 10 alen bred.

Paa planke værket paa baggaarden ud til skoven er en port med dobbelt dører og en liden broe udenfor over en grøft med rekværk.

For- og baggaarden er indhegned med 36 alen plankeværk af stolper hoen og bord

Ellers anmelte gartner Thomsen, at under hans opsig og i standsettelse henhører Alleen i Nandset til lysthuuset bestaaende af unge granne og linne træer som aarlig maa tilsees og beklippes.

Inventarie sager og redskaber til haven bestaar i følgende som beroer under gartner Thompsons ansvar og af ham blev forevist:

2 vandkander, 6 hollandske spader, 4 have saxer, den ene med langt skaft, 3 kaal hyber, 1 jern maake og 2 do kiiler, 2 melon ? af blik, 3 hiul baarer, 2 bære baarder, 3 moka greb, 1 høy eller stor have stie 2 mindre dito, 6 hånd river, 1 bom saug, 1 hauge snor, 1 jern harke med skaft til at rense – med 2 moke sleder, 4 benker og et rundt bord med fod, 2 store vandkar i orngeriet med jernbaand rødmahet, 1 liden vand saar

60 possementer til at sætte urtepotter pa as gullandsk steen

Vedlegg 3

SAKO

Larvik grevskap

Fbb Greven -Dokumenter

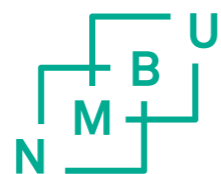
3 Residensens hauge 1677 – 1807

Res hage 1773 og 1774 – 1802

Videre eller flere inventarie sager forefandtes hverken ved denne eller forrige forretning af 14. may 1773

Hvilken foranstaaende hauge med dertil hørende huuse og andre bygninger, damme, planke og stakket verker, orangerie, træer, - inventaris med videre dertil hørende samt saaledes som det i forbenævnte forretning af 4 may 1773 findes anført og med den denne forretning er befundet, gartneren Peter Sund modtag og herved tilbinder sig at være en ansvarlig for, ligesom og at vedligeholde besagte hauge, orangerie, huus og andet i forsvarlig dyrked stand, saalænge den hannem var overladt, saa at hand, naar det i tiiden af gave vedkommende maate ordineres, dennen i samme stand som den med alt tilhørende nu ere hannem leveret, igien kand og skal aflevere eller og være pligtig til at erstatte forringelsen efter u-hillige og og kyndige mæmds taxatoin. Hvorimod besagte gartner Petter Lund skal til følge af den høye administrations commisions under 2. juli 1773 og 11 passati afgiven resolution aarlig nyde en douceur af 50 rd foruden at giøre haugens producter nyttige; men hvad angaaende haugens bygninger og indhegningers vedligeholdelse, da om endskiønt gartner Lund med sammes conservation bør have ind-, bliver dog samme efter den høye administrations commisions foranstaltning uden nogen bekostning for besagte gartner Lund, besørget, istandsat og vedligeholdt.

Signert av Petter Lund og Paludan Smith

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway